

kapocs

KINCS

KOPP MÁRIA INTÉZET
A NÉPESEDÉSÉRT
ÉS A CSALÁDOKÉRT

ROMA CSALÁDOK MAGYARORSZÁGON

TARTALOM

Előszó	2
Lakner Zoltán Lehel: <i>Romák felfelé - Félúton a romák modernizációja</i>	3
Hablicsek László - Hablicsekné dr. Richter Mária - Lángi Tamás: <i>A roma népesség számának prognózisa a romák által felülreprezentált megyékben 2061-ig</i>	16
Dr. Bocz János: <i>Az Oktatási Hivatal 2017/2018. tanévi kompetencia-eredményei a roma tanulókra vonatkozóan</i>	45
Török Péter - Antal István: <i>Kulturális közvetítők: a roma többségű iskolák tantestületei</i>	66
Balázs - Földi Emese - Galán Anita-Pornói Imre - Rákó Erzsébet - Soós Zsolt - Szabó Gyula: <i>A középiskolák szerepe a roma diákok továbbtanulásában</i>	85
Rákó Erzsébet - Lovas-Kiss Antal: <i>Romológia a felsőoktatásban</i>	103
Antal István - Török Péter: <i>A CSOK igénybevétele a „Felzárkózó Települések” program érintett helységeiben</i>	120
Nyírády Adrienn: <i>Egészségyenlőtlenségek és a roma közösségek helyzete Magyarországon a megjelent szakirodalom alapján</i>	133
Tárkányi Ákos -Várfalvi Marianna: <i>A felzárkózó települések kormányprogram falvaiban elveszített gyermekek és édesanyáik szocio-demográfiai és orvosi-egészségügyi jellemzői a 2010-2017-es időszakban</i>	138
Antal István: <i>Roma lányok korai gyermekvállalásával kapcsolatos összefüggések áttekintése egy helyi projekten keresztül</i>	151
Recenziók	
Orgován Vivien: <i>Hogyan légy sikeres roma nő</i>	164
Hajnácski Tamás: <i>Kisebbségek kisebbsége</i>	167
Szále László: <i>Muzsikusz cigányok – zene és bona</i>	169
Szerzőink	172

KAPOCS – Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS)

2020. III. évfolyam 1. szám

Kiadja: Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS)

Felelős kiadó: Fűrész Tünde elnök

Főszerkesztő: Aczél Petra elnöki tanácsadó

A borítókép: Festő: Kunhegyesi Ferenc, címe: A tanító, részlet.

Bodvalenkei „freskofalu”, Európa Műhely Kulturális és Közművelődési Társaság.

ISSN 1588-7227

ELŐSZÓ

„A tanult tehetetlenség helyett a tanult leleményesség, sikeresség, tanult erőforrás-gazdagság élményét kell elsajátítani már gyermekkorban, aminek alapfeltétele a bizalom és az együttműködés élménye és képessége. Ezek a megbirkózási képességek a pozitív életminőség alapfeltételei.”

/Kopp Mária – Skrabski Árpád/

A Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2011-ben elsőként született meg az Európai Unióban, amely kimondja, hogy „ma Magyarország egyik legnagyobb kihívása a szegénységben élők, közöttük a roma népesség felzárkóztatása.” Annak ellenére, hogy az elmúlt tíz évben jelentős javulást ért el a felzárkózási politika hazánkban, a fent említett célok továbbra sem veszítették el az aktualitásukat. A probléma nagysága és a megoldásának fontossága azóta sem csökkent.

Kormányzati kezdeményezésre, a roma és hátrányos helyzetű családok társadalmi felzárkóztatásával kapcsolatos folyamatainak megismerése és elősegítése érdekében működik a KINCS Társadalmi Csoportok Kutatóközpontja, mely kutatásokkal és elemzésekkel járul hozzá a szakpolitikák eredményességéhez. A kutatóközpont a KINCS fő szakterületéhez kapcsolódóan családpolitikai hangsúllyal végzi tevékenységét, mely egyszerre érinti a roma családokat és a szegénységben élőket, illetve azokat, akik ebből sike-

resen kitörtek, így példát mutatva társaiknak. A folyóirat aktuális száma különleges, mivel a kutatóközpont eddig elkészült kutatásait és elemzéseit mutatja be a teljesség igénye nélkül. Különszámunkban olvashatnak komplex társadalmi szintű elemzésekről, a roma gyerekek és fiatalok oktatási helyzetéről, kilátásairól és jó példákról. De arról is, hogy milyen tartalmak jelennek meg a felsőoktatásban a romákkal kapcsolatban: Mit tanul a következő generáció a roma közösségekről? Írunk a hátrányos helyzetű, roma családok, anyák és gyermekeik egészségügyi helyzetéről is. És bemutatjuk egy kisvárosi projekten keresztül, hogyan előzhető meg a roma lányok iskolai lemorzsolódása és korai gyermekvállalása.

Bízunk benne, hogy a Kapocs folyóirat 2020. évi első számát nagy érdeklődéssel fogadják és a bemutatott tartalom új szempontokat ad a családpolitika és a felzárkózási politika kapcsolódásainak vizsgálatához.

2020. április

Fűrész Tünde
elnök

Antal István
Társadalmi Csoportok Kutatóközpont
vezetője

Lakner Zoltán Lehel

Romák¹ felfelé – Félúton a romák modernizációja

Betekintő

A statisztikai elemzéseken alapuló dolgozatomban választ kerestem arra a kérdésre, hogy a már csaknem tíz éve folyó komplex felzárkózást segítő nemzeti szintű programok eredményeztek-e érzékelhető változást a roma közösség életében, életviszonyaiban. Ha igen, azok mutatják-e a többségi társadalomhoz való közeledést, azaz ráléptek-e arra a modernizációs pályára, amely saját erőfeszítéseken, a képességeik önálló kibontásán alapul, illetve hogy elérhetővé válik-e számukra az önálló sorsválasztás, képessé válnak-e a maguk választotta mobilitási utakat végigjárni, megélhetési és jövedelemszerzési stratégiájukat kialakítani és stabilizálni.

Az adatok, illetve a roma népesség társadalmi jellemzőinek, azok változásainak folyamatjellege arra enged következtetni, hogy fölzárkózásuk túl van a kezdet, a pozitív fordulat első évein. Az adatok egyfajta *félutas modernizáció* jeleit mutatják, ami azt jelenti, hogy a roma népesség növekvő hányada kerül abba a stabil, életmódváltó helyzetbe, melyben már a saját erőfeszítésen és részvételen alapuló munkajövedelmek jelentik a megélhetés alapját. Ezt igazolják a foglalkoztatási és a munkanélküliségi adatok, valamint ezen belül az a tény is, hogy nemcsak a számuk csökken, hanem folyamatosan csökken a romák aránya is mind a munkanélküliek, mind pedig a közmunkát végzők körében, azaz egyre többen szereznek *jövedelmet az elsődleges munkaerőpiacon*.

Ez egyértelműen *képes stabilizálni az önálló életvezetési és az önálló jövedelemszerzési* képességek javulását, ami pedig a polgári, modernizációs pályára lépés egyik alapvető felvétele.

Félúton

A roma közösség felzárkózását segítő, számos kísérlet történt már Magyarországon. A történet egészen a 18. századig, Mária Terézia magyar királynő rövid életű letelepítési kísérlettel, foglalkoztatási és nevelési kötelezettséggel egybekötött intézkedéséig nyúlik vissza. Olyan, komoly és hiteles kutatásokra, tényekre alapozó (data based, evidence based) komplex, modernizációs program azonban, amellyel a magyar állam a cigány népesség egészének társadalmi integrációját kívánta elősegíteni, csak 2011-ben készült és indult útjára. Ez az azóta már több alkalommal értékelt és frissített, illetve aktua-

lizált *Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia*, amely megszületésekor az Európai Unió tagállamai számára is mintaadó programmá vált, s amely alapján készültek el az egyes országok ún. roma stratégiái.

A magyar stratégia folyamatos végrehajtását az a kötelezettség biztosítja, mely szerint a Kormány az évről évre az Országgyűlés elé kell állnia az eredményekkel, azaz el kell számolnia a roma közösséget célzó felzárkózást segítő munkával. Gyakorlatban is mérhető eredményeket nyilván csak hosszú évek következtetés erőfeszítései hozhattak, viszont az tény, hogy

¹ A tanulmányban a „roma” és „cigány” terminust egymás szinonimájaként használom.

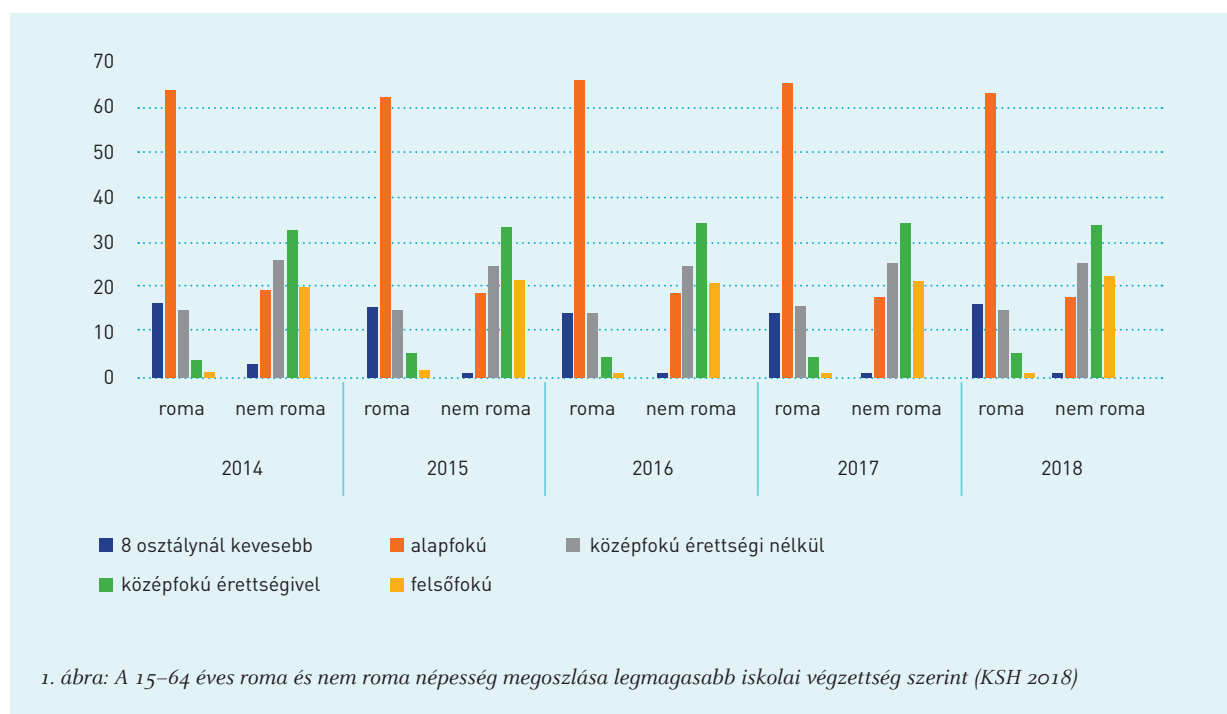
² Hozzá kell tenni azonban, hogy vizsgálatom számos terjedelmi korlátba ütközött, így nem volt alkalmam a felzárkózási program beavatkozási területenkénti folyamatelemzésére, megállapításaim tehát további alátámasztást igényelnek.

a felzárkózási program még az utóbbi évtizedek legnagyobb gazdasági válságidőszakának éveiben indult, így kezdetben mindenki csak szerény eredményekre számíthatott.

Az adatok, a mérések és a folyamatok elemzése szerint a munka hatékonyságát jelző fordulatot a 2013-as év jelentette, amikor az addig szinte minden területen kedvezőtlenül alakuló mutatók átfordultak, és azóta is a töretlen, tendenciaszerű

javulás jeleit mutatják a legfontosabb dimenziókban. Ahol a kibontakozásra láthatóan még várni kell, illetve újabb erőfeszítéseket szükséges tenni, az egy olyan kulcsterület, amely a jövő folyamatait is alapvetően meghatározza. *Ez a terület a roma lakosság, különösen a fiatal cigány népesség kompetenciafejlesztésének, iskolázottsági szintjének és minőségének a kérdése. Kezdjük is mindjárt ezzel!*

Az iskolázottság

Az iskolázottságra vonatkozó idősoros adatok egyértelműen mutatják, hogy a számos iskolai előmenetelt segítő ún. „Második esély” vagy a „Lépj egyet előre!” típusú programok, az „Út a középiskolába”, az „Út a szakmához”, az „Út a felsőoktatáshoz” és a közoktatási ún. „Mentorprogramok” hatékonyságát legfeljebb a helyzet további romlásának megállításában jelölhetjük meg, ami egyébként igenis jelentős fejleménynek mondható.

Ha ezekhez hozzászámítjuk, hogy az erőfeszítések ellenére az iskolai lemorzsolódás csökkentése területén nem történt nagy áttörés, akkor megál-

lapíthatjuk, hogy a felzárkózást segítő politika fő hangsúlyait érdemes erre a területre összpontosítani!

Sokat javíthat a helyzeten és a jövő kilátásait is jelentősen javíthatja, hogy a **kötelező óvodáztatás** kezdő idejét már a gyermekek hároméves korára szállították le. Ezzel az intézkedéssel egyidejűleg széles körű, humánerőforrás-fejlesztéssel egybekötött **bölcsőde- és óvodafejlesztési** program indult el és részben már megvalósításra is került. Ennek is köszönhető, hogy Európában egyedülálló módon magas, már 92% fölötti lett a roma gyerekek óvodáztatásának az aránya.

Mindezekről várható, hogy megszűnik az a helyzet, hogy a már mintegy 40 ezres létszámú roma óvodás gyermekek már az iskolába kerüléskor szinte behozhatatlan hátránnyal kezdik az életüket.

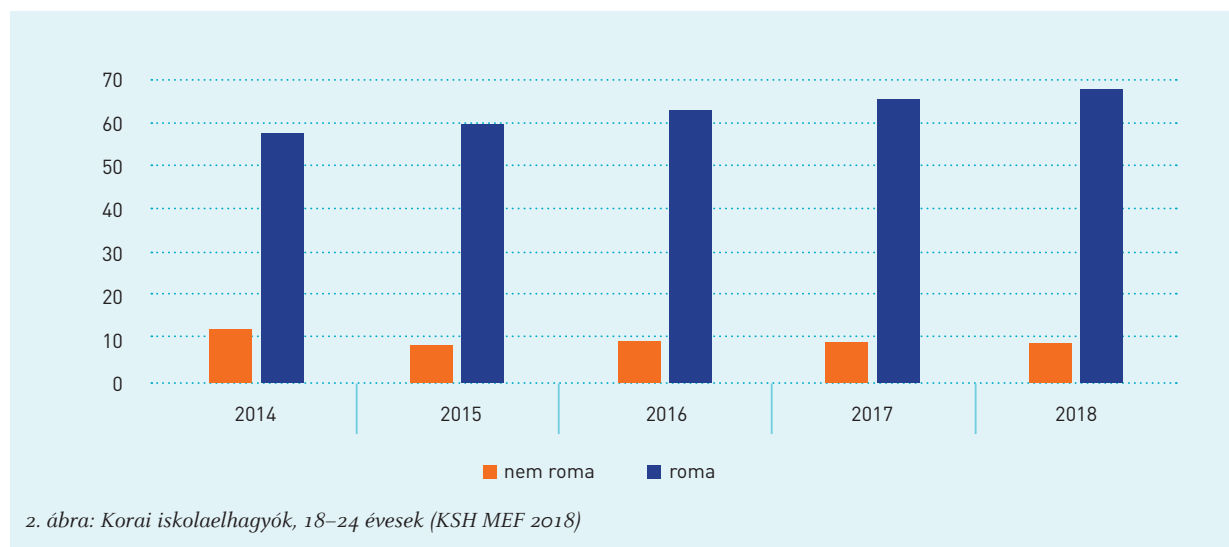
Ugyancsak egyedülálló Európában az a tizenegy (7 egyházi, 4 egyetemi) roma **felsőoktatási szakkollégium**, amelyben támogatott környezetben segítik a jelenleg összesen több mint 300 roma fiatal egyetemi, főiskolai helytállását. A kollégiumokban 2011 óta már 250 (!) roma fiatal szerzett diplomát.⁴

Tehát ha következetesen és megújult eszközökkel támogatjuk és bővítjük az iskolai felzárkóztató programokat, akkor várható, hogy a **szegénység újratermelő spiráljait megszakítani képes átlagosan magasabb iskolázottsági szint** jelentheti az áttörést a szegénység elleni küzdelemben.

Ehhez azonban a jelenleginél nagyobb eredményeket lenne szükséges elérni a **korai iskolaelhagyás**⁵ területén, hiszen ez az egyik legfontosabb tényező, ami fékezi az előrelépést és fokozza a roma fiatalok lemaradását. Országos szinten

a lemorzsolódás a szak(közép)iskolákban a legmagasabb. Ez csak a, 2017/2018-as tanévben 10 386 fő (!) veszteséget jelentett. A legmagasabb lemorzsolódási arány ezen belül is a roma diákok körében jelentkezett. Ami különösen is aggasztó, hogy az igen magas 2013. évi 64,2%-os szakiskolai roma lemorzsolódási arány 2017-ben 65,3%-ot tett ki.⁶

„A magyarországi roma népesség egyik legfontosabb demográfiai jellegzetessége a jóval fiatalabb korösszetétele a magyar társadalom egészéhez viszonyítva. A roma fiatalok döntő többsége ma már kijárja az általános iskolát, és valamilyen középiskolában folytatja is tanulmányait, de jellemzően sem érettségit, sem valódi jövőbeli perspektívát adó képzést nem kap. Ráadásul a középiskolás roma diákok fele időközben lemorzsolódik, és elhagyja az iskolát. Ez a vegyes kép a romák helyzetének javulása szempontjából különösen fontos, hiszen az integráció és a szegénységből való kivezetés hosszú távon tehát csakis az iskolai végzettség szintjének növelésével, és a munkaerőpiacon értékes szakmák megszerzésével érhető el.” (Bernát 2014)⁷

³ A KSH MNTFS indikátorrendszer adatai (2017) szerint 5500 új óvodai férőhely létesült.

⁴ A Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat (KRSZH) által közölt adat (2019).

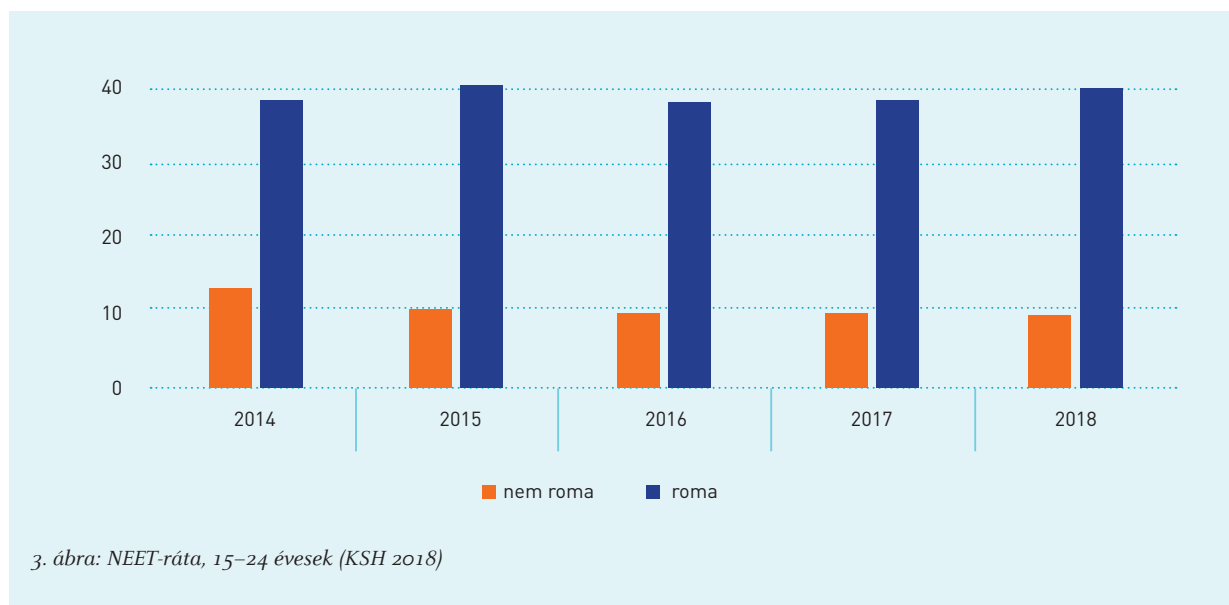
⁵ Korai iskolaelhagyóknak azok az alapfokú iskolai végzettségű 18–24 évesek minősülnek, akik semmilyen (iskolarendszerű vagy iskolarendszeren kívüli) oktatásban, képzésben nem vettek részt.

⁶ KSH MNTFS indikátorrendszer adatai (2017).

⁷ Bernát Anikó megállapítása az Emberi Erőforrások Minisztériumának Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkársága megbízásából készült, „A magyar társadalom helyzete és állapota a Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia monitoring rendszere alapján” című anyag részeként. Lásd: Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. TÁRKI, 2014.

Tovább rontja a képet és igen figyelmeztető helyzetre utal az ún. NEET-ráta, amely szerint sem a képzésekben, sem pedig a munkaerőpiacon nem jelenik meg a roma fiatalok több, mint 40 %-a!

Ugyanakkor a nem romák körében némi javulás tapasztalható a 10% alatti – egyébként meglehetősen magas – hazai aránnyal.

Nem javultak, inkább alacsony szinten ingadoztak az iskolákban mért kompetenciaeredmények, ami az egyik legfőbb gátja az előmenetelnek, kibontakozásnak. „Az alacsony iskolázottságú szülők gyermekeinek relatív teljesítménye is ingadozást mutatott”⁸ mind a szövegértés, mind pedig a matematika területén. A szegénység generációs átörökítésének megtörése szempontjából tehát az egyik kulcsterületen, az oktatásban még sok a tennivaló.

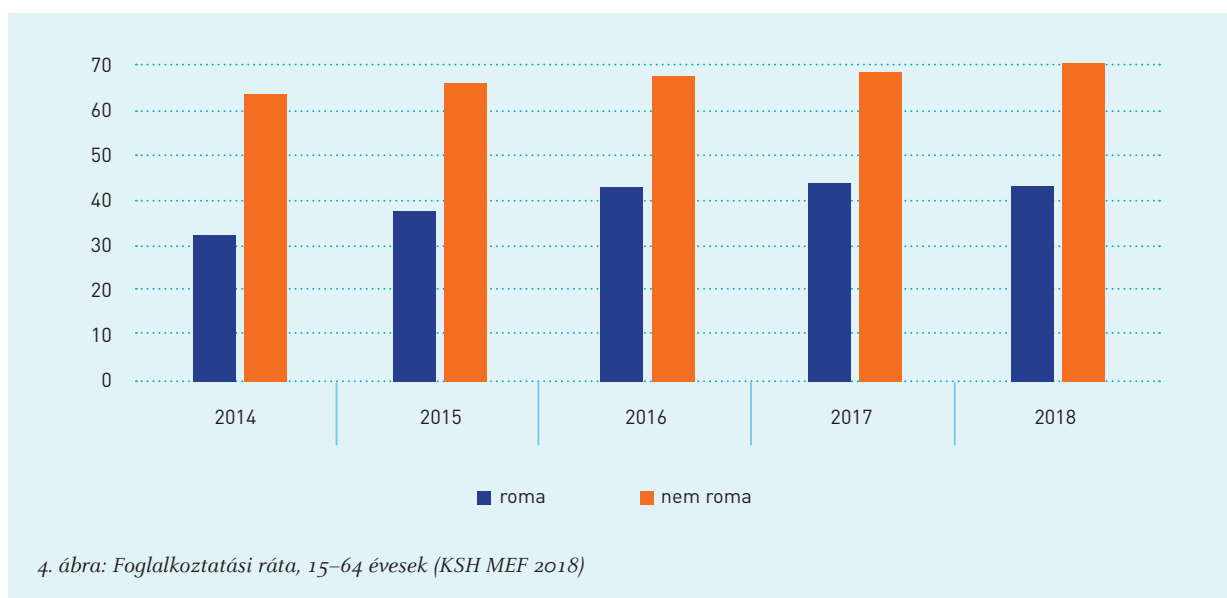
Az adatokból kirajzolódnak azok a **stratégiai beavatkozási pontok**, amelyekben elkerülhetetlen az előrelépés. Különösen is fokozni kell az iskolai előmenetelt segítő erőfeszítéseket és – korai iskolaelhagyás esetén – a visszailleszkedést segítő alternatív megoldásokat, a továbbtanulást, a foglalkoztatás és foglalkoztathatóság esélyeit növelő képzési, komplex programokat!

Foglalkoztatás

Az Európa 2020 program keretében jelentős vállalásokat tett Magyarország. Vállalta, hogy a foglalkoztatottság szintje 2020-ig eléri a 70%-ot. Ez igen ambiciózus vállalásnak bizonyult,

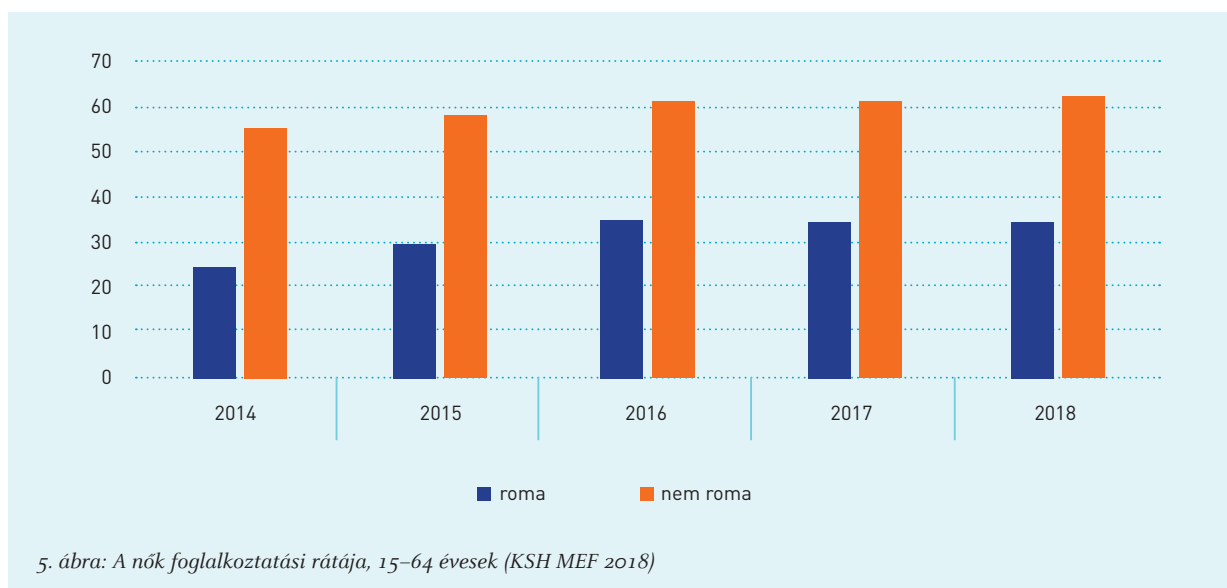
a siker mégis ezen a területen a legjelentősebb mind az összlakosság, mind pedig a roma népesség vonatkozásában.

⁸ Társadalmi folyamatok a magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia időszakának első felében – 2009–2017. TÁRKI, 2018.

A romák esetében arról beszélhetünk, hogy a 2014-es 33%-os arányról 2018-ra már 43% fölé emelkedett a foglalkoztatás, s ezen belül a roma nőké is 25%-ról közel 35%-ra. (2010-ben ezek az adatok még alig haladták meg a 10–25%-ot!) Ha a fordulat előtti évet, a 2013. évi 17,9%-ot vesszük alapul, akkor a fejlődés még szem-

betűnőbb, hiszen igen rövid idő alatt sikerült ezt a növekedést elérni! Ez utóbbi az egyik legbeszédesebb adat a roma társadalom modernizációs pályára lépése vonatkozásában, ugyanis egy tradicionális szokásrend megváltozását (is) jelzi. Ugyanakkor ez az adat még mindig messze elmarad a nem

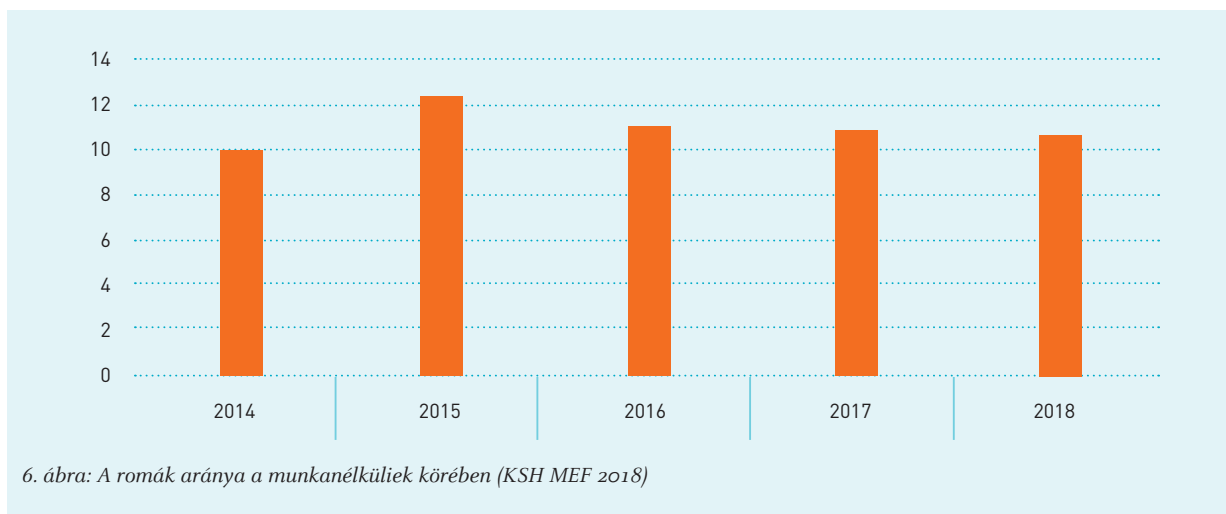

⁹ A folyamatban és a szemléletváltásban különös jelentősége lehetett a Nő az Esély című programnak, amely több mint 2000 roma nő foglalkoztatásba ágyazott képzését valósította meg a szociális ágazatban. A programba bevont nők több mint 75%-a, azaz 1722 fő tényleges munkába helyezése is megvalósult! Ennek a számszerű ténynek a roma közösség egészére nézve lett hagyományfordító hatása, megdöntve a roma nőknek a kizárólagos családon belüli szerepére vonatkozó szokásrendet.

¹⁰ KSH 2017.

roma nők 62,1%-os foglalkoztatási arányától, így Magyarország ma már az egyik legalacsonyabb európai munkanélküliségi adatokkal ren-

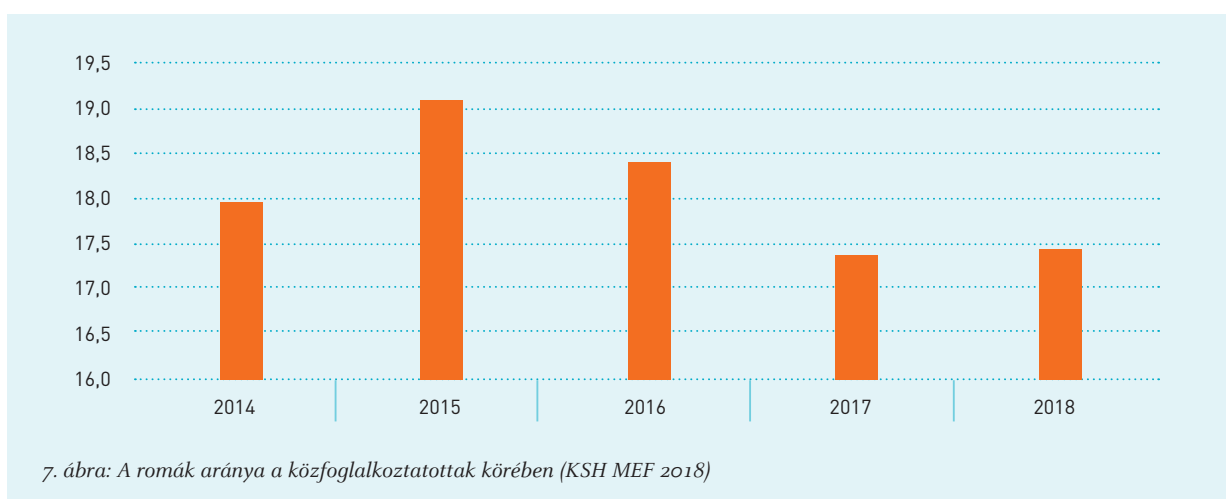
delkezik, s ezen belül is – számarányukat meghaladó mértékben ugyan, de – folyamatosan csökken a romák aránya.

A munkanélküliség elleni küzdelem, a foglalkoztathatóság és a foglalkoztatottság növelése érdekében tett erőfeszítések egyik eszköze a munkakultúra elsajátítását, javítását szolgáló ún. *köz-munkaprogram*, melyet politikai és részben szakmai oldalról is számtalan támadás és kritika ért. A program sikerét jelzi azonban, hogy nálunk az európai tapasztalatokat meghaladó mértékben történt meg a közmunkások átvezetése az elsődleges munkaerőpiacra, azaz a ki-, illetve átlépők aránya a nemzetközi kb. 10%-os aránnyal szemben meghaladta a 20%-os arányt is! A gazdaság jelentős és töretlen erősödésével párhuzamosan a munkanélküliség jelentősen

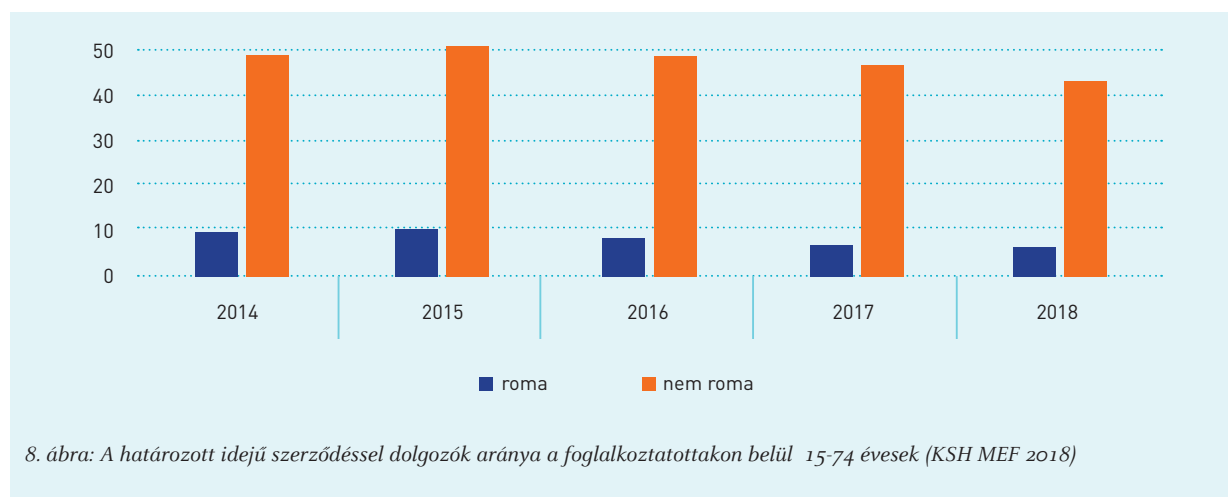
csökkent, a foglalkoztatottság pedig ugyancsak jelentős mértékben növekedett.

A közmunkások folyamatosan csökkenő számán belül a romák aránya is változott, csökkenést, azaz újabb modernizációs jelleget mutat. Erre utal az az adat is, mely szerint a roma közfoglalkoztatottak aránya is jelentős csökkenést mutat a foglalkoztatottak egészen belül. Ez az arány a 2014. évi 43%-ról csökkent 32% (!) alá. Az adatok javulása arra is következtetni enged, hogy a segély helyett munkát szemlélet elfogadásával jelentős mértékben **erősödik a roma népesség aktivitása és motiváltsága.**

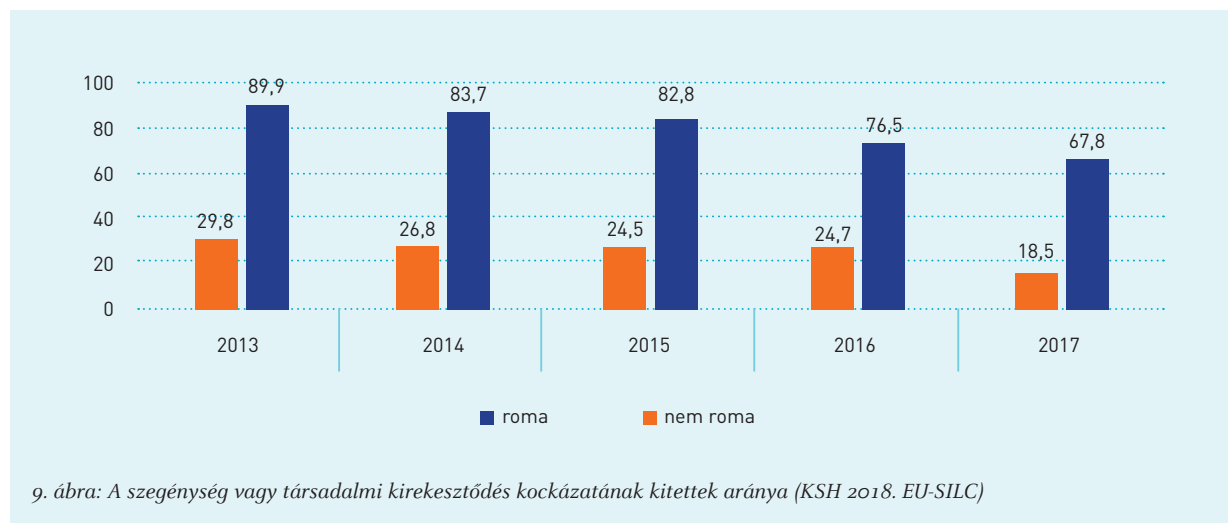
Ugyancsak erre az erősödő folyamatra mutat rá az az adat is, mely szerint 2014 óta 35%-ról 23%-ra zuhant azon 18–59 éves romáknak az aránya, akik foglalkoztatott nélküli háztartásban élnek.

Ezt a folyamatot jelzi az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők arányának és számának dinamikus csökkenése.

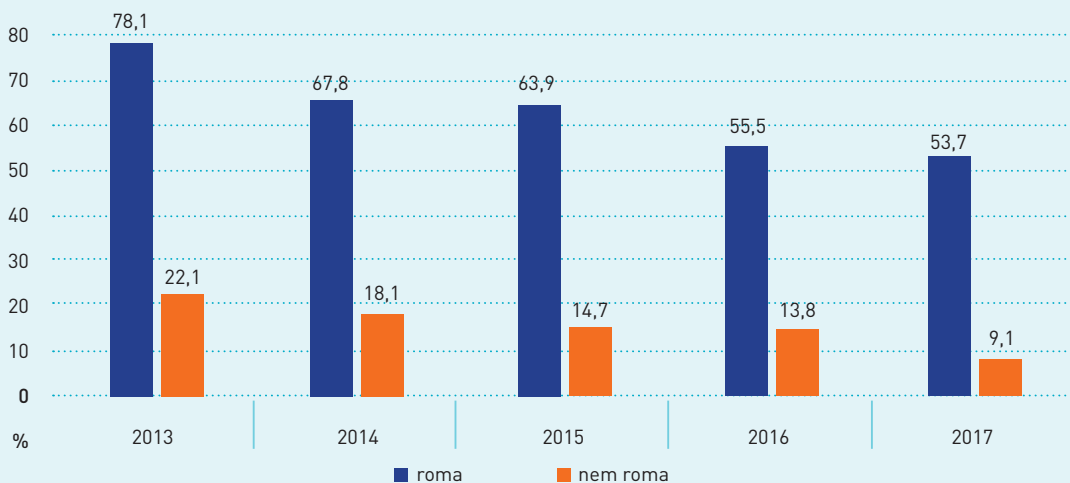
Ez a jelenség nyilvánvalóan tartós és pozitív hatást gyakorol a roma családok, háztartások életszínvonalára, szegénységből való kilépési tendenciáira, modernizációjára. A vázolt folya-

matok 2013 óta változó ütemben, de egyértelműen a roma népesség életviszonyainak és szegénységi mutatóinak tartós javulását jelzik.

Az Európai Unió statisztikai rendszere valamennyi tagországra érvényes, összehasonlításra alkalmas módszertan alapján, egységesen méri az életviszonyok alakulását. Az adatokat harmonizált munkamódszerű és folyamatosan ellenőrzött nemzeti statisztikai szolgálatok biztosítják. Az egységesen kialakított rendszer legbeszédesebb és legmegbízhatóbb, összetett mutatója

a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek arányát jelzi. Ez valójában három összetett vizsgálati eredményből összevont adatsor, amely méri a súlyos anyagi deprivációval, a relatív jövedelmi szegénységgel és a nagyon alacsony munkaintenzitással érintett háztartások életviszonyainak az alakulását.

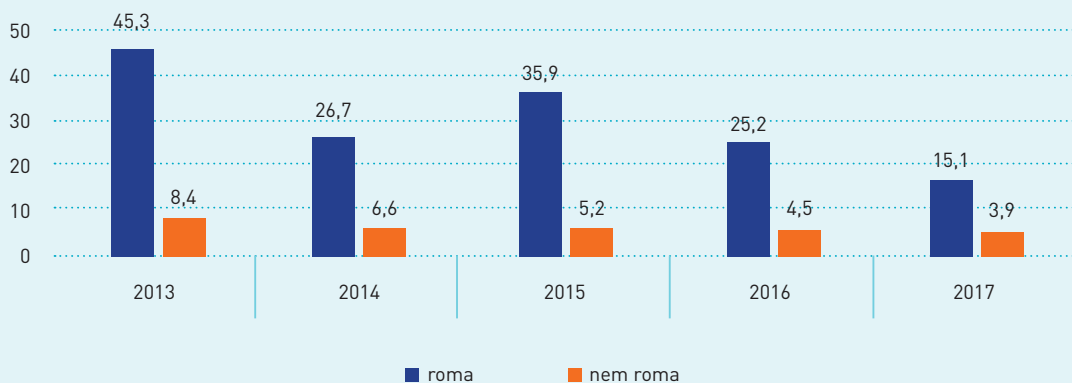
10. ábra: Súlyos anyagi depriváció a roma és nem roma népességben (KSH 2018. EU-SILC)

A súlyos anyagi nélkülözés azon személyekre vonatkozik, akikre az alábbi kilenc problémából legalább három jellemző:

1. hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van,
2. a lakás megfelelő fűtésének hiánya,
3. váratlan kiadások fedezetének hiánya,
4. kétnaponta hús, hal vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya,
5. évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya,
6. anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival,
7. anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel,
8. anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval,

9. anyagi okból nem rendelkezik telefontal.

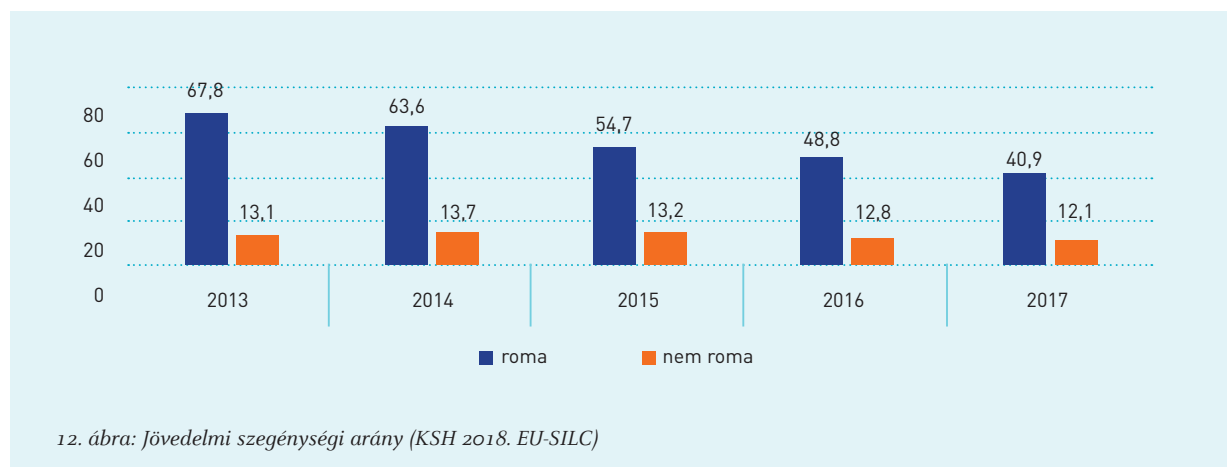
Ez igen érzékeny, a mindennapi életviszonyokat érvényes módon feltárni képes mutató, amelynek egyes elemei külön is elemzésre érdemesek. A romák esetében a legjelentősebb javulást a lakhatási szegénységgel összefüggő elemek mutatják. Mivel a jövedelmi és a foglalkoztatási adatokkal együtt a lakásviszonyok határozzák meg a legjelentősebb mértékben az életlehetőségeket és egyfajta mobilitási bázist biztosítanak a háztartásoknak, különösen is érdemes ezen adatokat a figyelem, és természetesen a felzárkózást segítő intézkedések és politika középpontjában tartani.

11. ábra: Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élő aránya (KSH 2018. EU-SILC)

Ezekhez járul még a *nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők* arányának alakulása, ami azért is fontos, mert a család, illetve a

háztartás egészének az előrelépését segítő, vagy éppenséggel gyengítő körülményekkel, életmód-mintázatokkal is összefüggésbe hozható.

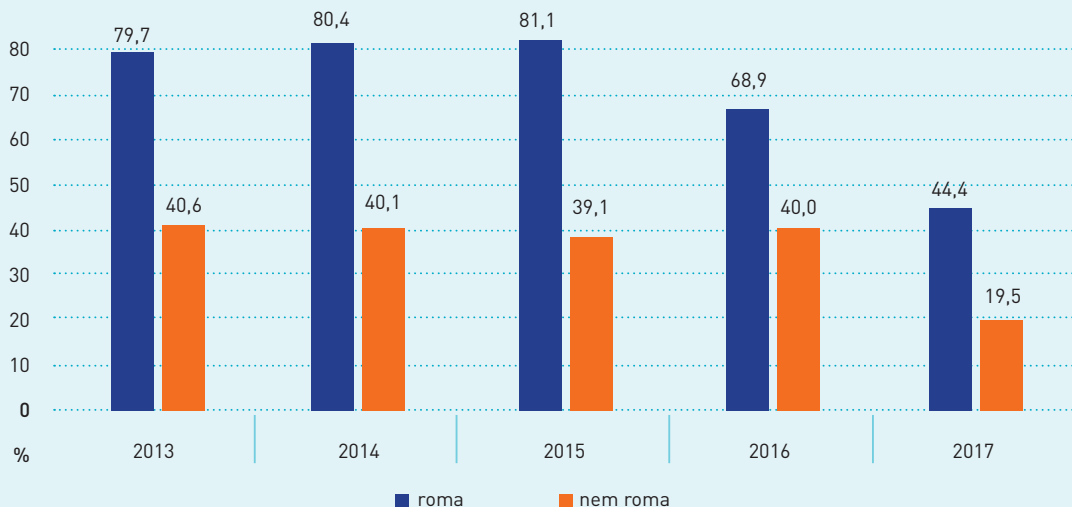
A *relatív jövedelmi szegénység* adatainak változása jól mutatja a hazai jövedelmi viszonyok egészének alakulása mellett a roma és nem roma népesség jövedelmi viszonyainak egymáshoz mért arányait is. Külön is kiemelésre érdemes, hogy míg 2013-ban még mintegy 5-szörös különbség mutatkozott, addig 2017-re ez az arány már 3,5-szörös mértékűre csökkent, tehát a többségi társadalom és a romák jövedelmi viszonyai közelítenek egymáshoz! Természetesen ez még mindig magas különbség, de a javulás mindenképpen figyelemre méltó. A viszonylag rövid időn belül bekövetkezett tendencia jellegű pozitív változások fennmaradása egyik kulcskérdése lehet a további munkának.

Mindazonáltal még mindig igen fontos különbség, hogy „a roma háztartásokban a társadalmi jövedelem az összes jövedelem több mint egyharmadát tette ki, ugyanez a nem roma háztartások esetében csak 26,3% volt. A társadalmi jövedelmek legnagyobb részét (17,7%-ot) a gyermekneveléshez kapcsolódó szociális juttatások tették ki, míg a gyermekneveléssel kapcsolatos ellátások a nem roma háztartások összes jövedelmének 4%-át adta.” (Kollár és Schwartz 2019). Tehát a roma háztartások jövedelmi pozícióinak megerősítése akkor válhat **önálló erőfeszítésen, munkakultúrán alapuló tartós, és a polgárosodást is elősegítő folyamattá, ha az elsődleges munkaerőpiacon szerzett jöve-**

delmek dominanciája is tovább erősödik.

A lakás- és lakhatási viszonyokról, mint a modernizációs folyamatokat – s egyben az életkörülményeket, az életkilátásokat és az életminőséget alapvetően – meghatározó tényezőről beszélhetünk. *A lakás életforma-alkító tárgyi környezetet nyújt* a családnak, a háztartásnak, meghatározza annak társas kapcsolatrendszerét, és erőteljesen kihat a benne élők munka- és a gyermekek iskolai teljesítményére. Még ennél is nagyobb a jelentősége azonban annak a lakókörnyezetnek, amelyben az érintettek lakása elhelyezkedik, már önmagában azért is, mert a lakás és a lakókörnyezet egyértelműen le- vagy éppenséggel felértékeli a benne lakókat, egyénenként és csoportként egyaránt. Ismert tény, hogy *a roma népesség jelentős része még mindig szegregátumokban, rossz állapotú, lerobbant körzetekben él.* Ez a helyzet nyilvánvalóan fékezi a felzárkózási folyamatokat, gátolja az integrációt és a rossz helyzetekből való kilépés esélyeit. Mégis látszik az elmozdulás, mégis mérhető a javulás!

A lakásviszonyok alakulásának az egyik fontos jellemzője a zsúfolt lakásban élőkre vonatkozó mérőszám. Az utóbbi években már ez a mutató is javulást jelez, s növekvő mértékben nyitja meg a roma népesség számára az életmódváltás infrastrukturális feltételeit.

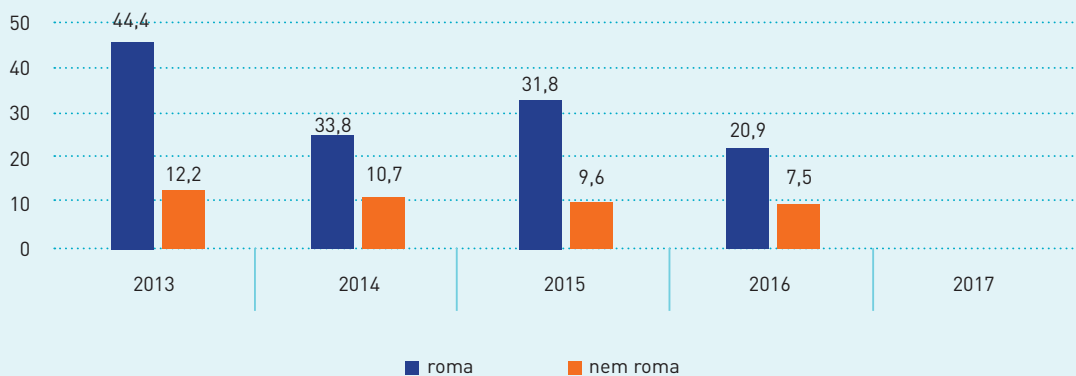
13. ábra: A túlszűfolt lakásban élő roma és nem roma népesség aránya (KSH EU-SILC 2018)

* A 2017-es adatok jelentős elmozdulást jelentenek, de ennek oka az uniós módszertanra való áttérés, így ez az adat nem hasonlítható az előző évek mérőszámaival!

A lakhatási feltételek folyamatos javulása elengedhetetlen feltétele a modernizációs folyamatok gyorsulásának.

Az alábbi grafikonon a lakhatási szegénység egy másik jelzőszámát, a lakás megfelelő fűtésére vonatkozó mutatót szemlélve láthatjuk a gyors

és szembetűnő változást, ami az érintettek életminőségének ugyancsak gyors – bár nyilvánvalóan részleges – javulására utalnak.¹¹ Ez a tényező azonban nem része a modernizációs skálának.

14. ábra: Megfelelő fűtés hiánya (KSH EU-SILC 2018.)

Összefoglalás

Elemzésem elsősorban a roma népességnek az önálló jövedelemszerzési tendenciáit vizsgálta, azt feltételezve, hogy az elsődleges munkaerőpiacon való tartós megkapaszkodás jelentheti a legfontosabb modernizációs lépést, egyben a felzárkózás elsődleges feltételét.

Az adatok egyértelműen egyfajta **félutas modernizáció** jeleit mutatják, ami azt jelenti, hogy a roma népességnek már valóban egyre növekvő hányada kerül abba az életmódváltó helyzetbe, melyben már a saját erőfeszítésen és részvételen alapuló munkajövedelmek jelentik a megélhetés alapját. Ezt igazolják a foglalkozási és a munkanélküliségi adatok, valamint ezen belül az a tény is, hogy nemcsak a számuk csökken, hanem folyamatosan csökken a romák aránya is mind a munkanélküliek, mind pedig a közmunkát végzők körében, azaz egyre többen szereznek jövedelmet az elsődleges munkaerőpiacon. Ezeknek a számoknak és arányoknak a stabilitása jelzi az önálló életvezetési és az önálló jövedelemszerzési képességek javulását, ami pedig a **polgári, modernizációs pályára lépés elsődleges feltétele**.

A trend- és szokásrend-fordulót a roma nők képzési programokba, majd az elsődleges munkaerőpiacon való tömeges belépése eredményezte. A „Nő az esély” programba bevont 2235 roma nő képzése, gyakorlati munkába és az elsődleges munkaerőpiacon történő integrálása lett a modernizációs fordulat zászlóshajója, mert a roma közösségnek a nőkről, a nők családon, illetve szélesebb közösségen belüli szerepének a megváltozásáról adtak hírt. Az adatok is beszédesek: 2013-ban még csak 17,9%-os, 2017-ben már 35%-ot meghaladó a roma nők foglalkoztatási részvétele.

Valójában a munkaerőpiacon történő legális

jövedelemszerző tevékenységbe való „beengedés”, illetve bevonás nem más, mint a roma nők átvezetése egy tradicionális – törzsi – jellegű szokásrendből egy szerepkiegyenlítő és emancipációs pályára: **ez a modernizációs fordulat második alapvető feltétele**.

A foglalkoztatási adatok javulása arra is következtetni enged, hogy a segély helyett munkát szemlélet elfogadásával jelentős mértékben **erősödik a roma népesség aktivitása és motiváltsága**. Ezt jelzi a passzív munkanélküliek arányának mintegy egyharmados csökkenése is a roma népességben belül (2014: 14,7%; 2018: 9,9% [!]).

A javuló tendenciák stabilitásának irányába mutat a határozott idejű szerződéssel dolgozó romák arányának a 2014-es 49,1%-ról 2018-ra 42,8%-ra történő csökkenése is, ugyanis ez azt jelzi, hogy egyre **több munkaadó bízik a romák tartós foglalkoztathatóságában**.

Az integrációs folyamatok gyorsulását jelzik az ún. AROPE¹³ adatok, melyek a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek arányát mutatják. A romák esetében közel 40%-os kilépési arány történt a szegénységi régióból, ugyanis a 2013-as 29,8%-ról 2017-re 18,5%-ra csökkent ez az arány. **Az életmódváltást segítő jövedelempozíció-javulás a modernizációs fordulat harmadik feltétele**.

A modernizációs fordulatot fékezi és a félutasosságot tartósíthatja, ha a roma fiatalok iskolaelhagyási (lemorzsolódási) mutatói nem javulnak. Az évek óta tartó stagnálás és a szakiskolák esetében látható romlás gátja lehet a modernizációs folyamat véghezvitelének. *Ebből következik, hogy erre a területre kell összpontosítani a legtöbb erőfeszítést és innovációt.*

¹¹ A helyzet pozitív alakulásának okát részben a roma népesség jövedelmi pozícióinak javulásában, részben pedig a természetbeni szociálpolitikai eszközök (fűtési támogatás) „bevetésében” látjuk

¹² Passzív munkanélkülinek tekintjük azokat a gazdaságilag inaktív személyeket, akik szeretnének dolgozni, és munkába tudnának állni 2 héten belül, de a felvételt megelőző 4 hétben nem kerestek aktívan munkát, mert úgy gondolják, hogy nem találnának.

¹³ Az Európai Unió összetett szegénységi mutatója három részindikátort foglal magában: 1. relatív jövedelmi szegénységben élők aránya, 2. súlyos anyagi deprivációban élők aránya, 3. nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya (munkaszegénység).

Végeredményben megállapítható, hogy a roma népesség életszínvonalának és életminőségének javuló tendenciái igazolják a felzárkózást segítő összetett eszközrendszer alkalmasságát. A felzárkózási politika sikerességét, a javuló, modernizációs tendenciák fenntarthatóságát, a szegény-

ség újratermelő spiráljainak megtörését azonban a foglalkoztathatóság növelése és a roma fiatalok iskolarendszerű képzési struktúrákba való beillesztése, az általános iskolázottsági szint folyamatos növelése és a lakhatási feltételek javulása biztosíthatja.

Absztrakt

A roma népesség felzárkózását segítő, időben és eltérő módszerekkel létrejött törekvések közös célkitűzése a roma közösség életmódváltással megvalósuló polgárosodásának az előmozdítása. Az első komoly tudományos alapokon nyugvó komplex program a 2011-ben útjára indított Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia (NTFS). Az azóta eltelt idő eredményeinek részleges, statisztikai elemzéseken alapuló rövid vizsgálata arra enged következtetni, hogy a roma

közösség már egyfajta félutas modernizációs jellemzőkkel írható le. A megállapítás elsősorban a foglalkoztatási viszonyaik radikális átalakulásával, valamint szociális jellemzőik töretlen és folyamatos javulásával igazolható.

Kulcsszavak: *romák, modernizáció, félutas polgárosodás, foglalkoztatás, munkanélküliség, életviszonyok*

Romas upwards

Promoting the modernization of the Roma community through lifestyle changes is a common objective of efforts to help the Roma population catch up, through different timing and methods. The first complex, science-based (evidence based), complex program, the National Social Inclusion Strategy (NTFS) launched in 2011. A brief analysis of the results of the time since then, based on partial statistical analyzes, suggests that the Roma community can already be

described as having half-way of modernization. The main reason for this finding is the radical change in their employment conditions and the continuous improvement of their social characteristics.

Keywords: *Roma modernization, halfway up modernization, employment, unemployment, roma women, living conditions.*

Irodalom

A háztartások életszínvonala 2016. Budapest: KSH, 2017.

A háztartások életszínvonala 2017. Budapest: KSH, 2018.

Bernát Anikó (2014) Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In: *Társadalmi folyamatok Magyarországon a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia elfogadásának időszakában – 2009–2012.* Budapest: TÁRKI.

Cserti Csapó T. (2017) A Roma integráció évtizedének számszerűsített eredményei az oktatás és foglalkoztatás területén Közép-Kelet-Európában. In: Márfi A.: *Cigánysors – A cigánység történeti múltja és jelene. III.* Pécs: Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület.

Dupcsik Csaba (2015) A cigányok társadalomtörténete a 19–20. század fordulóján. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Alapirodalmak a hazai cigány, roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK NKI.

- Kollár Krisztina, Schwartz Antónia (2018) Szegénység – jövedelem egyenlőtlenség. *Szociálpolitikai Szemle*, 1. sz.
KSH EU SILC adatbázis 2018.
KSH MEF adatbázis 2018.
KSH MNTFS indikátor rendszer 2017.
- Mártonfi György (2014) Korai iskolaelhagyás – Hullámzó trendek. *Educatio*, 1. sz. 36–49.
Munkaerőpiaci helyzetkép 2014–2018. Budapest: KSH, 2018.
- Pénzes J., Tátrai P., Pásztor I. Z. (2018) A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*, 58. évf. 1. sz.
- Polónyi I. (2016) *Emberi erőforrásaink 21. százada.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Spéder Zsolt (2002) *A szegénység változó arcai – Tények és értelmezések.* Budapest: ARTT – Századvég Kiadó.
- Scharle Á. (2016) Mennyit nőtt a foglalkoztatás 2008 óta Magyarországon? In: Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi R riport 2016.* Budapest: TÁRKI.
- Társadalmi folyamatok a magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia időszakának első felében – 2009-2017.* Budapest: TÁRKI, 2018.

A roma népesség számának prognózisa, a romák által felülreprezentált megyékben 2061-ig ¹⁴

Betekintő

A roma nemzetiségű népesség az 1990-es népszámlálásban 142 683 fő, míg 2001-ben 189 984 fő volt. Ezzel szemben a Kemény István nevéhez fűződő cigány összeírások szerint – amely a lakókörnyezet véleménye alapján készült – a roma lakosság létszáma 1993-ban 467 000, 2003-ban pedig 569 000 fő volt. Utóbbi két adatból a Hablicsek László által 1991-re és 2001-re visszszámolt létszám 448 100 fő, illetve 549 700 fő volt. Ezek szerint a lakókörnyezet véleménye alapján 1991-ben több mint 3-szor, de 2001-ben is 2,9-szer akkora volt a cigányság létszáma, mint amekkora a népszámlálások szerint.

Ha igazolódik az az előfeltevés, hogy a lakókörnyezet véleménye alapján minősített roma népesség¹⁵ jelentős részben hátrányos helyzetű, akkor a népszámlálásokban szereplő roma nemzetiségű népességhez képest egy jóval nagyobb, mintegy háromszor akkora népességcsoporttal kell foglalkozni.

Bevezetés

A kutatás előzményei

A növekvő számú és a pénzügyi forrásokat tekintve is bővülő lehetőségek a roma népességet megcélzó oktatási, munkahelyteremtő, felzárkóztató és szociális programok beindításához, illetve alátámasztásához egyre gyakrabban igénylik a roma lakosság számának várható – időbeli és térbeli – alakulásának előrejelzését.

A roma nemzetiségű népesség számának előrebecslése – többek között – **Hablicsek László**¹⁶ kutatási területe volt. Foglalkozott a népszámlálási és a szociológiai adatfelvételekben alkalmazott definíciók szerinti roma népesség demográfiai, iskolázottsági és munkaerőpiaci jellemzői területi – első megközelítésben régiós és megyei szintű – különbségeinek 1990–2001 közötti bemutatásával, valamint 2021-ig szóló

kísérleti előrebecsléssel. Ezt a kutatási területet kényes témának tekintik sokan.

Hablicsek László véleménye az volt, hogy fontos a terület vizsgálata, szükségesnek tartotta eredményeinek társadalmi hasznosítását.

Hangsúlyozta, hogy egyre sürgetőbb feladatnak tűnik olyan hosszú távú politika érvényre juttatása, amely a roma kisebbség minél gyorsabb integrálódását (esetünkben a demográfiai különbségek mérséklődését) eredményezi.

Tanulmányt jelentetett meg a Demográfia című folyóirat 50. évfolyam 1. számában (2007) „Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére” címmel.

¹⁴ Ezen cikk az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság megrendelésére készült kutatásra támaszkodik. Köszönetünket fejezzük ki Prof. Dr. Mészáros Józsefnek, az ONYF főigazgatójának.

¹⁵ Kemény István és Havas Gábor szóhasználata szerint minősített roma népességen azokat a személyeket értjük, akiket a nem roma környezet annak tart.

¹⁶ Hablicsek László (1953–2010) a matematikai demográfia és a népesség-előreszámítás elkötelezett kutatója és tudományos képviselője, a KSH NKI igazgatóhelyettese volt.

A kutatás célkitűzései

Jelen munkában kísérleti előrebecslést végzünk **2061-ig**. Céljaink szerint a jelenlegi kutatás végeredménye egy adatbázis létesítése:

- nemek,
- összevont korcsoportok,
- megyék szerint

az 1990 és 2061 közötti időszakra vonatkozóan, továbbá a jelen tanulmány, amely a roma lakosság területi elhelyezkedéséről, a demográfiai különbségekről, valamint ezeknek – a készítők legjobb ismeretei és feltételezései szerinti – jövőbeni alakulásáról szól.

A témával foglalkozó szakemberek számára ismertek a roma népesség számbavételével kapcsolatos módszertani problémák, ezért a következőkben azokra csak rövid utalásokban térünk ki.

Adatok és módszerek

Minden jel arra mutat, hogy a magyarországi roma népesség demográfiai jellemzői hosszabb ideje igen jelentősen különböznek az átlagostól, és ezek a különbségek eltérő népességfejlődési tendenciákban is kifejezésre jutnak. Éppen ezért a résznépesség népesedési helyzetének megismerésére, egy reális jövőkép felvázolására irányuló igény igencsak sürgetően jelentkezik.

A roma népesség statisztikai meghatározására, a nem roma népességtől való megkülönböztetésére lényegében négy módszert alkalmaznak. Lehet szólni 1) cigány anyanyelvű népességcsoportról, 2) cigány nemzetiségű résznépességről. Ezek az információk általában csak önbevallásból származhatnak. Lehet – de csak szigorúan statisztikai célokra, egyének (hátrányos, pejoratív)

megkülönböztetésére nem – valakiket cigánynak minősíteni: 3) statisztikai adatfelvétel során a kérdezőbiztos véleménye alapján, vagy 4) az illető egyének, háztartások lakókörnyezetének véleménye alapján. A minősítés mindkét esetben történhet a kérdezettel együttműködve, vagyis rákérdezve, hogy ez a minősítés elfogadható-e számára.

A négyféle adatfelvételi eljárás nem ad összehasonlítható eredményeket. Közismert, hogy a hazai cigányság létszámának közvetlen népszámlálási információk alapján történő meghatározása – mind a nemzetiség, mind a nyelvismeret alapján – problematikus. A magyarországi nemzeti, etnikai kisebbségekhez tartozók közül a cigányság nagymértékben elvesztette ősei nyelvét. A népszámlálások szerint a csak egy nyelvet beszélő cigányok anyanyelve döntően a magyar.

A népszámlálási bevallások problémái miatt a census adatokat más, általában reprezentatív módszerű vizsgálatok, egyéb összeírások adataival együtt értékelik. Az utóbbi időben került előtérbe a becslések szerepe, miután a legkülönbözőbb források összevetésével sem sikerült a hazai roma népesség demográfiai helyzetének átfogó jellemzése.

Ebben a tanulmányban a hazai roma népességet kétféle értelmezés szerint fogjunk tárgyalni: a magukat roma nemzetiségűnek vallókat, illetve a mások által romának minősítetteket. Vizsgálatunk célja kettős:

1. a roma nemzetiségű népesség jellemzőinek vizsgálata;
2. a minősített roma népesség jellemzőinek becslése és előreszámítása.

A népszámlálási, mikrocenzusi roma nemzetiségi népesség

A nemzetiségi hovatartozás vizsgálatának módszere¹⁷

A hazai statisztikában a nemzetiségekkel kapcsolatos adatgyűjtésre az 1880. évi népszámlálás óta van lehetőség. 1941-ig az anyanyelv jelen-

tette a nemzetiségi adatgyűjtés egyedüli forrását. Az ezt követő népszámlálások során az anyanyelven kívül már a nemzetiségre is rákérdez-

¹⁷ Mikrocenzus 2016, 12. Nemzetiségi adatok, KSH, 2018.

tek. 2001-ben jelentősen kibővült a nemzetiségi adatok gyűjtésének köre, mivel a családi, baráti közösségben beszélt nyelv és a kulturális kötődés is bekerült a nemzetiségi hovatartozást meghatározó tényezők közé abból az indíttatásból, hogy az egyes nemzetiségekhez tartozó lakosságot a lehető legteljesebb körben tudják számba venni. A nemzetiséghez tartozást ekkor az alapján határozták meg, hogy kik azok, akik a négy tényezőre (nemzetiség; anyanyelv; családi, baráti közösségben használt nyelv; kulturális kötődés) irányuló kérdések közül legalább az egyikre az adott nemzetiséget jelölték. További változást jelentett, hogy ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása az adatok személyes jellege miatt önkéntessé vált, és lehetőség nyílt a többes válaszadásra.

A 2011. évi népszámlálás megőrizte a nemzetiségi adatok gyűjtésének több szempontot figyelembe vevő, többes identitást is vizsgáló és önkéntes módját. A kulturális kötődés kérdése kikerült a népszámlálási programból. A nemzetiségi, az anyanyelvi és a családi, baráti körben használt nyelvre vonatkozó kérdésekre legfeljebb két választ lehetett jelölni. A 2016. évi mikrocenzus nem hozott újabb változást az előző népszámláláshoz képest sem a kérdezés, sem az adatközlés módszertanában. Összegzésül fontos kiemelni, hogy e módszertan szerint egy személy annyi helyen szerepel, ahány nemzetiséghez tartoz-

zónak vallotta magát, tehát több nemzetiség adataiban is megjelenhet.

A 2016. évi mikrocenzus a nemzetiségi hovatartozást meghatározó három tényezőt (nemzetiség, anyanyelv és családi, baráti körben használt nyelv) a következő négy önkéntesen megválaszolható kérdéssel vizsgálta:

- *Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?*
- *Az előző kérdésnél megjelöltön kívül tartozik-e másik nemzetiséghez is?*
- *Mi az anyanyelve?*
- *Családi, baráti közösségben milyen nyelvet használ általában?*

Többes identitás

A 2016-os mikrocenzus szerint a következőket látjuk: *„A nemzetiséghez tartozás fogalma kifejezetten inkluzív, azaz ha a válaszadó akár csak egy esetben is említette az adott nemzetiséget a lehetséges 6 (2011-ben és 2016-ban) vagy 12 (2001-ben) lehetőség közül, akkor már elszámolták az adott nemzetiségnél. Ezért érdemes megnézni, hogy mekkora a magyarok és az egyes nemzetiségek közös metszete.”*

A magyarországi romák döntő többsége (99,1%) magyarnak is minősült a 2016. évi mikrocenzus alkalmával. A 2001. és 2011. évi népszámlálások során ez az arány némileg alacsonyabb, 91,0%, illetve 98,9% vallotta magát kettős identitásúnak.

Létszámtrendek, 1941–2016

Népszámlálás / Mikrocenzus éve	1941	1949	1960	1980	1990	2001	2011	2016
Népesség száma	9 316 074	9 204 799	9 961 044	10 709 463	10 374 823	10 198 315	9 937 628	9 803 837
Férfiak	4 560 875	4 423 420	4 804 043	5 188 709	4 984 904	4 850 650	4 718 479	4 677 542
Nők	4 755 199	4 781 379	5 157 001	5 520 754	5 389 919	5 347 665	5 219 149	5 126 295
Ebből roma nemzetiségűek száma	27 033	37 598	56 121	6 404 (?)	142 683	189 984	308 957	299 342

Népszámlálás / Mikrocenzus éve	1941	1949	1960	1980	1990	2001	2011	2016
Roma férfiak	13 196	18 135	27 306	2 998	71 432	96 273	156 094	151 382
Roma nők	13 837	19 463	28 815	3 406	71 251	93 711	152 863	147 960
A romák népességen belüli aránya								
Együtt	0,29	0,41	0,56	0,06	1,38	1,86	3,11	3,05
Férfiak	0,29	0,41	0,57	0,06	1,43	1,98	3,31	3,24
Nők	0,29	0,41	0,56	0,06	1,32	1,75	2,93	2,89

1. táblázat: A népesség és a roma nemzetiségűek száma nemenként, 1941–2016 (Forrás: Mikrocenzus, 2016)

Az 1. táblázat szerint a roma nemzetiségű lakosság száma tizenegyszeresére nőtt 1941 és 2016 között. Az 1980. évi adatok nehezen értékelhetők. Ennek okát nem ismerjük. A roma lakosság népességen belüli arányát vizsgálva az adatfelvételek alkalmával a következő értékek adódnak: 1941-ben 0,29%, 1980-ban 0,06% (?), 1990-ben 1,38%, 2001-ben 1,86%, 2011-ben 3,11%, 2016-ban 3,05%.

A roma nemzetiségű népesség jelentős emelkedésének több oka is lehetséges. A gyors ütem magyarázatát elsősorban a demográfiai tényezők (magas természetes szaporodás) adják, de emellett szóba kerülhet a nemzetközi vándorlás és az identitásvállalás mértékének változása (emelkedése) is.

Tátrai Patrik (2014) tanulmányában a külföldön születettek arányát vizsgálta a hazai nemzetiségeknél. Számításai szerint a 2001-es és a 2011-es népszámlálások adatai azt mutatják, hogy a cigány lakosságnak csupán 0,5%-a született külföldön. Ebből arra következtetünk, hogy a cigányság gyarodásának nem a nemzetközi vándorlás az elsődleges forrása.

A létszámnövekedésnek sokkal inkább lehet részleges forrása az identitásvállalás mértékének emelkedése (Ladányi és Szelényi 1997). 1990 óta megnövekedett a roma népesség öntudatossága, és nagyobb gyakorisággal vállalták romaságukat

2001-ben és 2011-ben, mint korábban. Úgy gondoljuk, hogy civil, egyházi, kormányzati integrációs programoknak is szerepe van ebben.

A továbbiakban megnézzük a vizsgált népszámlálások alkalmával az önmagukat roma nemzetiségűnek vallók népességen belüli arányát. Megismételjük, hogy a népszámlálások, illetve a mikrocenzus alkalmával azokat tekintjük romáknak, akik az adatfelvétel alkalmával roma/cigány nemzetiségűnek vallották önmagukat. Valós létszámuk ettől eltérő lehet, mint ezt később látni is fogjuk. Tanulmányunkban a roma, cigány megnevezést egymás szinonimájaként fogjuk használni.

Megjegyezzük, hogy a romanépességlétszámának meghatározására (reprezentatív) szociológiai adatfelvételeket szerveztek, ezek Kemény István és társai nevéhez fűződnek. Ezen adatfelvételek elsődleges célja a roma lakosság „tényleges” (a lakókörnyezet minősítése által meghatározott) létszámának, szociodemográfiai jellemzőinek becslése volt. A szociológiai adatfelvételek által kimutatott roma népesség létszáma jóval több, mint a magát roma nemzetiségűeknek valló lakosság nagysága. A censusok alkalmával 1990-ben 142 683 fő, 2001-ben 189 984 fő vallotta magát romának. A szociológiai adatfelvételek közepes becslése szerint 1971-ben 320 000 főre, 1993-ban 467 000, 2003-ban pedig 569 000

főre volt tehető a roma résznépesség létszáma. A növekedés üteme gyakorlatilag exponenciálisnak tekinthető. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete 2001-es demográfiai panel-felvételének (DPA) eredménye 569 000 fő volt. Az előszámításnál ezen adatfelvételek eredménye képezi a kiinduló létszámokat. Ezen adatfelvételek alapján beszélünk a minősített roma népesség létszámadatairól, előszámításunkban ezeket vesszük figyelembe.

Ebben a részben továbbiakban a Központi Statisztikai Hivatal által végrehajtott népszám-

lálások és a mikrocenzus adatfelvételeinek eredményeit mutatjuk be.

Korszerkezet, 1941–2016

A következő táblázatban láthatjuk a népszámlálási években, illetve a 2016-os mikrocenzus szerint a népesség és a roma nemzetiséghez tartozók létszámát nagy korcsoportok szerint. A roma nemzetiséget a népesség egészénél jóval fiatalabb korszak jellemzi minden adatfelvétel alkalmával.

		-14	15-39	40-59	60-	Összesen
1941	Népesség Ebből: Cigány	2 420 401 12 187	3 786 763 9 926	2 111 465 3 553	997 445 1 367	9 316 074 27 033
1980	Népesség Ebből: Cigány	2 341 173 2 058	3 832 516 2 835	2 705 642 1 041	1 830 132 470	10 709 463 6 404
1990	Népesség Ebből: Cigány	2 130 549 56 496	3 687 555 61 042	2 596 873 18 954	1 959 846 6 191	10 374 823 142 683
2001	Népesség Ebből: Cigány	1 694 936 67 652	3 574 493 82 004	2 847 327 31 985	2 081 559 8 343	10 198 315 189 984
2011	Népesség Ebből: Cigány	1 447 659 101 204	3 403 983 131 499	2 754 875 62 191	2 331 111 14 063	9 937 628 308 957
2016	Népesség Ebből: Cigány	1 421 937 95 181	3 095 518 122 946	2 735 415 64 604	2 550 967 16 611	9 803 837 299 342

2. táblázat: A roma nemzetiségű népesség korcsoportonként, 1941–2016 (Forrás: Mikrocenzus, 2016)

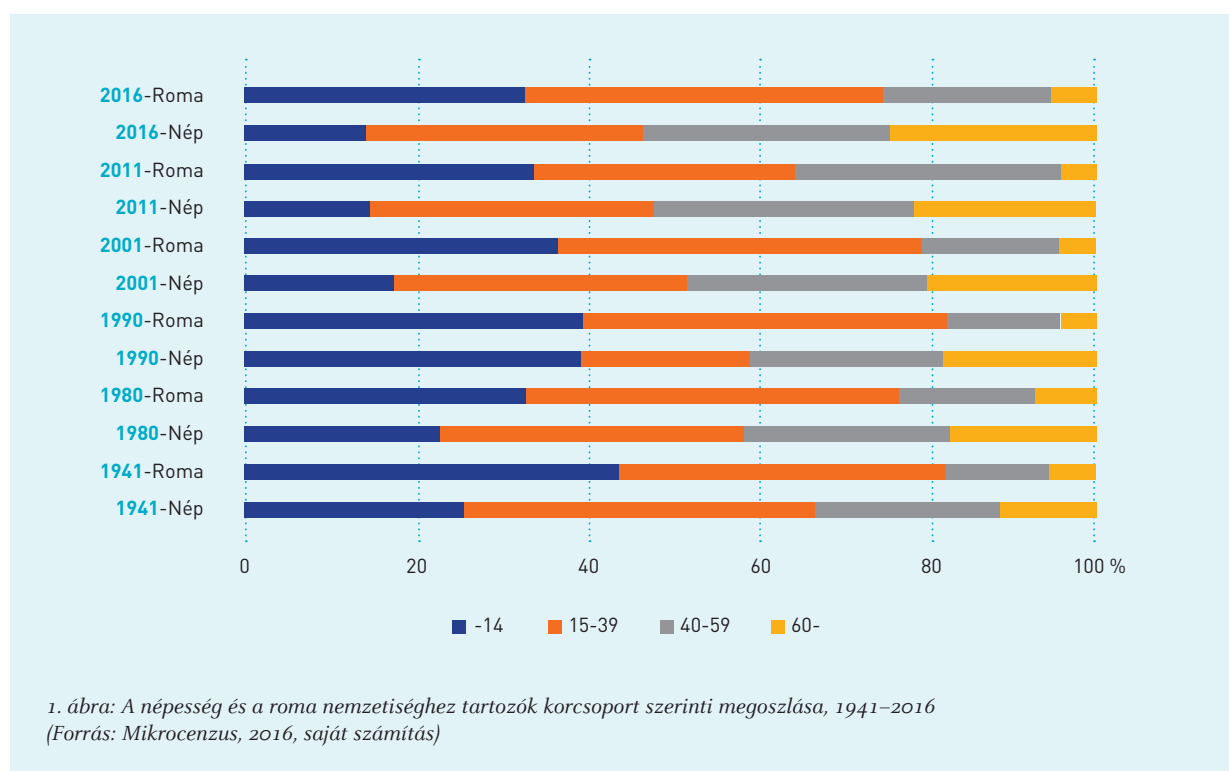
A továbbiakban megnézzük a vizsgált népszámlálások alkalmával a népesség összessége és az önmagukat roma nemzetiségűnek vallók korcsoport szerinti megoszlását. A mai hazai és nemzetközi gyakorlat szerint idősnek a 65 éveseket és annál idősebbeket tekintjük. A statisztikában gyakran használjuk a 60 és idősebb elnevezést, tekintettel arra, hogy a régebbi meghatározás így szólt, a régi statisztikák így készültek, hosszú idősort pedig csak így lehet elemezni. Meg kell viszont jegyezni, hogy a roma nemzetiségű népesség esetében ez jól is jön, ugyanis a továbbiakban látni

fogjuk, hogy a romák között nagyon alacsony az idős korcsoportokba tartozók aránya.

Az 1941-es népszámlálás alkalmával a népesség 0,29%-a vallotta magát roma nemzetiségűnek, a teljes lakosság 26%-a volt 15 évnél fiatalabb, míg a romák közül 45,1%. A 60 éves és idősebbek részaránya a teljes népességben 10,7%, a romáknál csupán 5,1% volt. Szembetűnő a korszak szerkezet eltérése, ami a további adatfelvételek szerint végig meg is maradt. Az 1990. évi népszámlálás szerint a roma népesség aránya 1,38%. Közöttük is magas a fiatalok aránya

– a roma népesség 39,6%-a –, míg az időseké alacsony, mindössze 4,3%, szemben a teljes népesség 18,9%-ával. A 2001. és a 2011. évi adatok alapján is hasonló eltéréseket látunk. A 2016-os mikrocenzus szerint a romák népességén belüli aránya 3,05%. A fiatalok részaránya a teljes népességén belül 14,5%, a romák esetében viszont 31,8%. Az idősek esetében az eltérés tovább növekszik,

a lakosságnak már a 26%-a tartozik a 60 éves és idősebb korosztályba, ugyanakkor a romáknál ez az arány csupán 5,5%. A roma nemzetiségűek között nagyobb arányban vannak a fiatalok, kisebb mértékben az idősek. A korszerkezetük jelentősen eltér a teljes lakosságtól, ezt az 1. ábrán szemléltetjük.

A 15 éves és idősebb nők az élve született gyermekek száma szerint

A termékenység mérésének legáltalánosabb és leggyakrabban használt forrása a születési statisztika folyamatos gyűjtése, de ez a termékenységi mutatónak csak a számlálóját biztosítja. A termékenység vizsgálatának másik fontos forrása a népszámlálások, mikrocenzusok termékenységre vonatkozó adatai. Ezek az eszmei időpontra vonatkozóan keresztmetszetében mutatják meg a 15 éves és idősebb nők termékenységét (az egy nőre eső élve született gyermekek számát).

Az adatfelvételeknél különböző időpontokban jelentős változást tapasztalunk. A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a 15 éves és idősebb nők átlagosan 147 gyermeket szültek száz nőre számolva. A magukat roma nemzetiséghez tartozónak valló nők esetében a száz nőre jutó élve született gyermekek száma 233. A 2001-es népszámlálás esetében ez az érték még 262 volt. 2016-ban pedig már csak 210! A 3. táblázat a 2016. évi mikrocenzus adatait mutatja, a száz nőre jutó élve született gyermek

számát az anya korcsoportja szerint. A 2016. évi mikro-cenzus alkalmával a 15 éves és idősebb nők közül 105 082 fő vallotta magát romának, az összes élve született gyermek száma 220 876 fő

lett. A 20 évnél fiatalabbak esetében 100 nő átlagosan 4 gyermeket szült, romák esetében ez az érték jóval magasabb, 19. Az idősebb korcsoportokban (70 év felett) jelentős az eltérés.

Korcsoport, éves	15–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–79	80–	Összesen
Népesség	4	33	124	173	190	187	179	183	144
Ebből roma	19	129	254	302	304	295	353	408	210

3. táblázat: Száz nőre jutó élve született gyermekek száma az anya korcsoportja szerint, 2016 (Forrás: Mikro-cenzus, 2016)

Családi állapot

A 2016-os mikro-cenzus időpontjában a nőtlenek, hajadonok aránya 43,85% volt a teljes népességben. A romák esetében ez az érték 70,45%, ami 27 százalékponttal nagyobb. Az országos átlagtól való eltérés egyik oka lehet a romák fiatalabb korszakozata, de mindkét esetben magasnak mondhatók ezek az arányok. A népesség 37,6%-

a élt házasságban, a romáknál ez az érték 17,1 százalékponttal alacsonyabb. Az özvegyekre számolt értékeknél megmutatkozik, hogy a roma népességben belül alacsony az idősek aránya. A romák esetében az élettársi kapcsolatban élők aránya 7 százalékponttal magasabb az országos átlagnál.

	Nőtlen, hajadon	Házás	Özvegy	Elvált	Nemzetiséghez tartozók összesen	Ebből: élettársi kapcsolatban él
megoszlás, százalék						
Népesség	43,85	37,61	9,42	9,13	100,00	11,09
Cigány	70,45	20,54	3,88	5,13	100,00	18,13

4. táblázat: Családi állapot szerinti megoszlás százalékban, 2016 (Forrás: Mikro-cenzus, 2016)

Iskolázottság

A népesség kulturális helyzetét a legmagasabb iskolai végzettség szerint szokás vizsgálni, ennek segítségével mélyreható elemzések végezhetők. Megbízható adatokat a népszámlálások, mikro-

cenzusok nyújtanak. A népesség iskolázottsági szintjének megállapítása az iskolarendszerű oktatás keretében szerzett legmagasabb végzettség alapján történik. Az adatoknál sokszor a 7 éves

és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettség szerint készültek a statisztikák. Ma leggyakrabban a 15 éves és idősebb népességre

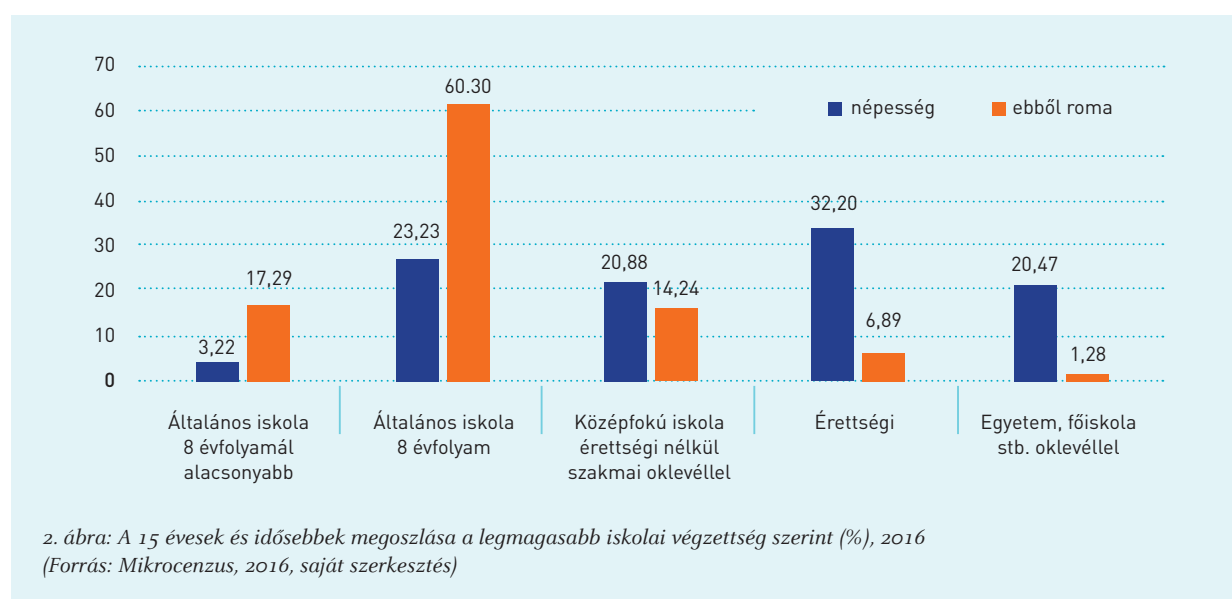
vizsgálódunk. Az iskolai végzettség jelentősen meghatározza a munkalehetőségeket, a munkaerő-piaci elhelyezkedés esélyét is.

	Általános iskola 8. évfolyamnál alacsonyabb	Általános iskola 8. évfolyam	Középfokú iskola érettségi nélkül	Érettségi	Egyetem, főiskola stb., oklevéllel	Nemzetiséghez tartozók összesen
Népesség	270 248	1 946 938	1 749 792	2 699 261	1 715 661	8 381 900
Ebből roma	36 760	128 173	30 278	14 639	2 718	212 568
Romák népességben belüli aránya (%)	13,60	6,58	1,73	0,54	0,16	2,54

5. táblázat: A 15 évesek és idősebbek legmagasabb iskolai végzettség szerint, 2016 (Forrás: Mikrocenzus, 2016)

A 2016-os mikrocenzus adatai alapján az iskolázottsági szintet vizsgálva a roma lakosság jóval elmarad a teljes népességtől. A 15 éves és idősebbek esetében az általános iskola 8 osztályát sem végezte el a népesség 3,2%-a, ugyanakkor a roma lakoságnál ez az érték 17,3%. Legfeljebb az általános iskola 8 osztályát a teljes magyarországi népesség 23,2 %-a végezte el, a roma nemzetiségűeknél ez a mutató 60,3%. Ezt a nagy különbséget nem magyarázhatja a romák fiatalabb korszerezete, a lemaradás okait másban kell keresni. A felzárkóztatás kérdésköre elkerül-

hetetlen. A legkisebb eltérés azok esetében látható, akiknek szakmunkás-, szakiskolai oklevél a legmagasabb befejezett iskolai végzettségük. Ellenben a diplomával rendelkezők, illetve az érettségizettek arányában az elmaradás óriási. A számok azt mutatják, hogy 100 romából mindössze egy szerzett diplomát, ugyanakkor a teljes népességben hússzor gyakoribb a felsőfokú végzettségű. Az iskolázottság a mindennapi megélhetés alapja, az önfenntartás és a család jövedelmi helyzetének egyik meghatározója, a romák képzettségének emelése elkerülhetetlen.

Gazdasági aktivitás

A népességnek és részalmazainak igen fontos jellemzője az, hogy milyen szerepben, státuszban vesznek részt a társadalmi munkamegosztásban, rendelkeznek-e saját jövedelemmel vagy sem, foglalkoztatottak-e vagy sem. A gazdaságilag aktívok közé soroljuk a foglalkoztatottakat és a munkanélkülieket. A gazdaságilag nem aktívok azok, akik nem sorolhatók sem a foglalkoztatottak, sem a munkanélküliek csoportjába.

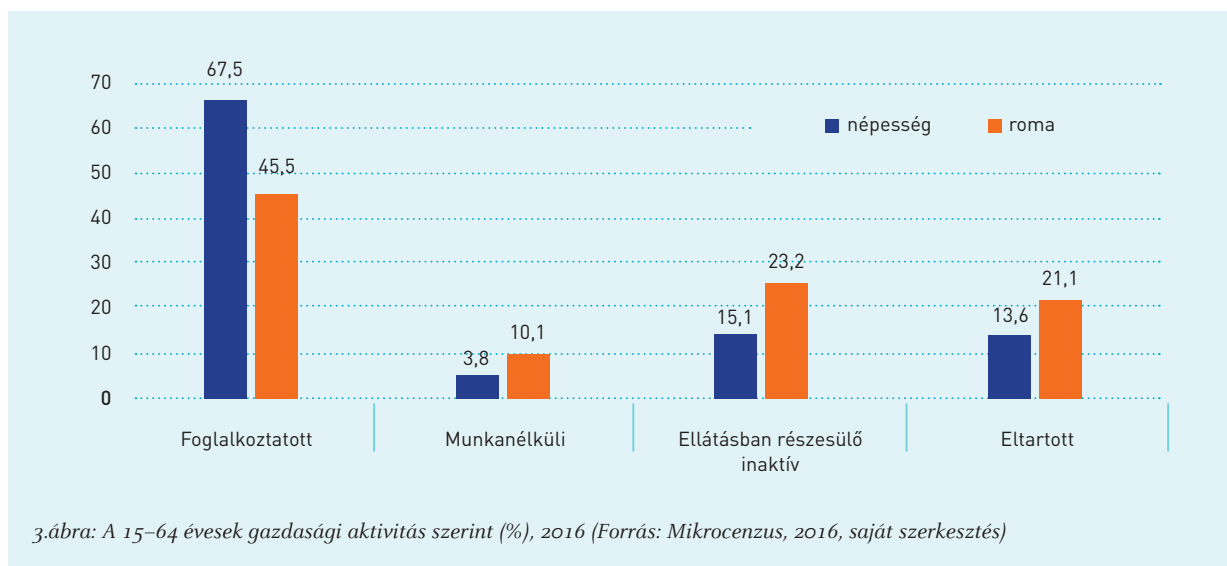
Idetartoznak többek között a tanulók, a nem dolgozó nyugdíjasok, a háztartásbeliek, az idénymunkások az idényen kívül, ha nem kerestek munkát, a gyermekgondozási ellátást igénybe vevők. Sajátos csoportot képeznek ezen belül az ún. passzív munkanélküliek, akik szeretnének ugyan munkát találni, de kedvezőtlennek ítélve esélyeiket, nem keresnek aktívan munkát.¹⁸

	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Ellátásban részesülő inaktív	Eltartott	Összesen
Népesség	4 427 825	250 052	987 521	895 218	6 560 616
Ebből cigány	92 213	20 526	47 095	42 798	202 632

6. táblázat: A 15–64 évesek gazdasági aktivitás szerint, 2016 (Forrás: Mikrocenzus, 2016)

A munkaképes korú lakosság foglalkoztatottsági rátája 22 százalékponttal volt magasabb, mint a roma lakosságé. A 2016-os mikrocenzus szerint a magyarországi 15–64 éves korosztálynak csupán 3,8% vallotta magát munkanélkülinek, míg a romák közül 10,1%. A 15 évesek és annál

idősebbek körében a hazai átlagnál (15,1%) nagyobb volt a romák közül ellátásban részesülő inaktívok aránya (23,2%). Az aktív korúak esetében az eltartottak aránya a romáknál 7,5 százalékponttal magasabb az országos átlagnál.

¹⁸ KSH, Módszertan, 2018. szeptember 27.

Területi elhelyezkedés

A továbbiakban a 20 területi egységre (a 19 megye, illetve a főváros, Budapest) megadott részletes adatokkal folytatjuk a munkánkat. Mint látni fogjuk, a cigány lakosság létszáma és népességen belüli aránya megyénként nagyon eltérő. A népesség nagy része a fővárosban (18%) és Pest megyében (12,75%) él, a roma lakosság

jelentős része viszont az országészaki megyéiben. A következő táblázat mutatja a teljes népesség létszámát, ebből a roma nemzetiségűek számát, megoszlását, valamint a cigány nemzetiségűek népességen belüli arányát százalékban. Az adatok itt is a 2016. évi mikrocenzusból származnak.

	Létszám (fő)		Megoszlás (%)		Cigányok népességen belüli aránya (%)
	Népesség	Cigány	Népesség	Cigány	
Budapest	1 764 263	16 592	18,00	5,36	0,94
Bács-Kiskun	506 472	9 934	5,17	3,21	1,96
Baranya	370 531	16 541	3,78	5,34	4,46
Békés	339 303	8 785	3,46	2,84	2,59
Borsod-Abaúj-Zemplén	651 078	59 058	6,64	19,07	9,07
Csongrád	407 161	4 924	4,15	1,59	1,21
Fejér	420 058	5 924	4,28	1,91	1,41
Győr-Moson-Sopron	458 928	3 572	4,68	1,15	0,78
Hajdú-Bihar	535 533	18 592	5,46	6,00	3,47
Heves	296 244	20 726	3,02	6,69	7,00
Jász-Nagykun-Szolnok	369 568	19 895	3,77	6,43	5,38
Komárom-Esztergom	297 263	3 514	3,03	1,13	1,18
Nógrád	191 681	16 819	1,96	5,43	8,77
Pest	1 250 325	19 393	12,75	6,26	1,55
Somogy	303 665	17 770	3,10	5,74	5,85
Szabolcs-Szatmár-Bereg	555 529	43 628	5,67	14,09	7,85
Tolna	220 545	8 928	2,25	2,88	4,05
Vas	253 278	3 228	2,58	1,04	1,27
Veszprém	341 247	5 484	3,48	1,77	1,61
Zala	271 165	6 325	2,77	2,04	2,33
Ország összesen	9 803 837	309 632	100,00	100,00	3,16

7. táblázat: A roma népesség megyék szerinti megoszlása, 2016 (Forrás: Mikrocenzus, 2016, saját szerkesztés)

A 2016. évi mikrocenzus alkalmával 309 632 fő vallotta magát romának. A megyék szerinti számokat a 7. táblázat és a 4. ábra mutatják. Legnagyobb számú a roma részlakosság Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (59 058 fő), de magas a számuk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (43 628 fő) is. 20 ezer fő körüli értéket látunk

Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest, Hajdú-Bihar, Somogy megyékben.

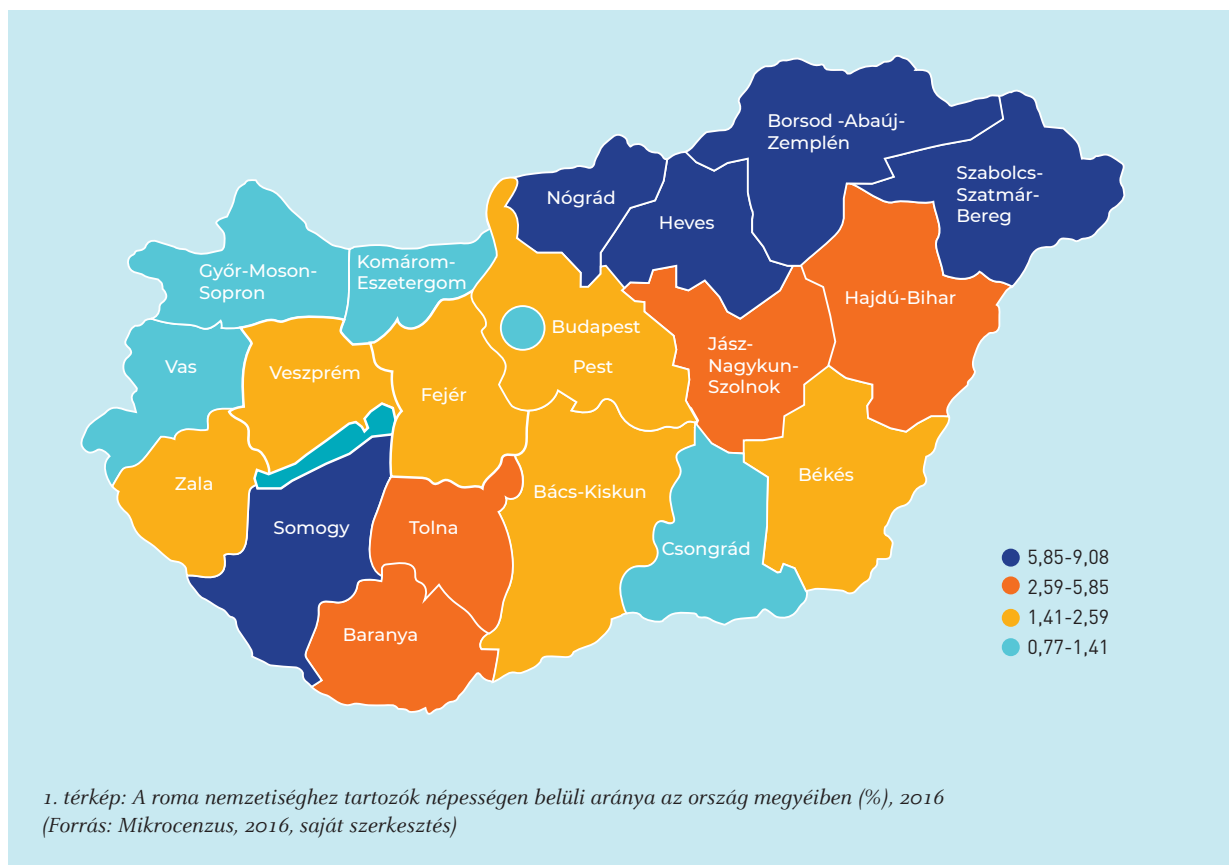
A magyarországi roma lakosság jelentős része két megyében jelenik meg, itt él a romák harmada. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében él 19,07%, továbbá Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 14,09%.

4. ábra: Roma népesség létszáma megyénként, 2016
(Forrás: Mikrocenzus, 2016, saját szerkesztés)

A 2016-os mikrocenzus adatai alapján a roma nemzetiséghez tartozók népességen belüli arányát vizsgálva eltérő értékeket tapasztalunk. Az országos átlag 3,16%. A legalacsonyabb Győr-Moson-Sopron megyében 0,79%-kal. Az öt legmagasabb arányt mutató megyében a megoszlás a következő: Borsod-Abaúj-Zemplén

megyében 9,07%, Nógrád megyében 8,77%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 7,85%, Heves megyében 7%, Somogy megyében pedig 5,85%. A későbbiekben az előszámításunk eredményeinek közlését is erre az öt megyére összpontosítjuk.

A kiindulási demográfiai adatok meghatározása¹⁹

Az előszámítást 2061-ig az alábbi irányelvek szerint folytattuk.

Az 1991-es és a 2001-es kiindulási demográfiai adatok megállapításának módszerét Hablicsek László (2007) részletesen leírta, ennek lényegét az alábbiakban foglaljuk össze.

A magát romának valló népesség adatait az 1990-es és a 2001-es népszámlálás eredményei adták. A besorolás szerinti (azaz a lakóköznyezet véleménye alapján romának tartott) roma népesség adataihoz a Kemény István nevéhez fűződő 1971-es (Kemény 1976), 1993-as (Kemény 1997) és 2003-as (Kemény és Janky 2003) cigányösszeírások jelentették számára a kiindulópontot. A területi létszámokhoz a KSH Népeségtudományi Kutató

Intézete 2001-es demográfiai panelfelvételének (DPA) eredményeit is felhasználta (Spéder 2002). A fentiek figyelembevételével megállapította a besorolás szerinti roma népesség 1991-es és 2001-es létszámát megyénként, nemenként és 5 éves korcsoportonként. Kiszámolta többek között a valószínű születési arányszámokat, a területi vándorlások mutatóit, a halálozási valószínűségeket 1991-re és 2001-re. Ezekből a sarokszámokból kiindulva becslést adott a paraméterek következő években, évtizedekben várható változásaira, amelyek segítségével kiszámolta 2021-ig a besorolás szerinti roma népesség alakulását megyénként, nemenként és 5 éves korcsoportonként.²⁰

¹⁹ Megjegyezzük továbbá, hogy Péntes és szerzőtársai (2018) tanulmányukban megállapítják, hogy a magyarországi cigány, illetve annak vélt népességnek nincs egyetlen objektív és tudományos definíciója, így szükségszerűen szubjektív, becslésen alapuló adatbázisokra lehet támaszkodni, amelyek részletes területi és dinamikai vizsgálatokra adnak lehetőséget.

²⁰ Részletesen lásd: Hablicsek 2007.

Hipotézisek a roma népesség demográfiai magatartására

A demográfiai előreszámítások hipotéziseken alapulnak, a számítások helyessége ezektől és az alkalmazott módszerektől függ. A népesség-előreszámítások bizonytalansága csökkenthető az alkotóelem-módszer alkalmazásával (Hablicsek 1996). Ennél a módszernél a demográfiai folyamatok és a népesség változása összefüggő, konzisztens rendszert alkot, és ez nem engedi meg, hogy az előrebecslések egyik-másik eleme „elszaladjon”, mint ahogyan az a trendbecsléseknél oly gyakran előfordul. Ezáltal a népesség-előreszámításra épülő más, társadalmi-demográfiai előrebecslések is megbízhatóbbakká válnak, feltéve, hogy a hipotézisek nem esnek messze a valóságosan bekövetkező folyamatoktól (de Beer és van Wissen 1999). A módszer – amit más néven kohorsz-komponens módszernek is neveznek – figyelembe veszi a népmozgalmi komponenseket: a születéseket, a halálozásokat, a vándorlást és a népesség öregedését.

Fontos további elv, hogy a hipotézisek egységesek és kellően általánosak legyenek, különös tekintettel a területi egységekre (Kučera et al. 2000).

Termékenység

A gyermekszámra vonatkozó feltételezés az alkotóelem-eljárásnál mindig két elemet tartalmaz: Mekkora lesz az átlagos gyermekszám? Hogyan alakul a gyermekvállalás időzítése? A területi előreszámításnál ezenkívül lényeges szempont még, hogy: Miként változnak a területi különbségek?

Ez a tanulmány a roma népesség területi-demográfiai előreszámításának kísérlete, így a gyermekvállalás lehetséges időzítésével nem foglalkozik. Az előreszámítási időszakban végig ugyanazzal a termékenységi naptárral számítottuk a születéseket.

Változik viszont a termékenység szintje, azaz az átlagos gyermekszám. Az 1996–2001 között becsült teljes termékenységi arányból indultunk ki, és kisebb-nagyobb mértékű fogyást tételez-

tünk fel országos szinten (Gyukits 2003). A csökkenés okának elsősorban az iskolai végzettség emelkedését gondoljuk.

Három termékenységi hipotézist alkalmaztunk, amelyek az 1996–2000-es időszak átlagos gyermekszámához képest kisebb-nagyobb csökkenést feltételeznek:

Alapváltozat:

Az átlagos gyermekszám országos szintje romák esetében a 2056–2060-as időszakig 1,75-ra csökken, a területi különbségek pedig 25%-kal mérséklődnek.

Alacsony változat

Az átlagos gyermekszám országos szintje romák esetében a 2056–2060-as időszakig 1,55-ra csökken, a területi különbségek 50%-kal visszaesnek.

Magas változat

Az átlagos gyermekszám országos szintje romák esetében a 2056–2060-as időszakig 2,05-ra csökken, a területi különbségek változatlansága mellett.

A területi különbségeket iteratív módon úgy alakítjuk, hogy az előreszámításból adódó termékenységi értékek reprodukálják a hipotézist.

Halandóság

A halandóságra vonatkozó feltételezés az alkotóelem-eljárásnál a termékenységhez hasonlóan szintén két elemet tartalmaz: Mekkora lesz a születéskor várható átlagos élettartam? Hogyan alakulnak a kor szerinti elhalálozási valószínűségei?

A területi előreszámításnál ezenkívül lényeges szempont még, hogy: Miként változnak a területi különbségek?

Tekintettel arra, hogy specifikus halandósági tábla a roma népességre nem készült, az 1991–1995 közötti országos átlaghalandóságból (a születéskor várható élettartam ebben

az időszakban a férfiaknál 61,2 , a nőknél 68,6 év) indultunk ki, és azt módosítottuk a területi élettartamoknak megfelelően. A módosítás alapja a hatványmódszer, vagyis a továbbélési valószínűségek hatványozása (Pollard 1973). Egy újabb számítási technikát alkalmaztunk a női halandóság számításánál, nevezetesen nem engedték meg, hogy a nők nagyobb kockázattal haljanak, mint a férfiak (a hatványmódszernek ez az egyik kritikus pontja). Az előreszámítási időszakban végig ugyanabból a halandósági alaptáblából számítottuk az elhalálozási valószínűségeket a feltételezett élettartamoknak megfelelően.

Ami az élettartamokat illeti, feltételeztük, hogy a roma népesség életkilátásai követik a hivatalos országos népesség-előreszámítás élettartam-hipotézisét.²¹ Az 1996–2001 között becsült élettartamokból kiindulva kisebb-nagyobb mértékű csökkenést tételeztünk fel országos szinten. A csökkenés mögött egyrészt az általános egészségügyi modernizáció, másrészt a népesség összetételének kedvező alakulása áll. Ez utóbbi hatásnál ismét az iskolai végzettség – számításaink szerinti – emelkedésére utalunk.

Három halandósági hipotézist alkalmaztunk, amelyek az 1996–2000 közötti időszakra becsült, a férfiaknál 62,0, a nőknél 69,3 évet elérő születéskor várható átlagos élettartamhoz képest kisebb-nagyobb emelkedést feltételeznek:

Alapváltozat

A várható élettartam országos szintje romák esetében a 2056–2060-as időszakig a férfiaknál 76,5 , a nőknél 82,5 évre emelkedik. A területi különbségek 25%-kal csökkennek.

Alacsony változat

A várható élettartam országos szintje romák esetében a 2056–2060-as időszakig a férfiaknál 69,3, a nőknél 75,5 évre emelkedik. A területi különbségek 50%-kal visszaesnek.

Magas változat

A várható élettartam országos szintje romák esetében a 2056–2060-as időszakig a férfiaknál 83,1 , a nőknél 88,6 évre emelkedik, míg a területi különbségek változatlanok maradnak.

A területi különbségeket itt is úgy alakítjuk, hogy az előreszámításból adódó termékenységi értékek reprodukálják a hipotézist.

Belföldi és nemzetközi vándorlás

A belföldi és a nemzetközi vándorlás (illetve egy adott területi egység esetében az összevont vándorlási egyenleg) a legbizonytalanabb tényező, ezért csak „elnagyolt” hipotézist készítettünk. A hipotézis alapját a *nettó vándorlási arányszámok* képezik, amelyeket – az 1991–2001 közötti időszakra szóló továbbszámításból – megyei és régiós szinteken is kiszámítottunk. Azért szükséges arányszámokra és nem abszolút számokra építeni a vándorlási hipotézist, mert a gyorsan növekvő népességben arányosan több vándorlóval indokolt számolni.

A vándorlás nagyságrendje és bizonytalansága miatt fokozott óvatossággal kell eljárunk. Három hipotézist alkalmaztunk a nettó vándorlási arányszámok szintjére.

A főváltozatban a nettóvándorlási arányszámok 25%-kal mérséklődnek; az alacsony változat szerint, amikor a gyermekszám erősebben csökken, 50%-os a visszaesés (kisebb az elvándorlási nyomás), a magas változatban pedig a nettóvándorlás nem változik.

Két korlátozó feltételt is alkalmaztunk. Az egyik arra vonatkozik, hogy a vándorlási veszteség nem terjedhet a tovább élő korcsoport-létszám felén túl (nem fogyhat el a népesség). A másik a férfi–nő különbségeket egyenlíti ki, amikor mindkét nemre ugyanazt az (átlagos) nettóvándorlási arányszámot alkalmazzuk.

²¹ KSH Népeségtudományi Kutató Intézet előreszámítási adatbázis 2004. Készítette: Hablicsek László (www.demografia.hu, 2006. évi állapot).

A népesség-előreszámítás változatai

A három-három termékenységi, halandósági és vándorlási hipotézis kombinálásával számos *előreszámítási változat* képezhető. Célunk a roma

lakosság létszámának, a létszámváltozás határainak becslése volt, ezért a hipotéziseket úgy szerveztük változatokká, hogy azok az összlétszámra képezzenek intervallumot. Ennek megfelelően alap-, alacsony és magas változatot számítottunk:

Változat	Termékenység	Élettartam	Nettó vándorlás	Eltartott
Alap	Alap	Alap	Alap	895 218
Alacsony	Alacsony	Alacsony	Alacsony	42 798
Magas	Magas	Magas	Magas	0,54

8. táblázat: A népesség-előreszámítás változatai

Eredmények

A létszámok alakulása

A (minősített) roma népesség létszáma 1991-ben 448 ezer fő, 2001-ben 550 ezer fő, míg 2016-ban 698 és 723 ezer fő közé becsüljük a létszámukat, az Alapváltozatban 714 ezer főre. 2061-ben az előreszámítás 815 és 1359,5 ezer fő közötti

számot ad, **1066 ezer fő középértékkel**. 2001-hez képest 2061-ig az Alapváltozatban a növekedés 94 százalék, a Magas változatban csaknem 147 százalék, az Alacsony változat szerint pedig „csak” 48 százalék.

	Alapváltozat			Alacsony változat			Magas változat		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
1991	224 900	223 200	448 100	224 900	223 200	448 100	224 900	223 200	448 100
1996	251 300	247 200	498 500	251 300	247 200	498 500	251 300	247 200	498 500
2001	277 400	272 300	549 700	277 400	272 300	549 700	277 400	272 300	549 700
2006	304 100	299 800	603 900	303 900	299 000	602 900	304 400	300 000	604 400
2011	330 300	328 200	658 500	327 600	325 800	653 400	331 800	329 800	661 600
2016	356 600	357 400	714 000	348 600	349 800	698 400	361 700	361 600	723 300

	Alapváltozat			Alacsony változat			Magas változat		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
2021	381 900	385 600	767 500	365 800	370 000	735 800	393 300	395 600	788 900
2026	405 700	412 700	818 400	378 400	386 100	764 500	426 100	430 700	856 800
2031	427 500	436 600	864 100	387 300	399 000	786 300	459 700	466 400	926 100
2036	446 700	458 700	905 400	394 800	409 200	804 000	493 700	502 800	996 500
2041	464 100	479 200	943 300	399 800	417 600	817 400	527 900	539 100	1 067 000
2046	480 900	498 000	978 900	401 900	423 000	824 900	562 700	575 600	1 138 300
2051	496 500	515 600	1 012 100	401 800	424 700	826 500	598 700	612 100	1 210 800
2056	510 200	530 900	1 041 100	398 700	424 400	823 100	634 800	650 300	1 285 100
2061	521 700	544 500	1 066 200	393 900	421 100	815 000	671 900	687 600	1 359 500

9. táblázat: A roma lakosság létszáma, 1991–2061 (Forrás: saját számítás, saját szerkesztés)

Számunkra fontos a romák népességen belüli arányának ismerete. A 10. táblázat mutatja az országos népesség létszámát 1991-től 2061-ig. Az előre számított adatok a KSH NKI által készített utolsó ismert változatának eredményei az alapváltozat szerint. A romák népességen belüli arányának kiszámításához a romák

előreszámításának alapváltozatát hasonlítottuk össze a hivatalos népesség-előreszámítás alapváltozatának adataival. A kapott eredményeket a 10. táblázat mutatja. Kiemelendő az a tény, hogy 1991-ben a romák népességen belüli aránya 4,3% volt, 2016-ban 7,3% lett. 2061-re ez az érték 13,5%-os lehet.

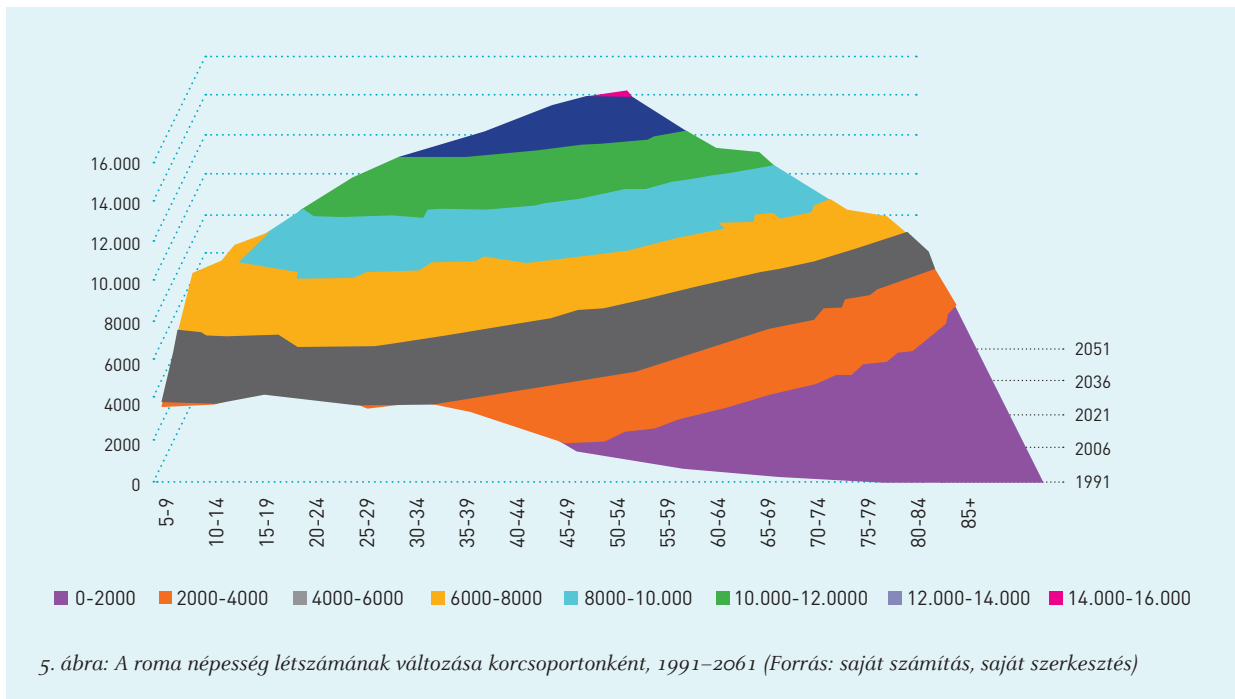
	Népesség száma (Alapváltozat)			A romák népességen belüli aránya (%)		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
1991	4 971 120	5 383 722	10 354 842	4,5	4,1	4,3
1996	4 883 916	5 328 384	10 212 300	5,1	4,6	4,9
2001	4 851 012	5 349 286	10 200 298	5,7	5,1	5,4
2006	4 784 579	5 292 002	10 076 581	6,4	5,7	6,0
2011	4 743 901	5 241 821	9 985 722	7,0	6,3	6,6
2016	4 688 519	5 141 966	9 830 485	7,6	7,0	7,3

	Népesség száma (Alapváltozat)			A romák népességen belüli aránya (%)		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
2021	4 529 329	4 963 343	9 492 672	8,4	7,8	8,1
2026	4 419 834	4 825 983	9 245 817	9,2	8,6	8,9
2031	4 311 519	4 686 366	8 997 885	9,9	9,3	9,6
2036	4 212 805	4 550 611	8 763 416	10,6	10,1	10,3
2041	4 131 650	4 426 499	8 558 149	11,2	10,8	11,0
2046	4 060 269	4 310 192	8 370 461	11,8	11,6	11,7
2051	3 996 500	4 202 372	8 198 872	12,4	12,3	12,3
2056	3 934 364	4 099 872	8 034 236	13,0	12,9	13,0
2061	3 883 564	4 019 297	7 902 861	13,4	13,5	13,5

10. táblázat: A roma lakosság létszáma, 1991–2061 (Forrás: KSH, NKI előszámítás, saját számítás, saját szerkesztés)

A következő ábrán a teljes magyarországi besorolás szerinti roma népesség várható időbeli változását láthatjuk 5 éves korcsoportokként. Az egyik tengelyen a korcsoportok vannak, a másikon az idő (1991-től 2061-ig), míg a harmadikon az adott korcsoport létszáma az adott

évben. A színezés kiemeli a létszámok eltéréseit, az egyes színekhez tartozó magyarázat a diagram alján látható. Például a narancssárga szín jelzi, ha az adott korcsoport létszáma az adott évben 2000–4000 fő közötti.

A korösszetétel változása: gyorsuló öregedés

Az idősebb korcsoportok átlagot meghaladó növekedése is jelzi, hogy a teljes népességhez képest magasabb termékenység fennmaradása mellett – helyenként annak ellenére – a hazai roma népesség demográfiai öregedése felgyorsul a következő évtizedekben. Csökkenni fog a fiatalok és a fiatal munkavállaló korúak aránya, növekedni fog az idősebb munkavállaló korban lévők és az idősek súlyaránya a korösszetételben. Belső arányokra lefordítva, a fiatalkori függőség (fiatalok / aktív korúak) csökken, az időskori függőség (idősek / aktív korúak) viszont emelkedik. Nagy kérdés, hogy a teljes függőségi arány milyen

irányban mozdul el. Ha még csökken, akkor a roma lakosságra az öregedési folyamatnak még a kezdeti szakasza a jellemző, míg növekedés mellett már az új, a modern társadalmakban legújában érvényesülő öregedési szakaszcsoportról van szó. Átlagos életkor alatt a népesség adott időpontban élő tagjai életkorának súlyozott számtani átlagát értjük. Az öregedési folyamat felgyorsulását egyértelműen jelzi a lakosság átlagos korának (korátlagának) emelkedése. Az alapváltozatban országos szinten a 2016-os 28,7 évről 2061-re 40,1 évre emelkedik a roma népesség átlagos kora, vagyis négyévente egy évvel.

	Alapváltozat			Alacsony változat			Magas változat		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
1991	24,3	25,5	24,9	24,3	25,5	24,9	24,3	25,5	24,9
1996	24,9	26,0	25,4	24,9	26,0	25,4	24,9	26,0	25,4
2001	25,7	26,6	26,1	25,7	26,6	26,1	25,7	26,6	26,1
2006	26,4	27,4	26,9	26,4	27,4	26,9	26,4	27,4	26,9
2011	27,2	28,3	27,7	27,3	28,4	27,8	27,1	28,2	27,7
2016	28,1	29,3	28,7	28,4	29,6	29,0	28,0	29,1	28,6
2021	29,1	30,4	29,8	29,6	31,0	30,3	28,9	30,2	29,5
2026	30,2	31,7	31,0	31,0	32,6	31,8	29,8	31,2	30,5
2031	31,4	33,0	32,3	32,4	34,1	33,3	30,9	32,4	31,6
2036	32,7	34,5	33,6	33,8	35,6	34,7	31,9	33,5	32,8
2041	34,0	35,9	35,0	35,0	37,0	36,0	33,1	34,7	33,9
2046	35,3	37,2	36,3	36,2	38,4	37,3	34,2	35,9	35,1
2051	36,6	38,5	37,6	37,5	39,7	38,6	35,4	37,1	36,3
2056	37,8	39,9	38,9	38,7	41,1	39,9	36,5	38,3	37,4
2061	39,0	41,1	40,1	39,7	42,2	41,0	37,6	39,4	38,5

11. táblázat: A roma lakosság átlagos életkora, 1991–2061 (Forrás: saját számítás, saját szerkesztés)

Összehasonlítva a teljes lakosság és a roma népesség (általunk becsült) átlagos életkorát, szembetűnő a különbség, a KSH által a teljes lakosságra közölt számok lényegesen magasabbak. 2001-ben ez az érték 39,2 év volt (férfiaknál 37,1, nőknél 41,1), míg 2016-ban 42,2 év (férfiaknál 40,0, nőknél 44,2). Ezzel szemben a 11. táblá-

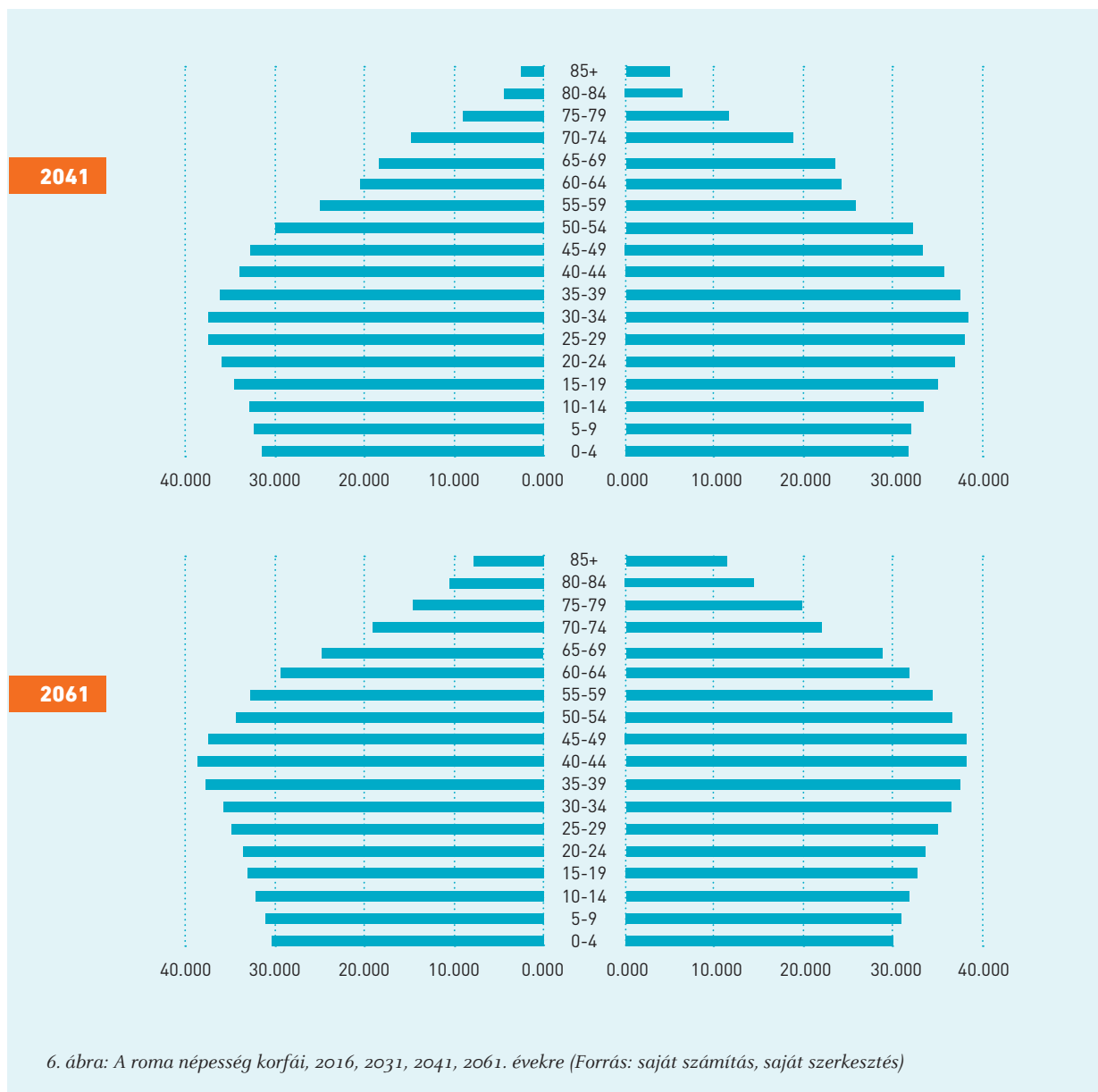
zatban is látható, hogy becslésünk szerint ezen értékek romákra vonatkozó megfelelői 2001-re 26,1 év (férfiaknál 25,7, nőknél 26,6), míg 2016-ban 28,7 év (férfiaknál 28,1, nőknél 29,3). Az eltérés 15 év alatt lényegében nem változott, férfiakra 11-12 év, nőkre 14-15 év, összesen pedig 13-14 év volt 2001-ben és 2016-ban is.

A korfa alakulása

A továbbiakban bemutatjuk, hogy számításaink alapján 2016-ra, 2031-re, valamint 2046-ra és 2061-re hogyan alakul a roma népesség korfája. A roma népesség korösszetételének változása szembetűnő. A 2016-os korfa alakja sajátos képet ad, jelentősen eltér a teljes lakosság korfájától.

A fiatal korcsoportokban a legmagasabb a létszám, az idősek száma alacsony. A korfa alakja fokozatosan megváltozik, 2061-re már kevesebb fiatal, sok középkorú és a 2016-oséhoz képest lényegesen több időskorú lesz. A cigányság korfája

Területi elhelyezkedés

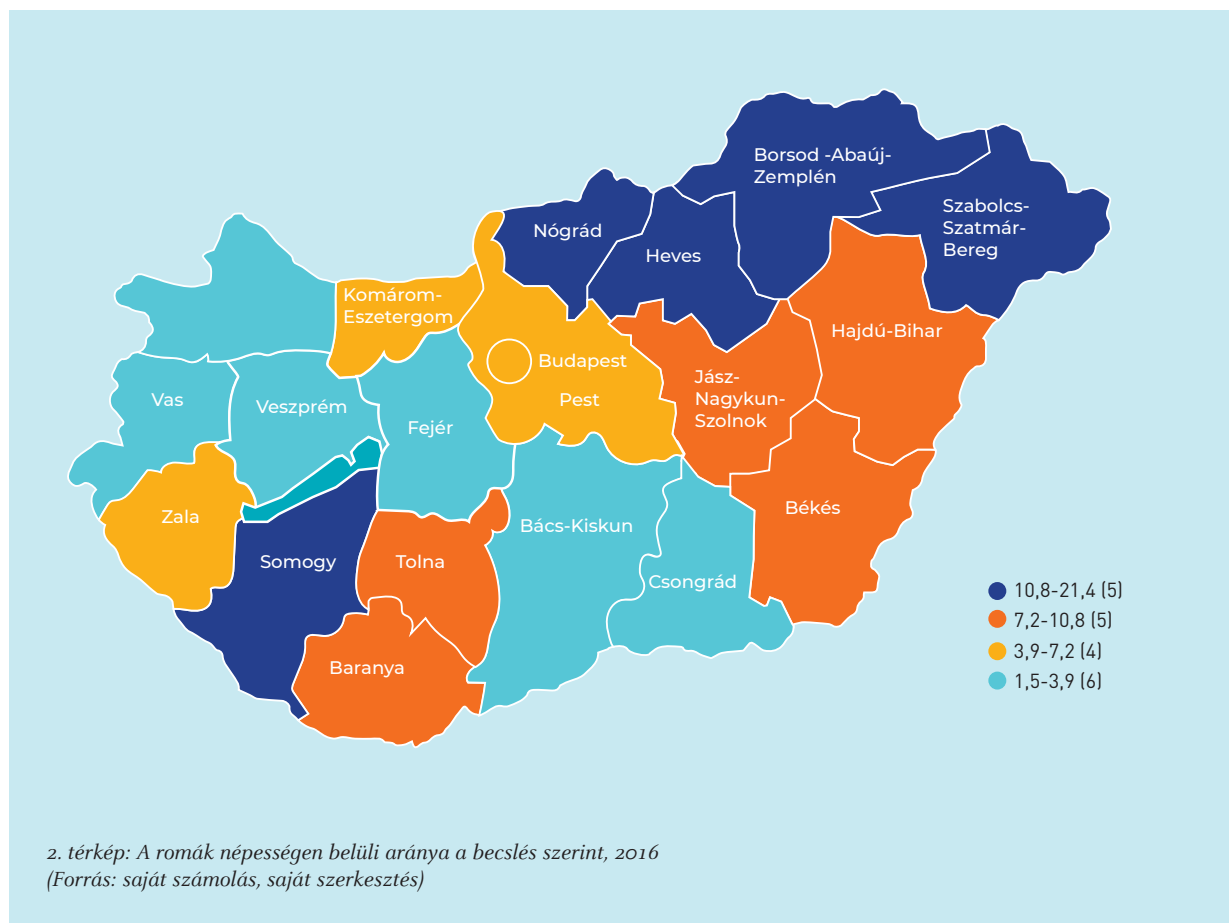
A tanulmányunk első részében leírtak alapján a 2016. évi mikrocenzus alkalmával roma nemzetiséghez tartozónak vallotta önmagát 309 632 fő, ami a népesség 3,16%-a. A romák aránya az alábbi öt megyében lett a legmagasabb: Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves, Somogy.

A továbbiakban is megtartottuk a mikrocenzus népességre vonatkozó adatait, de ehhez a roma

népességre az előreszámításunk adatait illesztettük. Az arányokat eszerint számoltuk ki. A 2016-os mikrocenzus szerint Magyarország lakossága 9 millió 804 ezer fő. Az előreszámításunk alapváltozata szerint 714 ezer roma nemzetiségűvel számolunk. Eszerint a romák részaránya 7,28%. Területi elhelyezkedésükben az előreszámítás alapváltozata szerint is jelentős különbségeket tapasztalunk. Nézzük 2016-ra a romák népessé-

gen belüli arányát az alapváltozat alapján megyék szerint: Nógrád megyében 21,39%, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 18,89%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 13,43%, Heves megyében 11,38%, Somogy megyében 10,8%.

A besorolás szerinti roma népességnek a teljes magyarországi népességen belüli arányát mutatja a következő térkép megyék szerinti bontásban (az előreszámítás alapváltozata szerint):

Ahogy a 2. térképen látszik, a romák aránya az előreszámítás szerint ugyanabban az öt megyében a legnagyobb, mint a 2016-os mikrocenzus szerint: Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves, Somogy. A továbbiakban az előreszámításunk e megyékre kapott eredményeit mutatjuk be részletesebben.

A létszámok alakulása – 5 megye

A magas gyermekszámok és a fiatal korösszetétel hatására a 0–14 éves fiatal népesség száma az Alapváltozatban 2021-ig még továbbra is növekszik, utána viszont a gyermekszám csökkenése és a korösszetétel megváltozása

miatt elkezdi csökkenni. Országosan az Alapváltozatban 2061-ig a korcsoport létszáma visszaesik nagyjából a 2001-es szintre.

A vizsgált 5 megye létszámadatai elég eltérően alakulnak. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében lényegében folyamatos lesz a 0–14 éves fiatal népesség növekedése, Nógrádban 2031-ig növekedés figyelhető meg, utána viszont enyhe csökkenés várható. Hevesben és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében már erősebb a visszaesés, de az 5 megye közül a leglátványosabban Somogy megyében fog visszaesni a 0–14 éves fiatal roma népesség létszáma.

Évszám	Területi egység					
	Borsod-Abaúj-Zemplén	Heves	Nógrád	Somogy	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Országos roma népesség
1991	30 700	9 000	7 200	8 200	23 900	163 500
1996	34 600	9 400	7 700	8 000	24 400	174 300
2001	39 300	10 200	9 000	8 200	25 700	188 000
2006	44 500	10 900	9 900	8 300	26 700	203 400
2011	47 000	11 200	11 000	7 900	26 800	211 800
2016	49 400	11 500	11 400	7 700	26 400	219 200
2021	50 900	11 300	11 800	7 400	25 900	222 100
2026	53 000	11 100	11 900	6 800	25 000	220 700
2031	54 300	10 700	11 900	5 900	23 800	215 600
2036	54 600	10 200	11 600	5 000	22 300	208 300
2041	54 500	9 700	11 200	4 300	20 900	201 300
2046	54 800	9 300	11 000	3 800	19 700	196 800
2051	55 600	8 900	10 900	3 400	18 700	194 100
2056	56 300	8 600	10 800	3 000	17 700	191 800
2061	56 600	8 200	10 600	2 600	16 600	188 200

12. táblázat: A 0–14 éves roma lakosság létszáma (Alapváltozat), 1991–2061
(Forrás: saját számítás, saját szerkesztés)

A 15–59 éves munkavállaló korúak száma folyamatosan emelkedik, az előreszámítás Alapváltozatában 2001 és 2061 között 332 ezer főről 641 ezer főre változik. Tekintettel arra, hogy feltételeztük az országos roma népesség közelítő zártágát (a határokat átszelő vándorlást kismértékűnek vettük), a létszámbővülésnek két forrása van: döntően a korcsoportba bekerülő

nagy létszámú korosztályoknak, illetve kisebb mértékben a halandóság javulásának.

Az öt vizsgált megye közül a növekedés elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, másodsorban pedig Nógrádban a leglátványosabb, de Somogy megyében ebben a korosztályban is szembevető a 2031 utáni folyamatos népességcsökkenés.

Évszám	Területi egység					
	Borsod- Abaúj-Zemplén	Heves	Nógrád	Somogy	Szabolcs- Szatmár-Bereg	Országos roma népesség
1991	43 600	13 900	12 900	14 900	30 600	262 100
1996	47 400	15 300	15 500	16 900	33 600	298 700
2001	50 600	16 100	17 800	18 400	35 500	332 200
2006	54 700	17 300	20 400	19 500	38 100	366 300
2011	60 500	18 600	22 900	20 900	40 800	403 500
2016	66 200	19 600	25 500	21 500	43 600	437 800
2021	73 400	21 100	28 200	21 900	46 100	473 600
2026	80 400	22 400	31 200	22 500	49 100	512 800
2031	87 400	23 700	34 000	22 600	51 000	548 900
2036	94 000	24 500	36 500	22 300	52 000	576 700
2041	100 700	25 000	38 600	21 500	52 600	598 900
2046	106 800	25 500	40 600	20 600	52 700	619 000
2051	112 000	25 500	41 900	19 700	52 200	633 500
2056	115 300	25 300	43 300	18 200	50 900	639 100
2061	118 500	24 700	43 500	16 700	49 100	641 200

13. táblázat: A 15–59 éves roma lakosság létszáma (Alapváltozat), 1991–2061
(Forrás: saját számítás, saját szerkesztés)

A 60+ évesek száma – az Alapváltozat szerint – a 2001-es 30 ezer főről 2016-ra nagyjából 57 ezer főre, 2061-ig pedig 237 ezer főre (a 2016-os érték több mint 4-szeresére) emelkedik! A vizsgált öt megye mindegyikében látványosan emelkedik a 60+ korosztály létszáma.

Évszám	Területi egység					
	Borsod- Abaúj-Zemplén	Heves	Nógrád	Somogy	Szabolcs- Szatmár-Bereg	Országos roma népesség
1991	3 900	1 200	1 400	1 400	2 800	22 500
1996	4 300	1 400	1 700	1 600	2 700	25 500

Évszám	Területi egység					
	Borsod-Abaúj-Zemplén	Heves	Nógrád	Somogy	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Országos roma népesség
2001	4 900	1 600	2 000	1 800	2 800	29 500
2006	5 100	1 800	2 500	2 200	2 900	34 200
2011	5 800	2 000	3 000	2 600	3 600	43 200
2016	7 400	2 600	4 100	3 600	4 600	57 000
2021	9 000	3 000	5 100	4 400	5 800	71 800
2026	10 200	3 500	6 000	5 000	6 300	84 900
2031	11 600	3 800	7 000	5 900	7 400	99 600
2036	13 500	4 400	8 400	6 900	9 100	120 400
2041	15 200	5 100	10 100	7 900	10 500	143 100
2046	17 000	5 500	11 600	8 600	11 900	163 100
2051	19 100	6 200	13 400	9 100	13 400	184 500
2056	22 700	6 800	14 900	9 800	15 300	210 200
2061	26 300	7 600	17 300	10 400	17 400	236 800

14. táblázat: A 60 éves és idősebb roma lakosság létszáma (Alapváltozat), 1991–2061
(Forrás: saját számítás, saját szerkesztés)

A korösszetétel változása: gyorsuló öregedés

Az idősebb korcsoportok átlagot meghaladó növekedése is jelzi, hogy a magas termékenység fennmaradása mellett – helyenként annak ellenére – a hazai roma népesség demográfiai öregedése felgyorsul a következő évtizedekben. Csökkenni fog a fiatalok és a fiatal munkavállalók aránya. Növekedni fog az idősebb munkavállaló korban lévők és az idősek súlyaránya a korösszetételben. Belső arányokra lefordítva, a fiatalkori függőség (fiatalok / aktív korúak) csökken, az időskori függőség (idősek / aktív korúak) viszont emelkedik. Nagy kérdés, hogy

a teljes függőségi arány milyen irányba mozdul el. Ha még csökken, akkor a roma lakosságra az öregedési folyamatnak még a kezdeti szakasza a jellemző, míg növekedés mellett már az új, a modern társadalmakban legújabbban érvényesülő öregedési szakaszról lehet szó.

Az öregedési folyamat felgyorsulását egyértelműen jelzi a roma lakosság átlagos korának (korátlagának) emelkedése. Csökken a fiatalok aránya. Az aktív korúak aránya ellentmondásos képet mutat. Országosan az arány kezdetben emelkedik, de ez az emelkedés szerény mértékű,

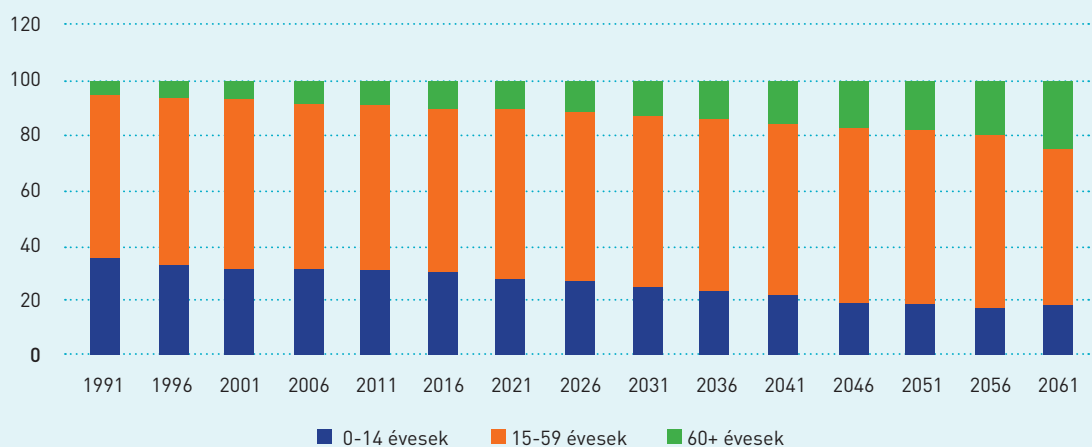
és a 2061 előtti utolsó évtizedekben elkezdi enyhén csökkenni mindhárom változatban. Egyértelműen, jelentősen emelkedik az idősek roma népességén belüli aránya. Az Alapváltozatban országosan a 2021-es 9,4 százalékról 2061-ig 22,2 százalékra nő a 60 évesek és idősebbek súlya.

A roma népesség 0–14, 15–59, illetve 60+ korosztályok közötti megoszlásának változását szemléltetik az alábbi diagramok. Az 7. ábra a teljes magyarországi roma népesség korösszetételének a változását mutatja be. Szembeszökő a 0–14

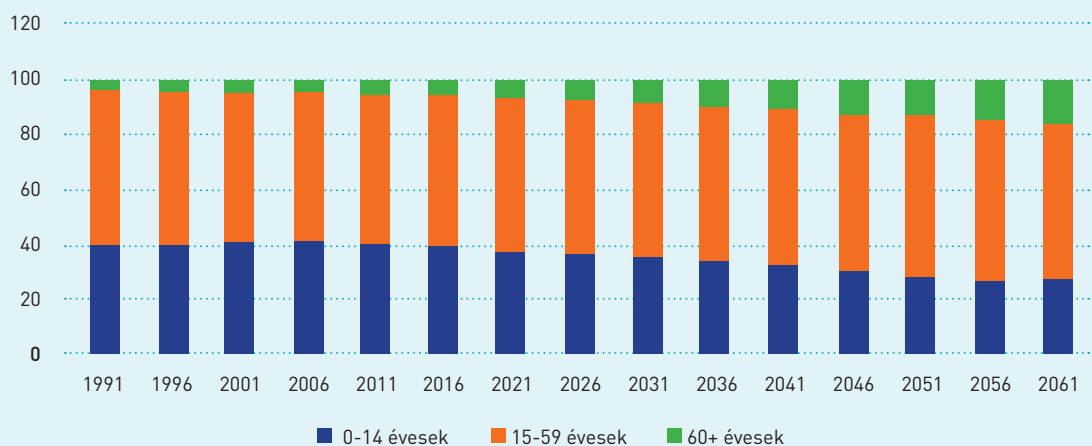
éves fiatalok arányának csökkenése a 15–59 éves korosztály arányának viszonylagos állandósága és a 60+ korosztály növekedése mellett.

A 8. ábra Borsod-Abaúj-Zemplén megyét mutatja be, ahol láthatóan jóval kisebb a 0–14 korosztály arányának csökkenése, mint a teljes roma népességén belül.

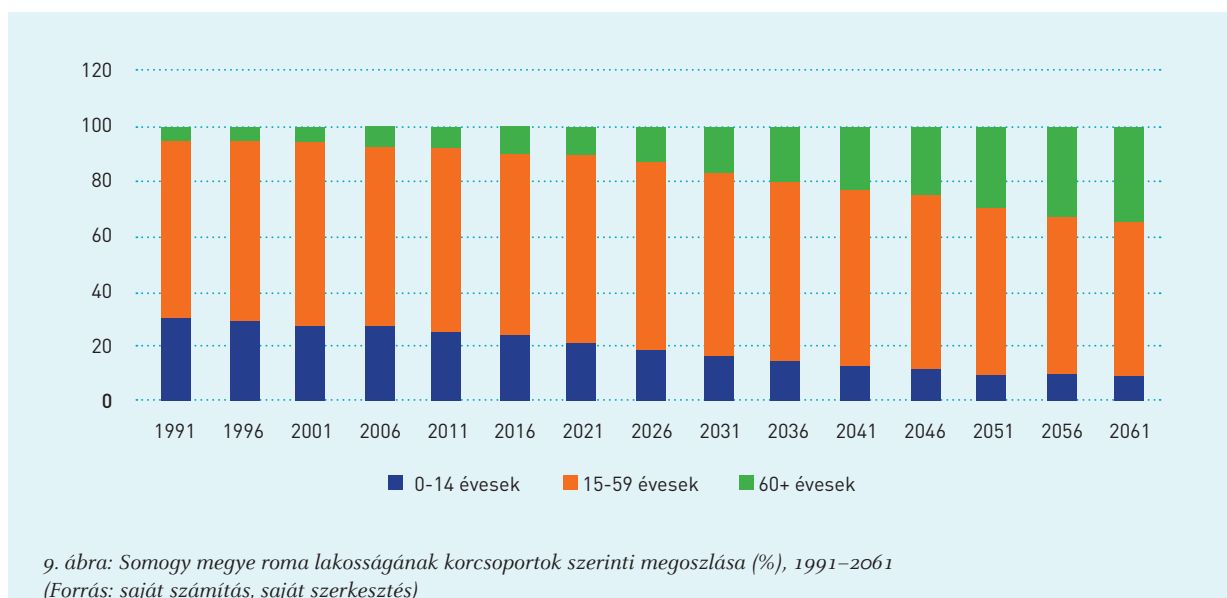
Végül a 9. ábra Somogy megyét mutatja be, ahol szembeszökő, hogy az országoshoz képest is jóval erőteljesebb a népesség 60+ korosztály felé való tolodása.

7. ábra: A roma népesség korcsoportok szerinti megoszlása (%), 1991–2061 (Forrás: saját számítás, saját szerkesztés)

8. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye roma lakosságának korcsoportok szerinti megoszlása (%), 1991–2061 (Forrás: saját számítás, saját szerkesztés)

Összegzés

Cikkünkben a roma népesség számát becsültük előre 2016-ig, külön kiemelve a romák által felülreprezentált megyéket. Összevetettük az 1990-es és a 2001-es népszámlálás roma nemzetiségű népességét, illetve a Kemény István nevéhez fűződő cigányösszeírások adatai alapján, Hablicsek László által 1991-re és 2001-re visszszámolt létszámokat. Azt kaptuk, hogy a lakókörnyezet véleménye szerint 1991-ben több mint 3-szor, 2001-ben pedig még mindig 2,9-szer akkora lehetett a roma népesség létszáma, mint amit a népszámlások mutatnak. A 2016-os mikrocenzus adatai alapján a roma nemzetiségű népesség létszáma 299 ezer fő volt, amely a lakosság 3,1%-a.

Előrejelzésünk szerint a roma nemzetiségűek száma és népességen belüli aránya is növekedést

mutat 2061-ig, miközben a teljes magyarországi népesség létszáma csökkenni fog. Előrebecslésünk alapváltozatában 2016-ra 714 ezerre becsültük a roma népesség létszámát, amely a teljes magyarországi népesség 7,3%-a. Számításaink szerint 2061-ig a roma népesség létszáma 1 millió fölé emelkedik (ekkor a teljes lakosság 13,5%-át teheti ki), amely a 2016-os létszámuk 49,3%-os növekedése. A számok azt mutatják, hogy az egyes megyékben különböző tendenciák érvényesülnek majd. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2016-ban 123 ezres roma népesség 2061-ig már 201 ezer főre emelkedik, ami 64%-os növekedést jelent. Nógrád megyében a 2016-os 41 ezer fős létszám 2061-ig 74%-os növekedéssel 71 ezer főre emelkedik.

Absztrakt

Az 1930-as népszámlálás szerint a lakosoknak csupán 0,09%-a vallotta magát anyanyelv és nemzetiség szerint cigánynak. Ez az érték 1970-ben 0,34, míg a 2016-os mikrocenzus esetében 3,16% volt.

Ezzel szemben a besorolás szerinti roma népesség jóval nagyobb, a teljes magyarországi lakosságon belüli arányuk 2001-ben 5,4% volt, míg becsülésünk szerint 2016-ban 7,3% volt az arányuk (szemben a népszámlálás 3,16%-os arányával!).

Előreszámításunk alapváltozata szerint 2061-re a teljes lakosságnak 13,5%-a lesz roma.²²

Tanulmányunkban a besorolás szerinti roma népességgel foglalkoztunk, megkíséreltünk átfogó képet adni országos és területi demográfiai jellemzőiről, továbbá a tendenciák vizsgálata alapján előreszámítást készíteni a következő évtizedekre egészen 2061-ig.

Az elmúlt évtizedekben a magyarországi romák létszáma jelentősen emelkedett, a népességen belüli arányuk is folyamatosan nőtt, amit – a besorolás szerinti roma népesség esetében – mindenekelőtt az országos szintnél lényegesen magasabb termékenyséjük eredményezett. Ezen magas termékenység az országos népesség korösszetételétől eltérő fiatalabb roma népességet idéz elő.

Kiemeljük azt a tényt, hogy a roma népesség a demográfiai fejlődés más szakaszában van, mint a nem roma népesség. Az előbbi – az első demográfiai átmenet elméletének terminológiáját használva – az ún. átmeneti fázis elején halad. Még fiatal a korösszetétele, még magas a termékenysége, viszonylag magas a halandósága is (becslésünk szerint a 2011–2016-os időszakban a férfiak születéskor várható élettartama 64,6, a nőké 72 év), így a következő időszakban a résznépesség további jelentős létszámnövekedése várható.

Véleményünk szerint a cigányság 2061-ig túljut

a második átmeneti fázison is, a születésszám tovább csökken, és a termékenységi arányszám 2 alá esik. Feltételezhetően a halálozás is tovább mérséklődik, a várható élettartam pedig emelkedik. A roma népesség létszáma a kiindulási évben (1991-ben) 448 ezer fő volt, ez napjainkra (2016-ra számított érték) 714 ezer főre nőtt, 2061-ig pedig becslésünk szerint meghaladja az 1 millió főt (az alapváltozatnál 2061-re 1066 ezer főt prognosztizálunk).

Várhatóan a roma népesség növekedése a következő évtizedekben a termékenységük további csökkenésével lelassul, a halálozás mérséklődésével és a várható élettartam emelkedésével az idősök aránya pedig egyre jobban nő. Előrebecsülésünk azt mutatja, hogy 2061-re a besorolás szerinti cigányság korfája átalakul, egyre inkább hasonlónak válik a mostani teljes magyarországi népességéhez.

Az alapváltozat szerint 2061-ig folyamatosan nő a roma népesség, de ez a közben megváltozó demográfiai jellemzőknek köszönhetően előbb-utóbb csökkenésbe vált át. Az alacsony változatnál ez a csökkenés már a 2050-es évektől elkezdődik.

Kucsszavak: *etnikum, népesség-előreszámítás, népességstruktúra, regionális demográfia, roma népesség*

Abstract

According to the census in 1930 only 0,09% of the whole population of Hungary declared themselves Roma. This rate was 0,34% in 1970, while 3,14% according to the microcensus in 2016.

On the other side, the rate of the Roma ethnic group (on the basis of the self-classification used by the population censuses and according to the classification of the different Roma surveys) in the total population of Hungary was 5,4% in 2001, and according to our calculations 7,3% in 2016 (instead of the rate 3,14% calculated from

the microcensus in 2016!). The base version of our calculation says that this rate will be 13,5% in 2061.

In this paper we examined the Roma ethnic group, tried to give a general picture on the countrywide and regional demographic conditions. Having analysed the tendencies, we made a projection for the next decades until 2061.

In the last decades the number of the roma population of Hungary definitely increased, their rate also increased among the whole Hungarian

.....

²² Ehhez a KSH népességelőjelzését vettük alapul.

population, that – in case of the Roma ethnic group – was the consequence mainly of their much higher fertility than the average one in Hungary. This higher fertility results in a much younger Roma population than that of the Hungarian people.

These characteristics emphasise the fact to a greater extent that the Roma population is in another phase of the demographic development than the non-Roma population. The former one – using the terminology of the first demographic transition – is at the beginning of the so-called transitional phase. It has still a young age structure, high fertility, and relatively high mortality (according to our estimation during 2011-2016 the life expectancy of men was 64,6, and of women 72). As a consequence of these facts a further significant growth of the examined sub-population is to be expected in the next period.

Until 2061 the gypsy population is probably going to pass the second demographic transition, fertility will decrease on, under 2. The mortality presumably will also decrease, life expectancy will grow on. The number of the Roma popula-

tion in the starting year (in 1991) was 448 thousand, this increased to 714 thousand nowadays (calculated value for 2016) and we assume until 2061 it will be more than 1 million (in our „base calculation” our forecast is 1066 thousand).

The increase of the Roma population will be probably slower in the next decades because of the decreasing fertility. The decreasing mortality and the increasing life expectancy will result in the higher rate of older people. According to our calculation the age pyramid of the gypsy population will transform, it will be more and more similar to the one of the whole present population of Hungary.

According to our „base calculation” the Roma population will be increasing permanently until 2061, but – because of the changing demographic characteristics – this will change to decrease. In our „lower calculation” this decrease will begin after 2050.

Keywords: *ethnic group, population projections, population structure, regional demography, roma population*

Felhasznált irodalom

de Beer, Joop, van Wissen, Leo (1999) *Population Scenarios for the 21st Century*. /European Association for Population Studies./ Dordrecht–Boston–London, Kluwer Academic Publishers.

Gyukits György (2003) Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalok roma nők körében. *Szociológiai Szemle*, 2. sz. 59–83.

Hablicsek László (1992) *A magyarországi demográfiai átmenet vizsgálata*. /KSH NKI Kutatási Jelentések, 42./ Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

Hablicsek László (1996) 3.6. fejezet. In: Kovacsicsné Nagy Katalin (szerk.): *Demográfia*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, .

Hablicsek László (2000) Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In: Horváth Ágota és mtsai (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest, Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó. 243–276.

Hablicsek László (2007) Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, L. évf. 1. sz. 7–54.

H. Richter Mária, Várfalvi Marianna (2005) *Gyorsjelentés a dzsumbujban végzett 2005. évi felmérés adatai alapján*. Budapest, Budapest Főváros Ferencvárosi Önkormányzat.

Janky Béla (2007): A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők a cigány nők körében. *Demográfia*, L. évf. 1. sz. 55–73.

Kemény István (szerk.) (1976) *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet.

Kemény István (1997) A magyarországi roma (cigány) népességről. *Magyar Tudomány*, 6. sz. 641–655.

- Kemény István, Janky Béla (2003) A 2003. évi cigány felmérésről. Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, október, 64–76.
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (1998) *A cigány népesség Magyarországon*. Budapest, Socio-typo.
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (1999) A cigány népesség lélekszáma Magyarországon a kilencvenes évek elején. In Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest, MTA. 45–72.
- Kučera T., Kučerová O., Opara O., Schaich E. (eds.) (2000) *New Demographic Faces of Europe*. Berlin, Springer-Verlag.
- Ladányi János, Szelényi Iván (1997) Ki a cigány? *Kritika*, december.
- Ladányi János, Szelényi Iván (1998a) Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, március.
- Ladányi János, Szelényi Iván (1998b) Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. *Replika*, 30. sz.
- Mikrocenzus 2016, 12. *Nemzetiségi adatok*. Budapest, KSH, 2018. 28 p.
- Népszámlálás. A magát roma (cigány) nemzetiségűnek vallók statisztikai adatai: népesség, iskolázottság, gazdasági aktivitás és inaktivitás, 1980, 1990, 2001, 2011 (adatfeldolgozás).
- Népesség-előszámítás, KSH, NKI 2015. évi
- Pénzes János, Tátrai Patrik, Pásztor István Zoltán (2018) A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*, LVIII. évf. 1. sz. 3–26. <https://doi.org/10.15196/TS580101>
- Pollard, J. H. (1973) *Mathematical Models for the Growth of Human Populations*. Cambridge University Press.
- Tátrai Patrik (2014) Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. *Területi Statisztika*, LIV. évf. 5. sz. 506–523.
- Tátrai Patrik, Pálóczi Ágnes, Pásztor István Zoltán, Pénzes János (2017) Etnikai besorolási gyakorlatok. A cigányság külső kategorizálását befolyásoló tényezők. *socio.hu*, 2. sz. 45–65. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2017.2.45>

Az Oktatási Hivatal 2017/2018. tanévi kompetenciaeredményei a roma tanulókra vonatkozóan

Betekintő

A romák társadalmi-gazdasági helyzetének, szociokulturális körülményeinek javítása több évtizede napirenden van, s ezzel kapcsolatban a hazai és nemzetközi kutatások is nagy hangsúlyt helyeznek a romák oktatására, felzárkózására. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a 2017/2018. tanévi Országos kompetenciafelmérés eredményei alapján – más intézményekkel összehasonlítva – milyen helyzetben vannak, s milyen sajátosságokkal rendelkeznek a roma tanulókat oktató általános iskolák és gimnáziumok.

Magyarországon közel 20 éve, 2001 óta végeznek kompetenciaméréseket, melyek célja az iskolák teljesítményének nyomon követése és összehasonlítása más intézményekkel, illetve visszajelzés az adott iskolák számára saját fejlődésükről vagy elmaradásukról országos összehasonlításban. Az Országos kompetenciamérés minden tanévben kiterjed a köznevelés 6., 8. és 10. évfolyamán a nappali rendszerű iskolai oktatásban tanulók vizsgálatára, s a tanulók szövegértési képességét és matematikai eszköztudását térképezi fel.

A mérések alkalmával tanulói, iskolai és telephelyi kérdőíveket kérdeznek le, amelyek többek között kitérnek a tanulók családi és szociális hátterére, az iskola infrastrukturális hátterére és humánerőforrásaira, az iskola által nyújtott képzésekre. Annak érdekében, hogy a diákokat oktató iskolák pedagógiai teljesítménye összehasonlíthatóvá váljon, az Országos kompetenciamérést a tanulók családi hátterének vizsgálata egészíti ki. A tanulók szociokulturális hátterét megjelenítő családi háttér-index segítségével azon iskolák értékes pedagógiai munkája is bemutatható, amelyek nehezebb körülmények között élő vagy gyengébb képességű tanulókkal foglalkoznak.¹

Az etnikai hovatartozású tanulók és pedagógusok arányát a telephelyi kérdőív kérdései alapján lehetett megválaszolni.² Annak ellenére, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy az önbevalláson és a külső személy által történt kategorizáláson alapuló kérdések eredményei gyakran nincsenek teljes összhangban egymással, úgy véljük, a fenti kérdésekre adott intézményvezetői válaszok megközelítően pontos képet nyújtanak a románok tartott tanulók és pedagógusok iskolai számarányáról. Az alábbiakban a 2017/2018. évi kompetenciafelmérés telephelyi adatbázisát felhasználva, két fő területet vizsgálunk. Elsőként a roma tanulók intézményi arányát és területi elhelyezkedését vizsgáljuk, és arra keresünk választ, hogy a romák aránya, a településméret befolyásolja-e, és ha igen, hogyan a kompetenciaeredményeket. Első hipotézisünk szerint, *minél kisebb egy település, annál valószínűbb, hogy a kompetenciaeredmények gyengébbek lesznek*. Másodsorban az általános iskolák néhány fontosabb jellemzőjét vizsgáljuk meg annak függvényében, hogy volt-e roma tanulójuk, s ez hogyan hatott a kompetenciaeredményekre. Második hipotézisünk szerint, *minél nagyobb a hátrányos családi hátterű roma tanulók aránya adott intézményben, annál valószínűbb, hogy a kompetenciaeredmények gyengébbek lesznek*.

¹ Lásd bővebben ezzel kapcsolatban: https://www.oktatas.hu/kozneveles/meresek/kompetenciameres/alt_leiras (letöltés ideje: 2020.01.07.).

² A roma származású tanulókra vonatkozó kérdés így hangzott: „Megítélése szerint, az Önök telephelyén milyen százalékos arányban vannak az általános iskolai tanulók között olyanok, akikre érvényesek az alábbi jellemzők? ...Roma származású_____ %”

Szakirodalmi áttekintés

A hazai tanulók kompetenciamérésén elért eredményeit és a romák oktatási helyzetét viszonylag sok hazai kutató vizsgálta és vizsgálja, ezek közül emelünk ki néhány, a témánk szempontjából releváns vizsgálatot. A romák oktatási lehetőségeit, az iskolai szegregációt vizsgáló kutatások közül mindenképpen említést érdemelnek a TÁRKI „Életpálya” felvételei,³ amelyek adatait Hajdú és munkatársai elemezték. Eredményeik a 2006–2012 közötti időszakból származnak, de a mai napig időszerűek. Megállapították, hogy a romák iskolázottságának tekintetében már nem az általános iskola befejezése, hanem az érettségi és/vagy a szakma megszerzése a választóhatár. A felvétel eredményei szerint miközben a nem roma fiatalok mindössze 9%-ának nem lesz középiskolai végzettsége, addig a roma fiatalok 48%-a zárja le sikertelenül (mindenféle végzettség nélkül) középiskolai pályafutását. A kutatás két fontos trendet jelzett: az általános iskola sikeres befejezésében és a középiskolai továbbtanulásban jelentős mértékű felzárkózás történt; az érettségi megszerzésének esélyében és a felsőoktatási részvételben viszont komoly mértékben növekedett a leszakadás a többségi társadalomhoz képest. A kutatás fontos eredménye volt továbbá, hogy kimutatta: *a kudarcos középiskolai életpályák mögött alapvetően az alapfokú képzésben megszerezhető alapkészségek hiányosságai álltak* (Hajdú és mtsai 2014).

Más szerzők a közoktatási rendszer egészének működése szempontjából vizsgálták a kérdést. Megállapításuk szerint a rendszer nem volt és máig nincs eléggé felkészülve annak kezelésére, hogy demográfiai tényezők következtében a cigányság aránya megnőtt a fiatalabb korcsoportokban, ami a közoktatási intézményekben való jelenlétük jelentős növekedéséhez vezetett (Kispál, 2019).

Papp Z. Attila a 2009-es kompetenciaeredményeket vizsgálva részletesen is kitért a roma tanulók mutatóira. A területi adatokat elemezve megállapította, hogy a roma tanulók oktatási kérdéseiben a kisebb települések, a falusi kisiskolák nagyobb kihívásnak vannak kitéve, mint a nagyvárosi környezetben működő intézmények. Egyértelmű, településszintű *szegregációra utaló jeleket a városok és megyeszékhelyek esetében tapasztalt*. Ez jellemzően az ország északi régióiban jellemző, Papp eredményei szerint a 90 százalék fölötti roma arányt mutató iskolák mintegy 86 százaléka a két északi (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) régióban található.

A roma tanulók arányaiban nagyobb mértékben szorulnak kisebb települések kisebb iskoláiba. Az iskolák átlag alatti teljesítménye az általános iskolák esetében mért mintegy 13 százalékos átlag meghaladása után kezdődött el. Ezt Papp úgy értelmezte, hogy a magyar általános iskolák 13 százaléknyi romát „bírnak” el, ami egy 25 fős osztályban 3 tanulót jelent. Modelljében az iskolák közötti különbségeket nagymértékben, mintegy 27 százalékban magyarázta meg a romák aránya. A 2017-es és 2018-as kompetenciaeredményeket tartalmazó országos jelentések továbbra is elsősorban a Nyugat-Dunántúl és a Közép-Magyarország régió jó teljesítményét, valamint az Észak-Magyarország és az Észak-Alföld régió lemaradását emelték ki, s felhívták a figyelmet arra az aggasztó jelenségre, hogy egy egész középiskolai képzési forma tanulói (a 10. évfolyamon a szakképzésben résztvevők, akik a megfigyelt populáció 21%-át képviselték) nem voltak képesek elérni a 6. évfolyam átlagos matematikai és szövegértési képességszintjét sem.

³ A kompetenciaméréshez kapcsolódó TÁRKI-Educatio Életpálya felmérést 2006 őszétől éves rendszerességgel végezték. Ennek keretében 10 000 fős mintát alakítottak ki, amelyen belül a roma tanulók aránya mintegy 8 százalék volt.

Módszertan

Leíró elemzésünk telephelyi adatokra épül, s 2853 feladatellátási hely (2643 általános iskola és 210 gimnázium) vizsgálata révén készítettük el, különös hangsúlyt helyezve a roma tanulókkal rendelkező, illetve a roma tanulók nélküli oktatási intézmények összehasonlítására. Vizsgálatunk az általános iskola 6., 8. és a gimnáziumok 10. osztályára terjedt ki, s következtetéseink és megállapításaink is értelemszerűen kizárólag ezekre vonatkoznak.

Munkaanyagunkban a 2017/2018-as országos kompetenciafelmérés eredményeit vizsgáltuk meg az SPSS statisztikai szoftvercsomag segítségével. Elemzésünk fókuszában a roma tanulók aránya és területi elhelyezkedése állt; arra kerestünk választ, hogy a romák iskolai aránya hogyan befolyásolja a kompetenciaeredményeket. Vizsgálatunk során alapstatisztikákat, többdimenziós kereszttáblákat és egyutas variancia-elemzést használtunk az adatok értelmezésekor.

Eredmények

Roma tanulók arányára vonatkozóan választ adó és választ megtagadó telephelyek

A 2017/2018-as vizsgálat során 2643 telephelyen általános iskolai képzés (az összes képzési forma 93%-a), 90 helyszínen 8 évfolyamos gimnáziumi (3%), míg 120 iskolai egységben 6 évfolyamos gimnáziumi képzés (4%) zajlott. A matematikai és szövegértési feladatok tekintetében a gimnáziumok csoportjában nulla, míg az általános iskolák esetében 129 válaszmegtagadó volt, ami az összes általános iskola 5%-át tette ki. Árnyaltabb képet kapunk, ha a roma tanulók arányára

vonatkozó válaszmegtagadókat is megvizsgáljuk: az összes általános iskola 7 és az összes gimnázium 11 százaléka sorolható ide.

Megvizsgálva a romák arányára válaszoló és nem válaszoló telephelyek településtípusok szerinti arányait, megállapítható, hogy a válaszadást befolyásolja a településtípus. Az általános iskolák és gimnáziumok vonatkozásában a nem válaszolók elsősorban városi és fővárosi székhellyel rendelkeztek, míg a községi és megyeszékhelyi intézmények inkább választottak, mintsem megtagadták azt.

	A matematikai és szövegértési kompetenciára vonatkozóan			A roma tanulók arányára		
	válaszolt	nem válaszolt	összesen	válaszolt	nem válaszolt	összesen
Általános iskola	2514	129	2643	2464	179	2643
Gimnázium	120	0	120	185	25	210

1. táblázat: Az általános iskolák és gimnáziumok száma aszerint, hogy választottak-e a matematikai és szövegértési átlageredményekre, illetve a roma tanulók arányára (Forrás: Oktatási Hivatal, 2017/2018 kompetenciamérés)

	Általános iskola			Gimnázium		
	választott	nem választott	összesen	választott	nem választott	összesen
Község	46,7	16,2	-	8,0	179	2643
Város	29,4	47,5	47,5	24,0	25	210
Megyeszékhely	13,1	15,6	30,3	16,0	179	2643
Budapest	10,8	20,7	22,2	52,0	25	210
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	10,8	11,0

2. táblázat: Az általános iskolák és gimnáziumok aránya aszerint, hogy választ adtak-e a roma származású tanulók arányára vonatkozó kérdésre (Forrás: Oktatási Hivatal, 2017/2018 kompetenciamérés)

Eredményeink részben alátámasztják, részben cáfolják a Papp Z. Attila korábbi kutatásának válaszmegtagadókra vonatkozó következtetéseit. A 2009-es vizsgálat szerint ugyanis a nem választást szignifikánsan befolyásolta a település településtípusa: a községek nagyobb, a fővárosi intézmények kisebb valószínűséggel választottak az etnikai kérdésre, amit a szerző a kisebb települések „őszinteségével”, nagyobb társadalmi kontrolljával és átláthatóságával, míg a főváros esetében egyfajta „rejtőzködő

stratégiával” magyarázott (Papp 2011: 229). Legfrissebb eredményeink ezt részben alátámasztják, de *nem adnak magyarázatot a városi általános iskolák magas arányára, a nem válaszoló települések között*. Csak feltételezzük, hogy esetükben egyfajta „önkontroll” játszhat ebben szerepet, az általános iskolák – a kiélezettebb iskolapiaci verseny miatt – tudatosabban próbálnak önmagukról pozitív képet nyújtani, és vélt nyereségnek tekintik, ha önmagukról csak pozitív és kevésbé támadható képet adnak.

A roma származású tanulók aránya az általános iskolákban és a gimnáziumokban

Adatállományunk szerint a válaszoló általános iskolák 79, és a gimnáziumok 50 százalékában voltak roma származású tanulók.⁴

	db	%	db	%
Volt roma	1948	79,0	93	50,3
Nem volt roma	516	21,0	92	49,7
Összesen	2464	100,0	185	100,0

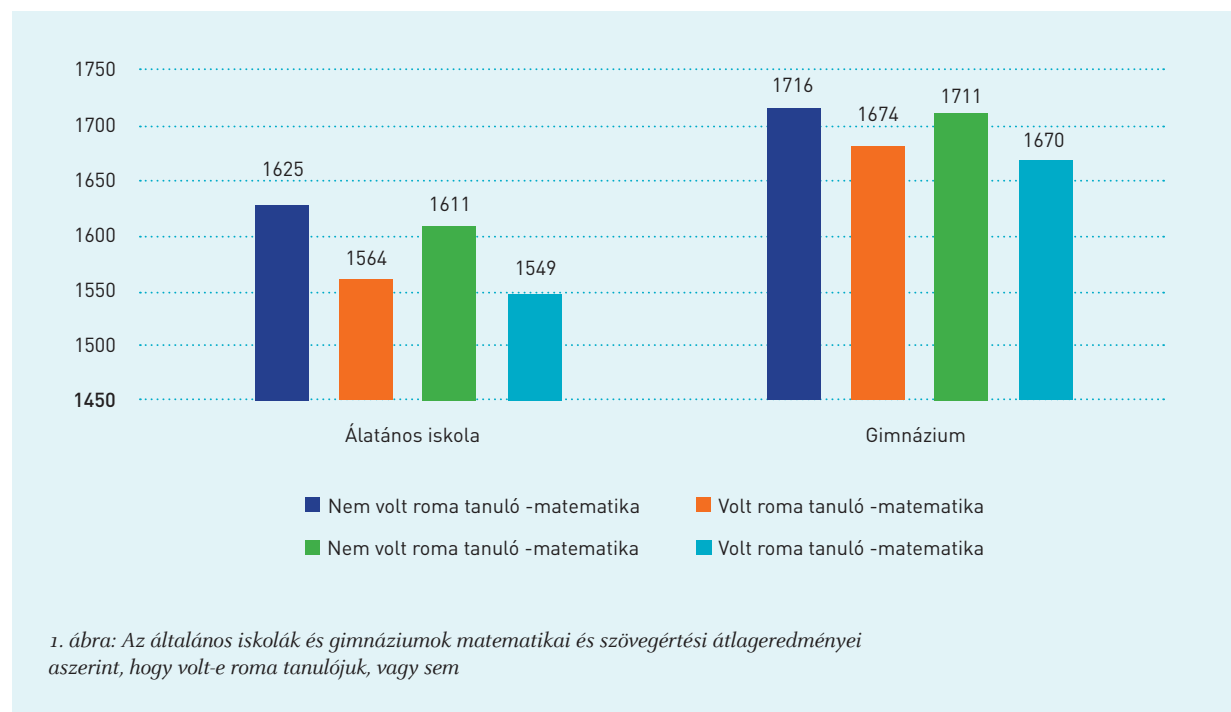
3. táblázat: Az általános iskolák és gimnáziumok száma és aránya aszerint, hogy volt-e roma származású tanulójuk (Forrás: Oktatási Hivatal, 2017/2018 kompetenciamérés)

⁴ Papp Z. Attila idézett munkájában (230. old.) kísérletet tesz a roma tanulói arány és a teljes roma populáció becslésére. Tanulmányunkban mi erre módszertani akadályok, a referenciaadatok, adatfelvételek hiánya és egyéb metodológiai okok miatt nem vállalkozunk.

A roma tanulók két intézményrendszer közötti valódi „átjárhatóságát” ugyanakkor jól jelzi, hogy míg az általános iskolákban a roma tanulók (vagyis az összes tanuló közül a roma származásúak) átlagos aránya 20, a választ adó gimnáziumokban mindössze 2%-ot tett ki.

A roma és nem roma tanulók teljesítménye

jelentősen eltért a kompetenciamérés adatai alapján. Azokban az általános iskolákban és gimnáziumokban, ahol volt roma tanuló, a kompetenciaértékek matematikából és szövegértésből is kisebbek voltak, mint azokban az intézményekben, amelyekben nem volt.

Területi jellemzők

Regionális elhelyezkedésüket illetően a roma tanulókkal rendelkező telephelyek az ország romák által sűrűn lakott részein találhatók, s természe-

tesen összefüggnek az oktatási intézmények területi elhelyezkedésével.

	Általános iskola		Összesen	Gimnázium		Összesen
	Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló		Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló	
Budapest	28,6	71,4	100,0	55,1	44,9	100,0
Pest	23,7	76,3	100,0	62,5	37,5	100,0
Közép-Magyarország	23,7	76,3	100,0	62,5	37,5	100,0
Fejér	33,0	67,0	100,0	60,0	40,0	100,0

	Általános iskola		Összesen	Gimnázium		Összesen
	Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló		Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló	
Komárom-Esztergom	37,6	62,4	100,0	66,7	33,3	100,0
Veszprém	24,8	75,2	100,0	62,5	37,5	100,0
Közép-Dunántúl	31,5	68,5	100,0	63,0	37,0	100,0
Győr-Moson-Sopron	46,3	53,7	100,0	85,0	15,0	100,0
Vas	37,0	63,0	100,0	57,1	42,9	100,0
Zala	12,0	88,0	100,0	22,2	77,8	100,0
Nyugat-Dunántúl	33,6	66,4	100,0	63,9	36,1	100,0
Baranya	7,3	92,7	100,0	25,0	75,0	100,0
Somogy	17,9	82,1	100,0	55,6	44,4	100,0
Tolna	7,4	92,6	100,0	0,0	100,0	100,0
Dél-Dunántúl	11,0	89,0	100,0	23,5	76,5	100,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	9,4	90,6	100,0	26,7	73,3	100,0
Heves	9,3	90,7	100,0	12,5	87,5	100,0
Nógrád	1,3	98,7	100,0	0,0	100,0	100,0
Észak-Magyarország	7,8	92,2	100,0	17,9	82,1	100,0
Hajdú-Bihar	19,8	80,2	100,0	54,5	45,5	100,0
Jász-Nagykun-Szolnok	18,6	81,4	100,0	40,0	60,0	100,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	10,5	89,5	100,0	20,0	80,0	100,0
Észak-Alföld	15,3	84,7	100,0	36,1	63,9	100,0
Bács-Kiskun	21,7	78,3	100,0	52,9	47,1	100,0
Békés	21,1	78,9	100,0	62,5	37,5	100,0
Csongrád	37,0	63,0	100,0	61,5	38,5	100,0
Dél-Alföld	25,8	74,2	100,0	57,9	42,1	100,0
Összesen	21,2	78,8	100,0	48,9	51,1	100,0

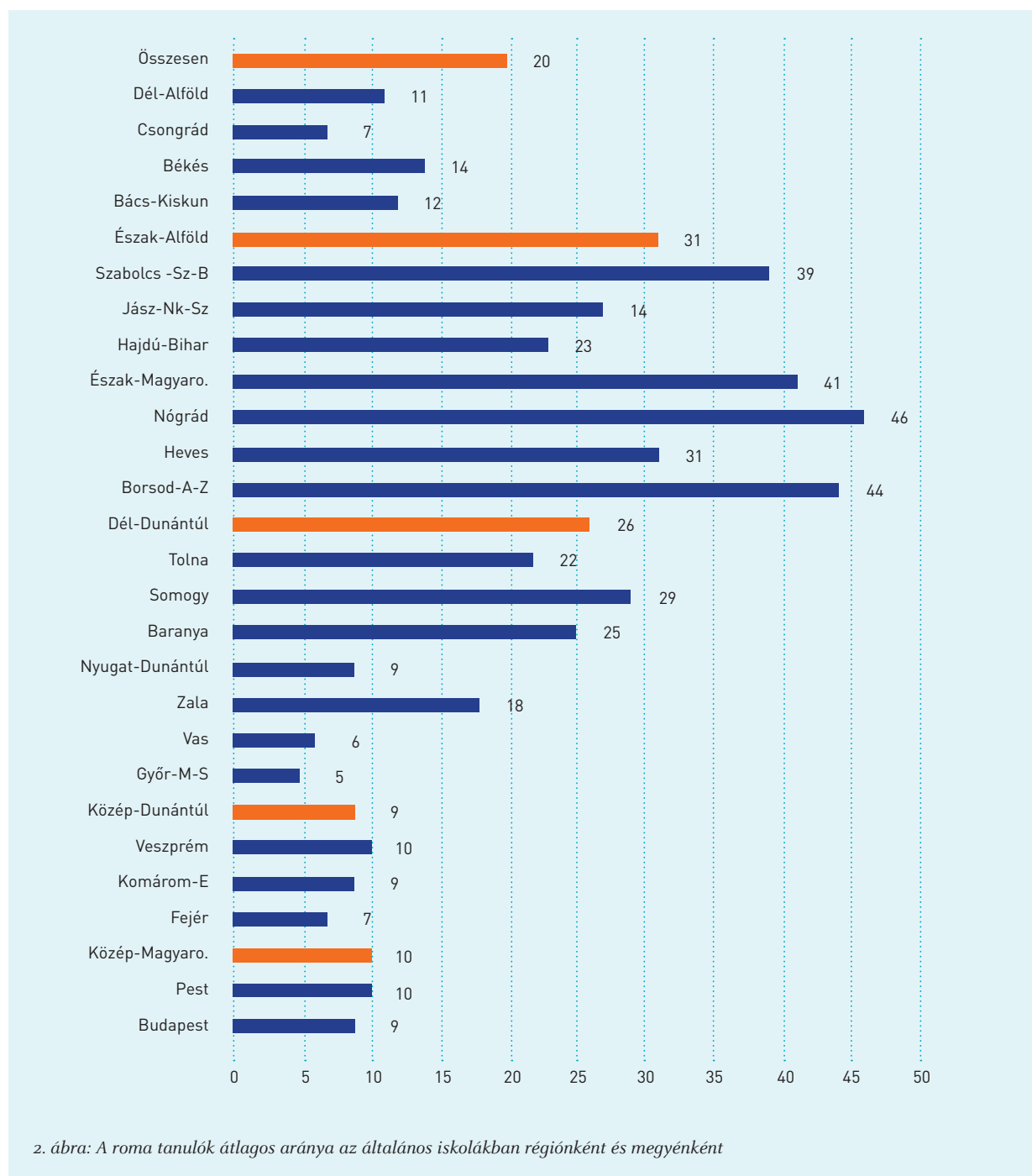
4. táblázat: Az általános iskolák és gimnáziumok aránya régióként és megyéként, valamint aszerint, hogy volt-e roma tanulójuk, vagy sem (Forrás: Oktatási Hivatal, 2017/2018 kompetenciamérés)

A roma tanulókat oktató általános iskolák jelentős aránya különösen *Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna* megyékben jellemző, amelyekben 10-ből 9 általános iskolában volt roma tanuló. Figyelemre méltó, hogy miközben a fővárosban, az ország középső részén, valamint a Dunántúl középső

és nyugati részein az általános iskolákban még viszonylag számottevő a romákat oktató telephelyek aránya, az ugyanitt elhelyezkedő romákat is oktató gimnáziumok aránya már lényegesen kisebb. Ez összefügghet azzal, hogy az általános iskola elvégzése után a romák egy része nem gimnáziumokban, hanem szakképző iskolák-

ban folytatja a tanulmányait, de utalhat arra is, hogy ezeken a területeken valamiért nagyobb a két iskolarendszer átjárása közötti gát, mint az ország más területein. Összefoglalóan elmondható: az adatok arra utalnak, hogy a roma iskolaelhagyók aránya továbbra is magas, s ez nemcsak a hátrányos helyzetű térségekben jellemző, hanem a fejlettebb dunántúli területek gimnáziumaiban is megfigyelhető.

A fentieket még szemléletesebben mutatja a következő ábra, amely a roma tanulók átlagos arányát tartalmazza megyék és régiók szerint. Az általános iskolákat illetően Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves megyék kiugróan magas mutatóit érdemes kiemelni, míg a gimnáziumok esetében Borsod-Abaúj-Zemplén és Tolna megye mutatói említésre méltók.

	Matematika		Összesen	Szövegértés		Összesen
	Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló		Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló	
Budapest	1693	1641	1656	1678	1619	1636
Pest	1624	1585	1594	1603	1572	1579
Közép-Magyarország	1624	1585	1594	1603	1572	1579
Fejér	1610	1577	1588	1599	1569	1579
Komárom-Esztergom	1589	1576	1581	1573	1565	1568
Veszprém	1645	1602	1612	1606	1591	1595
Közép-Dunántúl	1612	1586	1594	1592	1576	1581
Győr-Moson-Sopron	1632	1622	1627	1622	1611	1616
Vas	1637	1611	1621	1613	1618	1616
Zala	1594	1589	1590	1602	1571	1575
Nyugat-Dunántúl	1629	1607	1614	1617	1597	1604
Baranya	1632	1573	1577	1624	1553	1558
Somogy	1600	1538	1548	1596	1519	1531
Tolna	1573	1562	1563	1542	1553	1552
Dél-Dunántúl	1606	1558	1563	1596	1541	1547
Borsod-Abaúj-Zemplén	1605	1483	1495	1578	1458	1470
Heves	1558	1542	1543	1556	1531	1533
Nógrád	1448	1523	1522	1455	1499	1499
Észak-Magyarország	1587	1505	1512	1568	1484	1490
Hajdú-Bihar	1608	1518	1536	1609	1498	1521
Jász-Nagykun-Szolnok	1576	1527	1537	1573	1512	1524
Szabolcs-Szat-	1565	1512	1518	1542	1493	1498
Észak-Alföld	1585	1517	1528	1577	1499	1511
Bács-Kiskun	1612	1592	1596	1588	1573	1576
Békés	1581	1562	1566	1575	1568	1569
Csongrád	1621	1597	1606	1614	1604	1607
Dél-Alföld	1608	1584	1590	1595	1579	1583
Összesen	1622	1562	1575	1546	1607	1559

5. táblázat: Az általános iskolák átlagos matematikai és szövegértési kompetenciaeredményei, régióként és megyéenként, valamint aszerint, hogy volt-e roma tanulójuk, vagy sem (Forrás: Oktatási Hivatal, 2017/2018 kompetenciamérés)

	Matematika		Összesen	Szövegértés		Összesen
	Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló		Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló	
Budapest	1791	1793	1792	1785	1794	1788
Pest	1800	1780	1792	1603	1572	1579
Közép-Magyarország	1800	1780	1792	1769	1790	1777
Fejér	1765	1769	1766	1599	1569	1579
Komárom-Esztergom	1756	1755	1756	1573	1565	1568
Veszprém	1710	1682	1699	1606	1591	1595
Közép-Dunántúl	1748	1740	1745	1755	1773	1761
Győr-Moson-Sopron	1762	1845	1776	1622	1611	1616
Vas	1839	1762	1801	1613	1618	1616
Zala	1794	1816	1811	1602	1571	1575
Nyugat-Dunántúl	1771	1816	1788	1766	1810	1782
Baranya	1840	1627	1712	1624	1553	1558
Somogy	1754	1646	1700	1596	1519	1531
Tolna	-	1671	1671	1542	1553	1552
Dél-Dunántúl	1797	1659	1688	1803	1668	1696
Borsod-Abaúj-Zemplén	1694	1691	1692	1578	1458	1470
Heves	1786	1719	1730	1556	1531	1533
Nógrád	-	1720	1720	1455	1499	1499
Észak-Magyarország	1717	1703	1705	1735	1699	1706
Hajdú-Bihar	1699	1756	1724	1609	1498	1521
Jász-Nagykun-Szolnok	1626	1655	1650	1573	1512	1524
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1756	1666	1692	1542	1493	1498
Észak-Alföld	1704	1688	1694	1717	1705	1709
Bács-Kiskun	1718	1724	1721	1588	1573	1576
Békés	1745	1641	1676	1575	1568	1569
Csongrád	1801	1701	1763	1614	1604	1607
Dél-Alföld	1755	1703	1730	1750	1716	1734
Összesen	1768	1725	1747	1764	1733	1748

6. táblázat: A gimnáziumok átlagos matematikai és szövegértési kompetenciaeredményei, régióként és megyéenként, valamint aszerint, hogy volt-e roma tanulójuk, vagy sem (Forrás: Oktatási Hivatal, 2017/2018 kompetenciamérés)

A fenti táblákból alapvetően két következtetést lehet levonni. Egyrészt azt, hogy az általános iskolákban jól megfigyelhető, hogy azokban az intézményekben kisebbek az átlagos kompetenciaeredmények, amelyekben roma tanulók is vannak. Másrészt azt, hogy a gimnáziumokban már jóval kisebb az eltérés (4%) a roma, illetve nem roma tanulókat oktató telephelyek között, sőt sok megyében eltűnnek a különbségek, vagy alig érzékelhetők.

A településméret és az iskolák nagysága vagy a roma tanulók aránya hat-e erősebben a kompetenciaeredményekre?

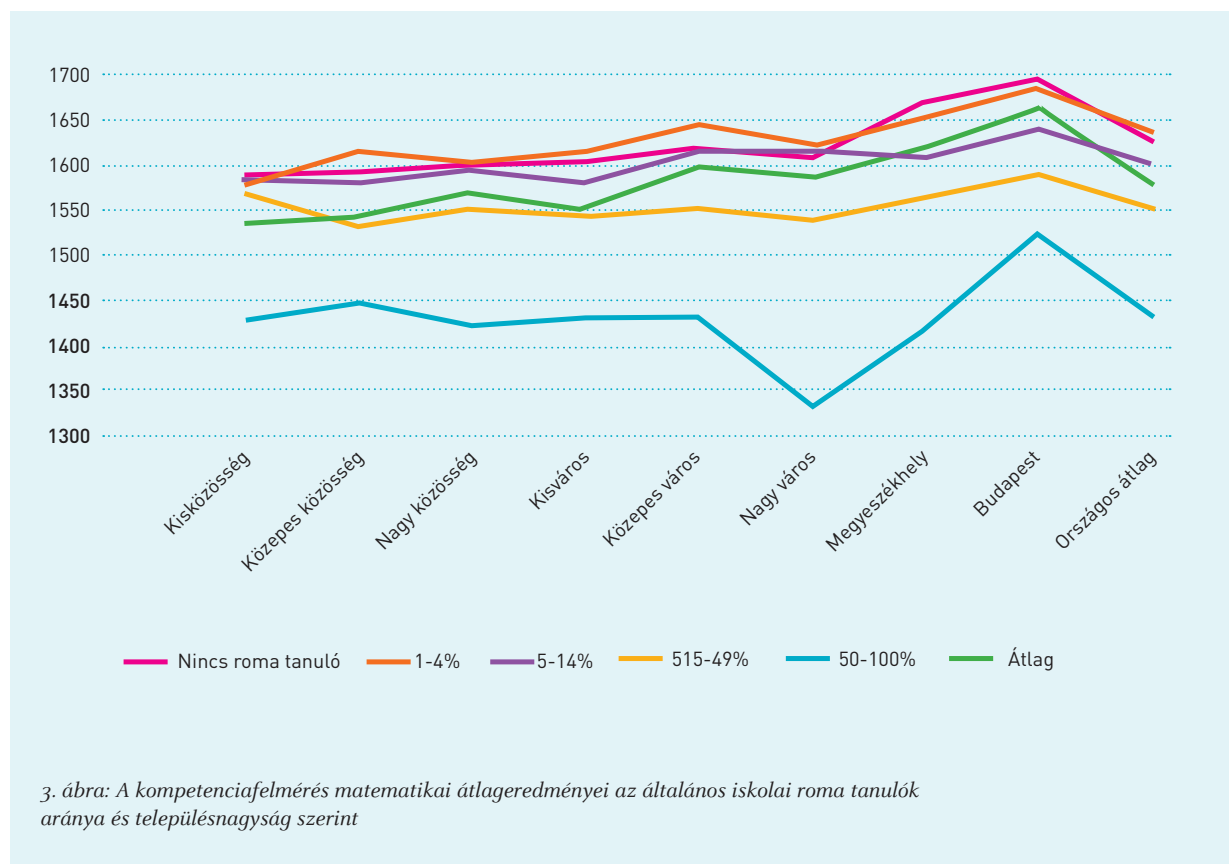
Más tanulmányok írói (Papp 2011; Antal és Török 2019) már vizsgálták, hogy a kompetenciaeredmények és a romák iskolarendszeren belüli aránya, illetve a települések, s ennek megfelelően az iskolák nagysága között van-e összefüggés. Hipotézisüket leginkább úgy lehet összefoglalni, hogy ahol magas hátrányos családi hátterű roma

tanulók aránya és kicsi egy település – és annak iskolája –, annál valószínűbb, hogy a kompetenciaeredmények gyengébbek lesznek. Az ezzel kapcsolatos adatokat tartalmazza a következő táblázatok.

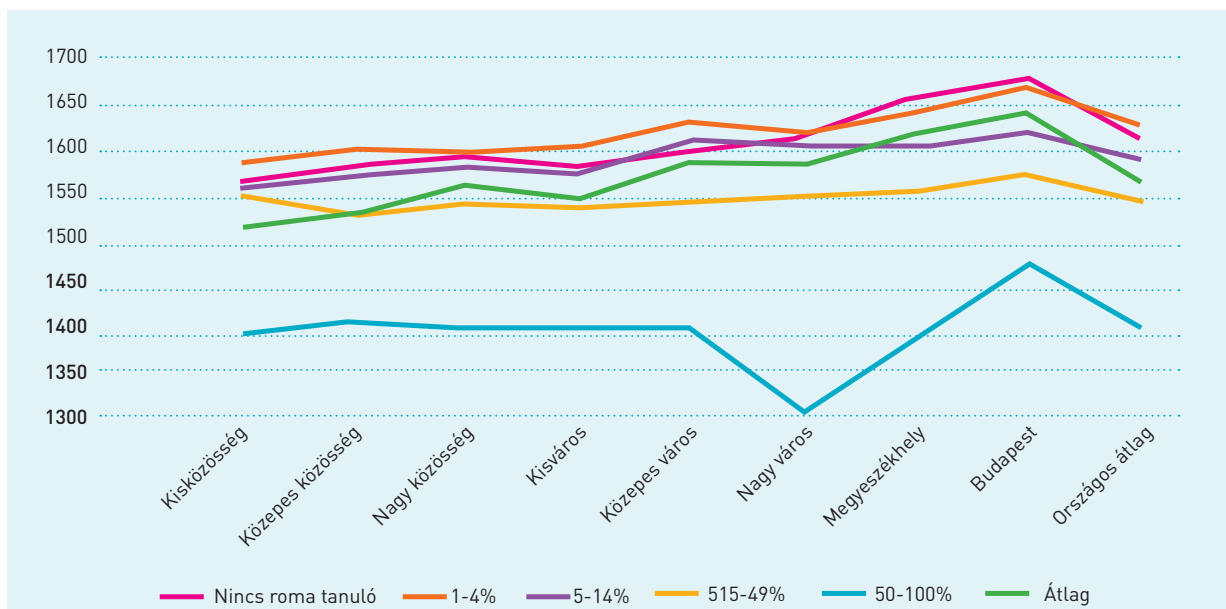
A részletesebb eredmények alátámasztják a fenti összefüggést, de úgy tűnik, hogy a kompeteniamérés eredményeire a településméret kevésbé van hatással. A matematikai és a szövegértési feladatoknál egyaránt megfigyelhető, hogy –általában azok az általános iskolai osztályok jobb kompetencia eredményeket értek el, ahol az osztályban nem volt hátrányos családi hátterű roma tanuló;

– a roma tanulók arányának növekedése fordítottan arányos a kompetenciaeredményekkel;⁵

– a településnagyság hat a kompetenciaeredményekre, de nem minden esetben: a nagy községek eredményei például több esetben is jobbak, mint a kisvárosokban tanulóké; a közepes városoké pedig meghaladja a nagyvárosiak eredményeit.

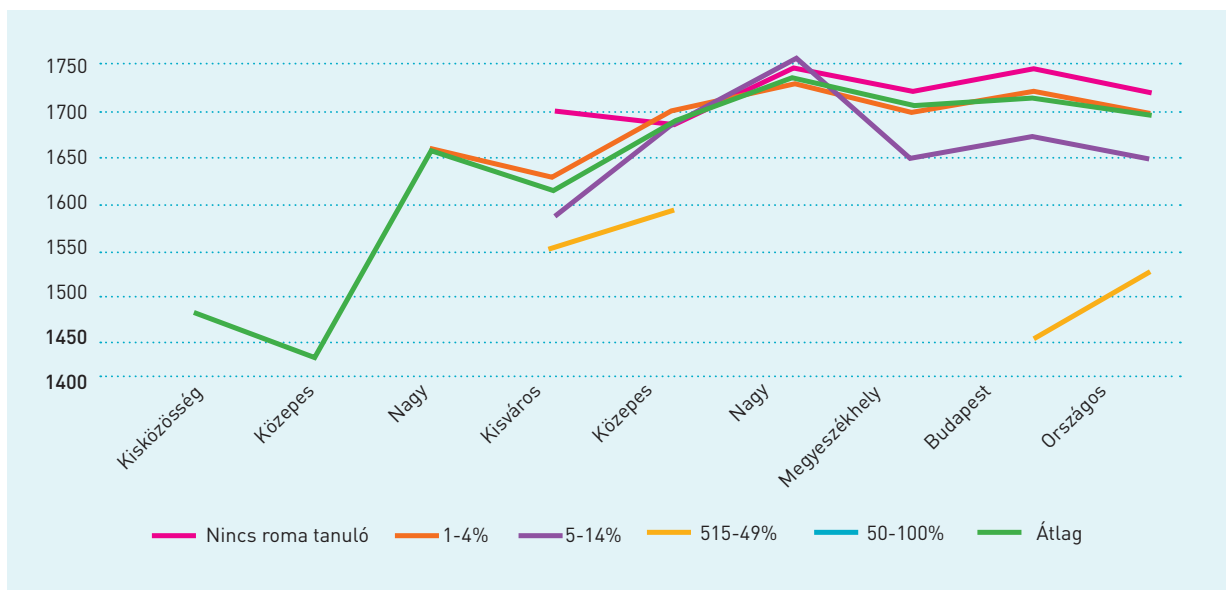
3. ábra: A kompetenciafelmérés matematikai átlageredményei az általános iskolai roma tanulók aránya és településnagyság szerint

4. ábra: A kompetenciafelmérés szövegértési átlageredményei az általános iskolai roma tanulók aránya és településnagyság szerint

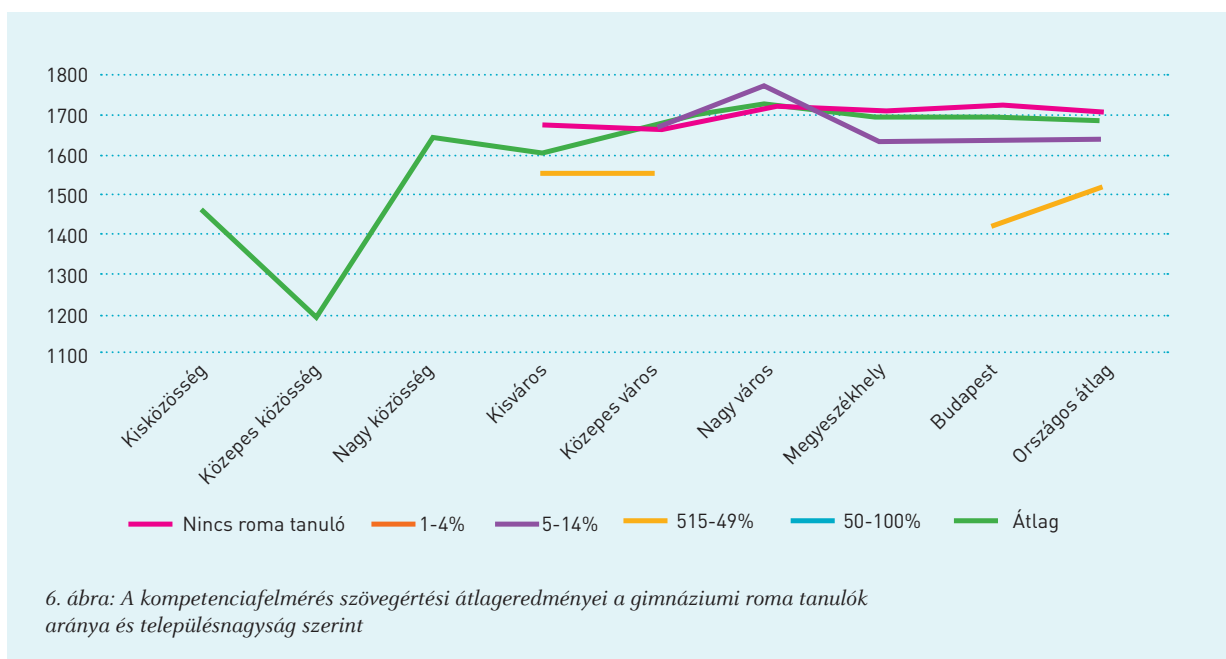
Az általános iskolások és gimnáziumban tanulók eredményei hasonlóak. A településnagyság hatása ellentmondásos: a települési lejtő mentén rom-

lik az átlageredmény, de például a nagyközségek eredményei meghaladják a kisvárosokban tanulókat.

5. ábra: A kompetenciafelmérés matematikai átlageredményei a gimnáziumi roma tanulók aránya és településnagyság szerint

⁵ Erre a következtetésre még visszatérünk a romák iskolai arányának az iskolaméretnek a vizsgálatokor. Már most jeleznék ugyanakkor, hogy a településnagysággal kapcsolatos eredmények is arra utalnak, hogy a romák iskolán belüli arányának jelentős növekedése esetén gyengébbek a kompetenciaeredmények, s a leggyengébbek akkor, amikor számarányuk meghaladja az ötven százalékot.

Annak a vizsgálati kérdésnek a megválaszólása érdekében, hogy a településnagyság mellett az iskola nagysága – melyet a tanulói létszám deciliseivel mértünk – hogyan hat a roma és nem roma tanuló kompetencia eredményeire, összehasonlítottuk a roma tanulók mutatóit a tanulói létszámból képzett változó kompetencia értékeivel.

Az alábbi táblákban a matematika és a szövegértés esetében is megfigyelhető, hogy minél kisebb az iskola, annál kevésbé befolyásolja a kompetencia eredményeket az, hogy milyen mértékű a roma tanulók aránya. A nagylétszámú, sok száz fős iskoláknál viszont már a roma tanulók 15%-os aránya is együtt jár a kompetencia értékek eltérő mértékű romlásával az átlaghoz képest.

Tanulói létszám (fő)	Nincs roma tanuló	1-4 százalék	5-14 százalék	15-49 százalék	50-100 százalék	Összesen
x-92	1567	1568	1565	1542	1430	1523
93-122	1601	1589	1565	1539	1439	1530
123-149	1591	1587	1562	1542	1438	1537
150-182	1603	1635	1595	1541	1439	1566
183-231	1617	1630	1597	1535	1439	1563
232-302	1621	1618	1594	1547	1409	1563
303-382	1614	1628	1600	1555	1402	1591
383-470	1659	1645	1634	1570	1414	1628
471-617	1659	1646	1640	1592	1414	1636
618-x	1697	1683	1633	1582	.	1670
Összesen	1625	1635	1601	1548	1432	1577

7. táblázat: A kompetenciafelmérés matematikai átlageredményei az általános iskolai roma tanulók aránya és tanulói létszám decilisek szerint

Tanulói létszám (fő)	Nincs roma tanuló	1-4 százalék	5-14 százalék	15-49százalék	50-100 százalék	Összesen
x-92	1556	1589	1537	1536	1405	1509
93-122	1570	1569	1549	1522	1415	1508
123-149	1583	1601	1551	1525	1398	1521
150-182	1590	1608	1587	1526	1401	1548
183-231	1598	1611	1600	1524	1412	1549
232-302	1600	1615	1584	1536	1374	1548
303-382	1605	1621	1587	1541	1374	1579
383-470	1651	1630	1612	1562	1379	1614
471-617	1648	1641	1633	1581	1344	1627
618-x	1686	1670	1622	1566	.	1658
Összesen	1611	1625	1589	1536	1401	1562

8. táblázat: A kompetenciafelmérés szövegértési átlageredményei az általános iskolai roma tanulók aránya és tanulói létszám decilisek szerint (Forrás: Oktatási Hivatal, 2017/2018 kompetenciamérés)

Annak érdekében, hogy finomítsunk, illetve pontosítsunk következtetésünkön, deciliseket képeztünk a romák arányára vonatkozó változójával és a kompetenciaeredményekkel.

A roma általános iskolai tanulók aránya, százalék											
Tanulói létszám (fő)	Nincs roma tanuló	1	2	3-4	5-8	9-12	13-20	21-35	36-66	67-x	Összesen
x-92	1567	1661	1529	1537	1526	1590	1574	1522	1493	1419	1523
93-122	1601	1613	1622	1557	1606	1551	1539	1538	1526	1420	1530
123-149	1591	1587	1567	1605	1563	1562	1537	1575	1484	1424	1537
150-182	1603	1637	1678	1579	1591	1594	1563	1549	1511	1419	1566
183-231	1617	1664	1621	1611	1617	1569	1560	1541	1490	1403	1563
232-302	1621	1622	1623	1606	1581	1604	1573	1541	1500	1380	1563
303-382	1614	1661	1628	1593	1621	1590	1567	1544	1514	1319	1591
383-470	1659	1661	1642	1619	1646	1614	1590	1563	1450	1387	1628
471-617	1659	1636	1677	1627	1642	1639	1604	1588	1558	1343	1636
618-x	1697	1698	1677	1655	1636	1623	1617	1552	1599	.	1670
Összesen	1625	1654	1639	1607	1611	1591	1567	1549	1500	1411	1577

9. táblázat: A kompetenciafelmérés matematikai átlageredményei az általános iskolai roma tanulók aránya és a tanulói létszám decilisek szerint (Forrás: Oktatási Hivatal, 2017/2018 kompetenciamérés)

A roma általános iskolai tanulók aránya, százalék											
Tanulói létszám (fő)	Nincs roma tanuló	1	2	3-4	5-8	9-12	13-20	21-35	36-66	67-x	Összesen
x-92	1556	1670	1562	1558	1506	1555	1566	1513	1484	1391	1509
93-122	1570	1569	1580	1565	1590	1526	1526	1522	1506	1398	1508
123-149	1583	1595	1564	1637	1550	1545	1537	1542	1469	1377	1521
150-182	1590	1608	1650	1559	1578	1603	1537	1547	1490	1367	1548
183-231	1598	1642	1606	1592	1612	1579	1543	1531	1468	1388	1549
232-302	1600	1608	1631	1599	1569	1595	1548	1545	1494	1327	1548
303-382	1605	1650	1618	1594	1604	1573	1570	1523	1474	1299	1579
383-470	1651	1641	1636	1606	1618	1605	1582	1546	1419	1355	1614
471-617	1648	1631	1664	1630	1634	1632	1607	1559	1567	1232	1627
618-x	1686	1682	1673	1641	1630	1593	1588	1555	1571	.	1658
Összesen	1611	1638	1631	1604	1598	1579	1556	1535	1483	1376	1562

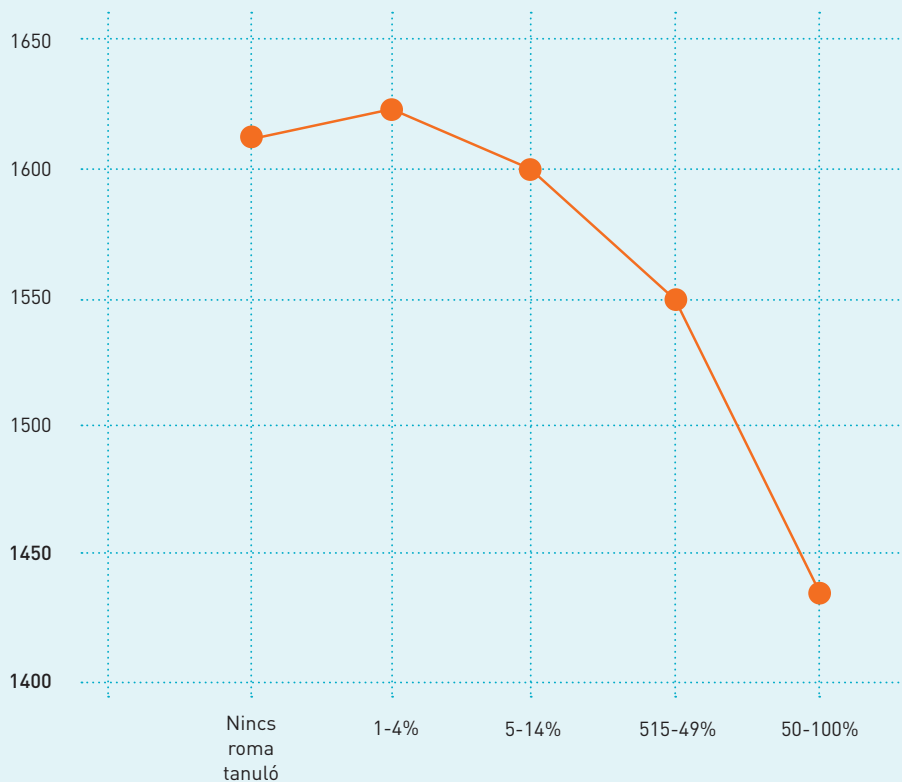
10. táblázat: A kompetenciafelmérés szövegértési átlageredményei az általános iskolai roma tanulók aránya és a tanulói létszám decilisek szerint (Forrás: Oktatási Hivatal, 2017/2018 kompetenciamérés)

Eredményeink azt jelzik, hogy **a kompetenciaeredmények romlása összefüggésbe hozható a hátrányos családi háttérű roma tanulók számarányával az iskolán belül.** Szeretnénk azonban hangsúlyozni, hogy e vonatkozásban nem a roma identitás a meghatározó, hanem az a társadalmi közeg, ahol élnek. Egy, a társadalmi hátrányokat, az oktatási egyenlőtlenségeket átörökítő szociális háttérű családból származó gyermek oktatási teljesítménye ugyanis szinte szükségszerűen rosszabb, mint egy jó családi adottságokkal rendelkező személyé. Papp Z. tanulmányában szintén kiemeli, hogy *„a roma arány tehát nem közvetlenül érvényesül, hanem a családi háttérrel keresztül.”* (Papp 2011: 253).

A fentiek miatt ezért megpróbáltuk górcső alá venni, hogy vajon nem más tényezők (pl. a családi háttér, az iskola létszáma, nagysága stb.), változók állnak-e annak háttérében, hogy romlanak a kompetenciaeredmények bizonyos vizsgálati aspektusokban. A két változó (a romák általános iskolai arányának csoportváltozója, illetve a matematikai kompetenciaeredmények) kapcsolatát egy egyszerű magyarázó modellel, egyutas variancia-analízissel vizsgáltuk, amelyben a független (magyarázó) változó az ordinális skálán mért kategoriális vál-

tozóvá átalakított romák aránya volt az általános iskolákban, míg a függő (magyarázott) változó a matematikateszten elért kompetenciaérték volt. Eredményeink szerint a magyarázott és magyarázó változó nem volt független egymástól. A független (romák aránya csoport) változó 37%-ot magyarázott a függő (matematikai kompetenciaeredmény) változó heterogenitásából.⁶

A szakirodalom szerint ugyanakkor az iskolák között sokkal nagyobb az eltérés, mint a roma és nem roma tanulók között, az iskolák közötti eltéréseket ezért nem lehet kizárólag a tanulók etnikai dimenzióiban keresni. Ennek igazolására egy- és többváltozós lineáris regresszió számítás végeztünk, amelyben az általános iskolások matematikai kompetenciaeredménye volt a függő, magyarázott és a romák aránya, illetve a családiháttér-index volt a független, magyarázó változónk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy vajon a romák iskolai aránya vagy a családi, társadalmi háttér hat-e erősebben a kompetenciaeredményekre, illetve regressziós modellünk magyarázó ereje hogyan változik attól függően, hogy csak a romák arányával és/vagy a családi háttérrel kapcsolatos változót is szerepeltetjük-e a modellben.

7. ábra: A feladatellátási hely tanulóinak átlagos képességpontja matematikából a romák aránya szerint

Eredményeink minden mérés esetében szignifikánsak voltak.⁸ Az egyváltozós lineáris regresszió alapján a romák aránya változó 40%-os magyarázó erővel bírt, míg a családháttér- index ennél

erősebb, 58%-os magyarázó erővel rendelkezett.⁹ A többváltozós lineáris regresszió eredményei arra is magyarázatot adtak, hogy melyik független változó (a romák aránya vagy a családháttér - index)

⁶ Szintén variancia-elemzéssel vizsgáltuk meg a településtípusnak a kompetenciaeredményekre gyakorolt hatását. Eredményeink szerint a szintén szignifikáns kapcsolat esetében az r négyzet értéke jóval kisebb: 0,143 volt, ami leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a kategoriális roma tanulók aránya csoportváltozóként jóval erősebb magyarázó erővel bírt a kompetencia-eredményekre, mint a településtípus.

⁷ A kompetencia vizsgálat során a tanulói háttérkérdőívek kérdéscsoportjaiból létrehozott összetett változó, az ún. családi háttér-index a tanulóközösség szociokulturális hátterét jeleníti meg. Az index kialakításához először meghatározták a Tanulói kérdőív azon változóit, amelyek a családi háttér jellemzésére leginkább alkalmasak. Ezek a következők voltak: az otthon található könyvek száma; a szülők iskolai végzettsége; a szülők munkaerő-piaci státusza; a család anyagi helyzete (pl. segélyt kapnak-e); a család birtokában lévő anyagi javak (pl. az egy szobára jutó lakók száma, van-e az otthonukban internet); a tanulást segítő eszközök (pl. számítógépek száma); családi programok (pl. együtt tanulás, beszélgetés); kulturális tevékenységek. Ezt követően a változók teljesítményre gyakorolt hatását hierarchikus lineáris modellel mérték lépésenként kihagyva a modellből a nem szignifikáns hatást mutató változókat. A modellben az összes évfolyam tesztjeit felhasználva végül a következő változók bizonyultak szignifikánsnak: az otthon található könyvek száma, a szülők iskolai végzettsége, található-e a család birtokában legalább egy számítógép, vannak-e a diáknak saját könyvei. A lineáris modellben kapott együttműködés összevetése után ezeket a változókat súlyozták, s az így létrehozott index és a matematikai eszköztudás, valamint a szövegértési képesség közötti kapcsolatot rendszerint lineáris regresszióval becsülték. (Oktatási Hivatal Országos Kompetenciamérés Technikai Leírás.

https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktat/meresek/orszmer2012/OKM_Technikaileiras.pdf

⁸ Az ezzel kapcsolatos táblázatokat a cikk melléklete tartalmazza.

⁹ Adjusted R Square 0,401, illetve 0,578.

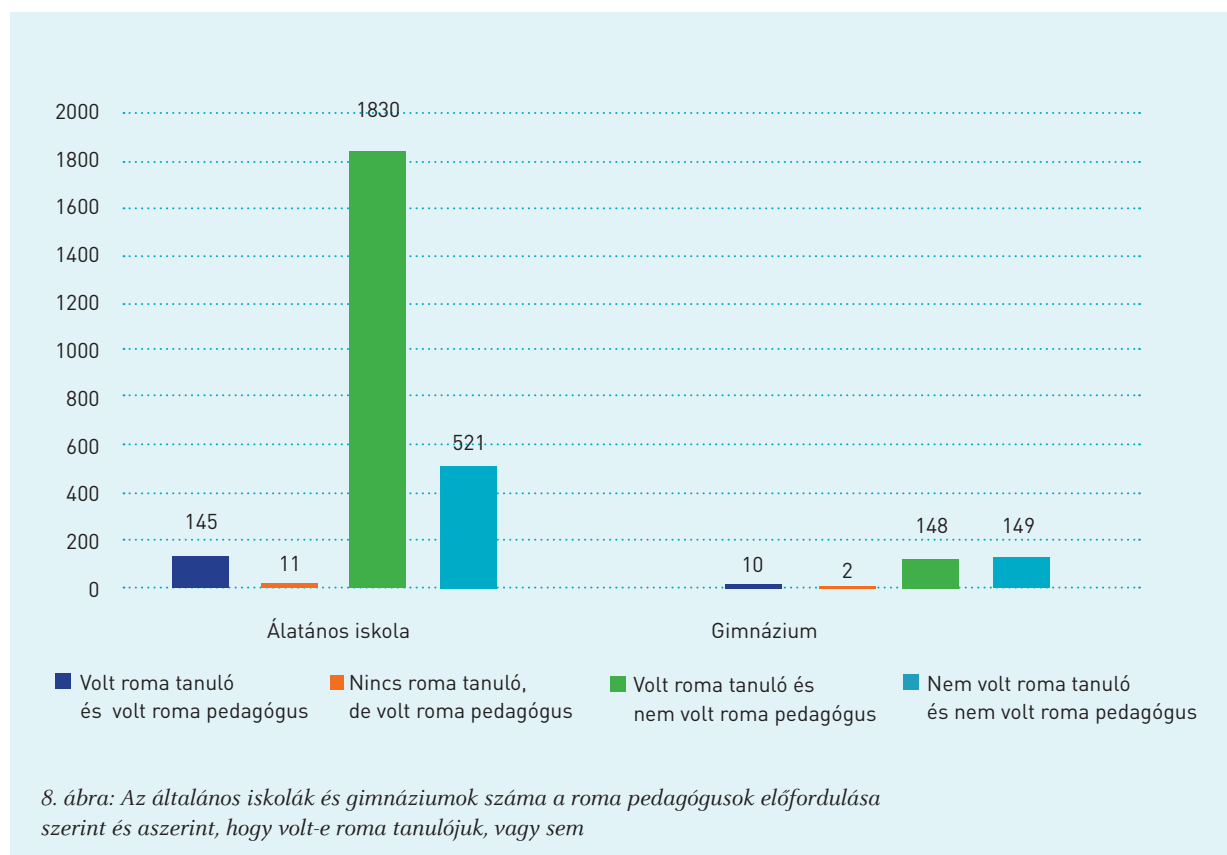
hatása volt erősebb a kompetenciaeredményeket illetően, s ez alapján egyértelműen a családi háttér az, amely markánsabban meghatározza a matematikai és szövegértési eredményeket.¹⁰ Eredmé-

nyeink összhangban vannak Papp Z. Attila korábbi kutatásával, mely szerint a roma arány nem direkt módon érvényesül (a családból, a közvetlen környezetből hozott értékek hatása erősebb.)

Roma pedagógusok

Magyarországon nőtt a diplomát szerző pedagógusok száma, de ez a pályaelhagyások miatt nem feltétlenül járt együtt a kiskorú gyermekekkel foglalkozó tanárok számának érdemi növekedésével. Az országos kompetenciamérés kérdőívei alapján lehetőség volt felmérni, hogy a fenntartó intézmények hány százalékában volt roma származású pedagógus, s azok milyen arányban oszlottak meg a roma és nem roma gyermekeket oktató iskolák között.

Eredményeink szerint az érdemi választ adó **iskolák mindössze 6%-a jelezte, hogy volt roma származású kollégájuk a tantestületben.** A következő táblából látható, hogy roma tanárok nagyobb arányban voltak az általános iskolákban (7%), számarányuk (4%) a gimnáziumokban kifejezetten alacsonynak mondható.

¹⁰ Családi háttérindex Beta 0,672, roma tanulók aránya Beta -,121. Itt jegyezzük meg, hogy ha a matematika helyett a szövegértést használjuk függő változóként, a modell magyarázó ereje 59-ről 64%-ra nő, s a Beta értékek a következőképpen alakulnak: családi háttér 0,653, romák aránya -,181.

Összegzés

Összefoglalóan elmondható, hogy a kompetencia-mérés eredményei részben alátámasztották s ki is egészítették a korábbi vizsgálatok eredményeit és az azokból levont következtetéseket. Újdonságként fogalmazható meg, hogy míg a korábbi kutatások szerint a településméret meghatározó volt a kompetenciaeredményeket illetően, elemzésünk alapján a roma tanulók aránya nagyobb

hatással van az elért eredményekre. Fontosnak tarjuk ugyanakkor megjegyezni, hogy a roma tanulók aránya indirekt módon – elsősorban a szülői, családi háttéren keresztül – érvényesül. A roma és nem roma tanulók mindenkor aránya – számos áttételen keresztül és összetett módon – erős befolyásoló tényező, s nagymértékben meghatározza a kompetenciaeredményeket.

Felhasznált irodalom

Antal István, Török Péter (2019) *Az Oktatási Hivatal kompetencia-eredményeinek néhány tanulsága a roma gyermekekre vonatkozóan.* (Munkaanyag.)

Oktatási és Képzési Figyelő 2019 Magyarország. https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/document-library-docs/et-monitor-report-2019-hungary_hu.pdf (letöltés: 2020. január 3.).

Emberi Erőforrások Minisztériuma Oktatási Hivatal. *Országos Kompetenciamérés 2018.* Országos jelentés. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/meresek/orszmer2018/Orszagos_jelentes_2018_.pdf (letöltés: 2020. január 7.).

Hajdu Tamás, Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2014) Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból. In: *Társadalmi Riport, 2014.* Budapest: TÁRKI.

Papp Z. Attila (2011) A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In: *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Tér és Terep.* /Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének Évkönyve, 8. Sorozatszerk. Tóth Ágnes./ Budapest: Argumentum Kiadó. 227–264.

Melléklet

	Matematika		Átlag	Szövegértés		Átlag
	Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló		Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló	
Általános iskola	1625	1564	1577	1611	1549	1562
Gimnázium	1716	1674	1694	1711	1670	1690

1. táblázat: Az általános iskolák és gimnáziumok matematikai és szövegértési átlageredményei aszerint, hogy volt-e roma tanulójuk vagy sem ¹¹

	Általános iskola, %	Gimnázium, %		Általános iskola, %	Gimnázium, %
Budapest	9	0,5	Dél-Dunántúl	26	4,0
Pest	10	0,6	Borsod-Abaúj-Zem-	44	9,2
Közép-Magyarország	10	0,6	Heves	31	4,2
Fejér	7	1,0	Nógrád	46	3,5
Komárom-Esztergom	9	0,4	Észak-Magyarország	41	7,2
Veszprém	10	2,0	Hajdú-Bihar	23	0,8
Közép-Dunántúl	9	1,0	Jász-Nagykun-Szolnok	27	4,7
Győr-Moson-Sopron	5	0,2	Szabolcs-Szat-	39	1,9
Vas	6	0,5	Észak-Alföld	31	2,2
Zala	18	0,8	Bács-Kiskun	12	1,0
Nyugat-Dunántúl	9	0,4	Békés	14	3,7
Baranya	25	1,0	Csongrád	7	0,9
Somogy	29	1,5	Dél-Alföld	11	1,3
Tolna	22	6,5	Összesen	20	2,0

2. táblázat: A roma tanulók átlagos aránya az általános iskolákban és a gimnáziumokban régióként és megyéként

¹¹ A kompetenciaértékek eltéréseiről pontosabb képet kaphatnánk, ha évfolyamonként (6., 8., 10.) hasonlítanánk össze őket, de adatbázisunk erre sajnos nem nyújt lehetőséget.

Településnagyság	Nincs roma tanuló	1-4 százalék	5-14 százalék	15-49 százalék	50-100 százalék	Átlag
Kisközség	1589	1574	1582	1565	1422	1534
Közepes község	1593	1610	1580	1533	1438	1540
Nagyközség	1600	1602	1594	1552	1420	1569
Kisváros	1601	1607	1579	1544	1427	1552
Közepes város	1615	1640	1613	1552	1431	1597
Nagyváros	1608	1620	1610	1540	1329	1587
Megyeszékhely	1663	1649	1609	1560	1414	1620
Budapest	1693	1685	1642	1586	1522	1660
Országos átlag	1625	1635	1601	1548	1432	1577

3. táblázat: A kompetenciafelmérés matematikai átlageredményei az általános iskolai roma tanulók aránya és településnagyság szerint

Településnagyság	Nincs roma tanuló	1-4 százalék	5-14 százalék	15-49százalék	50-100 százalék	Átlag
Kisközség	1562	1585	1559	1545	1393	1512
Közepes község	1579	1599	1568	1523	1405	1523
Nagyközség	1591	1596	1579	1537	1396	1557
Kisváros	1579	1603	1573	1531	1401	1539
Közepes város	1595	1628	1605	1541	1399	1584
Nagyváros	1613	1615	1601	1547	1305	1583
Megyeszékhely	1656	1641	1603	1552	1391	1612
Budapest	1678	1669	1618	1564	1471	1641
Országos átlag	1611	1625	1589	1536	1401	1562

4. táblázat: A kompetenciafelmérés szövegértési átlageredményei az általános iskolai roma tanulók aránya és településnagyság szerint

Településnagyság	Nincs roma tanuló	1-4 százalék	5-14 százalék	15-49százalék	50-100 százalék	Összesen
Kisközség	1511	1442	.	.	.	1476
Közepes község	1431	1431
Nagyközség	.	1660	.	.	.	1660
Kisváros	1698	1624	1584	1555	.	1611
Közepes város	1683	1695	1684	1595	.	1686
Nagyváros	1740	1725	1752	.	.	1734
Megyeszékhely	1717	1695	1645	.	.	1702
Budapest	1741	1718	1669	1451	.	1717
Összesen	1716	1695	1648	1528	1431	1694

5. táblázat: A kompetenciafelmérés matematikai átlageredményei a gimnáziumi roma tanulók aránya és településnagyság szerint

Településnagyság	Nincs roma tanuló	1-4 százalék	5-14 százalék	15-49százalék	50-100 százalék	Összesen
Kisközség	1504	1432	.	.	.	1468
Közepes község	1192	1192
Nagyközség	.	1646	.	.	.	1646
Kisváros	1681	1627	1612	1560	.	1618
Közepes város	1671	1704	1677	1557	.	1683
Nagyváros	1733	1732	1781	.	.	1734
Megyeszékhely	1720	1696	1638	.	.	1704
Budapest	1732	1694	1645	1423	.	1702
Összesen	1711	1693	1648	1519	1192	1690

6. táblázat: A kompetenciafelmérés szövegértési átlageredményei a gimnáziumi roma tanulók aránya és településnagyság szerint

	Volt roma pedagógus			Nem volt roma pedagógus		
	Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló	Összesen	Nincs roma tanuló	Volt roma tanuló	Összesen
	száma					
Általános iskola	11	145	156	521	1830	2351
Gimnázium	2	10	12	149	148	297
	aránya					
Általános iskola	7,1	92,9	100,0	22,2	77,8	100,0
Gimnázium	16,7	83,3	100,0	50,2	49,8	100,0

7. táblázat: Az általános iskolák és gimnáziumok száma és aránya a roma pedagógusok előfordulása szerint és aszerint, hogy volt-e roma tanulójuk, vagy sem (N = 2507)

Kulturális közvetítők: a roma többségű iskolák tantestületei

Betekintő

Az oktatás minden kétséget kizáróan olyan terület, amely sokak szerint hosszú távon a leghatékonyabban teremt a roma¹² és más – köztük a magyar – közösségek életében is kedvező változásokat (Lopez 2010; Pasca 2014). Ennek fényében kissé meglepő, hogy bár a cigányok oktatási helyzetéről meglehetősen sokat és több szempontból írnak, azokról a személyekről, akik magát az oktatási tevékenységet végzik, meglehetősen kevés információ áll rendelkezésre.¹³ Pedig a feladatuk egyáltalán nem könnyű, hisz multikulturális környezetben kell kulturális közvetítőként (cultural intermediaries) helytállniuk (Kirilova and Repaire 2003). Mi több, külföldi kutatásokból ismert, hogy egy település, közösség addig marad fenn, amíg az iskolája működik (Brinig 2014). Mindez hazánkban különösen nagy jelentőséggel bír azokban a helységekből, ahol az iskolában többségében vagy teljességgel roma/cigány gyermekeket tanítanak. E hiány elsődleges – pilot jellegű – pótlására vállalkozott a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) Társadalmi Csoportok Kutatóközpontja.

A vizsgálódási téma jellegéből adódóan a fókuszcsoporthoz interjú bizonyult a legcélravezetőbbnek olyan tantestületekben, ahol a diákok többsége vagy mindegyike roma volt. Értelemszerűen olyan régiókból igyekeztünk iskolákat választani, amelyekben a roma lakosság aránya felülreprezentált. Tanulmányunkban a szakirodalmi szemlén túl az Oktatási Hivatal kompetenciafelmérésének releváns adatait is bemutatjuk. Ezt követően ismertetjük kutatásunk menetét, illetve az eredményeket.

A cigányság és az oktatás a szakirodalom tükrében

A romák oktatásával foglalkozó szakirodalmat három nagy témakörbe lehet csoportosítani: a (1) roma kultúrából adódó, oktatással kapcsolatos következmény, a (2) társadalmi helyzetből adódó jellegzetességek, valamint az (3) oktatási

sajátosságok. Természetesen ez az elkülönítés valamelyest önkényes, hisz ezek egymásra is hatnak, nem kizárólagosan, de leginkább a társadalmi állapotok és az oktatási helyzet összefonódásából.

¹² A roma és cigány kifejezéseket felváltva, szinonim fogalmakként használjuk. 1971-ben az első Roma világkongresszuson a jelenlévők döntöttek, hogy a többféle elnevezés (gypsy, cigány, gitano, czigan) gyűjtőfogalmaként a roma önelnevezést használják a továbbiakban. A romani nyelvből indultak ki, mert magukat így nevezik a saját nyelvükön. A roma szó használatával az eddigi megnevezések pejoratív válsát szerették volna elkerülni. Magyarországon azonban a beás cigány népcsoport saját archaikus román nyelvét beszéli és ők a cigány elnevezést fogadják el. Ezért mi mind a három (roma, cigány, beás) elnevezést használjuk és elfogadjuk értékítélet nélkül.

¹³ Talán a témához legközelebb álló kiadvány a Kállai Ernő és Kovács László által szerkesztett kötet (2009), de ebben is csak az utolsó, harmadik egységben találunk olyanok tanulmányokat – az ötből kettőt (Kemény 2009; Zóka 2009) –, amelyek valamelyest ezzel foglalkoznak.

A roma kultúra és az oktatás

Általánosan elfogadottnak tűnik az a megállapítás, hogy a cigány családok nem tekintik az iskolai oktatást eléggé lényegesnek, legalábbis olyan formában nem, ahogy azt a nem-romák (gádzsók) biztosítanák számukra (Kirilova and Repaire 2003: 8). Ez nem azt jelenti, hogy a bölcsességet nem tartanák fontosnak. A bölcsességet a cigányok igen nagyra értékelik, csak hogy azt a fiatalabbak a közösség idős tagjainak tapasztalataiból ismerhetik meg történeteken, meséken, közmondásokon és találós kérdéseken keresztül. Így tudták fenntartani évszázadok során sajátos kultúrájukat, etikai értékeiket és filozófiájukat. Ahogy Kirilova és Repaire összegzik kutatásuk eredményeit, a romák sokszor éppen azért nem küldik a gyermekeiket a többségi társadalom iskoláiba, hogy ne váljanak gádzsóvá (2003: 12).

A roma kultúrának egy másik sajátossága, a lányok fiatalkori házasságra lépése, ugyancsak kedvezőtlenül hat iskolai előmenetelükre. Hiba lenne azonban fenntartás nélkül azonosítani a roma kultúrát és a korai házasságot, hisz erről az egyes roma közösségeknek igen eltérő a felfogása. E szokás „gyökere” ugyanis nem a cigány kultúrából – per se – ered. A cigányok közti korai házasság abból a szomorú történelmi tényből fakad, hogy a romák így próbálták meg elkerülni a romániai rabszolgaságuk idején a lányok rabszolgatartóik általi megerőszkolását (Kirilova and Repaire 2003: 3; Pavee Point 2014: 23). Ebből fakadóan azonban a roma lányok oktatási esélyei hátrányt szenvednek mind a nem roma lányok és fiúk, mind pedig a roma fiúk helyzetével szemben.

Több tanulmány is említi a roma kultúrából „szükségyszerűen” fakadó hátrányt, nevezetesen a saját nyelv¹⁴ otthoni, kizárólagosnak mondható használatát. Ebből adódóan az iskoláskor kezdetén a cigány gyermekek még nem beszélnek a befogadó társadalom nyelvét, következésképp eleve hátránnyal kezdik meg tanulmányaikat. Ha a szülők sem beszélnek jól a többségi társadalom nyelvét, akkor az iskola és a család közti kommunikáció is töredezett, illetve a szülők, ha akarnának, sem tudnának gyermekeiknek segíteni.

Hazánkban talán már kevésbé, de Nyugat Európában elterjedt nézet, hogy a romák nehézségeiért – beleértve az oktatásban való hiányos részvételüket és az ott elért gyenge eredményeiket is – tulajdonképpen a saját, nomád, vándorló kultúrájuk tehető felelőssé. Trehan (2009) érvelése szerint a kutatók továbbra is fenntartják azt a nézetet, miszerint a roma kultúra kedvezőtlen hatással van a tanulásra, ellentétes az oktatással. Brüggemann (2014) elemzésében kimutatta, hogy a tudományos élet képviselői szerint – más tényezők mellett – a nomád életmód következtében kell kialakítani külön cigány iskolákat. Rozzi (2017) pedig rámutatott, hogy számos szerző szerint az oktatással szembeni ellenállás a cigányok lényeges jellemzője, velük született tulajdonsága. Végezetül Lauritzen (2018) 55 tanulmány elemzése után arra jutott, hogy a nomád életmód és a cigányság még a kutatásokban is szorosan összefonódott, illetve, hogy a romák kirekesztettségét igen gyakran a cigányok nomádságával igazolják. Végezetül az oktatásban elért – gyenge – eredményeiket is nomád életmódjukkal magyarázzák.

¹⁴ Az Európai Unió felmérése szerint a romák egy szanszkrit eredetű, romaninak nevezett nyelvet beszélnek, amelyből Európában mintegy 60 féle változat van (Pavee Point 2014: 11). Lásd még Kirilova és Repaire 2003: 12, akik egy ENSZ- (UNDP-) felmérésre hivatkozva állítják, hogy a roma családok 54 százalékában odahaza a romani nyelvet használják.

A társadalmi helyzetből adódó következmények

Az Európa Tanács becslése szerint mintegy 10–12 millió roma él kontinensünkön. Többnyire Kelet- és Közép-Európában élnek, legnagyobb számban Romániában (kb. 2 millióan) és Szlovákiában (mintegy 600 ezren).¹⁵ A roma kifejezést egyfajta ernyő-kifejezésként használják, mely alatt a roma, szinti, utazó (traveler), askali és a manush népcsoportokat értik (EU Agency 2010).

A társadalmi helyzettel foglalkozó tanulmányok egy része természetesen a cigányok társadalomban elfoglalt helyét, másrészt a befogadó társadalom cigányokhoz való viszonyát, illetve az ezekből fakadó következményeket elemzi. Az ide tartozó szakirodalmak szemléljét érdemes azzal kezdeni, hogy a közép- és kelet-európai országok milyen kormányzati politikát alkalmaznak a hazájukban élő cigányokkal szemben, és az hogyan alakítja az oktatáspolitikát. Forray és Kozma (2013) szerint alapvetően két megközelítés létezik, az elsőben (A modell) a cigányokat kulturális kisebbségként kezelik, és mint ilyeneket próbálják az adott ország kulturális kisebbségei közé integrálni. Értelemszerűen ez a megközelítés az iskolákra a kulturális örökséget áthagyományozó intézményként tekint. és ez határozza meg különösen

a nemzetiségi iskolákat. A második (B) modell a roma közösségekre társadalmi hátrányt – és ebből fakadóan kirekesztettséget – szenvedő népcsoportként tekint. Következésképp ebben a megközelítésben az oktatási intézmények a társadalmi-gazdasági egyenlőség előkészítésére, megteremtésére hivatottak.

A romák Európa-szerte megfigyelhető hátrányos társadalmi és gazdasági helyzete, illetve az ezekből fakadó oktatási nehézségek számos tanulmány témáját képezik.¹⁶ A cigány szülők alacsony jövedelme és oktatási szintje azt eredményezi, hogy sem finansiális lehetőségük, sem kulturális motivációjuk sincs gyermekeik oktatására. Rendszerint szegregált lakókörülmányaik a település szélén – vagyis az iskolától távol – tovább nehezítik a gyermekek iskoláztatását. Az iskolák, amelybe jár(hat)nak, nemritkán olyan, kizárólagosan roma diákoknak „fenntartott” intézmények,¹⁸ melyekben alacsonyabb szintű oktatás folyik képzetlen(ebb) tanerőkkel. Magyarországon a romák többnyire kisebb településeken élnek, ahol nemritkán az is előfordul, hogy egyáltalán nincs iskola; ugyanakkor a másik településre való rendszeres átutazás anyagi és infrastrukturális akadályokba (is) ütközik.

A romák oktatásával kapcsolatos társadalmi problémák közt kell szóvá tenni egy, a sajátos kultúrájukból adódó jelenséget. A saját – roma – nyelv dominanciája eleve hátrányos helyzetből indítja a cigány gyermekek tanulási esélyeit. Ezért lenne jó, ha a tananyagot a saját nyelvükön tanulhatnák. A tankönyvek roma nyelven történő kiadása, ahogy azt Kirilova és Ripaire (2003) megjegyzi, finansiális, azaz társadalmi kérdés.

A finansiális szempont természetesen megjelenik az oktatási sajátosságok közt is. Lopez egyrészt azt állítja, hogy a kormányzat nem támogatja a szegény roma közösségek oktatási igényeit (2010: 171), másrészt ugyanakkor azt is kijelenti, hogy a tanulólétszám szerinti (per capita) finanszírozás eredménytelensége már bebizonyosodott (173). Kijelenti továbbá, hogy a romák oktatását végző tanárok felkészületlenek

¹⁵ A Porajmosban, a roma holokausztban, mintegy félmillió roma vesztette életét.

¹⁶ Ezek közül néhány: Kirilova and Repaire 2003; Kállai 2009; Kovács 2009; Lopez 2010; Pavee Point 2014; Kézdi és Kertesi 2005; Fejes és Szűcs 2018.

¹⁷ A Pavee Point (2014: 23) megjegyzése szerint ez a gyakorlat különösen Németországra, Finnországra és Magyarországra jellemző.

¹⁸ „A roma tanulók közel fele községekben, mintegy 34 százaléka városon és 8 százaléka Budapesten jár iskolába” (Papp 2011: 234, lásd még 240).

a multikulturális környezetben végzett munkára, mi több, olyan idejétmúlt oktatási programot használnak az alsóbb rétegeket képviselő gyermekek esetében, amelyet eredetileg a középosztálynak céloztak meg (192).

Pusztai és munkatársai olyan érzékenységgel árnyalják tovább az oktatási helyzetet, hogy azt érdemes hosszabban is idézni:

„Általában jellemző, hogy azokban az intézményekben, ahol a tanárok »lemondtak« a hátrányos helyzetű diákokról, munkájukat lehetetlennek ítélik meg, úgy érzékelik, hogy a diákok »pedagógián kívül esnek«, azaz nevelhetetlenek, nincs mit tenni velük, ott mindezért a felelősséget a családra tolják, mondván, hogy a diákok ilyen háttérrel nem tudnak eredményeket elérni. Azokban az intézményekben, ahol a diákok társadalmi háttéréből adódó hátrányt szakmai kihívásként, feladatként értékelik, ott jobban hangsúlyozzák a pedagógusok felelősségét és lehetőségét egyaránt. [...] A pedagógus szerepe, aki támogatja, ösztönzi a fiatalokat, vitathatatlan, ugyanakkor a teljes tanári karra is felelősség rakódik. A jól működő hátrányos helyzetű diákokkal foglalkozó iskolák tantestületének tagjai szorosan együttműködnek egymással a kutatásaink szerint.”¹⁹

Sok nehézség és probléma adódik tehát a romák oktatásával kapcsolatban. Mindezek fényében különösen is érdemes a nemzetközi összehasonlítási adatokat megvizsgálni. ¹¹ EU-tagállamban a 4 éves, vagy annál idősebb roma gyermekeknek csak a fele járt óvodába vagy valamilyen iskola-előkészítő foglalkozásra a 2010/11-es tanévben (FRA 2014). Ugyanakkor Bulgária, Románia és Görögország kivételével a 7–15 éves cigány gyermekek 90 százaléka jár iskolába. Ám a megkérdezett 20–24 éves roma felnőtteknek csak 15

százaléka rendelkezett középiskolai vagy szakmunkás végzettséggel.

Az oktatással kapcsolatos mutatók alapján azt mondhatjuk, hogy hazánk egyike azon országoknak, ahol a romák helyzete a legjobb. Magyarország rendelkezik a legjobb eredménnyel, vagy legalábbis az első három helyek egyikét foglalja el (FRA 2014; Forray és Kozma 2013: 22–23). Mindez azonban nem feledtetheti azokat a nehézségeket, amelyekkel maguknak a cigányoknak, illetve a velük törődőknek, az őket (is) oktatóknak kell szembenézniük. Legfeljebb egy, a szocialista múltból ránk maradt jelzővel vizsgáztalódhatunk, mely szerint a romák oktatását tekintve Magyarország talán a „legvidámabb barakk”.

Külön kérdés, hogy a roma és nem roma diákok, pontosabban a különböző roma – nem roma arányú telephelyeken az iskolások hogyan teljesítenek. Az Oktatási Hivatal 2018 májusában lezajlott országos kompetenciamérési adatbázisának elemzése lényegében alátámasztja a szakirodalmi szemlében említett fordítottan arányos tendenciát: minél nagyobb a roma diákok aránya, annál gyengébb a tanulmányi eredményük (Pasca 2014). Érdemes azonban felfigyelni arra – ahogy azt az 1. táblázatban látjuk –, hogy nem ott a legmagasabb az oktatási eredmény, ahol egyáltalán nincs roma tanuló, hanem ahol vannak cigány diákok, de arányuk nem éri el az 5 százalékot. Megfontolandó az is, hogy még az 5–14 százaléknyi roma tanulót tartalmazó telephelyek is az országos átlag felett teljesítenek mind szövegértésből, mind pedig matematikából, ám ha arányuk 15 és 49% közt mozog, akkor már nem érik el az országos átlagot.

¹⁹ Pusztai és mtsai 2018: 102. Hasonló jelenségről tesz említést a Pavee Point (2014: 26).

Roma tanulók becsült aránya (%)	Szövegértés	Matematika	Családi háttérindex
0 (N = 533)	1611	1625	0,03
1-4 (N = 500)	1625	1634	0,12
5-14 (N = 537)	1589	1601	-0,15
15-49 (N = 570)	1536	1548	-0,53
50-100 (N = 369)	1401	1432	-1,4
(N = 2509) Átlag	1572	1587	-0,28

1. táblázat: 8 évfolyamos általános iskolák szövegértési és matematika átlageredményei és családi háttérindexe²⁰ az egyes telephelyeken a roma tanulók aránya szerinti csoportosításban (2018)

Hasonló megfigyelést végezhetünk a családi háttérindex (CsHI) esetében is. A CsHI lényegében azt mutatja meg, hogy a családi háttér milyen (pozitív, javító vagy negatív, rontó) irányba és mértékben határozza meg egy diák teljesítményét. Ha az osztályban nincs roma tanuló, vagy csak minimális az arányuk, ott a gyermekek családi háttere kismértékben javít a kompetenciaeredményeken. Ám itt sem azokon a telephelyeken a legnagyobb mérvű a családi háttér segítő hatása, ahol egyáltalán nincsenek cigánygyerekek, hanem ahol arányuk 1–4 százalék közötti. Hasonlóképpen, a CsHI esetében az 5–14 százaléknyi roma diákkal rendelkező telephelyeken még az országos átlagnál is valamivel kedvezőbb a helyzet.

Az 1–4 százaléknyi arányban cigány diákokat is nevelő iskolák kedvezőbb eredményeinek lehetséges magyarázata, hogy itt olyan telephelyekről van szó, ahová azok a roma szülők viszik gyermekeiket, akik minőségibb oktatást szeretnének gyermekeiknek. Ez a szándék, és

önmagában az a tény, hogy megtehetik, hogy elvigyék más intézménybe a gyermekeket, megmagyarázhatja azt is, hogy ezeknél a családoknál miért magasabb a CsHI. Ezek a szülők feltehetően igyekeznek is biztosítani a gyermekeknek a tanuláshoz szükséges eszközöket – amelyeket a CsHI számításában figyelembe vettek –, és motiválják is őket.

A cigányság oktatásával kapcsolatos szakirodalom természetesen javaslatokat is megfogalmaz, melyek foganatosításával pozitív eredményekre számíthatnánk. Értelemszerűen ezek a javaslatok azzal kezdődnek, hogy javítsunk a roma gyermekek életkörülményein, hogy iskolába járhassanak. Az talán már kissé meglepőnek tűnhet, hogy a javaslatok közt megfogalmazódik, biztosítani kell azt, hogy a gyermekek kimozduljanak saját helységükből, közegükből.²¹ De Beco és munkatársai (2010) kidolgozták a 4A-nak nevezett²², az emberi jogokra, konkrétan az oktatáshoz való jogra alapozott indikátorrendszerüket.

²⁰ A családi háttérindex (CsHI) értelmezéséhez lásd Lak és mtsai 2019.

²¹ Kirilova és Repaire a „settlement” szót használja: „...to get them out of their settlements” (2003: 18).

²² A 4A rendszer négy „a” betűvel kezdődő angol szóból ered: legyen elérhető (available), a hozzáférhetőségét (access) akadályozó tényezőket számolják fel, a tartalma legyen elfogadható (acceptable) és a sajátos csoportra szabott (adapted). Lásd még OSI-Education Sub-Board 2000: 173–177.

²³ Vö. Kertesi és Kézdi 1998 (különösen 131. old.). Lásd még Pénzes, Tátrai és Pásztor 2018.

A roma többségű iskolák tantestületeinek elemzéséhez tehát a szakirodalmi áttekintés a következő szempontokat ajánlja:

1. A cigányok kedvezőtlen tanulmányi eredményeiért elsősorban nem az etnikai hátterük, sajátos kultúrájuk, hanem a hátrányos társadalmi, gazdasági helyzetük a felelős. Ugyanakkor általánosan elfogadottnak tűnik az a nézet, hogy felemelkedésük egyik legbiztosabb eszköze az oktatásbeli felzárkóztatásuk. Megjelenik-e az oktatásukat végzők körében az elmaradást magyarázó tényező, s ha igen, melyik?

2. A szakirodalom jelentős mértékben foglalkozik a szegregáció és a gettósodás jelenségével. Mennyiben foglalkoztatja ez a tantestületeket? Milyen problémákat eredményez ez napi szinten az oktatási tevékenységben?

3. A szakirodalom természetesen alaposan foglalkozik az oktatást végzők hozzáállásával is. Kihívást látnak-e a tantestületek dolgozói a rájuk bízottak körülményeiben, avagy inkább egyfajta alibit, magyarázatot a megváltoztathatatlanul való beletörődéshez?

Mindez értelemszerűen csak nagy vonalakban jelöli ki a kutatás irányvonalát, a konkrét kérdések ismertetése már a következő, módszertani rész feladata lesz.

A kutatás

A vizsgálódási téma jellegéből adódóan a fókuszcsoporthoz tartozó interjú bizonyult a legcélravezetőbbnek olyan tantestületekben, ahol a diákok többsége vagy mindegyike roma volt. A téma egy specifikus szeletét – a hivatás kérdését – kérdőívvel megkérdezéssel igyekeztünk feltárni. Ennek bemutatása túllépné a jelen tanulmány keretét, és csak azért említjük itt meg, mert a tantestületek bemutatásánál az így nyert adatokat is felhasználjuk.

A téma érzékenysége miatt itt a fókuszcsoporthoz tartozó interjú volt különösen alkalmas. Általa olyan véleményeket, attitűdöket ismerhettünk meg, amelyeket interjúalanyaink egy személyes beszélgetésben feltett kérdésre való felelet során nagy valószínűséggel nem mondtak volna el, viszont a csoportban való véleménykülönbségek ütközése során spontán kinyilváníthatnak. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúvolás esetünkben azért is volt különösen megfelelő, mert a csoport minimalizálja az interjúvoló befolyásolási helyzetét azáltal, hogy a hatalmi egyensúly inkább a csoport felé billen (Madriz 2000: 838).

A tantestületek kiválasztásánál – értelemszerűen – igyekeztünk olyan régiókból iskolákat választani, amelyekben felülreprezentált a roma

lakosság,²³ elsősorban az Észak-Magyarország és Észak-Alföld régiók északkeleti részéből, illetve a dél-dunántúli régióból és a Nyugat-Dunántúl régió déli részéből, valamint a Dél-Alföld régió déli részéből. Végül is öt iskola tantestületéből összesen 72 tanár, tanító stb. került így be a fókuszcsoporthoz. Az öt iskolából kettő volt egyházi fenntartású.²⁴ Az iskolák kiválasztásánál a szempontunk az volt, hogy legalább a diákok fele cigány legyen. A kiválasztás lényegében hólabda-módszerrel történt: elindulásul egy észak-alföldi régió egyik általános iskolájának vezetője ajánlott számos további iskolát. A kutatási terveinkről a kiválasztásra került iskola vezetőjét telefonon, illetve írásban (emailben) kerestük meg, és már ekkor biztosítottuk arról, hogy a részvétel teljesen anonim lesz, semmilyen módon nem lehet őket majd beazonosítani. A téma érzékeny mivolta már itt, a kiválasztási fázisban felszínre került. Az egyik iskola vezetője, amikor meghallotta, hogy milyen célból keressük őket, kijelentette, hogy náluk „nem lehet megkülönböztetni, hogy melyik diák a cigány és melyik nem, mert egyformán [divatosan és ápolatlan] járatták a szülők a gyermekeket az iskolába”. Megjegyzésünkre, hogy annál inkább fontosabb

²⁴ Az egyik egyházi jogi személyként működtetett, a másik pedig egyházközeleti alapítványi fenntartású intézmény volt.

és érdekesebb lenne a részvételük, végül mégis beleegyezett a kutatásban való részvételbe, majd később pontos adatot szolgáltatott a roma gyermekek arányáról.

A téma érzékeny voltát jelezte az is, hogy amikor a protokollnak megfelelően engedélyt kértünk a hangrögzítésre, akkor két iskolában ehhez nem járultak hozzá. Itt a jelen lévő két kutató közül az egyik állandóan, míg a másik – moderáló – kutató lehetőségéhez mértén jegyzetelt. A felvételek később átírásra kerültek. A kutatással kapcsolatos fenntartásoknak egy további jele volt, hogy bár a felkérő levélből ismerték a kutatás célját, az interjú elején nemegyszer ismételten rákérdeztek, hogy mit szeretnének megtudni. Végezetül, de talán legfrappánsabban a fenntartásaikkal azzal „adtak hangot”, hogy nagyon nehéz volt a beszélgetés elindítása, ám végül is mindenhol tartalmas, őszinte megnyilvánulások születtek.

A fókuszcsoporthoz tartozó interjú természetéből fakadóan a moderátor egy interjúvázlatot követ. Esetünkben ez részben a szakirodalomból származó iránymutatást követte, másrészt pedig a téma logikájából adódóan egymásra épülő részek-

ből állt össze (Dilshad and Latif 2013: 194). Így szó került:

- a roma és nem roma többségű iskolák különbségeiről, hátrányairól, előnyeiről;
- a családokkal való kapcsolattartásról;
- a tanítók, tanárok stb. hivatásáról;
- a kívánatos, bevezetendő változtatásokról;
- a képzéseken, továbbképzéseken (meg nem) kapott kompetenciákról;
- a helyi önkormányzattal és más intézményekkel való együttműködésről.

Az egymásra épültséget, a téma szerkezetének logikusságát jelezte az is, hogy az interjú során fel sem kellett tennünk a következő kérdést, a tanítók, tanárok önmaguk áttértek a következő témára.

Az interjúk felvétele 2019. április 1-től augusztus 28-ig zajlott. A hólabda-módszernek köszönhetően egy iskolapszichológus is értesült kutatásunkról, aki szintén olyan iskolában dolgozott, ahol a roma diákok többségben voltak. Vele is készítettünk egy interjút, így a pszichológiai szempontok némelyikére is sikerült fényt derítenünk.

Eredmények

Az eredményeket három lépésben ismertetjük. Először röviden bemutatjuk a meginterjúvált tantestületekben dolgozók általános adatait. Ezt követi a fókuszcsoporthoz tartozó interjú egyes témáira adott válaszok ismertetése. Végezetül a kapott eredmények tárgyalása kerül sorra.

A tantestületek kutatásban részt vevő tagjainak általános jellemzői

A meginterjúváltak döntő többsége (90%) nő, az öt tantestületből mindösszesen 7 férfi volt a fókuszcsoporthoz tartozókban. Közel egyforma arányban volt közöttük tanító (48%) és tanár (43%). Rajtuk kívül 4 gyógypedagógus (6%) és két hitoktató (3%) vett még részt a kutatásban. Átlagéletkoruk 49 év, a legfiatalabb 25, míg a legidősebb 64 éves volt.

Az oktatásban eltöltött legkevesebb idő egy év, míg a legtöbb tapasztalattal rendelkező 43 évet töltött tanítással. Átlagosan 24 éve voltak a válaszolók ezen a pályán. Közel kétharmaduknak

(63%) az oktatáson, tanításon kívül nem is volt más foglalkozása.

Az élettel való megelégedettségük összességében 66 százalékos, ami azt jelenti, hogy az öt kérdés alapján²⁵ elérhető maximális 35 pontból átlagosan 23-at szereztek. (A minimális 5 pontnál mindenki többet szerzett, viszont többen is elérték a maximális pontszámot.) Ez valamennyivel elmarad az észak-magyarországi régióban, de nem roma többségű iskolák tantestületei körében nyert (69 százalékos) eredménytől.²⁶

A fókuszcsoporthoz tartozó interjú egyes témáinak ismertetése

Az eredményeket a fókuszcsoporthoz tartozó interjú témáinak sorrendjében mutatjuk be. Az interjú során rendszeresen felmerült egy olyan téma is, amelyre külön ugyan nem gondoltunk, de kivétel nélkül mindenütt előjött. Ez pedig a szabad iskolaválasztás kérdése. A hat nagy téma ismertetése tehát kiegészül az iskolaválasztás

problémakörével, amelyet a kívánatos változtatásoknál tárgyalunk.

A roma és nem roma többségű iskolák különbözőségeiről, hátrányairól, előnyeiről

A tantestületek tagjai által megfogalmazott különbségek többé-kevésbé tükrözték a szakirodalmi szemlében ismertetett, elsősorban kulturális és – hátrányos – társadalmi, gazdasági különbségeket.

Így például több helyen is elhangzott, hogy a romák számára nem fontos az iskola, részben azért, mert alkalmi munkából többet tudnak keresni. Idézték az egyik cigány tanulót, aki szerint felesleges tanulni: „...minek tanuljunk? Hát elmegyek, apunak is 8 általánosa van, apu is megél.” Az egyik helyen kifejezetten ezt, a tanulás, iskolázottság iránti motiválatlanságot és érdektelenséget jelölték meg minden baj forrásának. Különösen előjön ez a nyugati határ mentén élőknél, akik számára az Ausztriában való, oktatást, képzettséget nem igénylő munkavállalás sokkal előnyösebb jövedelmet biztosít, mint a határ innenső szélén megszerezhető – pl. tanítói, tanári – fizetés.

Az iskolához való viszonyulást értelemszerűen a tantestületi tagokkal való kapcsolattartás határozza meg, ám a cigányok szemében az iskola/tanár „szükséges rossz”. Egy további kulturális különbség az igen, olykor – legalábbis a kívülállók szerint – talán *túlságosan is erős családi, közösségi kapcsolatok léte*, amelyek hátráltatják az iskolai szocializációs folyamatot. Ahogy azt az egyik helyen megfogalmazták, „nem a képességeikkel van baj, hanem nagyon ragaszkodnak a megszokott környezethez, barátokhoz”. Más szóval, nem akarnak elszakadni a családtól, melynek következtében a „kollégium szóba sem jöhet”. Ugyanebből fakad az is, hogy a roma tanulók közt sok a családi, rokon kapcsoldás, melynek következtében a tantestület tagjai óhatatlanul is egymáshoz hasonlítgatják a gyermekeket. Megfogalmazódott az is, hogy szakmát is aszerint választanak a gyerekeknek,

hogy abban láttak-e már cigány foglalkoztatottat. A korai nemi élet, mint kulturális különbözőség, a tantestületi tagok véleményében is megjelent – nem csak egy iskolában. Elmondásuk szerint néhány lány azért nem tudja befejezni az általános iskolát, mert már a hetedik vagy nyolcadik osztályban szül. Végezetül, életviteli sajátosságukból adódik az is, hogy a szülők földrajzi mobilitása és családi állapot-változása igen sokrétű. Ahogy az egyik tanár megfogalmazta, „gondolnak egyet, elmennek A-ba lakni, akkor A-ban jár a gyerek [iskolába]”.

A különbözőségek másik nagy csoportja a kedvezőtlen társadalmi – gazdasági háttér. Ennek is két részletét különböztették meg: az egyik a szülők aluliskolázottságából fakadó következményeket, illetve a nyomorúságos körülményeik tanulásra való hatását. A szülők képzetlenségéből ered például az, hogy „nincs arra készítése, hogy a gyermeknek iskolatáskát adjon”, amiben a füzeteket, könyveket el tudná vinni az iskolába. Ugyancsak ebből fakad, hogy nem olvasnak – például mesét – a gyerekeknek, így azoknak „nincs vizuális képzeletük”. Mivel a szülők sem tanultak, így a gyermekben „sincs kitartás”, a „szorgalom elfogy”.

A különbségek másik forrása a hátrányos gazdasági helyzetük. A „lakások zsúfoltak”, a tanárok szerint a romák „hangosak, ösztönösek”, így nem csoda, ha a gyermekek nem tudják elkészíteni a házi feladatot, illetve ha fáradtak az iskolában. A fáradtságához az is hozzájárul, hogy ugyanabban a helyiségben nézik a televíziót, mint ahol alszanak – hisz nincs másik helyiség – így a gyermekek akár akarják, akár nem, „nézik a tévét”. Viszont másnap reggel a szülők korai munkába indulásakor a becsapódó ajtó zajára felébrednek. Ez megint csak az iskolai álmoságot, fáradtságot fokozza.

A kedvezőtlen szociális hátrányokkal való érkezés következtében az iskolában „több a lereagálni való”, az „otthonról hozott konfliktus”, és ebből adódóan a „fegyelmezetlenség”. További következmény, hogy „sok olyan dolgot kell tanítani, ami már természetes kellene hogy

²⁵ A Diener et al. (1985) féle elégedettségi skálát használtuk a kérdőívben.

²⁶ Annak eldöntését, hogy ez az elmaradás minek az eredménye, a jelen tanulmány értelemszerűen nem tudja megválaszolni.

legyen”. Például tudniuk kellene, hogy melyik a jobb, illetve a bal kezük, hogy hogyan kell tisztán tartani a környezetüket stb., de hát óvodába sem jártak, így ezeket sem tanulták meg.

E rész befejezéséül álljon itt egy 30 éve a pályán lévő oktató megfigyelése, amely bizonyos változásra és főleg egy mély igényre mutat rá: „összehasonlítva a 30 évvel ezelőttivel, amikor az éhségtől kiszédültek a padból, és mi hoztunk nekik zsíros kenyeret ... [ma] olyan szeretettség van ezeknél a gyerekeknél”.

Ennyi gond és baj láttán felmerülhet a kérdés, hogy látnak-e a pedagógusok bármiféle előnyt a többségében roma gyermekeket tanító iskolákban. Egyértelműen. Érdekes módon azonban az előnyt a tanárok jobbra olyan dolgokban látják, amelyek a diákok számára jelentenek előnyt. Így például több helyen is megfogalmazódott, hogy az osztályok kisebb létszámúak, és ennek következtében a tanulók több figyelmet kapnak, amire szükség is van, ahogy azt a roma – nem roma többségű iskolák közti különbségeknél korábban láttuk is. Ez a figyelemtöbblet viszont csodákra képes: „Volt olyan, hogy olyan gyerek jött [a közeli nagyvárosból], akivel sehol nem bírtak. [Itt a mi iskolánkban] pedig jó gyerek lett, mert kellő figyelem és idő jutott rá is. Máshol rá egyáltalán nem jut olyan idő, ahol pozitív visszajelzést is kap.”

Egy másik, hasonlóan a diákokat érintő előny, hogy sokkal személyesebb kapcsolatot tudnak kialakítani mind a gyermekekkel, mind pedig a szülőkkel. Ezt jól szemléltették az ilyen megjegyzések, hogy „már a szüleiket is [mi] tanítottuk”, és „ismerjük az összes családot”, illetve „közel tudunk kerülni a családokhoz”. Nem meglepő, hogy ezek alapján személyesen tudnak segíteni. És az sem meglepő, hogy – legalábbis az iskolás évek alatt – ez a személyes viszonyulás olyan mérvű lehet, hogy eléri a szülő-gyermeki kapcsolat szintjét: „[Nagyon sokan anyunak hívnak, az már egy bizalmi lépés, bizalmas viszony felé].”

Természetesen megfogalmazódtak olyan szempontok is, amelyek már a tanárok számára jelentenek tényleges, vagy valamelyes előnyt. Egyértelműen ilyen az, hogy a tantestület igen összetartó, számíthatnak egymásra. Ez több

.....

²⁷ Az egyik interjúalany elmondása szerint tud olyan portáról, ahol 27-en laknak...

helyen is elhangzott. Ugyancsak előnyként említették, hogy megismerhetnek egy másik kultúrát. Kifejezetten és önmagában ugyan nem előny, de a realitást elősegítő, kivétel nélkül minden tantestületben meglévő szemléletmód nyilvánult meg az olyan kijelentésekben, amelyek arra utaltak, hogy máshol, a nem roma többségű iskoláknak is megvan a maguk baja.

Végezetül, ugyancsak itt az előnyöknél említettek egy másik szempontot: az ilyen iskolákban más számít eredménynek, mást kell „sikerélményként elkönyvelni”. Ahogy az egyik tanár mondta, itt már „az is élmény, ha valaki kettést kap”, vagy pedig „ha az étkezésnél betartják a szabályokat, és jólneveltek lesznek. Különböző műsorokat szerveznek, és ott jók és ügyesek”. „Ha tisztaság van a teremben, és a gyerekek is azok. Az is siker. De a tanulás terén kevésbé tudnak fejleszteni, nincs sok siker.”

Összességében tehát a tantestületek tagjai által megfogalmazott különbségek jól tükrözték a szakirodalmi szemlében ismertetett okokat, szempontokat. A fenti idézetek alapján talán arra is gondolhatnánk, hogy a meginterjúvolt oktatók nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a kulturális különbségeknek, mint a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetnek. Ez azonban valószínűleg csak annak tulajdonítható, hogy ők azok, akik leginkább találkoznak ezzel a más jellegű kultúrával, s így nagyobb rálátásuk van a kulturális különbségekre, jobban rájuk tudnak mutatni. Ugyanakkor több helyen is a „nagyobb bajt”, a roma gyerekek gyengébb teljesítményének okát ők is inkább a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetben vélik fellelni. Jól szemlélteti ezt a következő vélemény:

„Alacsonyabb iskolázottságúak a szülők. A viselkedés nem feltétlenül a romaságból van, inkább azt mondhatjuk, hogy az alacsony iskolázottság miatt. Csak annyi, hogy ez náluk egybeesik a romasággal.”

A családokkal való kapcsolattartás

Ebben a kérdéskörben meglehetősen egységes válaszok születtek. Fontosnak tartották a családlátogatásokat, ezt szinte elvárják a szülők. Amíg

kicsik a gyermekek, alsó tagozatosok, főleg elsősök, másodikosok, addig jönnek a szülők szülői értekezletre, de a felső tagozatra elfogy az érdeklődés. Éppen ezért a tanároknak, tanítóknak rugalmasnak és találékonyak kell lenniük. „Amikor [a szülő] gondolja, akkor bejön, és mi ehhez próbálunk igazodni. Ez egyébként mindenben így van, nem ismernek halasztást, most kell minden.” Vagy pedig: „Mi intézzük úgy, hogy tudjunk velük beszélni. Arra megyünk, vagy mesenger-üzenetet küldünk.”

A fenti idézetben már előbukkan a roma családokkal való kapcsolattartásban az új technológia, az okostelefon használatának lehetősége. Több helyen is Facebook-csoportot hoztak létre a szülők számára. Álljon itt néhány megnyilvánulás arra a kérdésre, hogy ez mennyire vált be, mennyire működött.

„– Az egyetlen, ami működik.

– Hát nálad?

– Nálam is működik.

(Egymás szavába vágva) – Nálam is, nálam is...

– Nálam, igaz, hogy már nyolcadikosok [...] ha bármilyen üzenetet írok, még be se zárom, már látom, hogy lájkolják, hogy látták.”

Természetesen vannak más kezdeményezések is, amelyekkel igyekeznek a szülőkkel a kapcsolatot tartani, ápolni, de úgy tűnik, ezek kevésbé sikeresek. Próbálkoztak például a szülők esti iskolájával, de nem váltotta be a reményeket. Sikeresebbnek tűnik, ha arra építenek, hogy a cigány szülők szeretik, ha a gyermekek szerepelnek. Ugyanakkor ezeknek is megvan a veszélye. A műsorra lelkesen készülő egyes gyerekeknek nagy csalódás, ha konkrétan az ő szüleik nem jönnek el.

A gazdasági hátrányokból adódik, hogy ezek a családok kevesebbet tudnak kirándulni, ezért a szülőkkel együtt történő kirándulásnak igen nagy sikere volt az egyik helyen. Mivel azonban a buszos férőhelyek száma korlátozott, ez az otthonmaradóknak csalódást okozott.

Megfogalmazódott ugyanakkor egy olyan szempont is, hogy mit nem szabad csinálni a szülőkkel való interakciókban. Nem szabad átvenni a romák kezdeti indulatosságát!

„Nem szabad felvenni sokszor a kesztyűt, ha nagyon hangosak vagyunk, vehemensnek. Sokszor így jönnek hozzánk, és ha mi is ezt reagáljuk

vissza, akkor baj van. Azt szoktuk követni, hogy addig nyugtatjuk, addig dicsérjük, amíg már azt sem tudja, hogy miért jött, vagy bocsánatot kér. Volt egy cigány óvónénink [...] és tudtuk, hogy ha valaki hangosan jön be, akkor őt nem szabad oda engedni, mert sokszor volt, hogy közéjük kellett állni, mert ő ugyanolyan vehemenciával neki ment a szülőnek, és így balhék voltak.”

A tanítók, tanárok hivatása

A hivatás kérdését részben már az előző pontokban is érintettük. A tanítói, tanári pálya mellett elköteleződést jelenti például az, hogy a roma többségű iskolák előnyeit olyan dolgokban látták, amelyek a diákok számára jelentettek előnyt. De ide tartozik az is, hogy a saját tantestületükről mindenütt pozitív véleménnyel nyilatkoznak, azt jónak, összetartónak tartják, részben azért is, mert egymásra vannak utalva, de számíthatnak is egymásra, illetve a vezetőségre. Az összetartozás jelzésére talán a legtalálhatóbb megjegyzés az volt, hogy „mi egy nagy család vagyunk”. A tantestületről alkotott egyértelműen kedvező véleményt viszont valószínűleg az az oktató fogalmazta meg legfrappánsabban és legrövidebben, aki így válaszolt: „Imádtam a kollégáimat, és most is imádom.”

De konkrétan a hivatás ténye is megjelent a véleményükben. Nem azért vannak, maradnak ott abban az iskolában, mert nincs (más)hová menniük. „Ezt úgy nem lehet csinálni, hogy nincs hová mennem. Ha nem vagy itt teljes szívvel-lélekkel, akkor neked itt véged, kiégsz. Egyébként meg nincs értelme itt lennünk.”

És amint láttuk, az ilyen iskolákban ugyan más számít sikernek, mint a nem roma többségű intézményekben, de itt is vannak az oktatóknak pozitív élményeik. A tanárok egyértelműen nem a fizetés miatt maradnak itt.

A kívánatos, bevezetendő változtatások

Az oktatók ugyan nem a fizetés miatt maradnak itt, de a differenciált bérezés sokat segítené. Jócskán adnának úgynevezett végvári többletet, tehát magasabb fizetést azoknak, akik a (halmozottan) hátrányos helyzetű gyermekeket tanítják. De megjelenik ez a kívánság olyan formában is, hogy „magasabb normatíva, sokkal magasabb normatíva” járjon az ilyen iskolákban tanuló

gyermekük után. Végezetül az anyagiak, a differenciált bérezés megjelenhet még úgy is, hogy *„a képzési lehetőség és a bérezés legyen egyenlő. Nem tudnak [ugyanis] elmenni képzésre a tanárok, mert nem tudja más pótolni szakszerűen a hiány[uka]t.”*

Mivel a kulturális különbözőségek, illetve a hátrányos gazdasági helyzet miatt az oktatási tevékenységek kárára kell a tanítóknak és tanároknak sok egyéb mással foglalkozni, ezért sokat segítene a pedagógusasszisztensek és iskolapszichológusok magasabb aránya. Ez a javaslat több helyen is megfogalmazódott. Ugyanakkor – bár egyáltalán nem ellenérvként – az iskolapszichológus arra intett, hogy ne várjunk tőlük csodát. Egyrészt kevés problémával keresik meg őket, másrészt pedig amivel megkeresik, az nem (csak) a pszichológusokra tartozik, és ez – egyfajta ördögi körként – még inkább elbátortalaníthatja a hozzájuk fordulókat.

„Érdekes módon a gyerekek ... [csak] akkor keresnek, amikor vaj van a fülük mögött. Sem az iskola kultúrájában, sem a roma diákok kultúrájában nincsen még benne a pszichológusok helye és szerepe. A családanyák már rutinosabbak. Amikor a családban történik valami, akkor jönnek, hogy segítsék már nekik, de lehetőleg úgy, hogy a családsegítő ne tudjon róla. A családsegítő gyakran retorzióval is fenyeget, ha nem jár a gyerek iskolába annak anyagi vonzata is van, illetve büntetőeljárás alá vonhatja. Azt szoktam mondani, hogy csak olyan dolgokat mondjon el, ami nem tartozik a Btk. alá.”

A következő három javaslat teljesen logikusan következik a már eddig elmondottakból. A tanítók, tanárok meglátása szerint fenn kell tartani a kisebb településeken ezeket az iskolákat, mert az összevont, központi intézményekbe még kevésbé fognak eljárni az erős családi, közösségi kötelékek miatt, illetve ott még kevesebb figyelmet kapnának a gyermekek. Ez a szempont sem csak egy helyen fogalmazódott meg. A megfelelő szintű oktatói, nevelői figyelemhez azonban kell még valami: alacsony(abb), kis(ebb) osztálylétszám.

A harmadik logikus javaslat is elhangzott már lényegében akkor, amikor az ilyen iskolák előnyeiről volt szó, nevezetesen, hogy itt más számú sikernek, eredménynek. Ennek célravezető kö-

vetkezménye – vagy talán inkább előfeltétele –, hogy más oktatási tervet és más elvárásokat kellene a roma többségű iskolák számára kidolgozni.

Addig viszont, amíg nincs meg ez a differenciált terv, legalább a diákokat tudják *„differenciálni”*: egyértelműen jó gyakorlatként említették több helyen is a differt. A gyakorlatban ez úgy valósul meg, hogy a jobb képességűekkel mást, más ütemben tanítanak, mint a kevésbé jó képességűekkel. Még mielőtt *„farkast kiáltanánk”*, hogy ez lényegében *„iskolán belüli szegregáció”*, érdemes megfontolni, hogy itt többségében vagy teljességében roma diákokat nevelő, illetve ún. gettósodó iskolákról van szó. Egyáltalán nem szükségszerű tehát, hogy a képességek alapján történő szétválasztás a roma és nem-roma diákok elkülönítésével járjon együtt. Végezetül csak emlékeztetőül hadd álljon itt, hogy ez a képességek szerinti elkülönítés kifejezett – és az afroamerikai szülők által kimondottan kért – gyakorlata volt az amerikai polgárjogi mozgalomnak (Obama 2018).

Elhangzott az is, hogy pragmatikusabbnak kellene lenni, és szabadabb kezet, nagyobb mozgásteret kellene biztosítani az ilyen tantestületeknek. Ugyancsak számos helyen elhangzott, hogy a pedagógusnak – különösen ezekben az iskolákban – legyen megbecsültsége és tekintélye, mert jelenleg *„eszköztelenek”*. *„Az anyagi megbecsülés az egy másik kategória. Az is jogos. De az, hogy tényleg semmilyen státusza nincs a tanárnak, meg semmi nincs a kezünkben, ami, amivel nem is a fegyelmezés, hanem amivel hatni lehet bárkire.”* Ahogy egy másik helyen megfogalmazták, *„a jegy sem érdekli a gyereket – nincs eszközük hatni a gyerekekre, se a szülőre”*.

Szintén több helyen megfogalmazódott az is, hogy csökkentsék az adminisztrációs terheket. Ez ugyan nemcsak a többségében romákat nevelő tantestületek kérése lehet, de a már korábban említett nagyobb figyelemigény, illetve az arányaiban nagyobb mérvű nem oktatási tevékenységek miatt az ilyen iskolákban ez fokozottan megjelenik.

Kivétel nélkül mindenütt megfogalmazódott, hogy a szabad iskolaválasztás melegágya a szegregációnak és gettósodásnak, ezért ezt meg kellene változtatni. Hogy említettük is korábban, ez

nem szerepelt önálló témaként az interjúvázlásban, de mégis mindenütt megjelent, méghozzá igen heves és indulatos légkört gerjesztve.

„Én eltörölném, az biztos [...] viszont azért, hogy egy ugyanolyan iskolába húzzák-vonják a gyereket, csak egy másik településen [...] ahová a mi gyerekeink is mentek, ott lesz 7-8 olyan nem cigány szülő, aki még tovább fogja vinni a gyerekét egy harmadik iskolába. Ez egy dominó-elv lesz. [...] Vannak olyan gyerekek, akik úgy szenvednek a másik iskolában, hogy már testi tüneteket produkálnak, de büszkeségből mégsem hozzák őket vissza hozzánk. Ez [a mi, mintegy ezer fős településünk] szintjén kb. 30 gyereket jelent.”

Összegezve ezt az igen szenzitív kérdést, a tantestületek egyértelműen a szabad iskolaválasztás megszüntetése mellett teszik le a voksot, mert az nemcsak a helyi, hanem – az említett dominó-elv következtében – a környékbeli iskolák oktatási színvonalának csökkenését is eredményezi. Emellett a település fennmaradását is veszélyezteti, és ráadásul a gyermekek egészségi állapotára is kockázatos.

A képzéseken, továbbképzéseken (meg nem) kapott kompetenciák

A főiskolákon és egyetemeken, illetve a gyakorló iskolákban kapott tanítói, tanári képzésről valaki igen csattanósan úgy vélekedett, hogy – legalábbis a témánk szempontjából – az „álmvilág”, vagyis köszönőviszonyban sincs a valósággal. Olyan dolgokat kérnek a hallgatóktól – példaként az óravázlatokat említették –, amelyek „a való életben nem fontosak”. A gyakorlatiasabb, a mindennapi élethez jobban kapcsolódó, abból vett példák általi oktatást hiányolták.

Konkrétan, amire legkevésbé sem készíti fel a hallgatókat – nem kizárólagosan, de specifikusan – a többségében roma gyermekeket tanító iskolai munka kapcsán, az a konfliktuskezelés. Nem ad továbbá eligazítást arra sem, hogy a szociokulturális különbségeket hogyan tudnák áthidalni, kezelni.

A kulturális különbségek megtanulására ugyan vannak romológiai tantárgyak a főiskolákon és

egyetemeken, de az interjúváltak véleménye szerint erre nem járnak hallgatók.²⁸ Sajátos lehetőséget biztosíthatna a roma származású pedagógusnövendékek jövőbeni alkalmazása. Ám ahogy azt saját maguk is megfogalmazták, ezek a tanárjelöltek nem szívesen mennének ilyen iskolákba, és – ami itt még nagyobb súllyal esik latba – nem is fogadnák be őket, mert elmondásuk szerint „aki közülük vált ki, nem fogadják vissza”.

A pedagógus-továbbképzésekről valamivel jobb véleménnyel voltak a megkérdezettek, ám itt is hiányolták a még gyakorlatiasabb hozzáállást. „Mi is sokszor jelentkezünk továbbképzésekre [...] De ott megtanuljuk elméletben a konfliktusok fajtáját, aztán kezdjük vele valamit. Tehát igazándiból nem jelent gyakorlati példákat. Mindent elméleti síkon próbál tanítani a főiskola.”

A továbbképzésekkel kapcsolatban megfogalmazódott azonban még egy megfontolandó szempont, és ez az egész tantestület együttes, közös képződési lehetősége. „Központilag nagyobb figyelmet kéne fordítani arra, hogy a tantestület együtt is eljusson képzésekre. Mi most voltunk háromnapos tréningen együtt, és hihetetlenül jó volt. [...] A tréningen nagyon jó volt a téma is és a szakember is, de önmagában az, hogy mi együtt lemeheztünk valahova...”

A helyi önkormányzattal és más intézményekkel való együttműködésről

Ebben a kérdésben is meglehetősen egyöntetű volt a tantestületi tagok véleménye. Alapvetően jó az együttműködés az önkormányzatokkal, a gyermek- és családsegítő intézményekkel, sőt még egyes helyi vállalatokkal, vállalkozásokkal is. Az önkormányzatok valószínűleg érzik azt, hogy a település fennmaradásának egyik záloga a helyi iskola léte és működése, ezért támogatják azt, annak ellenére is, hogy nem ők a fenntartók. Elképzelhető, hogy valamelyest hasonló megfontolásból támogatják a helyi vállalatok és vállalkozások is az iskolákat. Ennek formája igen változatos lehet, kezdve a különféle ajándékoktól a kirándulásokhoz biztosított autóbusszon át

²⁸Vö. Gortka-Rákó és mtsai a *Kapocs jelen* számában megjelenő tanulmányával.

a karbantartási munkák elvégzésével bezáródóan. Mindennek „fejében” az iskolák biztosítják az önkormányzati – és adott esetben a vállalati – ünnepek műsorát.

Az alapvetően pozitív vélemény mellett azonban elhangzott egy-két kevésbé derűs, ám annál inkább megfontolandó szempont is. Az egyik az, hogy az önkormányzati intézményeknek – elsődlegesen a családsegítőknél – is igen sok tekintetben meglehetősen kicsi a mozgásterük. Sok esetben ők is tehetetlenek, eszköztelenek, márpedig az iskolában felmerülő gondok, bajok és kérdések jelentős részének családi háttere, vonzata van. Egy másik szempont a segítő intézményekben jelentkező nagy fluktuáció, amelynek következtében az iskolák sokszor nem tudják, hogy kihez forduljanak probléma esetén.

Az eredmények tárgyalása

A kutatási eredmények tárgyalásához értelemszerűen a szakirodalmi szemlében megfogalmazottak, illetve a szemle végén három pontban – kutatási kérdésként is – összegzett megfontolások szolgálnak alapul.

A szakirodalom elemzésénél alkalmazott roma kultúra vs. társadalmi helyzetből adódó sajátosságok – kényszerűségből fakadó, mesterséges – szembeállítás a tantestületekkel folytatott interjúk során is megjelent, ám mintha a tanítók, tanárok ezt megfelelően tudnák kezelni, szintetizálni. Kirilova és Repaire (2003) megállapításához hasonlóan az oktatók is érzékelik azt, hogy a romák számára kevésbé fontos az intézményesített oktatás, de látják azt is, hogy ez nem vagy legalábbis egyáltalán nem kizárólagosan a sajátos kultúrájukból fakad, hanem sokkal inkább a hátrányos gazdasági helyzetből – mely nem csak a romákat sújtja.

A szakirodalmi megállapításokkal (Kirilova and Repaire 2003; Pavee Point 2014) ellentétben a tantestületek a saját nyelv használatát kevésbé érzékelik akadálnak, sőt, majdnem fájlalják

annak elvesztését. Ugyancsak a szakirodalmi szemlével ellentétben (Trehan 2009; Brüggemann 2014; Rozzi 2017; Lauritzen 2018), a nomádság *per se*, és az azzal járó vándorló életmód, mint a cigányok hátrányos helyzetének és oktatásbeli gyenge eredményeinek oka, nem jelent meg a tanítók és tanárok véleményében. Ám az előjött, hogy a szülők nagy földrajzi mobilitása és családi állapotuk gyakori változása akadályt gördíthet a gyermekek iskolai előmenetelében.

A társadalmi helyzetből adódó következményekkel foglalkozó tanulmányokban megfogalmazottakkal jobbra egybecsengő vélemények hangzottak el az interjúkban is. A mintaválasztásból adódóan ezek a tantestületek a Forray és Kozma (2013) által felvázolt modellek közül a roma közösségekre inkább társadalmi hátrányt – és ebből fakadóan kirekesztettséget – szenvedő népcsoportként tekint (B modell). Tevékenységükben ennek megfelelően a társadalmi-gazdasági egyenlőség előkészítését tartják szem előtt.

A szegregálódás kérdésében a tantestületek egyértelműen és határozottan Kertesi (2017) és az OECD (2012) véleményét osztják: a szabad iskolaválasztás jelenlegi gyakorlata igen jelentősen hozzájárul a roma gyerekek külön oktatásához.

Az oktatási helyzetet elemezve, Lopezhez (2010) hasonlóan az itteni oktatók sem tartják működőképesnek a csupán a tanulólétszám szerinti (*per capita*) finanszírozást, azt mindenképp árnyaltabb felosztásban szeretnék látni. A Pavee Point jelentésével (2014), illetve Pusztai és mtsai (2018) tanulmányával összecsengően a meginterjúvált tantestületek mind szakmai kihívásként, feladatként tekintenek a többségében roma gyerekekkel történő munkájukra, és a tantestület erős összetartása is megjelent véleményükben. Ennek megfelelően tevékenységükre is sokkal inkább hivatásként tekintenek, mintsem csak munkára.

Szakpolitikai megfontolások

1. Minőségi oktatás

A kutatások szerint (Kertesi és Kézdi 2005; Fehjes és Szűcs 2018; Radó 2018) a tanári mun-

ka minősége legalább annyira befolyásolja a gyerekek iskolai teljesítményét, mint a családi

hátterük. Ezért nagyon fontos, hogy az alacsony társadalmi státuszú családok gyerekei jó minőségű oktatási, pedagógiai szolgáltatásokhoz juszanak hozzá. Hanushekre és Rivkinre hivatkozva Kézdi és Kertesi (2005: 326) leírja, hogy ha egy

szegény, alacsony társadalmi státuszú tanulót öt éven keresztül egy kiváló tanár tanítana, akkor teljes egészében ledolgozná a hátrányát akár egy középosztálybeli tanulóval szemben is, ha azt egy „átlagos” tanár tanítaná.

2. Oktatási szakemberek magasabb létszáma, tanulói létszám, kisiskolák jövője

A fókuszcsoporthoz tartozó interjúkban a tanárok kiemelték, hogy több pedagógiai szakemberre és segítőre (szociálpedagógus, iskolapszichológus, iskolai szociális, pedagógiai asszisztens) lenne szükség egy-egy roma többségű iskolában, azonban fontos, hogy a szakemberek között a fejlesztési és oktatási rendszerben összhang legyen. Az együttműködés kereteinek tisztázottnak kell lenni, és ezeknek egyértelműen a tanulók érdekeit kell szolgálniuk. Az iskolapszichológus interjúalanyunk bevallása szerint már eddig is több esetben tudott volna segíteni, ha a kompetencia-

határok átbeszéltek és átláthatók lennének minden fél számára az iskolában.

Az oktatási szakemberek hiánya miatt a tanárok a differenciálás eszközével kevésbé tudnak élni. A különböző képességek és az eltérő családi háttér más és más fejlesztési és tanítási technikát, módszert követel a tanároktól, de a tanulási problémákkal küzdő gyerekek magas száma mellett a differenciálásra nem jut kellő energia. Ezért szükséges csökkenteni az osztályok létszámát, és/vagy a kiváló szakemberek számát növelni ezzel együtt.

3. Képzés, továbbképzés

A tanárok szükséges létszáma mellett fontos, hogy ezekben az iskolákban a legjobban képzett szakemberek dolgozzanak. A tanárok véleménye szerint a felsőoktatásban eltöltött idő és tanulmányok a problémás, tanulási nehézségekkel küzdő, illetve roma tanulók fejlesztésére és tanítására nem készíti fel őket kellően. A gyakorlatok alatt nem találtak hasonló családi háttérű gyerekekkel, keveset tanultak azokról a gondokról-bajokról, melyeket nap, mint nap meg kell oldaniuk. Ha tanultak is, akkor ezt a gyakorlatban nem alkalmazhatták, nem tudták magukat kipróbálni éles helyzetekben az elméleti tudásuk birtokában. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúkra és a témában megjelent kutatásokra támaszkodva (Kállai 2009; Gortka-Rakó és mtsai 2020) is szorgalmazzuk a roma kultúrával és társadalmi helyzetükkel kapcsolatos tartalmak és tanulási problémák megoldásával kapcsolatos módszerek további oktatását a tanár- és tanítóképző felsőoktatási szakokon, illetve javasoljuk a gyakorlati helyek bővítését a többségben roma tanulókat

tanító iskolákban. Amint láttuk, a meghallgatott tantestületek ugyan meglehetősen jól érzékelték és szintetizálták a cigány kultúrából, illetve a hátrányos gazdasági helyzetből fakadó következmények súlyát, ám mégis érdemesnek véljük a tanítókat, tanárokat képzésében e kettősség alaposabb ismertetését.

A beszámolóik szerint a továbbképzések már több lehetőséget jelentenek számukra, de kompromisszumok vállalásával tudnak csak részt venni a képzéseken, mert a megfelelő minőségű helyettesítés nincs megoldva a távollétük idején. Az egyéni képzések mellett a csoportos, a teljes tanári kart érintő továbbképzések merültek fel igényként, ahol gyakorlatorientált problémamegoldással kapcsolatos ismereteket, valamint hatékony tanítási eszközöket kaphatnának.

Javasoljuk ösztöndíj-rendszer létrehozását azoknak a felsőoktatásban tanuló tanár- és tanítójelöltek számára, akik az iskola elvégzése után hajlandók olyan területen munkát vállalni, ahol magasabb a szegény és roma gyerekek aránya.

4. Bérezés

Érdemes volna kidolgozni egy olyan bérezési és szolgáltatási rendszert a kiváló tanárok és az oktatási szakemberek számára, mely motiváló és mobilissá teszi őket azokra a területekre, ahol a romák létszáma meghaladja az országos átlagot, illetve ahol az iskolában tanulási problémák-

kal és többségében roma tanulók jelenlétével lehet számolni. Szükséges, hogy a bérezés tükrözze azt a többletmunkát, melyet a többségében roma, alacsony társadalmi státuszú családok gyerekeinek a fejlesztésére és tanítására szán az oktatási szakember és pedagógus.

5. Rugalmas tanterv

A fókuszcsoporthoz beszélgetésen részt vevő tanárok többsége szeretné, ha eltérhetne a tantervtől, annak érdekében, hogy a roma többségű iskolákban eredményesebb munkát végezzen. A tanárok véleménye szerint a tantárgyi elvárásokat is csökkenteni kellene a roma és hátrányos helyzetű gyerekek számára. Véleményünk szerint a lehetőségeiket szükséges bővíteni, és olyan eszközöket adni a tanárok kezébe, melyek segítségével eredményesebben tudják a családból hozott hátrányaikat kompenzálni. Ha az

általános iskolában lemarad a tudásanyaggal a fiatal, akkor esélye sem lesz jobb, érettségig adó középiskolába járni, valamint érettségi után szakmát szerezni, vagy a legtehetségesebbeknek és -kitartóbbaknak bekerülni a felsőoktatásba. Összegezve a fentieket, javasoljuk a rugalmas tanterveket, ami azonban nem jár együtt a minőségi elvárások csökkenésével. Az eltérés csak akkor javasolt, ha az olyan új módszert és eszközt jelent, amellyel a gyerekek iskolai sikeresége növekedhet.

6. Szabad iskolaválasztás

A rendszerváltozás után lehetővé vált a szabad iskolaválasztás. Ehhez hasonlóan csak Chilében, ahol nemrégiben változtattak, illetve Új-Zélandon láthatunk (Berényi 2018: 58). A szabad iskolaválasztás mellett érvelők a piaci mechanizmusokra hivatkoznak, mely azt eredményezi, hogy javul az oktatás minősége. A szülők jogait hangsúlyozzák. Azonban a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok nem tudnak piaci mechanizmusok szerinti döntést hozni, mert nem áll rendelkezésükre elegendő információ és tapasztalat, továbbá a döntésüket befolyásolják a lehetőségeik (Radó 2018: 48). A mobilis és tehetősebb családok gyerekei nagyobb eséllyel tudnak általuk jobbnak vélt iskolába járni, miközben a kevésbé mobilis és szegényebb szülők a helyi vagy – több iskola esetén – a településen a rosszabb (vagy annak vélt) iskolában maradnak. A szabad iskolaválasztás így hozzájárul az iskolai szelekcióhoz. A szabad iskola választás nem növeli kimutathatóan az átlagos színvonalat, de az egyenlőtlenségek kialakulásához és fenntartásához hozzájárul (Kertesi és Kézdi 2005: 320).

A tanároknak, amint láttuk, az a véleménye, hogy káros a szabad iskolaválasztás. Szerintük a gyerek a helyi iskolába menjen tanulni. Egy kistéleplésen, ahol a vizsgálatunk folyt, egy iskola működik, ami azt jelenti, hogy nem lehetne másik település iskolájába a településen élő gyerek. Azt tapasztalják, hogy azok a szülők, akik megtehetik, elviszik gyermeküket az általuk jobbnak vélt iskolába, vagy olyanba, melyikbe kevesebb cigány gyerek jár, mert azt gondolják, hogy ott jobb oktatást kap a gyerek. Azonban a jobb anyagi helyzetben lévő roma családok is elviszik a gyermeküket, követve a nem roma szülők példáját, így csak azok maradnak a településen, akik nem tudják az anyagi helyzetük miatt más településre vinni a gyermeküket. A szülők döntése racionális a fenti helyzetben, és az adatok igazolják őket. Az előzőekben ismertetett kompetenciavizsgálatok eredményei szerint 5%-os roma arány fölötti növekedéssel a kompetenciaeredmények romlanak. Azonban ez nem azt jelenti, hogy a roma gyerekek rosszabb képességekkel rendelkeznek, csupán azt,

hogy a társadalmi hátrányait az iskola nem képes ellensúlyozni. Viszont vannak olyan jó példák, olyan intézmények és módszerek, melyek alkalmazásával a roma gyerekek hátrányait kompenzálni tudják. Ilyen például a hejőkeresztúri modell, vagy más néven a Komplex Instrukciós Program (KIP), amelyet a heterogén társadalmi háttérű gyerekek oktatási sikerességének segítésére dolgozott ki a Stanford Egyetem két professzora, és amelyet hazánkban K. Nagy Emese alkalmazott az oktatásban.

A többiskolás településeken kétféle hozzáállás

lehetséges a többségében roma gyerekek tanítását végző iskolák megszüntetésére. Egyrészt a iskolát kinyitni, fejlesztésekkel és tehetséggondozó programokkal vonzóvá tenni a jobb társadalmi háttérű szülők gyerekei számára. Ez a lehetőség nagy anyagi ráfordítást igényel, ráadásul az eredménye kétséges, illetve a teljesen roma iskolák számára ez nem jelent megoldást. A másik megoldás az adminisztratív eszközök használata: iskolaösszevonásokkal, -bezárásokkal lehetséges a tanulók összetételén változtatni (Szűcs és Kelemen 2018: 323

Felhasznált irodalom

Allport, G. W. (1950) *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*. New York, NY: Macmillan.

Allport, G. W., Ross, M. J. (1967) Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5. sz. 432–443.

Bábosik Zoltán (2009) A magyarországi cigányság oktatása történeti megközelítésben. In: Kállai Ernő, Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely. 175–192.

Berényi Eszter (2018) Szabad iskolaválasztás és szegregáció. In: Fejes József Balázs és Szűcs Norbert (szerk.) *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 57–66.

Bocz János (2020) 2018-as kompetencia vizsgálat a roma tanulók körében. *Kapocs*, 1. sz. (jelen szám).

Brinig, Margaret F., Garnett, Nicole Stelle (2014) *Lost Classroom, Lost Community. Catholic Schools' Importance in Urban America*. Chicago–London: University of Chicago Press.

Brüggemann, Christian (2014) Romani Culture and Academic Success: Arguments against the Belief in a Contradiction. *Intercultural Education*, 25 (6): 439–452.

De Beco, G., Hyll-Larsen, P., Balsera, Ron M. (2010) The Right to Education: *Human Rights Indicators and the Right to Education of Roma Children in Slovakia*. Paper commissioned for the EFA Global Monitoring Report 2010. Reaching the marginalised. UNESCO.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985) The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49: 71–75.

Dik, B. J., Duffy, R. D. (2009) Calling and Vocation at Work: Definitions and Prospects for Research and Practice. *The Counseling Psychologist*, 37 (3): 424–450.

Dilshad, Rana Muhammad, Latif, Muhammad Ijaz (2013) Focus Group Interview as a Tool for Qualitative Research: An Analysis. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, 33 (1): 191–198.

European Union Agency for Fundamental Rights (2010) *The Fundamental Rights Position of Roma and Travellers in the European Union*.

Fejes József Balázs, Szűcs Norbert (2017) Hol tart ma az oktatási integráció ügye? *Új Pedagógiai Szemle*, 11–12. sz. 100–116.

- Fejes József Balázs, Szűcs Norbert (2018) Az oktatási integráció ügye a 2010-es évek végén. In: uők (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 11–30.
- Fejes József Balázs – Szűcs Norbert (szerk.) (2018) *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület.
- Furray, Katalin R., Kozma, Tamás (2013) Social Equality vs. cultural identity: Government Policies and Roma Education in East-Central Europe. In: Furray, R. Katalin and Cserti, Csapó Tibor (eds.): *Education and Research of Roma in the Countries of Central and Eastern Europe*. /Gypsy Studies – Cigány tanulmányok, 29./ Pécs: University of Pécs, Faculty of Humanities Department of Gypsy Studies – Education and Society Doctoral School of Education. 8–30.
- Furray R. K., Marton M. (2012) Egyházi szakkollégiumok. *Iskolakultúra*, 22. évf. 7–8. sz. 35–44.
- FRA European Union Agency for Fundamental Rights 2014 Roma survey – *Data in focus Education: the situation of Roma in 11 EU Member States*.
- Gortka-Rákó Eszter, Lakner Zoltán, Lovas-Kiss András (2020) A romológiai hazai megjelenése önálló szakként, romológiai ismeretek a pedagógus, a társadalomtudományi és az egészség tudományi képzésben. *Kapocs*, 1. sz. (jelen szám).
- Gyetvai Gellért, Rajki Zoltán (2014) *Cigánymissziós mozgalmak hatása Magyarországon*. Békés: Cigány Módszertani és Kutató Központ.
- Havas Gábor (2008) Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas Károly, Köllő János és Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Budapest: Ecostat. 121–138.
- Hermann Zoltán, Varga Júlia (2016) Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények. In: Kolosi Tamás, Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI. 311–333.
- Husztai, Éva, Dávid, Beáta, Vajda, K. (2013) Strong Tie, Weak Tie and In-Betweens: A Continuous Measure of Tie Strength Based on Contact Diary Datasets. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 79. sz. 38–61.
- Kállai Ernő (2009) Cigányok/romák Magyarországon Társadalomtörténeti vázlat. In: Kállai Ernő, Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely. 156–174.
- Kállai Ernő, Kovács László (szerk.) (2009) *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Kállai Gabriella (2009) Romológia és multikulturális nevelés témájú kurzusok hatása a felsőoktatásban tanulók cigányságképe. Beszámoló egy empirikus vizsgálat tapasztalatairól. In: Kállai Ernő, Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely. 222–263.
- Kemény István (2009) A romák/cigányok és az iskola. In: Kállai Ernő, Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely. 193–214.
- Kertesi, Gábor (2017) Roma Students in the Public Education: The Case of Hungary What works at system policy level to reduce the impact of their disadvantage? Presentation at the OECD-IES Seminars: *Using educational research and innovation to address inequality and achievement gaps in education*. Washington, DC. December. 11–12.
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (1998) *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár*. Budapest: Socio-type.
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2005) *Általános iskolai szegregáció*, I. rész. *Közgazdasági Szemle*, LII. évf., április. 317–355.
- Kirilova, Diana, Repaire, Virginie (2003) *The innovatory practices in the field of education of Roma children*. Directorate General IV Directorate of School, Out-of-School and Higher Education European Dimension of Education Division.
- Kovács László (2009) Cigány gyerekek – óvoda – család. In: Kállai Ernő, Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely. 112–118.
- Lak Á. R., Szepesi I., Takácsné Kárász J., Vadász Cs. (2019) *Országos Kompetenciamérés – 2018. Országos Jelentés*. Budapest:

Oktatási Hivatal. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktat/meresek/orszmer2018/Orszagos_jelentes_2018_.pdf

Lauritzen, Solvor Mjøberg (2018) Nomadism in Research on Roma Education. *Critical Romani Studies*, 1 (2): 58–75.

Lopez, Eric (2010) Romani Education in Hungary: History, Observances and Experiences. In: *Fulbright Student Conference Papers AY 2008-2009*. Budapest: Hungarian-American Commission on Educational Exchange. 169–196.

Madriz, Esther (2000) „Focus Groups in Feminist Research”. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (eds.): *Handbook of Qualitative Research*. Second Edition. SAGE. 835–850.

Martos Tamás, Sallay Viktória, Desfalvy J., Szabó T., Ittész A. (2014) Az Élettel való skála magyar változatának (SWLS-H) pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 15. sz. 289–303.

Obama, Michelle (2018) *Így lettem Michelle Obama*. Budapest: HVG Könyvek.

OECD (2012) *Equity and Quality in Education. Supporting Disadvantaged Students and Schools*. Paris: OECD Publishing. <https://www.oecd.org/education/school/50293148.pdf>

Olson, Erin (é. n.) *Calling and Life Satisfaction in B.S.W. Students: Potential Moderating Variables*. PhD-disszertáció. OSI-Education Sub-Board (2000) Research on Selected Roma Education Programs in Central & Eastern Europe. Final Report. Open Society Institute Education Sub-Board.

Papp Z. Attila (2011) A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In: Bárdi Nándor, Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: Argumentum. 227–264.

Pasca, Eugenia Maria (2014) Integration of the Roma population in and through Education. European Educational Experiences. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 142: 512–517.

Pavee Point (2014) *Roma and Education*. Roma Seminar Series Theme Three. Pavee Point, Traveller and Roma Centre.

Pavot, W. G., Diener, E. (1993) Review of the Satisfaction with Life Scale. *Psychological Assessment*, 5. sz. 164–172.

Péceli, Melinda (2013) A vallási közösség, mint a cigány-integráció egyik lehetséges terepe. In: Gereben Ferenc-Lukács Ágnes (szerk.): *Fogom a kezét, és együtt emelkedünk*. Tanulmányok a roma integrációról. Budapest: Faludi Ferenc Akadémia.

Piedmont, R. L. (1999) Does spirituality represent the sixth factor of personality? Spiritual transcendence and the five factor model. *Journal of Personality*, 67. sz. 985–1013.

Piedmont, R. L. (2004) *Assessment of Spirituality and Religious Sentiments (ASPIRES)*. Technical Manual. Columbia. Author.

Pusztai G., Bocsi V., Bacskai K., Ceglédi T., Csokai A., Kocsis Zs., Szűcs Tímea (2018) *Jelen és jövő határán. Hátrányos helyzetű középiskolások és hallgatók eredményessége*. Debrecen: Wáli István Református Cigány Szakkollégium.

Radó Péter (2018) A közoktatás szelektivitása mint a roma szegregáció általános kontextusa. In: Fejes József Balázs, Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 31–55.

Rozzi, Elena (2017) Roma Children and Educational Exclusion in Italy. In: Jacqueline Bhabha, J. Andrzej Mirga, Margareta Matache (eds.): *Realizing Roma Rights*. Philadelphia, PA.: Pennsylvania University Press. 17–38.

Stewart, Michael (1997) *The Time of the Gypsies*. Westview Press.

Stewart, Michael Sinclair (1993) Daltestvérek. *Az oláh-cigány identitás és közösségek továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest: T-Twins Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány.

Szűcs Norbert (2018) A hódmezővásárhelyi deszegregációs intézkedés: az oktatási rendszeres esélyegyenlőség-fókuszú komplex átszervezése. In: Fejes József Balázs, Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 343–354.

Szűcs Norbert, Kelemen Valéria (2018) Szegedi deszegregációs intézkedés: egy gettóiskola megszüntetése. In: Fejes József Balázs és Szűcs Norbert (szerk.) *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 323–342.

Tomcsányi Teodóra, Martos Tamás, Ittész A., Horváth-Szabó Katalin, Szabó T., Nagy J. (2011) A Spiritualitás Transzcendencia Skála hazai alkalmazása: elmélet, pszichometriai jellemzők, kutatási eredmények és rövidített változat. *Pszichológia*, 31. sz. 165–192.

Trehan, Nidhi (2009) *Human Rights Entrepreneurship in Post-socialist Hungary: From the 'Gypsy Problem' to 'Romani Rights'*. PhD Dissertation. London School of Economics and Political Science.

Varga Júlia (szerk.) (2019) *A közoktatás indikátorrendszere 2019*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont – Közgazdaság-Tudományi Intézet.

Zóka Katalin (2009) „Hagyomány és identitás az óvodai irodalmi nevelésben”. In: Kállai Ernő, Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely. 215–221.

A középiskolák szerepe a roma diákok továbbtanulásában

Betekintő

Kutatásunk célja annak feltérképezése volt, hogy milyen tényezők segítik a roma származású, többségében hátrányos, vagy halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok felsőoktatásban történő továbbtanulását. Kiemelten annak vizsgálata, hogy azon középiskolák, amelyek eredményesek voltak a diákok továbbtanulásának segítésében, milyen módszereket, eszközöket alkalmaztak, ennek kapcsán fellelhetőek-e jó gyakorlatok. Kutatásunk eredményeképpen kétféle – mintának is tekinthető – modell rajzolódik ki. Az egyik modell alapja az, hogy kifejezetten a hátrányos helyzetű roma gyerekek beiskolázására koncentrálnak (az iskolában a roma tanulók aránya meghaladja a 90%-ot). A másik modellt az inkluzív oktatás jellemzi. Ennek a sajátossága, hogy a kedvező oktatási feltételek biztosítása mellett kiemelt figyelmet fordítanak a diákok személyes segítésére.

A kutatás bemutatása

A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) támogatásával a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karának oktatói 2019 áprilisa és szeptembere között végezték el a jelen tanulmány alapját jelentő kutatást. A kutatás célja a középiskolás tanulók továbbtanulását segítő és akadályozó tényezők összefoglalása volt a Hajú-Bihar megyében működő felsőoktatási roma szakkollégiumok hallgatóinak példáján keresztül.

Kutatási célként azt határoztuk meg, hogy olyan jó gyakorlatokat, programokat, módszereket gyűjtsünk össze, amelyek segíthetik a roma hallgatók felsőoktatásba való bekerülését, iskolai sikerességét, előmenetelét. Ezenkívül fel kívántuk tárni ezen hallgatók esetében a sikeres pályautat fékező jelenségeket is.

A kutatásban a következő kérdésekre kerestünk választ:

1. milyen módszerek, programok megvalósításával segítették a középiskolák a roma fiatalok felsőoktatásba való bekerülését,

2. a középiskolákban milyen módszereket alkalmaznak az iskolai sikeresség előmozdítására,

3. milyen hátránycsökkentő szolgáltatások segítették/segítik a kutatásba bevont roma fiatalokat a pályájuk során,

4. milyen akadályok, hiányok fékezik, gátolták az előmenetelt,

5. milyen javaslatokat fogalmaznak meg a sikeres pályaut további erősítésére?

Maga a vizsgálat alapvetően három részből állt, az első szakaszban a Hajdú-Bihar megyében működő három roma szakkollégium (Lippai Balázs Roma Szakkollégium, Wáli István Református Cigány Szakkollégium és Szent Miklós Görög Katolikus Szakkollégium) hallgatóit kerestük meg, hogy egy kérdőíves vizsgálat keretében feltárjuk a középiskolai tanulmányokkal kapcsolatos tapasztalataikat és véleményüket. A három szakkollégium hallgatóinak teljes körű lekérdezésére törekedtünk. 2019 májusában összesen 92 hallgató tanult a vizsgált szakkollégiumok

ban, közülük végül 67 fő töltötte ki a kérdőívet. A kutatás másik, nagyobb egységét a három szakkollégium vezetőjével készített hosszabb interjúk elemzése jelentette. Végül, a kutatás harmadik részében, elsősorban a kérdőíves vizsgálat eredményeire alapozva, felkerestük azokat a középiskolákat, ahonnan kettő vagy annál több hallgató érkezett a szakkollégiumokba. Ezt a kiválasztási szempontot azért tartjuk fontosnak, mert egy-egy tanuló bekerülése az adott iskolából véletlenszerű is lehet. Ezen kiválasztási elv mentén összesen kilenc középiskola igazgatójával készítettünk interjút. Két olyan középiskola volt, a Biriben működő Dankó Pista Óvoda, Általános Iskola, Középiskola, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola és a Kisvárdai Bessenyei György Gimnázium és Kollégium, ahonnan nagyobb számban érkeztek a roma hallgatók a felsőoktatásba, így a szakkollégiumba. A középiskolák igazgatóival – egy kivétellel – személyesen készült interjú. (Egy igazgató írásban vállalta a válaszadást.) Az iskolák vezetői mellett a középiskoláknak otthont adó kilenc település polgármesterét is megkerestük, közülük végül hatan vállalták, hogy válaszaikkal segítik a kutatásunkat. Összesen tehát kilenc

iskolaigazgató és hat polgármester válaszaira alapozva fogalmazzuk meg a válaszainkat a kutatási kérdéseinkre, és a tanulmányunk megállapításai is alapvetően ezekre épülnek.

A kutatásba a következő iskolákat vontuk be:

1. Bessenyei György Gimnázium és Kollégium, Kisvárd
2. Berettyóújfalui Szakképzési Centrum Karacs Ferenc Gimnáziuma, Szakgimnáziuma és Szak középiskolája, Püspökladány
3. Dankó Pista Óvoda, Általános Iskola, Középiskola, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola, Biri
4. Esze Tamás Gimnázium, Mátészalka
5. Berettyóújfalui Szakképzési Centrum Szilágyi Dániel Gimnáziuma és Szakképző Iskolája, Hajdúhadház
6. Bocskai István Gimnázium, Hajdúböszörmény
7. Berettyóújfalui Szakképzési Centrum Arany János Gimnáziuma, Egészségügyi és Közgazdasági Szakgimnáziuma, Berettyóújfalu
8. Kőrösi Csoma Sándor Református Gimnázium, Hajdúnánás
9. Szent Bazil Görög Katolikus Gimnázium, Hajdúdorog

Szakirodalmi áttekintés

A családi háttér iskolai teljesítményre gyakorolt hatásainak a vizsgálata az 1960-as évektől vált a pedagógia és az oktatásszociológia kiemelt kérdésévé. Az egyik legnagyobb hatású, az Egyesült Államok közoktatási rendszerét alapvetően megváltoztató vizsgálat Coleman (1974) nevéhez fűződik. A vizsgálat egyik elsődleges célkitűzése annak feltérképezése volt, hogy mi állhat az afroamerikai diákoknak a fehér bőrű diákokhoz viszonyítottan átlagosan rosszabb iskolai teljesítményének hátterében. Az okok között a családból hozott szocializációs hátrányok mellett a szegregált, rosszabb minőségű oktatást (kevésbé felszerelt iskolák, kevésbé felkészült és motivált tanárok stb.) emelte ki Coleman. A kutatásban résztvevők egyúttal javaslatot tettek egy, a hátrányok csök-

kentését célzó iskola-előkészítő foglalkozás bevezetésére és a teljes gyermekpopulációra kiterjedő integrált oktatás megvalósítására. Ennek hatására elindult a színes bőrű diákok fehér bőrűeket oktató intézményekbe való – ekkortól a gyermekek többségét érintő – beiskolázása és rendszeres szállítása („buszoztatása”) (Somlai 1997).

A XX. század második felében Európa több országában is kitüntetett kutatási kérdéssé vált a családi szocializáció és az iskolai eredményesség kapcsolata. Angliában Bernstein (1975) mutatott rá a középosztály, illetve a munkásosztály eltérő nyelvhasználatára, jellemzően eltérő családszerkezetére („személyorientált”, illetve „pozicionális család”), eltérő nevelési elveire és gyakorlatára. Arra, hogy a középosztály nyelvhasználatán

alapuló oktatás hogyan járulhat hozzá az egyenlőtlenségek újratermelődéséhez.

Bourdieu (1974) vizsgálatai pedig a francia oktatási rendszer kapcsán mutattak rá arra, hogy a gyermeknek döntően a családból hozott „habitusa” hogyan befolyásolja az iskolai előmenetelt azáltal, hogy az iskola, a pedagógusok gyakran a családból hozott ismereteket, hozzáállásokat, illetve stb., vagy ezek hiányát értékelik, s ezáltal hogyan terelődnek többségében a kedvezőtlenebb családi helyzetű gyermekek az alacsonyabb szintű oktatás irányába.

Ezen eredmények jól mutatják, hogy a családi háttér alapvetően befolyásolja a gyermekek iskolai előmenetelét. Ebből következően a hátrányos helyzetű családokból érkező gyermekek – legalábbis többségében – kedvezőtlenebb iskolai előmenetelre és majdan kedvezőtlenebb munkahelyi státuszra számíthatnak. Ugyanakkor napjainkban országonként jelentős különbségek vannak a tekintetben, hogy a közoktatási rendszer mennyiben képes kompenzálni a családi szocializáció hatásait, s ennek eredményeképpen csökkenteni a hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű családokból érkező gyermekek hátrányait. Magyarország közoktatási rendszere e tekintetben meglehetősen rossz eredményeket produkál. Ahogy Lannert (2018: 277) az OECD 2014. évi beszámolójára hivatkozva megfogalmazza: „A PISA-felméréseken 2000 óta egy rangsorban mindig Magyarország van az élen: itt határozza meg legjobban a családi háttér a tanulói teljesítményeket [...] Ez természetesen kétes dicsőség, mert ez az erős összefüggés azt is jelenti, hogy a magyar iskola nem igazán segít a hátrányos helyzetű családokból jövő gyerekek hátrányait lefaragni. Megmutatkozik ez abban is, hogy Magyarországon az átlagosnál alacsonyabb az úgynevezett reziliens tanulók aránya, tehát azoké a tanulóké, akik jobban teljesítenek az iskolában, mint az a családi háttérük alapján – az adatok alapján – várható lenne.”

Kutatásunk szempontjából kiemelten fontos megemlíteni, hogy a roma családok szociodemográfiai státusza jelentősen kedvezőtlenebb, mint a nem roma családoké. Bernát Anikó (2018: 146) tanulmányából idézve, „a teljes magyar népességben belül tízből hárman éltek szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben

2009-ben (29,6 százalék), ami a következő években eleinte emelkedett, a 2013-as csúcson már 34,8 százalék volt, majd folyamatosan csökkent, és 2017-ben 25,6 százalékon állt. A szegénység azonban háromszoros arányban érte el a romákat a nem romákhoz képest: a romák háromnegyedével (75,6 százalék) szemben a nem romák negyede (24,7 százalék) élt szegénységben vagy kirekesztettségben...”

E két tényező – vagyis a többségében kedvezőtlen családi szocializációs körülmények és az iskolai egyenlőtlenségek csökkentésének hiánya – együttes hatása alapján nem meglepő, hogy a romák az országos átlagnál jelentősen rosszabb képzettségi mutatókkal rendelkeznek.

Az NTFS Monitoring-adatbázisa (Bernát 2018: 155) szerint a nem roma népességnek hozzávetőlegesen az ötöde (20,4%), a romáknak viszont a négyötöde (80,2%) rendelkezett csupán alapfokú végzettséggel 2017-ben. Jelentősek a különbségek a középfokú és a felsőfokú oktatásban részt vevő 15–24 éves korosztályok tekintetében is. E korosztályok 40,6%-a vesz részt középfokú oktatásban a nem romák, míg csupán 24,2%-a a romák esetében. Még drasztikusabbak a különbségek a felsőfokú képzések esetében, melyben a 15–24 évesek nem roma fiataljainak 18,3%-a, a romáknak viszont csupán 0,8%-a vett részt 2017-ben. Kiemelkedően fontos mérőszám az iskolai lemorzsolódás is: míg a nem roma fiatalok 12,5%-a, addig a romák 65,3%-a tekinthető korai iskolaelhagyónak.

Jelen kutatásunk interjúalanyainak meglátásai, valamint saját felsőoktatási tapasztalataink azt mutatják, hogy a képzés idő előtti befejezése a felsőoktatásban is nagyobb arányban érintheti a roma, mint a nem roma származású tanulókat. Míg a fenti egyenlőtlenségek a családi szocializációs különbségek és az oktatás működési eredményének tükrében nem meglepőek, az azonban már a fentiekből sem következik, hogy „2010 és 2017 között a középiskolások aránya 7 százalékot csökkent, 43,7 százalékról 40,7 százalékra. Igazán drámai, közel 3 százalékpontot, összességben pedig 30 százalékos csökkenést a középfokú oktatásban eleve kisebb arányban részesülő romák körében találunk 2013 és 2017 között, mivel 34,0 százalékról 24,2 százalékra,

10 százalékponttal csökkent négy év alatt a roma középiskolások aránya, miközben a nem romáké lényegében alig változott ez idő alatt (42,7 százalékról 41,6 százalékra csökkent).” (Bernát 2018: 156.) Mindeközben 2015-től az addig ezzel ellentétes irányú tendencia megfordult, s a felsőoktatásban is csökkenésnek indult a roma fiatalok aránya (2015: 1,7%; 2018: 0,8%, Bernát 2018: 155).

Lényeges kérdés, hogy a hátrányosabb helyzetű csoportok, köztük a romák, jelentős részének fel-emelkedési esélyeit, ezáltal jobb minőségű életét elősegítő képzettségiszint-emelkedése miatt torpant, sőt fordult meg. Ugyanakkor fontos

kiemelni azt is, hogy az alábbi adatok legalábbis némi fenntartással kezelendők, a csökkenés hátterében egyik meghúzó tényező lehet az is – legalábbis az általunk kérdezett iskolaigazgatók (pl. Hajdúböszörmény) válasza alapján –, hogy egyre inkább jellemző, hogy a nem roma környezet által a romák közé sorolt, sőt a roma nemzetiségi önkormányzati választáson is részt vevő családokból érkező diákok egy része nem szeretné, ha romaként tartanák őket nyilván. Volt, aki még jelentős ösztöndíj-támogatásról (Cinka Panna Ösztöndíj) is lemondott amiatt, hogy nehogy romaként tekintsenek rá a többiek.

A kutatási eredmények bemutatása

A vizsgált térség szociodemográfiai folyamatainak kapcsán kutatási témánk szempontjából fontos kiemelni, hogy a vizsgált megyék lakosságának csökkenése (KSH 2019) mellett a roma lakosság száma és számaránya jelentősen növekedett (Tátrai és mtsai 2017). Az összes népességszökkenésben kiemelkedő szerepet játszott a fiatalabb és a középkorú, képzettebb, alapvetően aktívabb, tette később lakosság elvándorlása, melynek az egyik fő oka a térség kedvezőtlen jövedelmi viszonya lehet. E folyamat eredményeképpen az idősebb és a hátrányosabb helyzetűek, köztük a romák, aránya növekedett (Bálint és Obádovics 2018; Gödri 2018). Ezen egyre bővülő csoport tagjaira jellemző az alacsonyabb képzettségi szint, ezáltal a nehezebb foglalkoztathatóság és a kedvezőtlenebb bérkilátások. Mindezen

a képzettségi szint emelkedése vélhetően segíthetne, ám a romák körében az utóbbi években megtorpant, sőt vissza is fordult a képzettségi szint emelkedésének tendenciája (Bernát 2018). Éppen ezért kiemelten fontos kérdés, hogy mindezt mi okozhatja, hogyan lehetne e tendenciát megfordítani, mivel lehetne hozzájárulni a jelentős arányban hátrányos helyzetű romák képzésekbe való nagyobb arányú becsatornázásához, még inkább a képzésekben való bent tartásához.

A következő fejezetekben a kutatás során elkészített 18 interjú tapasztalatait foglaljuk össze néhány olyan szempont alapján, amelyek a roma diákok továbbtanulása szempontjából döntő fontosságúnak gondolunk. Az első ilyen szempont a vizsgált iskolák diákjai társadalmi-gazdasági összetételének vizsgálata.

Az iskolák beiskolázási bázisa, a diákok jellemző szociodemográfiai helyzete

Az intézmények vezetőinek válasza alapján az iskolákat három típusba sorolhatjuk az oda járó gyermekek szociodemográfiai háttere alapján. Az első típusba az igazgatók meglátása alapján magas státusúak járnak, a másodikba átlagos háttérrel rendelkezők, míg a harmadikba főleg

alacsony státusú diákok, akik között magas a hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűek aránya.

Magas státusú tanulókkal a kutatásba bevontak közül három iskola rendelkezik önbesorolásuk alapján. Az elsőbe, a hajdúnánási iskolába az

igazgató elmondása szerint nagyon jó családi háttérű, értelmiségi szülők gyermekei járnak, akik számára fontos a tudás, és emiatt választják ezt az iskolát. Mindössze egy olyan gyermek van, ahol a szülők alapfokú végzettségűek. A második, mátészalkai igazgató a tanulói összetételt „homogénként” jellemzi: a tanulók 3%-a hátrányos helyzetű (a továbbiakban HH), 1,5%-a halmozottan hátrányos helyzetű (a továbbiakban 3H), és kevesebb mint 1% a roma nemzetiségűek aránya. A diákok az iskolát tudatosan választják, szinte mindegyikük felsőoktatásban tanul tovább. A harmadik, hajdúböszörményi iskola már vegyesebb képet fest az igazgató elmondása szerint, akiket így a magas és átlagos státusúak közé is besorolhatunk. Az igazgató szerint osztályfüggő a családi háttér, a nyolcosztályos gimnáziumba és a nyelvi előkészítő osztályba elsősorban a helyi értelmiségi, vállalkozói és vezető réteg gyermekei járnak, míg a többi osztályba főleg alsó középosztálybeli háttérrel rendelkezők gyermekei. A gyerekek nemcsak Hajdúböszörményből, de a környező településekről (Hajdúhadház, Téglás, Hajdúdorog) is átjárnak, vannak közöttük kollégisták, valamint Arany János Tehetséggondozó Programos diákok is. Az intézmény vezetője kiemelte, hogy náluk a roma származás prioritást élvez a felvételi második körében.

Az átlagos státusú iskolák közé sorolhatjuk a fent bemutatott Hajdúböszörményt, valamint Püspökladányt, Berettyóújfalut és Hajdúdorogot. A püspökladányi iskolába közel harminc településről járnak a diákok, van Arany János Kollégiumi Programban (a továbbiakban AJKP) résztvevő is, de sok a helybeli is. Az igazgató a diákjait „átlagoként” jellemzi, az AJKP-s gyerekekről emeli ki (kb. 120 fő), hogy (halmozottan) hátrányos helyzetűek. Az igazgató elmondása alapján azonban ránézésre egyik diákjuk sem rászoruló, gondozatlan vagy elhanyagolt, mert a mai fiataloknak rendkívül fontosak a külsőségek, hogy hogyan ítélik meg őket mások. A diákok valós szociális helyzetéről főleg a különböző (pl. védelemben vételi) határozatokból értesülnek. A berettyóújfalui iskolában egyre csökkenő gyermeklétszámról számoltak be, valamint úgy látják, hogy a mai fiatalok egyre nagyobb arányban szeretnének már középiskolás

korokban egy nagyobb városba, például Debrecenbe költözni. Emiatt általában a gyengébb képességűek maradnak, így néhány évvel ezelőtt csökkentették a gimnáziumi osztályok számát, és mellette növelték a szakgimnáziumi osztályokét, azonban 2019-ben a csökkenő gyerekszám miatt már csak két-két osztályt tudtak indítani. A gyerekek összetételét változónak látja az intézmény vezetője, tapasztalatai alapján folyamatosan nő a hátrányos helyzetű, azaz HH-s (9%), és a halmozottan hátrányos helyzetű, azaz 3H-s (3%) gyerekek aránya, valamint egyre gyakrabban találkoznak olyan problémákkal, amelyekkel korábban nem. Ilyen például a védelemben vétel vagy a korai (9. osztályos) terhesség. Főleg ezek a helyzetek vezetnek iskolai lemorzsolódáshoz. A hajdúdorogi iskolában kb. 80-90 kollégista van, a többiek helyiek vagy bejárók. A hátrányos helyzetűek főleg egyszülős családok gyermekei, de olyan is előfordul, hogy a nagyszülő neveli a gyermeket. A HH-s gyerekek 52-en vannak, a 3H-sok 25-en.

Az iskolák közül az igazgatók válasza alapján hármat sorolhatunk az alacsony státusúak közé: Kisvárdát, Hajdúhadházat és Birit. Mindhárom iskolában jelentős a roma gyerekek aránya. A kisvárdai intézmény hatvannyolc általános iskolával van kapcsolatban, főleg Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékből érkeznek hozzájuk a diákok, de vannak kárpátaljai és Hajdú-Bihar megyei tanulók is. Az iskola hátránykompenzáló hatása jelentős, kompetenciatesztekkel mérhető. A hajdúhadházi iskolába 90%-ban roma tanulók járnak, nagy részük hátrányos helyzetű is. A középiskola sokat tesz a diákok felzárkóztatásáért, ahogy a birisi középiskola is. Utóbbiba szintén 90%-ban roma tanulók járnak, nagy részük hátrányos helyzetű is. Jelentős arányban vannak olyan „problémás gyerekek” is, akiket más iskolákban már nem fogadnak szívesen.

Ahogy láthattuk, a szakkollégiumokba érkező tanulók nagy része az otthonról hozott hátrányok mellett az iskolai nehézségektől is szenvednek, hiszen többségük olyan iskolából érkezik, ahol magas a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű diákok aránya. A pedagógusok számára ez „nehézített terep”, azonban motivációjuk és befektetett munkájuk

láthatóan meghozza a gyümölcsét, hiszen általuk a hátrányos helyzetű, roma tanulók is esélyt kapnak a társadalmi ranglétrán való feljebb

lépésre, a társadalmi reprodukciós folyamatok megszakítására, amelynek egyik eszköze a sikeres felvételi a felsőoktatásba.

Iskolai problémák és azok kezelése (lemorzsolódás)

Az iskolai lemorzsolódás megítélése kapcsán a válaszadók eltérő helyzetértékelést adtak azzal kapcsolatban, hogy mekkora gondot jelent ez a jelenség. Az iskola elhagyását komoly problémaként értékelő iskolavezetők a lemorzsolódás fő okaként a motivátlanságot, érdektelenséget említik, de jelentős mértékben befolyásolja a helyzet súlyosságát, hogy a szülők hogyan viszonyulnak a kérdéshez. *„Ahol a szülő nyitott, ott tudnak segíteni. Ahol a szülő falaz a gyereknek, vagy arra használja, hogy a kisebb testvérekre vigyázzon, ott esélytelen segíteni.”* (interjú7) Ezek a problémák főként a szakgimnáziumi osztályokra jellemzők. Összességében mindezt nem tartják roma problémának, ezért nem veszik igénybe roma mentorok segítségét. Ugyanakkor alkalmaznak védőnőt, végeznek megelőzést, pályaorientációt, képességfelmérést, s az egyéni pályaorientációhoz pszichológusok segítségét is igénybe veszik.

Az interjúalanyok véleménye szerint a lemorzsolódást többek között mentorálással és a szülőkkel való folyamatos kapcsolattartással lehet csökkenteni. További ösztönzőként felmerültek konkrét gyakorlati javaslatok is, például hogy aki végez, ingyen jogosítványt szerezhet, ami komoly motiváló erő lehet. Hasonlóképpen, az is motiváló, ha a vállalkozónál szakmai gyakorlaton lévő fiatalokat, ha jól dolgoznak, a vállalkozók az iskola elvégzése után felveszik. Volt olyan vizsgált iskola, ahol magas a lemorzsolódás aránya, ez a jelenlegi 160-170 fős össz-

létszámból 60 tanulót érint. Azért nem fogynak el teljesen az osztályok, mert közben érkeznek is diákok.

„Ha a tanuló eléri a 16. életévét, akkor a szülők kiveszik az iskolából. Különösen a fiúkat, akik kőművesnek tanulnak, mert a szakma alapjait addigra megtanulják, és könnyen megkeresnek mostanában 10 000 forintot naponta.” (interjú 5)

Itt a lemorzsolódás megelőzésére először beszélgetéssel, meggyőzéssel próbálkoznak. Az is előfordul, hogy inkább elengedik őket 1-2 hétre dolgozni, ami nem egészen szabályos, de néha így rá lehet őket venni, hogy utána visszatérjenek az iskolába. A vezető véleménye szerint „meg kell alkudni”; ha a családnak szüksége van a pénzre, akkor a gyerek úgyis el fog menni dolgozni. Egy másik intézményben a lemorzsolódás csökkentése érdekében beszélnek a szülővel, a gyerekkel, külön és közösen is. Behívják őket, igyekeznek meggyőzni őket, az osztályfőnök utánamegy a családnak, telefonál. A tapasztalatok szerint van, akit meg lehet győzni, ez a többség egyelőre, de van, akit nem, s van, akit el sem tudnak érni.

Az intézmények másik csoportjában nem tartották súlyosnak a lemorzsolódási arányokat, ami évismértékkel jellemzően 6-7 főt tett ki évente. Emellett is van lemorzsolódást jelző rendszerük, melynek segítségével személyesen figyelnek a veszélyeztetettekre. Rendszerint motivációs probléma áll a háttérben, amit az iskolapszichológus segítségével lehet kezelni.

A hátrányos helyzetű gyermekek speciális segítése

Az interjúalanyok egy része arról számolt be, hogy egyre több a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű gyermek, és az intézményben olyan fogalmakat és jelenségeket ismertek

meg az elmúlt években, mint a „védelemben vett gyermek”, a tanulói jogviszony igazolatlan hiányzás miatti megszüntetése vagy a terhesség miatti magántanulói státusz. Itt egyre több

gyerek számára szükséges különleges vagy speciális módszerek alkalmazása, akár gimnáziumba, akár szakgimnáziumba jár.

Az érintett diákoknak az intézmények többféle módon is igyekeznek segítséget nyújtani, az egyik az iskola saját alapítványán keresztül történik. Ez jelenthet anyagi segítséget, például versenynevezési díjak kifizetését, vagy anyagi hozzájárulást egy osztálykiránduláshoz. Ezenkívül komplex módszereket is alkalmaznak a tanórába beépítve, melyek segítenek a felzárkóztatásban, érzékenyítésben. Az alternatív pedagógiai módszereket megpróbálják a tanórába építeni, bár pedagógiai szempontból – saját bevallásuk szerint – a legtöbb intézménynek ebben még szükséges fejlődnie. Habár mindenki számára világos, hogy érdekük, hogy jól működjön az iskola, nehéz megértetni a pedagógusokkal, hogy ezeket a problémás gyerekeket nem tudják nem felvenni, nekik kell változni, hogy tudják őket tanítani. Módszertani váltás kell, hogy tudják, hogy kell őket motiválni, és csökkenteni a lemorzsolódást.

Hasonló vélemény hangzott el egy másik intézményben is, ahol a vezető szerint a hátrányos helyzetű roma gyermekek tanulásának segítésében a szülőkre külön oda kell figyelni, így az intézmény tanárai rendszeresen találkoznak velük, az osztályfőnök sokszor a szülőknek is segít, ha gondjuk van. Esti képzéseket is indítanak, ezek sokak számára jobban elérhetőek. A már végzeteknek is igyekeznek segíteni, hogy munkahelyet találjanak.

„Az egyik fontos és hatékony módszer az, hogy akár személyesen kimegyünk a diákokért, amikor nem jelennek meg vizsgán. Ez rendszeresen megtörténik, például a legutóbbi érettségi alkalmával, amikor néhányan nem jelentek meg az írásbelin. Akkor az osztályfőnök kocsiba ült, és behozta őket.” (interjú5)

A roma gyermekek tanulásának elősegítésében rendszerint a családsegítővel és iskolai szociális segítővel működnek együtt. Az iskolákban van

ugyan ifjúságvédelmi felelős, de előfordul, hogy az kapja ezt a feladatot, akire „sikerül rásózni”. Utóbbival egyelőre ismerkednek, osztályfőnöki órákat tartott különböző témákban (konfliktuskezelés, pályaorientáció), szociometriát készített, a problémajelzésben is segítséget nyújtott, hogy merre induljanak. Az otthoni bántalmazás problémájának felmerülése esetén és a problémajelző lapok megírásában tudott segíteni. Egyéni beszélgetésre nem volt idő. Iskolapszichológus tudna ebben segíteni, de ő többnyire csak heti néhány órában tartózkodik az intézményekben, ez pedig „semmire nem elég”.

Több iskolában is működött korábban MACI-KA, most pedig Útravaló program, illetve Út a szakmához program is. A tanulók nagy számban vesznek részt valamelyikben, és a tanárok is teljes kapacitással dolgoznak ezekben a programokban. Ha nem is vesznek részt a diákok minden foglalkozáson, fontos, hogy azt érezzék, tartoznak valakihez; látható, hogy a mentorok órain jobban teljesítenek, ha a többi tárgyból nem is. Létezik ezenkívül a „Lépj előre az életben” pályázat számos kompetenciafejlesztés lehetőségével. Említették még a mentori foglalkozást, ahol bármilyen problémával lehet hozzájuk fordulni: például egy iskolalátogatási papírral, hogy hogyan kell elintézni, vagy bármilyen jellegű közös ségi problémával, ha gondja van a társaival vagy egy tanárral.

Többnyire úgy vélték a megkérdezettek, hogy egységes nevelő-oktató munkával lehet segíteni a roma gyerekeket. Ehhez azonban elfogadó, toleráns pedagógusok kellene, amit megnehezít, hogy a pedagógusok többnyire nem kaptak semmiféle felkészítést a sajátos nevelési igényű tanulók integrált nevelésével kapcsolatban. Így a pedagógusok nem alkalmaznak kimondottan alternatív módszereket, de a módszereik nem is minden esetben hagyományosak.

Roma és nem roma diákok tanulási motivációjában megfigyelhető különbségek, a roma gyerekek célzott segítésének speciális eszközei

A korábbi kutatások szerint (Liskó 2005) a roma tanulók esetében a gyenge iskolai teljesítményt a pedagógusok sok esetben az alacsony tanulási motivációval magyarázzák. Ennek oka pedig gyakran az, hogy a gyerekek családi, lakóhelyi környezetében, ismeretségi körében nincsenek számukra pozitív mintát szolgáltató személyek. Több szempontból a jelenlegi kutatás is hasonló eredményeket hozott. A roma diákok tanulási motivációjával kapcsolatban alapvetően két állásponttal találkoztunk a kutatás során. A válaszadók egyik csoportja elsősorban azt hangsúlyozta, hogy ebben a tekintetben sem lát alapvető különbséget a roma és a nem roma tanulók között. Különösen jellemző ez a vélemény a válaszadó polgármesterekre, ők a helyi románem roma együttélés kapcsán fogalmaztak meg hasonló véleményt, és ezt a diákok egymáshoz való viszonyára is igaznak gondolják. Ha vannak is különbségek, azok nem feltétlenül a tanulásal vagy a képességekkel függnek össze, hanem például a magaviselettel.

A kutatásunk szempontjából érdekesebbek azok a válaszok, amelyek szerint megfigyelhető különbségek a két csoport között.

„A roma diákok hamarabb érnek, ugyanakkor sokszor kilátástalanabbnak érzik az életüket, nem gondolkodnak előre, nem terveznek, és ez határozza meg a tanuláshoz való viszonyukat is, nem tartozik a prioritások közé.” (interjú 5)

Akik a különbség pusztán megállapításán túl az okokat is megpróbálták keresni, többnyire hasonló területen találták meg a válaszokat. Az egyik ilyen megállapítás alapvetően nem etnikai okokra vezet vissza a különbségeket, sokkal inkább a diákok társadalmi hátterét látja döntőnek, és ennek megfelelően a nem roma diákok egy részével kapcsolatban is hasonló tapasztalatokról számolnak be. Az iskolai karrierben tapasztalható különbségek (a gyakorlatban ez többnyire a tanulási nehézségeket jelenti) a családi háttérrel magyarázhatók az interjúalanyaink szerint.

A tanulási motiváció esetében is az a döntő, hogy a tanuló mögött megvan-e a szükséges családi háttér, a támogató és inspiráló közeg. Ennek hiányában még a tehetséges tanulóknak is kicsi az esélyük arra, hogy eljussanak a felsőoktatásba vagy akár csak az érettségi vizsgáig.

„Ha a szülő partner, akkor közösen tudják támogatni abban, hogy tanuljon, akár otthon, akár az iskolában. A családi háttér és a gyerek motivációja a meghatározó, hogy sikeres lesz-e az iskolai pályafutása.” (interjú 8)

Részben egyfajta kulturális különbségre hívják fel a figyelmet azok, akik a roma tanulók körében megfigyelhető „érzékenységet” hangsúlyozták; a tanár hozzáállása az ő esetükben kiemelten fontos.

„Jelentős a különbség a két csoport között, a roma gyerekek sokkal érzékenyebbek, vigyázni kell minden tanárnak, hogy mit mond. Ha egyszer is csúnyán beszél, neki többet nem fogadnak szót, és ugyanolyan hangnemben beszélnek vele azután.” (interjú5)

A roma gyerekek célzott segítése kapcsán megfogalmazott vélemények természetesen alapvetően összefüggenek azzal, hogy látnak-e sajátosan roma tanulókra jellemző nehézségeket, illetve miben látják az eltérés okát. Azok a válaszadók, akik szerint nincs különbség a roma és nem roma tanulók között, illetve azok, akik szerint az eltérések lényegében a szocioökonómiai státusz különbözőségére vezethetők vissza, megfelelő megoldásnak látják a megfelelően kiválasztott pedagógiai módszerek alkalmazását, és a felzárkóztató programok fontosságát emelték ki. Ha a családi háttér jelenti a lemaradás okát, akkor visszatérő gondolat az interjúk során, hogy az iskolának részben át kell vennie a család szerepét ebből a szempontból. A családi háttér „pótlása” néhány esetben odáig terjedt, hogy amikor néhányan nem jelentek meg az írásbelin, akkor az osztályfőnök kocsiba ült, és behozta őket. Emellett kiemelten fontos lehet a türelem,

amivel a középiskolába érkező tanulókat kezelni kell. Bár többnyire azt halljuk, hogy az iskolában a tananyag mennyisége miatt nincs lehetőség a lassabb haladásra, ezeknél a tanulóknál ez sok esetben létszükséglet lenne. Óvatos kritikaként

az is megfogalmazódott, hogy az általános iskolában nem megfelelően értékelték a diákok teljesítményét, így a középiskolában szembesülnek csak azzal, hogy mennyire le vannak maradva.

Külső kapcsolatrendszer, amely hozzájárul a roma fiatalok segítéséhez, továbbtanulásához

A külső kapcsolatok közül kiemelkedően fontos lehetne a helyi roma/cigány önkormányzatokkal kialakított együttműködés, ám a gyakorlatban csak néhány interjúalany számolt be bármiféle közös munkáról. A roma/cigány nemzetiségi önkormányzattal való kapcsolat esetében elsősorban a megkérdezett polgármesterek tudtak érdemi információkat szolgáltatni, hiszen elsősorban ők vannak kapcsolatban velük. Ugyanakkor az általuk felvázolt helyzet sok esetben nem igazán szívdertő, a megkérdezett iskolavezetők tapasztalatai szerint ezek az önkormányzatok nem sokban járultak hozzá a roma diákok továbbtanulásához. Az egyik válaszadó polgármester az oktatási problémákon túllépve, általánosabban is megfogalmazta a helyi cigány önkormányzattal kapcsolatos véleményét. Több interjúban felmerült, hogy bármiféle együttműködés ezekkel a nemzetiségi önkormányzatokkal nagyon személyfüggő, az önkormányzat személyi összetételétől függ, hogy mennyire eredményes a közös munka. Az iskolák vezetői is csak szerény mértékű közös munkáról tudtak beszámolni, a legtöbb intézményben viszont inkább arról panaszkodtak, hogy a nemzetiségi önkormányzat inkább a szakképzés iránt érdeklődik, az érettségire adó iskolákkal kevésbé tartják a kapcsolatot, miközben igény lenne az együttműködésre.

„Le kellene ülni a kisebbségi önkormányzattal, hogy segítsék, hogy a gyerek járjon iskolába, hogy partneri kapcsolat legyen az iskola és a szülő között, ne ellenségnek érezzék a pedagógust.” (interjú1)

Külön kérdésblokk foglalkozott a szociális szakemberek lehetséges szerepével az iskolák munkájában. Miközben a válaszadók mindegyike megemlítette, hogy a roma tanulók jelentős része hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű, az interjúkból az derül ki, hogy a családsegítők és más szociális szakemberek bevonására a pedagógiai munka során nagyon ritkán kerül sor, és valójában az igény sem jelenik meg erre a legtöbb esetben az iskolák részéről. Az is előfordult, hogy kicsit idegenkedve fogadták az új szociális szakembert, részben azért, mert az iskolában az igazgató véleménye szerint nem is nagyon vannak ilyen jellegű problémák, tehát ezért nincs szükség rá. Találtunk példát arra is, hogy inkább gyanakvással tekintettek rájuk. Ez ott történt meg, ahol az iskolavezető szerint egészen szoros kapcsolat alakult ki a diákok és az osztályfőnök között, az utóbbi ismeri a gyerekek problémáit, akik bizalommal fordulnak hozzá. Ez a vezető ki is mondta, hogy ha a diákok inkább a szociális segítőhöz fordulnának a jövőben a gondjaikkal, az felborítaná ezt a jól működő rendszert.

A középiskolák és a települések szerepe a roma diákok továbbtanulásának elősegítésében

A roma származású diplomások alacsony aránya felhívja a figyelmet e társadalmi csoport hátrányos helyzetére, ugyanakkor arra is rámutat, hogy az egyéni erőfeszítések mellett egyéb tényezők teljesülése is szükséges felsőfokú tanulmányok folytatásához. A középiskoláknak kiemelkedő szerepe van roma származású tanulók felsőoktatásba való bekerülésének segítésében.

A vizsgálatba bevont középfokú intézmények vezetői válasza alapján a cigány diákok sikeres továbbtanulásának hátterében a következő elemek fedezhetők fel:

1. szervezeti kultúra, befogadó szemlélet
2. iskolai nevelési program
3. a pedagógusok a diákok mellett, a család felnőtt tagjaira, a szülőkre kiterjedő figyelem, foglalkozás
4. személyes odafigyelés
5. pályaorientáció
6. családdal való együttműködés, partneri kapcsolat
7. egyetemekkel való együttműködés
8. felvételi felkészülést segítő programok
9. egyéb szervezetekkel való együttműködés

Szervezeti kultúra, befogadó szemlélet

Az iskolák vezetői kiemelték a befogadó szervezeti kultúra jelentőségét. A nevelői testület, az intézményvezető szemlélete, látásmódja alapvetően meghatározza, hogy a roma származású gyerekek sajátosságait elfogadják-e. A befogadó iskolai közeg azt jelenti, hogy minden gyermek értéként jelenik meg társadalmi, szociális hátterétől függetlenül, és ezért sikeresen be tud illeszkedni az iskolai közösségbe.

Az iskolai nevelési program, a tanári szerep kiterjesztése

A megkérdezett iskolaigazgatók szerint a sikeres felsőfokú tanulmányok folytatásához hozzájárul a pedagógusok felkészültsége, az iskola szakmai

munkája. Az iskola szakmai munkájához azonban nem csak a képzés minősége és a képzett pedagógusok szaktanári tudása sorolható. Az iskolaigazgatók válasza alapján látható, hogy a minőségi oktatáson kívül a színvonalas nevelési munka is nélkülözhetetlen a hátrányos helyzetű diákok felsőoktatásba történő bekerüléséhez. Az iskolának kompenzálnia, csökkentenie kell azokat a szociális, szocializációs hátrányokat, amelyekkel a gyerekek a családból érkeznek. A pedagógusok feladata közé tartozik tehát, hogy a hiányzó szociális készségeket, szocializációs hiányosságokat felismerjék és fejlesszék, azaz nevelői funkciójuk erőteljesebben érvényesül ezekben az intézményekben, sok esetben a szülők feladataiból, szerepeiből is átvállalnak. Egy nagyobb létszámú iskolában vagy egy nagyobb városban ez a fajta többlet-erőfeszítés nem biztos, hogy megvan, ezért megítélésük szerint máshol kudarccal zárulnának a gyerekek középiskolai tanulmányai.

Személyes odafigyelés, egyéni tanácsadás

A személyes odafigyelés, törődés jelentősége a továbbtanulás eredményessége hátterében szintén megjelenik a válaszadásokban. A tanuló és a tanár közötti személyes kapcsolat lehetővé teszi, hogy bizalom alakuljon ki a két szereplő között, és a tanuló megélheti, hogy a tanár egyéniségére és személyes élethelyzetére, képességére fókuszálva segíti, támogatja őt. Míg csoportban az érintett diák zavart érezhet, mert nem tudja választékosan kifejezni magát, vagy szégyenkezhet szociális helyzete miatt, addig az egyéni személyes helyzet biztonságot nyújt számára. A személyes odafigyelés segíti a tanulói teljesítményt, a továbbtanulás kérdésében a döntést, mivel a tanár a diák egyéni élethelyzetéhez, képességéhez igazodó megoldási javaslatokat fogalmaz meg.

A családdal való együttműködés, partneri kapcsolat

Az iskolaigazgatók mindegyike felhívta a figyelmet a gyermeket körbevevő családi környezet jelentőségére. Egyrészt arra, hogy a tanuló kedvezőtlen szocioökonómiai háttérrel rendelkezik, ami miatt a családi szocializációban erős hiányosságok jelentkeznek, ezért a pedagógusoknak pótolniuk, ki kell egészíteniük ezeket. Másrészt fontosak a családdal való együttműködés, a családokkal való szoros kapcsolat kialakítására tett törekvések is. A szülőkkel való partneri kapcsolatnak ugyanis nemcsak a lemorzsolódás megelőzésében van jelentősége, hanem a pályorientációban, a diákok továbbtanulásának támogatásában és a karriertervezésben is.

Ezzel ellentétes tapasztalata csak egy iskolaigazgatónak van, aki szerint a velük kapcsolatban lévő roma családok integrálódtak a helyi társadalomba, mind a tanulást, mind a munkavégzést fontosnak tartják, ezért gyermekeiket is motiválják az iskolai tanulmányok folytatására.

Felvételi felkészülést segítő programok

A középiskolák tanulói számára az egyetemi felvételi sikeressége érdekében a tanórákon kívüli, tanulást segítő programokat szerveznek. A megkérdezett iskolák a pedagógia eszköztárából jól ismert, a tananyag mélyítését és az érettségire történő felkészülést segítő elemeket sorolták fel: szakkörök, fakultációk, korrepetálás, mentorálás, kirándulások szervezése.

Ösztöndíjprogramok közül az Arany János Tehetséggondozó és az Arany János Kollégiumi Program, a tudományos Diákkörök Országos Konferenciája, az Út az érettségéhez, az Útravaló és a mentorálással összekötött ösztöndíj program került megemlítésre. A legtöbb középiskolai igazgató az AJTP és az AJKP jelentőségét emelte ki, ezek a legelterjedtebb és lenépszerűbb, valamilyen vizsgálatba vont iskolában jelen lévő programok. Két intézményben jelenik meg csupán egyéb, nem kormányzati forrásból finanszírozott ösztöndíj is. Az egyiket a gimnázium alapítványa, a másikat egyházi forrás biztosítja a rászoruló hátrányos helyzetű gyerekeknek tanulmányaik folytatásához.

Pályorientáció

A személyiséghez, a személyes képességekhez igazodó pályaválasztás alapvetően befolyásolja a felsőoktatásban folytatott tanulmányokat. A középiskolának fontos feladata, hogy segítse tanulóit a pályaválasztásban, megfelelő ismeretekkel lássa el őket a különféle szakmákról, a felsőfokú intézmények képzési kínálatáról, valamint a fiatal érdeklődéséhez, személyiségéhez, képességeihez igazodó képzésekről. Minél hamarabb sikerül számára egy reális, érdeklődésének, képességének megfelelő pályát találni, a diák annál motiváltabb és sikeresebb lesz céljai elérésében. A hátrányos helyzetű cigány diákok felsőfokú tanulmányainak eredményességét támogatja, hogyha olyan egyetemet választanak, ahol ugyanazt a törődést, elfogadást, támogatást kapják a hallgatók, mint amit a középfokú intézményben megszoktak. Ebben különösen nagy jelentősége van a roma szakkollégiumoknak, kiemelten azok mentorprogramjának

Egyetemekkel való együttműködés

A tanulók sikeres pályaválasztását segítheti elő a középfokú és a felsőfokú intézmények közötti együttműködés. Az egyetem világába való betekintés megkönnyíti a fiatal számára az átlépést az egyik intézményrendszerből a másikba. Az egyetem vagy a szakkollégium munkatársaival kialakított személyes kapcsolat biztonságot nyújt, és oldja a diákok kezdeti félelmeit, bizonytalanságát. Ez azonban nem elterjedt, ad hoc módon jelenik meg a középiskolák életében. Csupán néhány intézményvezető tett említést azokról az ösztöndíjprogramokról, amelyek célirányosan támogatják diákjaikat bizonyos felsőoktatási intézménybe történő belépésre (elsősorban a honvédelem és közszolgálat területére). Szintén egy-egy esetben jelent meg az interjúkban a roma szakkollégiummal való kapcsolat jelentősége, amely ösztönözheti és motiválhatja a hátrányos helyzetű és roma nemzetiséghez tartozó fiatalokat a továbbtanulásra. Egyéb ösztöndíjprogramok, mint például a Klebelsberg Képzési ösztöndíj-program, egyáltalán nem került megemlítésre. Ez alapján megállapítható, hogy a középfokú és a felsőfokú intézmények

közötti kapcsolat nem erőteljes, illetve a középiskolai tanárok sem kellően tájékozottak a további tanulmányok folytatását támogató ösztöndíjprogramok tekintetében.

Egyéb szervezetekkel való együttműködés

Nem jelenik meg erőteljesen más szervezetekkel való partneri viszony. Egy iskola említette a Nemzetiségi Önkormányzatokkal való kapcsolatot és együttműködést, amely azonban csak egy rövid ideig valósult meg. Egy igazgató emelte ki az iskolai szociális segítővel folytatott partneri kapcsolat jelentőségét a hátrányos helyzetű gyermekek sikeres továbbtanulása kapcsán. Valószínűleg ez annak is betudható, hogy a szociális segítők még nem olyan régóta vannak jelen az intézményekben.

A polgármesterek a hátrányos helyzetű cigány lakosok társadalmi integrációját egy tágabb perspektívában szemlélik. A hátrányos helyzetű roma fiatalok felsőoktatási tanulmányainak sikerességét a városvezetőkkel készített interjúk alapján a következő tényezők befolyásolják:

1. a munka és a tudás mint érték
2. a társadalmi normák követése
3. a településen élők, a városvezetés és a közszolgáltatások szerepe
4. Bursa Hungarica, illetve egyéb támogatási programok
5. a szegregátumok felszámolása

A munka és a tudás mint érték

A települési vezetők válaszaiban fontos elemként jelenik a szülők által végzett munka hatása a gyermek tanulási motivációjára. A polgármesterek szerint a gyermekek számára követendő példaként szolgál a család életvitele, valamint a tanulmányokhoz, munkához való hozzáállása. Értékelésük szerint az elmúlt évek gazdasági változásainak köszönhetően sok cigány lakos számára lehetővé vált a munka világába bekapcsolódni, és ez pozitívan befolyásolta életkörülményeiket, életkilátásaikat.

Szintén segíti a gyerekek tanulási motivációjának kialakulását, ha látják, hogy a tanulás által továbbléphetnek, és nagyobb lehetőségük nyílik magasabb jövedelem megszerzésére. Ha a

családban a tudás mint érték megjelenik, akkor a szülők ösztönzik gyermekeiket az iskolai tanulmányaik folytatására.

A településen élők, a városvezetés és a közszolgáltatások szerepe

Lényeges momentumként tűnik ki a település vezetői és az ott élők befogadó szemlélete, viszonyulása, a személyes kontaktus megléte. Egy-egy kivételtől eltekintve az önkormányzatok kevésbé alkalmaznak célzott, romák számára biztosított támogatásokat vagy programokat, inkább a mindenkire kiterjesztett, univerzális megoldások jelennek meg.

Egy településvezető megítélése szerint a középiskola a város életében olyan jelentős szerepet tölt be, hogy habár fenntartói hatáskörük már nincs, forrásokat biztosítottak az iskolai épületek felújítására, korszerűsítésére. Ebben a középiskolában jellemzően a diákság a helyi lakosokból kerül ki, és a tanulók 90%-a roma származású.

A toleráns magatartás és szemlélet jelentőségét a településvezetők is kiemelték. A sikeres felsőfokú tanulmányok háttérében a településen élők és az iskola toleráns szemlélete áll. Fontos és lényeges momentum a helyben elérhető köznevelési, szociális és egészségügyi intézmények együttműködése.

A társadalmi normák követése

Az integráció megvalósulásának fontos eleme a polgármesterek szerint a normakövetés, a társadalmi szabályok betartása, betartatása. Ebben nemcsak a családok által nyújtott mintának van jelentősége, hanem az iskolának, a tehetséggondozó programoknak, a művészeti vagy a sporttevékenységeknek is. A társadalmi szabályok ezeken a helyeken megtanulhatóvá, elfogadhatóvá válnak a gyerekek életében.

Bursa Hungarica Ösztöndíj és egyéb támogatások

A települések vezetői fontosnak tartják a rászoruló fiatalok felsőfokú tanulmányainak támogatását. A Bursa Hungarica Felsőoktatási Önkormányzati Ösztöndíjat mint hátránykompenzáló támogatást fontosnak tartják, de igyekeznek

egyéb forrásokkal is segíteni a településen élő ifjúság egyetemi tanulmányait, például a nyelvvizsga megszerzésének pénzügyi támogatásával. Mindezeket kiegészítik azok a civil és állami szolgáltatások (pl. óvodák, családsegítés), amelyek a gyermek megszületésétől segítik a családokat, valamint a gyermekeket iskolai tanulmányaik folytatásában, például a Tanoda program segítségével.

Szegregátumok felszámolása

A polgármesterek válaszaiban megjelent, hogy a településen lévő szegregátumok felszámolása kiemelt cél az önkormányzatok munkájában. A szegregátumok rossz lakhatási és infrastru-

kturális körülményei akadályozzák a cigányság társadalmi integrációját a településeken. A szegregátumok megszüntetése, a lakhatási körülmények javítása pozitívan járulnak hozzá mind a családok munkába állásához, mind a gyermekek iskolai előmeneteléhez. A települések többféle megoldást alkalmaznak. Volt, ahol a szegregátumszerűen működő lakótömböt egész egyszerűen felszámolták, megszüntetve ezzel a fizikai elkülönülést. Egy másik településen a szegregátumok megszüntetését a lakókörnyezet infrastruktúrális fejlesztésével, valamint az állami és közösségi szolgáltatások kiterjesztése által képzelik el.

Utánkövetés

Az utánkövetés lehetővé teszi az iskoláknak, hogy értékeljék munkájuk sikerességét, visszajelzést kapjanak erőfeszítéseik eredményességéről a fiatalok sikeres továbbtanulása és pályaválasztása szempontjából. Az intézmények képet kaphatnak arról is, hogy egykori diákjaik sikeresen beilleszkedtek-e az egyetemi életbe, meg tudtak-e felelni a felsőoktatási követelményeknek, adottságaiknak megfelelő pályát választottak-e továbbtanulásuk során.

Az interjúk során kapott válaszok alapján azonban megállapítható, hogy alumni rendszere nincs az iskoláknak. A sikeres felvételi eredményekről tudnak, mivel a diákok visszajeleznek az intézményeknek, a tanároknak vagy az osztályfőnököknek. A későbbiekben azonban a válaszadók jelentős részénél csak a közösségi háló és az osztálytalálkozókat nyújtanak információt a volt tanulóik tanulmányainak és sorsának alakulásáról. Nyilvántartást nem vezetnek róluk. Néhány iskolánál ugyanakkor már erőteljesebben jelentkezik az utánkövetés igénye, itt figyelik a diákok felvételi eredményeinek alakulását. Az intézmények roma szakkollégiumokkal való szorosabb együttműködése segíti a nevelőtestületet abban, hogy tájékozódjanak volt tanítványaik egyetemen nyújtott teljesítményéről.

„Ha nem is hivatalos utánkövetést alkalmazunk, de igyekszünk mindenkit követni a felsőoktatásban is. Ha a roma szakkollégiumban volt valamilyen előadás, elmentem, hogy lássák az egykori diákok, hogy továbbra is fontosnak tartjuk őket. De azt is látjuk, hogy nagy a lemorzsolódás a felsőoktatásban is, a családi háttér itt nagyon hiányzik. Büszkéek vagyunk a továbbtanuló diákokra, és a diákok is büszkéek az iskolájukra, gyakran visszajárnak hozzánk.” (interjú5)

A település vezetőinek még kevesebb a lehetősége a településen élő diákok életútjának nyomon követésére. A kisebb települések polgármestereinek az informális kapcsolatok révén több esélyük van arra, hogy információt kapjanak, ki hova ment továbbtanulni, ki hol végzi tanulmányait. Az utánkövetésre való igény itt is megjelenik, részben azért, mivel megítélésük szerint a település roma közössége előtt a pozitív életutak példaértékűek, és motivációt jelentenek a többi diák, fiatal számára. Másrészt a település humán erőforrás-igényét is nagyobb eredményességgel tudnák biztosítani, ha tájékozottabbak lennének a településen élő diákok tanulmányaival és végzettségével kapcsolatosan.

Hogyan lehetne javítani a roma gyerekek továbbtanulási arányát?

A gyerekek továbbtanulásának segítésére vonatkozó kérdésre az igazgatók és városvezetők többsége nehezen talált választ. A kapott válaszokból a továbbtanulás segítésében három tényező rajzolódik ki. Az egyik az oktatás rendszere, beleértve a pedagógusképzést és a nyelvoktatást is, a másik a családi háttér, a harmadik pedig a mintaadás.

Az igazgatók az oktatás szempontjából elsősorban az oktatás módszertani megújulását, átalakítását hangsúlyozták. Így többek között a kis létszámú osztályok szükségességét, a problémaalapú oktatást, az egyéni foglalkozások erőteljesebb megjelenését. Szükségesnek látják a gyerekek tanulmányi módszertani felkészítését is annak érdekében, hogy hatékonyabban tudjanak tanulni, igaz, az egyik interjúalany utalt a gyerekek túlterheltségére is.

„Az oktatás alapvetően a középosztály számára szól, a gyengébb háttérű gyerekek lemaradnak integrált keretek között. A szabályszerűséget nehezebben tűrik a roma származásúak, ezért kis létszámú osztályokban lehetne őket tanítani, nevelni. De ehhez elfogadó, toleráns pedagógusok kellenek. Egyébként a magatartásbeli problémák miatt beteszik a gyerekeket egy skatulyába, amiből nem tudnak kitörni.” (interjú8)

Az egyik válaszadó szerint a felsőoktatásba való bekapcsolódást ellehetetleníti a hátrányos helyzetű gyerekek számára a jövőben bevezetendő, felvételihez szükséges nyelvvizsgakövetelmény. Az általunk megkérdezett roma szakkollégista hallgatók szerint is az egyik legnehezebb feladat számukra a nyelvvizsga megszerzése. Az oktatás szempontjából kiemelten fontos a pedagógusképzés megújítása is, a pedagógiai innovációk, mérések alkalmazása. Mindezt tömören összefoglalta az egyik válaszadó: *„Meg kell újulni az oktatásnak.”*

A következő tényező, amit kiemeltek az igazgatók, a családi háttér tényező: a családok

megszólításában is látják annak a lehetőségét, hogy több cigány gyerek tanuljon tovább. A szülők alacsony iskolai végzettsége jelentősen befolyásolja a gyermekeik továbbtanulását. A szülők nem látják a diploma megszerzésének jelentőségét, különösen akkor, ha a gyerek egy szakma megszerzésével vagy segédmunkával már tizenhat éves korában pénzt tud keresni. Sok esetben a család anyagi okokra hivatkozva sem tudja segíteni a továbbtanulást, sőt ellenérdekel benne, mivel a gyerekek nemegyszer 16 éves koruktól dolgoznak és hozzájárulnak a családi költségvetéshez. Előfordul olyan is, hogy az iskola inkább elengedi őket 1-2 hétre dolgozni, ami nem szabályos, de néha legalább így rá lehet őket venni, hogy visszatérjenek az iskolába az egyébként 16 évet betöltött, nem tanköteles fiatalok. A családi szocializáció hiányosságait enyhítheti a kollégiumi elhelyezés, ami szintén segítheti a gyerekek továbbtanulását. Az általunk megkérdezett iskolák többsége mellett kollégium is működik; ahol nincs kollégium, ott is felmerül, hogy szükség lenne rá.

A harmadik helyen a mintaadás szerepel, amit mind az igazgatók, mind a városvezetők fontosnak tartanak a cigány gyerekek továbbtanulásának előmozdítása érdekében. Ez a minta lehet egy sikeres roma személy, aki tovább tanult, vagy valamilyen vezető szerepet tölt be akár a helyi közéletben, akár más szakmai területen. A válaszadók közül többen megemlítették, hogy jártak az intézményükben roma szakkollégista hallgatók, és ezt a példát is fontosnak látják a továbbtanulás segítésében. A minták, példák erősíthetik a cigány gyerekeket abban, hogy nekik is sikerülhet a tanulás, az önálló életkezés. A szakkollégiumban ösztöndíjat, személyes segítséget kap a hallgató, ami szintén motiváló tényező.

Összegzés

A kutatás során két intézményi modellt láttunk kirajzolódni. Mindkét iskolában más-más módon, de jelentősen segítik a roma gyerekek továbbtanulását. Ezekből az intézményekből jelentősebb számú cigány gyermek került a felsőoktatásba és a szakkollégiumokba az elmúlt években. Az egyik a Biriben működő Dankó Pista Óvoda, Általános Iskola, Középiskola, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola: *„Ahol mindent elrendez az iskola. Lehet, hogy még sok is. Olyanok, mintha egy inkubátorban lennének.”* (interjú 5)

A helyi önkormányzat nem tudta biztosítani az általános iskola fenntartását, ezért egy Nonprofit Kft. jött létre, ami 2004 óta működteti az iskolát, amely egy többségében hátrányos helyzetű roma gyerekek oktatásával foglalkozó intézmény egy olyan településen, ahol nem élnek romák. Az intézmény a bölcsődétől a középiskoláig minden korcsoportot megcéloz, sőt felnőttképzést is működtet. Az intézmény pedagógusait befogadó szemlélet jellemzi. A pedagógusok körében van fluktuáció, de van egy „kemény mag”, ami állandó. *„Azt látjuk, és azt tudni kell a cigány gyerekek körébe, akkor nincs probléma, hogyha valakihez nagyon kötődnek. Ha nem fogadnak el valakit, akkor ott nincs tovább.”* (igazgató) A pedagógusok szerepköre nem hagyományos, újraértelmeződött, az oktatás mellett a nevelési funkció is erőteljesen jelen van. A pedagógusok tanórán kívüli tevékenység keretében is foglalkoznak a gyerekek fejlesztésével, segítségével. Többféle oktatási módszert és eszközt alkalmaznak a roma származású hátrányos helyzetű diákok továbbtanulásának segítésében.

Kiemelt feladatnak tekintik az alapkompenciák fejlesztését, mivel a tanulók jó részének e területen problémája van. 10. osztálytól pályaaorientáció kezdődik. A hátrányt kompenzáló, lemorzsolódást megelőző és a továbbtanulást segítő, ösztönző eszközök nem különülnek el egymástól, tehát míg a mentorálás célja az egyik tanulónál az iskolai tananyag elsajátításának támogatása, addig egy másik tanulónál a felsőoktatásba

történő továbblépést segíti elő. Az érettségire való felkészítésre fokozottan figyelnek. Emelt szintű érettségire készítenek például lovári nyelvből, korábban társadalomismeretből. Az iskola soha nem zár be, július 1-től táboroztatják a gyerekeket négy héten át Felsődobozán, ahol saját táborhelyet alakítottak ki. Mentortábor szerveznek azoknak, akik már majdnem lemorzsolódtak. A szakiskolában tanulók körében jellemzőbb a lemorzsolódás, a gimnáziumban tanulók már fontosnak érzik a tanulást. A gimnáziumnak presztízse van a környező településen. A szülőket próbálják minél inkább bevonni az iskola életébe, ez azonban nehézkes. A szülők bevonásának nem szokványos módját választották, így például a szülői értekezletet kihelyezik az adott településre, ahol a gyerek lakik. Gyakrabban mennek családot látogatni, mint a többi intézmény pedagógusai. *„Szülői háttérről nem tudunk beszélni.”* Az intézmény a pályázati lehetőségeket is kihasználja, így például a gyerekek szállítását is megoldja, amennyiben ez szükséges (négy iskolabuszsal rendelkeznek). Az intézmény kollégiumot működtet, ami szintén jelentősen hozzájárul a pedagógiai munka segítéséhez, a gyerekek szocializációs szintjének javításához. Az intézmény sajátossága, hogy kapcsolatot tart a felsőoktatási intézményekkel, különösen a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karával.

A másik intézmény a kisvárdai Bessenyei György Gimnázium és Kollégium, amelynek működését jól jellemzi az igazgató mondata: *„Kevésbé gondoljuk azt, hogy az iskola a becsengetéstől a kicsengetésig tart.”*

Az iskolát a tankerületi központ tartja fenn, az iskolában az Arany János Tehetséggondozó Program működik. Az iskola tanulói számára elhelyezést biztosító kollégium az Arany János Kollégiumi Program tagja. Ezenkívül is jellemző, hogy az iskola számos olyan projektet valósít meg, ami a tanítási időn túl biztosít tehetséggondozást, szabadidős tevékenységet, vagy éppen a diákönkormányzat működését segíti. Az iskolát az elérhető források, pályázati lehetőségek

maximális kihasználása jellemzi. A programok sokfélesége mellett az oktatási módszerek is innovatívak az iskolában. A tevékenységközpontú oktatás kiemelt szerepet kap, valamint a kooperatív technikák, a projekt módszer is jelen vannak az oktatásban. A pedagógusokat befogadó szemlélet jellemzi. A pedagógiai tervezés, célkitűzés szerves része az oktatásnak. Az iskola filozófiája, hogy a gyerekek lehetőségek kell adni, hogy próbálja ki magát, mert mindenki tehetséges valamiben. Az iskola tárgyi felszereltsége, infrastruktúrája kiemelkedően jó. A laborok, a tornatermek számos olyan lehetőséget biztosítanak, ami hozzájárul ahhoz, hogy a gyerekek a tanórán kívül is jól töltsék el az idejüket, és kipróbálhassák magukat különböző tevékenységekben. Az iskolában a kompetenciamérések eredményei alapján jelentős a hozzáadott pedagógiai érték. A hátrányos helyzetűek jobb eredményeket érnek el, mint ami a családi háttérindex alapján feltételezhető. *„Nem elveszünk a tanulóktól, hanem esélyt adunk.”* (igazgató)

A sikeres felsőoktatási felvételt az egyéni gondoskodással, a programokkal, a képzési struktúrával, az iskola klímájával érik el. Az emelt

érettségit, a nyelvvizsgát, az ECDL-vizsgák megszerzését a hátrányos helyzetű tanulók az iskola hathatós segítségével érik el, szülői háttér nélkül. A szülőket próbálja az intézmény bevonni a pedagógiai munkába, ez sokszor nehézkes, a családlátogatást is működtetik, de ritkán.

Az intézmény kapcsolatban van felsőoktatási intézményekkel, egy-egy tehetséges diák fejlesztésébe akár egyetemi oktatót is bevonnak mentorálás céljából. A tanulók jelentős számban választják a Debreceni Egyetem szakjait, így a roma szakkollégiumokba is jelentős számban kerültek be az elmúlt években a diákok, annak ellenére, hogy személyes kapcsolat nincs az intézmény és a szakkollégiumok között. Ebben az esetben a diákok egymásnak adják az információt, a szakkollégisták ismertetik meg a lehetőséget a középiskolásokkal.

Mindkét intézmény más-más körülmények között, de befogadó pedagógiai szemlélettel, innovatív pedagógiai módszerek alkalmazásával, mondhatni a kicsengetésen túli időben végzett jelentős pedagógiai munkával járul hozzá a roma tanulók felsőoktatásba való bekerüléséhez.

Absztrakt

Kutatásunk során célunk annak feltérképezése volt, hogy milyen tényezők segítik a roma származású, többségében hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok felsőoktatásban történő továbbtanulását. Kiemelt célunk volt annak vizsgálata, hogy azon középiskolák, amelyek eredményesek voltak e diákok továbbtanulásának segítésében, milyen módszereket, eszközöket alkalmaztak, ennek kapcsán fellelhetőek-e jó gyakorlatok. A kutatásunk módszere – a dokumentum és statisztikai adatelemzés mellett – a szóbeli kikérdezés volt; azon Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolák igazgatóival – összesen kilenc fővel – készítettünk részben strukturált interjút, amelyekből legalább két roma származású diák bekerült a felsőoktatásba, és tagja valamely e megyékben működő roma szakkollégiumnak. Az iskolák vezetői mellett a középiskoláknak otthont adó települések polgármestereit is megkérdeztük.

Kutatásunk eredményeképpen kétféle – min-tának is tekinthető – modell rajzolódik ki. Az egyik modell alapja az, hogy kifejezetten a hátrányos helyzetű roma gyerekek beiskolázására koncentrálnak (az iskolában a roma tanulók aránya meghaladja a 90%-ot), és a pedagógiai módszerek mellett alapvetően szociális munka módszereket is alkalmaznak, különösen a szülő-vel való együttműködés során. A másik modellt az inkluzív oktatás jellemzi. Ennek a sajátossága, hogy a kedvező oktatási feltételek biztosítása mellett kiemelt figyelmet fordítanak a diákok személyes segítésére, amely során a nevelés, a személyiségfejlesztés kitüntetett szerepet kap. Publikációnkban részletesen ismertetjük e modelleket, továbbá azon körülményeket is, amelyek hozzájárultak ezek kialakításához.

Kulcsszavak: *roma szakkollégiumok, továbbtanulás, középiskola*

Abstract

The aim of our research was to identify the factors that contribute to the further education of young people of Roma origin, who typically arrive from disadvantaged or cumulatively disadvantaged environment. Our priority was to explore the methods and tools used by secondary schools that have been successful in helping these students to get into higher education, and whether good practices can be found in this regard. The method of our research – besides document and statistical data analysis – was oral interview. We conducted semi-structured interviews with the headmasters of those secondary schools in Hajdú-Bihar and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties – a total of nine – from where at least two Roma students were enrolled in higher education and the students are members of Roma special colleges in these counties. In addition to the headmasters, we also interviewed the mayors of the municipalities, where the secondary schools are

located. As a result of our research, two models were found, which can be considered as samples in this respect. In the first model the school focuses on the recruitment of disadvantaged Roma children (the proportion of Roma students in that school is over 90%) and in addition to pedagogical methods, they also use social work methods, especially when working with parents. The other model is characterized by inclusive education. The peculiarity of this model is that besides providing favourable educational conditions, special attention is paid to the personal assistance of the students, during which education and personality development play a special role. This paper describes these models in detail, as well as the circumstances that contributed to their development.

Keywords: *roma special colleges, further education, high school*

Felhasznált irodalom

Bálint Lajos, Obádovics Csilla (2018) Belföldi vándorlás. In: Monostori Judit, Óri Péter, Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézet. 217–236.

Bernát Anikó (2018) A magyarországi romák társadalmi integrációja a 2010-es években. In: Kolosi Tamás, Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI.

Bernstein, Basil (1975) Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Pap Mária, Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv*. Budapest: Gondolat. 393–434.

Bourdieu, Pierre (1974) Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. In: Ferge Zsuzsa, Háber Judit (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó. 65–92.

Coleman, James S. (1974) *Iskolai teljesítmény és versenysztruktúra*. In: Ferge Zsuzsa, Háber Judit (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó. 377–397.

Gödri Irén (2018) Nemzetközi vándorlás. In: Monostori Judit, Óri Péter, Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézet. 237–270.

KSH (2019/A) A lakónépesség nem szerint, január 1. (2001-). https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsdoo3c.html (letöltés: 2019. augusztus 12.).

Lannert Judit (2018) *Nem gyermeknek való vidék. A magyar oktatás és a 21. századi kihívások*. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI. 167–185.

Liskó Ilona (2005) *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet. https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/268_lisko_cigkozepfoktovabbtanul.pdf (letöltés: 2019. augusztus 15.).

Pénzes János, Tátrai Patrik, Pásztor István Zoltán (2018) A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. *Területi Statisztika*, 58. évf.1. sz. 3–26.

Somlai Péter (1997) *Szocializáció*. Budapest: Corvina.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton mondunk köszönetet Dr. Lakner Zoltán Lehelnek,
aki tudományos tanácsadóként segítette a kutatás megvalósítását.

Romológia a felsőoktatásban¹

Betekintő

Jelen kutatás célja, hogy áttekintsük a hazai romológiai képzést, a romológiai ismeretek hazai oktatásának körülményeit a különböző képzési szinteken, valamint, hogy feltárjuk, a romológiai ismeretek hogyan jelennek meg a csecsemő- és kisgyermeknevelő, az óvó-, tanító-, tanár-, a társadalomtudományi és egészségügyi képzésekben, valamint a pedagógus továbbképzésben. A kutatás során kíváncsiak voltunk arra, hogy a romológiai ismeretek oktatása milyen képzési rendben és terjedelemben, milyen tartalmakkal valósul meg, s hogy az ország különböző egyetemeinek pedagógusképzésében hogyan jelenik meg a roma kultúra mint ismeret. A szerteágazó intézményi struktúra szükségessé tette, hogy ne csak a romológiai vonatkozásokra fókuszáljunk, hanem átfogó, komplex megközelítésből vizsgáljuk a kérdéskört, ezért kutatásunk során inter- és multikulturális vonatkozások oktatására és a kisebbségekre irányuló tanulmányokra is kitekintettünk.

A kutatás bemutatása

A magyarországi cigányság magas létszáma szinte törvényszerűvé teszi, hogy az egészségügyben, a szociális szférában dolgozók, valamint a pedagógusok munkájuk során szembesülnek a roma családok helyzetével, kultúrájával és szociális problémáival, ezért elengedhetetlen, hogy a társadalomtudományi, egészségügyi, valamint a pedagógusképzésekben részt vevő hallgatók felkészüljenek erre a feladatra. Az 1989-es rendszerváltozás idején átalakuló oktatás-politika fontos felismerése volt, hogy

a kulturális különbségek kezelésében, csökkenésében, a többségi és a kisebbségi társadalom közötti párbeszédben és közvetítésben kiemelt szerepe lehet a pedagógusoknak. Ekkor jelent meg az a kezdeményezés, hogy a pedagógushallgatók képzésének váljon részévé a roma kultúra megismerése. Bár ma már nem lehet megkérdőjelezni a cigányságra vonatkozó tudás átadásának fontosságát, a megvalósítás tekintetében vannak hiányosságok.

Az adatgyűjtés módszere, eszköze

Az adatgyűjtés módszere a dokumentumelemzés volt, aminek keretében sor került egyrészt a Romológia BA, MA szak képzési és kimeneti követelményeinek elemzésére, a romológia BA, MA szak tantervi hálóinak áttekintésére, a szakon oktatott ismeretek funkcionális elemzésére.

Másrészt a hazai felsőoktatási intézmények romológia szakok, illetve a romológia tantárgyat oktató társadalomtudományi, csecsemő- és kisgyermeknevelő-, óvó-, tanító-, tanárképzést megvalósító intézmények, az egészségtudományi képzést megvalósító, valamint szakirányú

.....

¹ A tanulmány „A romológia hazai megjelenése önálló szakként, romológia ismeretek a pedagógus, a társadalomtudományi és az egészségtudományi képzésben. Társadalmi csoportokkal kapcsolatos kutatások és elemzések” című kutatási zárójelentés rövidített, átdolgozott változata, amely a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért támogatásával készült.

pedagógus szakvizsgára felkészítő intézményekben működő szakok képzési és kimeneti követelményeit és tantervi hálóit elemeztük. Összesen 19 szak képzési és kimeneti követelménye és több mint 170 tantervi háló került elemzésre.

A Magyar Képesítési Keretrendszer (MKKR) 2015-ben került kidolgozásra az Európai Képesítési Keretrendszerrel összhangban. A keretrendszer célja az volt, hogy a Magyarországon megszerezhető képesítéseket rendszerbe foglalja,

az egyes szinteket egymásra építve átláthatóvá tegye. A képzési és kimeneti követelmények átdolgozása után a megújult tantervi hálók 2017-ben kerültek bevezetésre minden szakon. A kutatásban a 2017 utáni időszakban megvalósuló tantervi hálókat elemeztük.

A képzési és kimeneti követelmények elemzéséhez kialakított kategóriákat az 1. számú táblázatban foglaltuk össze.

tudás, képesség, attitűd, autonómia, felelősség	kisebbség, inter- multikulturális, roma, cigány, nemzetiségi kulcsszavak megjelenése
szakmai jellemzők, ismeretek	nemzetiségi nyelvre, kultúrára, hagyományra, történelemre stb. irányuló ismeretek
specializáció, speciális ismeretek	kisebbség, inter-, multikulturális, roma, cigány, nemzetiségi kulcsszavak/ismeretek megjelenése

1. táblázat A képzési és kimeneti követelmények elemzéséhez kialakított kategóriák Forrás: saját szerkesztés

A vizsgálatba bevont képzések és szakok köre a következő: a csecsemő- és kisgyermeknevelő, óvó-, tanító, tanár, gyógypedagógia, szociálpedagógia, szociális munka, szociológia, szociálpolitika, politikatudomány, kisebbségpolitika, egészségügyi szervező, ápolás és betegellátás, egészségügyi gondozás és prevenció.

A fentiekben felsorolt szakok tantervi hálói elemzésének szempontjai a következők voltak: a tantárgyak 1. táblázat kulcsszavai mentén történő megnevezése mellett a tantárgy jellege (kötelező, szabadon választott, kötelezően választható), az óraszám és a kreditek száma.

A kutatás korlátai között megemlítenéd, hogy a szabadon választható tárgyak nem minden hálóban voltak nevesítve, a szabadon választható tárgyakat a hallgató bármely, az adott intézményben meghirdetett kurzus választásával teljesítheti. Így ezekre a tárgyakra teljes rálátásunk nem volt. A kutatás korlátai között megemlítenéd, hogy a tantárgyleírások nem kerültek elemzésre. A kutatásban arra keressük a választ, hogy milyen képzések vannak Magyarországon a romológiai ismeretek oktatására, illetve a fentiekben felsorolt szakok tantervi hálóiban hogyan jelennek meg a cigánysággal kapcsolatos ismeretek.

Elméleti háttér

A romológia oktatásának kezdete a rendszerváltás utáni évekre tehető, ekkor kezdtek megjelenni a cigánysággal kapcsolatos ismeretek csírái a felsőoktatásban. „Több helyen – különösen a tanár- és tanítóképző főiskolákon – megfogalmazódott az az igény, hogy a cigánysággal valamilyen formában foglalkoznia kellene a felsőoktatásnak, hiszen az ezekben az intézményekben végzett emberek munkájuk

során nagy valószínűséggel találkozni fognak cigány emberekkel, és nem mindegy, hogy ez a találkozás miként zajlik. A legtöbb helyen egy-egy tanárnak lett »szíviügye« a cigányok élete, akinek a szervezőkészségén múlt, hogy tantárgyi formában megvalósultak-e elképzelései vagy sem. A cigányokról szóló órák – egy-két helyet kivéve – sehol sem épülnek be kötelezően a tananyagba, sőt, van, ahol csak addig tartot-

ták ezeket az órákat, amíg a dolgot szívében viselő tanár foglalkozott vele?” (Kende 1998: 33).

A felmerülő, társadalmilag motivált igények kielégítésére az 1989-es rendszerváltozás óta folyamatosan vannak törekvések, napjainkig többféle, a cigánysággal kapcsolatos képzés folyik Magyarországon a felsőoktatásban. Ugyanakkor a cigány kultúra átfogó és tudományos diskurzusba illesztett vizsgálata és elemzése komplex módon csak a Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszékén tudott kiteljesedni a 21. század első évtizedeiben (Lovas Kiss 2019). Kedvező feltételt teremtett, hogy a térségben a cigány tehetséggondozás olyan elismert intézményei működtek, mint a Gandhi Gimnázium vagy a Collegium Martineum. A Pécsi Tudományegyetemen jelent meg először az az átfogó szemléletmód, amely a képzés céljának a romológia tudományos kérdéseit megértő és értelmezni tudó szakemberek kinevelését tekinti. A romológia szak a humán tudományok cigánysággal kapcsolatos kutatási eredményeit integrálja az egyetemi oktatásba. A szakterületi képzés során arra törekednek, hogy a hallgatók ne csak a magyarországi cigányság világával ismerkedjenek meg, hanem általánosabb nemzetközi, illetve kisebbségi összefüggésekbe ágyazottan értelmezzék a tématerület kérdéseit (Csánicz és Cserti-Csapó, idézi Lovas Kiss 2019)

Kende Ágnes a 20. század végén feltérképezte, hogy milyen cigánysággal kapcsolatos képzések folytak Magyarországon a felsőoktatásban. Ekkor elszórtan, hat helyen tanítottak romológiát, ciganológiát vagy cigánygyerekek tanítására kifejlesztett pedagógiai módszertant a különböző felsőoktatási intézetekben. Hivatalosan két helyen létesült romológia tanszék, máshol specializációként vagy speciális kollégium formájában kínáltak e tárgyban órákat. Kende (1998) vizsgálata során arra volt kíváncsi, hogy mit tanítanak, milyen ismeretek és ideológiák kísérik az oktatás menetét. Kutatásának fókuszában az állt, hogy az egyes kurzusokon mire helyezik a hangsúlyt: a cigányság etnikum volta vagy szociális helyzete kerül-e előtérbe? Milyen útmutatások, módszertani ismeretek fogalmazódnak meg a cigány gyerekek oktatásával kapcsolatban a leendő pedagógusok vagy bölcsészek számára?

Ezeknek a kérdéseknek az adott relevanciát, hogy a képzések mind színvonalukban, mind tartalmukban meglehetősen különbözőek voltak. „*A romológia oktatás címén többé-kevésbé minden felsőoktatási intézmény a cigányok nyelvét, irodalmát, történelmét, néprajzát, képzőművészetét, zenéjét, illetve a cigányság létének szociológiai, pszichológiai, pedagógiai, azon belül pedig gyógypedagógiai, vallásismereti, jogtudományi és kriminológiai problémáit tanítja*” (Kende 1998: 31).

A szerző a tanulmányában arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a felsőoktatás meglehetősen kezdetleges romológiai képzései híven tükrözték a magyarországi cigányokról való köz- és hivatalos gondolkodást.

A romológiai ismeretek oktatásának szempontjából Jenei (2007) kiemeli, hogy a felsőoktatás, ezen belül is a pedagógusképzés reflektorfénybe kerülésének okai között található a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa által 2001-ben megrendelt kutatás eredményeit. A vizsgálat célja többek közt az volt, hogy feltárja, felkészültek-e a pedagógusjelöltek arra, hogy hozzásegítsék a cigány gyermekeket az iskolai sikerek eléréséhez, ennek érdekében rendelkeznek-e a konfliktusok megoldásához alapvető ismeretekkel, és hogyan vélekednek a roma tanulókról. A tanulmány fontos megállapítása, hogy a hallgatók mindössze 7%-a gondolkodik előítélet-mentesen, nyitottan és toleránsan a cigányokról, 14%-uk pedig rasszistának tekinthető. Az ombudsmani vizsgálati eredmények kijelölték a pedagógusképző felsőoktatási intézmények számára a legfontosabb feladatokat, amelyek a következőképpen foglalhatók össze:

- az előítéletes hallgatók szemléletének alakítása;
- romológiai ismeretek beépítése a kötelező tárgyak sorába;
- szakirányok, specializációk keretében a hallgatók felkészítése a cigány népismereti oktatására;
- cigány nyelvek (romani, beás) oktatásának megszervezése;
- felkészítés a multi- és vagy interkulturális nevelésre;
- alternatív, differenciált, fejlesztő pedagógiák oktatása (Jenei 2007).

Kállai 2007-ben kérdőíves kutatást végzett a felsőoktatási intézmények körében.

A kutatás célja annak feltárása volt, hogy mely felsőoktatási intézményekben tartanak multikulturális vagy interkulturális neveléssel, kisebbségekkel vagy romológiával foglalkozó kurzust. A kurzusok hogyan hatnak a hallgatók személyiségére. Összesen 72 felsőoktatási intézményt kerestek meg több alkalommal, és az első megkeresés igen szerény eredményt hozott. 31 intézmény többszöri megkeresésükre sem reagált, 24 felsőoktatási intézmény elutasító választ adott: náluk egyáltalán nem foglalkoztak a témához illeszkedő ismeretek átadásával; míg 17 egyetem és főiskola jelezte, hogy hallgatóiknak ilyen és hasonló témájú ismereteket közvetítenek, és összesen 41 kurzust jelöltek meg. Ezek mintegy harmada azonban nem kifejezetten a vizsgált területre irányul: más tantárgyak keretében jelennek meg a multikulturalitás, illetve a romológiai ismeretek, jellemzően a szociálpolitika és gyermekvédelem tárgyakhoz kapcsolódva. A kutatás eredménye szerint a romológiával, multikulturális vagy interkulturális neveléssel foglalkozó kurzusok között csak kis számban talált minimum két féléves, egymásra épülő kurzusokat, a legtöbb kurzus mindössze egy féléves volt. A romológia témájú kurzusok többnyire – feltehetően az Európai Unió támogatásának, illetve az ombudsmani ajánlásokra reagálva – 2003/2004-ben vagy később indultak, nem tekintettek nagy múltra vissza, mindössze néhány év oktatási tapasztalatait tükrözték. A főiskolák közül elsősorban a tanítóképző és szociális (elsősorban szociálpedagógus) képzést folytató intézmények jelezték, hogy foglalkoznak ilyen tárgyak oktatásával. Kötelező jelleggel azonban leginkább a szociális munkások, védőnők és szociálpedagógus hallgatók kaptak ilyen képzést, bár az esetek többségében ezek a tantárgyak szabadon vagy kötelezően választhatóak. Kiemelkedő jelentőségű ebből a szempontból az egyik tanítóképző főiskola, ahol minden hallgató számára kötelező a több féléven át tartó, egymásra épülő romológia tárgyak felvétele (Kállai 2012).

Kállai az általa vizsgált képzések között kiemelte a szociálpedagógia szakot, amiben a többihez képest hagyományosabbnak mondható a romo-

lógia ismeretek jelenléte. „Az adatfelvétel pillanatában is folyó, tehát folyamatosan meghirdetett kurzusok közül a legnagyobb múltra a szociálpedagógus képzések ilyen témájú tantárgyai tekintenek vissza: a rendelkezésünkre álló információk alapján elmondható, hogy 1992-ben indult ilyen tantárgy először azok közül, amelyek a jelen kutatásban szerepelnek. Az első tantárgyak elsősorban a cigánysággal, mint szociálisan hátrányos helyzetű, kiszolgáltatott réteggel foglalkoztak, így elsősorban a szociális képzések területén kerültek bevezetésre. Összességében elmondható, hogy a vizsgálat pillanatában a hazai felsőoktatásban már megfigyelhető volt egyfajta nyitottság a multikulturális tartalmak képzésbe való beemelése iránt, mely elsősorban a romológia tárgyak megjelenésével valósult meg. Azonban ezen ismeretek és az interkulturális kompetenciák fejlesztése a hazai felsőoktatási gyakorlatban nem kötelező elem, a képzési követelmények szintjén nem jelenik meg, az egyes intézmények, karok vagy szakok stratégiáitól függ, hogy beemelik-e a felsőoktatási curriculumba vagy sem” (Kállai 2011: 93–94). A romológia felsőoktatásban betöltött helyzetét vizsgálta Cserti Csapó (2008). A kutatásba tizenöt felsőoktatási intézményt vont be. Az intézmények két csoportja rajzolódott ki. Az egyik csoportba nyolc felsőoktatási intézmény sorolható, ezekben a romológiával kapcsolatos kurzusok bizonyos szakok hallgatóinak tantervében kötelezően vagy szabadon választható tárgyként, speciálkollégiumként vannak jelen, így biztosítják a romológiai ismeretek megszerzését a hallgatók számára. A másik csoportba hét intézményt sorolt, itt a specializációk, szakirányok keretében elmélyültebben foglalkoznak a romológia szakterületével. Ez esetben a hallgatók alapidiplomájukhoz ezen ismeretekről kiegészítő tanúsítványt, diplomamellékletet szerezhhetnek. A szerző kutatásának eredményeként a következő megállapítást tette: „...kirajzolódik az a tendencia, hogy a felsőoktatásban megjelenő romológia programok nagyobb részben jellemzően a pedagógia szakterületéhez kapcsolódnak – óvodapedagógus-képzés, tanító- és tanárképzés. Sajnos a felsőoktatás képzési kínálatában bőven vannak olyan szakterületek, ahol hiányzik ezen témák bevezetése, pedig szükség lenne rá. Olyan

szakmák képviselői, amelyek mindennapi munkájuk során gyakran találkoznak roma, cigány emberekkel, gondjaikkal, problémáikkal és azokkal a konfliktushelyzetekkel, amelyeket a más szo-

ciokulturális, családi háttér, eltérő szubkultúra, vagy réteghelyzet generál, nem kapnak megfelelő felkészítést e konfliktusok megértésére és helyes kezelésére” (Cserti Csapó 2008: 77).

A kutatásba bevont képzések áttekintése

Romológia

A romológus alapképzés célja a cigányság politikai, jogi, nyelvi, kulturális, oktatási, demográfiai, munkaerő-piaci helyzetét értő és értelmezni tudó szakemberek kibocsátása. Olyan romológusok képzése, akik egyfajta kulturális brókerként közvetítő szerepet képesek betölteni. A végzett hallgatók interkulturális kommunikatív kompetenciák birtokában képesek a kultúrák közötti közvetítésre a cigány/roma közösségeket érintő kérdésekben. Épp úgy tudják a cigányok érdekeit artikulálni a különböző társadalmi szervezetek felé, mint ahogyan képesek a társadalmi szervezetek által megfogalmazott igényeket közvetíteni a lokális cigány közösségeknek. A BA szinten megszerzett tudás alkalmassá teszi a szakot elvégzőket arra is, hogy hazai, nemzetközi vagy nemzetiségi szervezetekben, önkormányzati és kulturális intézményekben, vállalatoknál, a kulturális menedzsment, az újságírás vagy a PR területén helyezkedjenek el.

A romológus mesterképzés ezeken felül a megszerzhető tudást kiterjeszti az európai térségre, és tudományos kutatásvezetői szintre emeli, illetve a mesterképzésben résztvevők számára lehetőséget kínál a doktori képzésbe való bekezdésre is.

Meghatározó területe a képzésnek a nyelv oktatása. Már a BA szakon végzett hallgatókkal szemben is követelmény, hogy romani vagy beás nyelven középfokú (B2), komplex típusú nyelvvizsga szintjén hétköznapi, kulturális, társadalmi szövegeket tudjanak helyesen, gördülékenyen és választékos stílusban alkotni és értelmezni írásban és szóban egyaránt. Mester szinten pedig már felsőfokú (C1), komplex típusú nyelvvizsga teljesítése is követelmény.

A romológia szak több mint húsz éven keresztül a Pécsi Tudományegyetemen volt csak elérhető.

A képzés bővült, Kelet-Magyarországon a Debreceni Egyetemen a 2019/20-as tanévben elindult a romológia alapszak. A Debreceni Egyetem új képzésében innovatív elemként jelent meg a nagy óraszámú bíró terepkutatás, ami kiemelt fontosságú szerepet tölt be a hallgatók gyakorlati tapasztalatainak megszerzésében. A frissen létrejött romológiai képzésnél előtérbe kerül az alkalmazott társadalomtudományi irányultságú, tereporientált jelleg és a kulturális közvetítői szerepkör. Az órateremben hangsúlyosan jelenik meg a terepfelkészítés és a terepgyakorlat. A képzés a különböző terepeken közvetlenül megszerzett tapasztalatok alapján szerzett tudásnak nagy szerepet szán. A tereporientált romológia alkalmazásának meghatározó célja a helyi szintű fejlesztések elősegítése a társadalmi részvétel megteremtésével, azaz a helyi cigány közösségek bevonása a mikrovilágukat érintő döntési folyamatokba.

A romológia szak nem „tömegszakként” jelenik meg a képzési palettán. Nem várható iránta nagy érdeklődés, különösen azért nem, mert a romológus szakma társadalmi ismertsége csekély, szerepe és jelentősége még nem szervesült a közgondolkodásban. Az emberek ritkán találkoznak romológusokkal, nem tudják, kik ők, és mi a kompetenciájuk. Megkerülhetetlen problémaforrás, hogy napjainkban még nemigen beszélhetünk romológus munkakörökről, és ebből következően romológus életpályamodell sincs. Nincsenek kifejezetten romológusok számára betölthető munkakörök és álláslehetőségek. Épp azok az alapinformációk hiányoznak, amelyek a szakma társadalmi presztízsét megadhatnák és ezzel egyetemi jelentkezéseket generálhatnának. Mivel nincsen hétköznapi tapasztalat a romológusokról, nem tudható, hol helyezkedhetnek

el, és mekkora lesz a jövedelmük; az érdeklődő fiatalok számára kockázatos vállalkozásnak tűnik erre a szakra jelentkezni. Ugyanakkor a levelező képzésre felvettek magas száma jelzi, hogy a romológia szak kínálta kompetenciáknak helye van a képzési palettán. A felvételi adatokból az is kiolvasható, hogy a jelentkezők közül sokaknak nem sikerült bejutniuk az egyetemi képzésbe. Mindez felveti a követelményrendszer újragondolásának szükségességét, mert számos olyan nehéz helyzetből, halmozottan hátrányos körülmények közül magát kiverekedő fiatal előtt vágja el a magas felvételi követelményszint a lehetőséget, akik különösen alkalmasak lennének a romológus közvetítő szerep betöltésére. A romológia alapszak elvégzésével beás nyelvből B2-es szintű nyelvvizsga szerezhető. Mesterképzésben a záróvizsga letétele felsőfokú (C1), komplex nyelvvizsga-követelmények teljesítését igazolja a választás szerinti romani vagy beás nyelvből. Az idegen nyelvek műveltségi területhez tartozó romológiatanár (romani nyelv és kultúra vagy beás nyelv és kultúra tanára) tanárszakra történő felvétel feltétele romani vagy beás nyelvből legalább középfokú (B2), komplex típusú államilag elismert vagy azzal egyenértékű nyelvvizsga.

A Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszékén az alap- és a mesterfokú oktatásban elméleti és gyakorlati irányból egyaránt jelen vannak az európai kitekintésű, sokoldalú inter- és multidiszciplináris nézőpontok, a cigánysággal kapcsolatos kutatási eredményeiket integrálják az egyetemi oktatásba is. Pécsen a többciklusú képzésben megjelent osztatlan képzésben a romológia szak, majd a romológiatanár szak, és a 2013-ban megindult osztatlan képzésben az idegen nyelvek műveltségi területen a romológiatanár (romani nyelv és kultúra/beás nyelv és kultúra tanára specializációk választásának lehetőségével), a beás nyelv és népismeret vagy a romani nyelv és népismeret tantárgy tanítására, az iskola pedagógiai feladatainak ellátására történő felkészítéssel. A Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszékén működő Romológiatanár szakon általános és középiskolai tanárokat képeznek; erre részletesebben a tanárképzési résznél térünk ki.

Pedagógusképzés

A pedagógus szakok képzési és kimeneti követelményeit áttekintve megállapítható, hogy nem vagy csak minimálisan jelenik meg benne elvárásként a romológia mint ismeret. Legfeljebb az inter- és multikulturális ismeret van előírva a csecsemő- és kisgyermeknevelő, óvó-, tanítóképzéseken, így a tantervi hálókban is leginkább ezek találhatók meg. Az attitűd vonatkozásában a befogadó és multikulturális szemlélet elsajátítása elvárás. Az érintett tárgyak óraszámát tekintve többnyire 30 óra/félév a kurzusok időtartama, és többségében két-három kredittel ismerik el a megszerzett tudást. A tantárgyak nem épülnek egymásra, egy félévben valósul meg az oktatásuk. A hálók többségében legfeljebb egy-két olyan tárgy van, ami cigánysággal kapcsolatos ismereteket tartalmaz.

Csecsemő- és kisgyermeknevelő alapszak

A Csecsemő- és kisgyermeknevelő képzés BA szinten 2009-től van jelen a magyar felsőoktatásban. A hallgatók a végzettség megszerzésének birtokában elsősorban koragyermekkorai ellátást biztosító intézményekben dolgozhatnak, így többek között bölcsődékben, biztos kezdet gyermekházakban, vagy a gyermekvédelem területén a különleges ellátást nyújtó gyermekotthonokban helyezkedhetnek el.

Jelenleg tizenkét felsőoktatási intézményben folyik Csecsemő- és kisgyermeknevelő képzés BA szinten, ezek a következők:

1. Apor Vilmos Katolikus Főiskola,
2. Eötvös József Főiskola,
3. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar,
4. Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Kar,
5. Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar,
6. Gál Ferenc Főiskola,
7. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar,
8. Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar,
9. Neumann János Egyetem Pedagógusképző Kar,
10. Nyíregyházi Egyetem,

11. Pécsi Tudományegyetem,
12. Soproni Egyetem Benedek Elek
Pedagógiai Kar.

A Csecsemő- és kisgyermeknevelő BA szak képzési és kimeneti követelményében a hallgatók attitűdjének alakításához elvárásként fogalmazódik meg, hogy befogadó multikulturális szemlélettel rendelkezzenek, ugyanakkor ehhez kapcsolódó ismeretanyagot/tudást nem ír elő a rendelet. A választható specializációk keretében az inter- és multikulturális nevelés van nevesítve, így a hallgatónak lehetősége nyílik ilyen ismeretekre szert tenni. A specializáció többféle ismeret elsajátítására kínál lehetőséget. A romológia és a hozzá kapcsolódó ismeretek elsajátítása esetleges, a tantervi háló kínálatának, illetve a hallgató választásának a függvénye.

A tizenkét tantervi hálót áttekintve megállapítható, hogy egy kivételével valamennyi háló tartalmaz a cigánysággal kapcsolatos ismereteket, legfeljebb egy-két tárgy erejéig. A tantervi hálókat elemezve látható, hogy két esetben nem jelenik meg semmilyen romológiai vagy ahhoz kapcsolódó tantárgy, egy hálóban pedig csak kötelezően választható vagy szabadon választható formában jelen. A vizsgált hálókból kifejezetten romológiai tárgy kevés van, elsősorban multikulturális, interkulturális nevelés címmel jelennek meg kötelező jelleggel vagy választhatóként. A hálókból talált tizenhét tárgyat áttekintve megállapítható, hogy jellegüket tekintve több a kötelező (9), mint a szabadon választható (5) vagy a kötelezően választható (3) tárgy. A kötelező és a kötelezően választható tárgyak száma alapján valószínűsíthető, hogy a csecsemő- és kisgyermeknevelő hallgatók a személyes érdeklődés/választás mellett kötelezően is elsajátítanak a cigánysághoz kapcsolódó ismereteket.

Az óvodapedagógus BA

Az óvodapedagógus alapképzési szakon jelenleg tizennégy felsőoktatási intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Apor Vilmos Katolikus Főiskola,
2. Eötvös József Főiskola,
3. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tanító-
és Óvóképző Kar,

4. Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Kar,
5. Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és
Gyógypedagógiai Kar,
6. Gál Ferenc Főiskola Pedagógiai Kar,
7. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar,
8. Károli Gáspár Református Egyetem
Tanítóképző Főiskolai Kar,
9. Neumann János Egyetem
Pedagógusképző Kar,
10. Nyíregyházi Egyetem,
11. Pázmány P. Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
12. Pécsi Tudományegyetem Kultúraturományi,
Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar,
13. Soproni Egyetem Benedek Elek
Pedagógiai Kar,
14. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula
Pedagógusképző Kar.

Az óvodapedagógus szak képzési és kimeneti követelményben a hallgatók attitűdjének alakításához elvárásként fogalmazódik meg, hogy befogadó multikulturális szemlélettel rendelkezzenek. Az ismereteket tekintve – hasonlóan a csecsemő- és kisgyermeknevelő szakhoz – a multi- és interkulturális nevelés jelenik meg, mint megszerezhető speciális ismeret.

Az óvodapedagógus képzés tizennégy tantervi hálójának áttekintése után a következő megállapítást tesszük: összesen 24 tárgyat találtunk a kulcsszavak mentén. Mindössze öt hálóban jelenik meg a romológia tárgy, ezek közül egyben kötelező, egyben műhelymunka keretében, háromban pedig kötelezően választható. A legnagyobb számban az interkulturális, multikulturális nevelés van jelen – öt hálóban – kötelezően választható formában. Szabadon választható formában két háló kínál romológiához kapcsolható, azt kiegészítő ismereteket. A tantárgyak többsége kötelezően választható (összesen tizenhét), három kötelező, további kettő szabadon választható, egy pedig műhelymunka keretében valósul meg. A kötelezően választható tárgyak négy intézmény tantervi hálójában is úgy jelennek meg, hogy jelentős számú modulból kell választani a hallgatónak. Az egyik egyetemen például 10 modulból kell hármat választani, a tíz modulból egy a roma modul, a választása pedig a hallgató döntésétől függ.

Kállaihoz (2012) hasonlóan egy olyan óvó-, tanítóképzést folytató intézményt találtunk, ahol több féléven át, egymásra épülő tárgyként jelennek meg a romológiai ismeretek. Itt specializációt is kínálnak Multikulturális nevelés és Cigány-roma specializáció címmel, amik közül az egyiket választani kell (kötelezően választható), ennél fogva az a hallgató is biztosan szerez a cigányokkal kapcsolatban ismereteket, aki nem cigány-roma szakirányon tanul.

Az óvodapedagógus-képzésben a romológiai és az ahhoz kapcsolódó ismeretek köre megjelenik – leginkább az interkulturális, multikulturális ismeretek –, de nagy részben kötelezően választható tárgyak, választható specializációk között. Így a nagy kínálat és választási szabadság mellett könnyen előfordulhat, hogy a hallgató számára kimaradnak ezek az ismeretek.

Tanítóképzés

A diploma megszerzését követően szinte bizonyos, hogy a tanítók pályájuk során valamilyen formában találkozni fognak cigány tanulókkal, sőt számos végzett tanító halmozottan hátrányos helyzetű, pauperizálódott térségekben vagy egyenesen szegregált roma közösségekben tud elhelyezkedni, ezért szakmai felkészítésük fontos eleme a roma kisebbségi közösségek szociokulturális viszonyainak módszeres megismerése. Magyarországon tizenöt felsőoktatási intézményben folyik tanítóképzés, de ezekben az intézményekben eltérő mértékben és jelleggel jelenik meg a roma kultúrához kapcsolódó oktatás és tananyag.

1. Apor Vilmos Katolikus Főiskola (Vác),
2. Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
3. Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar,
4. Eötvös József Főiskola (Baja),
5. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar (Budapest),
6. Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Kar (Eger),
7. Gál Ferenc Főiskola (Szeged),
8. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar,
9. Károli G. Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar (Nagykőrös),

10. Neumann János Egyetem Pedagógusképző Kar (Kecskemét),
11. Nyíregyházi Egyetem, Óvó és Tanítóképző Intézet,
12. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Vitéz János Tanárképző Központ (Esztergom),
13. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar (Szekszárd),
14. Széchenyi István Egyetem (Győr),
15. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar.

A tanítóképzésben bővebb kifejtést konkrétan a romákkal kapcsolatban a képzési és kimeneti követelmények nem tartalmaznak, de a dokumentum a 6–12 éves korosztály nemzetiségi nevelésére vonatkozóan több általános instrukciót is közöl. Így a képzés célja nemzetiségi szakirányon az általános iskola első négy évfolyamán valamennyi műveltségi terület, és az első hat évfolyamán a nemzetiségi anyanyelvi nevelés feladatainak ellátása. A hallgatók attitűdjére vonatkozóan elvárás, hogy inkluzív, befogadó szemlélettel rendelkezzenek.

A tizenöt tantervi háló elemzése során fontos tanulság, hogy a leendő tanítók képzésében legtöbb esetben csak egy-két tárgy képviseli a kisebbségi kérdéskört vagy eleve a romológiát. Bővebb ismeretekhez azok juthatnak, akik valamilyen inter-, multikulturális, kisebbségi vagy roma-tematikával foglalkozó specializációt vesznek fel. (Amennyiben az adott intézményben van ilyen.) Árnyalt és összefüggések bemutatására alkalmas romológiai ismeretátadás esélyét csak a roma szakirányok biztosítják, ahol a tanulmányaikat folytató hallgatók cigány nyelvi, iskolai szaknyelvi, irodalmi, néprajzi, iskolai módszertani és kétnyelvűségelméleti speciális tartalmú stúdiumokat teljesítenek.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a romáról/cigányokról szóló ismeretátadásnak már árnyalt és összetett példáit is megtalálhatjuk a tanítóképzési palettán, de még mindig túlnyomóan jellemző, hogy csak részleges tudást nyújtó, egy-egy önmagában álló kurzus képviseli a témát. Mindez azért is jelent problémát, mert

az általános iskola alsó tagozatának döntő szerepe lehet a sajátos körülmények közül érkező cigány gyerekek oktatásában, nevelésében egyaránt. Ehhez pedig megfelelő kompetenciákra volna szüksége az alsó tagozatos osztályokban nagyrészt egyedül tevékenykedő tanítóknak.

Nemzetiségi cigány/roma szakirány, nemzetiségi cigány/roma pedagógusképzés

A nemzetiségek oktatását a 2011. évi CXCV. a Nemzeti Köznevelésről szóló törvény mellett többek között a 2011. CLXXIX. Törvény a nemzetiségek jogairól szóló törvény is szabályozza. Meghatározza a nemzetiségi oktatás tartalmát, a nemzetiségi oktatás kötelező eleme az adott népcsoport történelmének, hagyományainak, kultúrájának megismertetése. A Köznevelési törvény szerint a közoktatás nyelve a magyar és a vele együtt élő kisebbségek nyelve, így a nemzetiségi oktatásnak szerves része a nyelvoktatás. A cigány nemzetiségi népismeret legfontosabb területei a roma és a beás nemzetiségi népismeret tananyag korpusza, a roma és a beás nemzetiségi népismeret tankönyvei és tanítási, tanulási segédanyagai, tanítás-tanulási modelljei, a roma és a beás nemzetiségi népismeret törvényi környezete és szabályozása, a cigány nemzetiségi népismeret teoretikus háttere, kritikai olvasata, lehetséges narratívái.

Az óvó- és tanítóképzésben az általános pedagógiai, módszertani ismereteken túl önálló szakképzettséget eredményező szakirányként, cigány-roma képzési „irányultság” elnevezéssel is jelen van a romológia. A nemzetiségi óvodapedagógusok és a tanítók alapképzésben tanulnak, míg a nemzetiségi tanárok képzése mesterképzés, illetve 2013 szeptemberétől osztatlan képzés keretében történik.

A romológiai ismeretek oktatására bővebb lehetőséget kínál az óvó- és tanítóképzésben a nemzetiségi cigány-roma szakirány. 2019-ben négy intézményben valósul meg a nemzetiségi óvodapedagógus cigány-roma szakirányon oktatása:

1. Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar,

2. Eötvös József Főiskola,
3. Apor Vilmos Katolikus Főiskola,
4. Gál Ferenc Főiskola Pedagógiai Kar.

A Nemzetiségi óvodapedagógus cigány-roma szakirányt is működtető négy intézmény általános óvodapedagógus szakjain összesen csak hat tárgyat találtunk, tehát ezekben a hálóban is csak legfeljebb egy-két tantárgyban jelenik meg a cigánysággal kapcsolatos ismeret. Ennek oka lehet az intézmények részéről az a feltételezés, hogy akit a téma mélyebben érdekel, a nemzetiségi szakirányon elsajátíthatja azt. Mind a nemzetiségi óvó, mind a nemzetiségi tanító szak tantervi hálóit áttekintve megállapítható, hogy árnyalt és összefüggések bemutatására alkalmas romológiai ismeretátadás esélyét biztosítják, valamint a tanulmányaikat folytató hallgatók cigány nyelvi, iskolai szaknyelvi, irodalmi, néprajzi, iskolai módszertani és kétnyelvűség-elméleti, speciális tartalmú stúdiumokat teljesítenek. A szakirányon jelentős óraszámot képvisel a gyakorlati képzés.

A cigány/roma szakirányok választása viszont csak a leendő tanítók szűk metszetét jellemzi, miközben a cigány gyerekek oktatásának, képzésének kérdése a végzett tanítók jelentős részét érinteni fogja.

Gyógypedagógus

A gyógypedagógia alapképzési szakon 2019-ben nyolc felsőoktatási intézményben folyik oktatás. (2020-tól kilencre bővül a képző intézmények száma.) Ezek a következők:

1. Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar,
2. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
3. Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Kar,
4. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar,
5. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
6. Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar,
7. Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar,
8. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula

Pedagógusképző Kar

A gyógypedagógus-képzésben mind BA mind MA szakon a romológia kevésbé jelenik meg. A vizsgálatba bevont nyolc tantárgyi háló közül háromban nincsen romológia vagy hozzá kapcsolható tantárgy. Egy hálóban jelenik meg a romológia tárgy kötelező jelleggel, további két hálóban kötelezően választható. A multikulturális ismeretek tárgya kötelező, illetve kötelezően választható jelleggel három hálóban található meg. Két további hálóban szabadon választható a cigánysággal kapcsolatos ismereteket is tartalmazó tantárgy. A cigánysággal kapcsolatos ismeretanyag annak ellenére minimális, hogy a gyógypedagógusok is egészen biztosan tanítanak majd roma gyerekeket. A nyolc hálót áttekintve megállapítható, hogy egy kivétellel valamennyi legfeljebb egy-két tárgyat tartalmaz a cigánysággal kapcsolatos ismereteket tekintve.

Tanárképzés

Magyarországon öt olyan felsőoktatási intézmény van, ahol a tanárképzésben helyet kapott a romológiai ismeretek oktatása. Ezek a következők: A Debreceni Egyetem Református és Hit tudományi Egyetem tíz féléves osztatlan tanár szakján a hittanár-nevelőtanár képzési programban, az Eszterházy Károly Egyetem, Pedagógiai Kar tíz féléves osztatlan tanár szak közösségi művelődés tanár képzési programjában, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának tíz féléves osztatlan tanári szakjának, valamint kettő, négy és öt féléves tanári mesterszakjainak képzési programjában, a Nyíregyházi Egyetem tíz féléves osztatlan tanári szakjának, valamint kettő és négy féléves tanári mesterszakjainak tanári felkészítés képzési programjában, valamint a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tíz és tizenegy féléves osztatlan tanári szakjának tanári felkészítés képzési programjában. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tizenegy féléves osztatlan tanári szakján a romológiatanár szak az, ahol megjelennek ezek az ismeretek.

A tanárképzés általános képzési és kimeneti követelményében megjelenik, hogy a szakképzett tanár attitűdjére az inklúzió szemlélete jellemző, ennek érdekében tanári munkáját az

esélyegyenlőséget szem előtt tartva, a demokratikus értékekre törekedve, előítéletektől mentesen kell végezze. Képesnek kell lennie a tanulóközösségben a tanulók sokszínűségének és különbözőségének elfogadására, nyitottnak az eltérő vélemények és értékek megismerésére és tiszteletben tartására, különös tekintettel az etnikumokra és nemzetiségekre. Elvárás, hogy ez az attitűd a tanár kapcsolatteremtésére is jellemző legyen, azaz a kulturális különbözőségeket kommunikációs helyzetekben is vegye figyelembe és tolerálja.

A hazai tanárképzés tantárgyi hálójának áttekintéséből kirajzolódik, hogy nem egyforma hangsúly esik az egyes tanárszakokon a romológiai ismeretek oktatására. Gyakran partikulárisan, fragmentáltan, egymással nem kompatibilis módon vannak jelen ezek az ismeretek az oktatásban. Romológiai ismereteket nyújtó tárgy kevés tanárképzési szakon található (hittanár, közösségi művelődési tanár, történelemtanár, állampolgári ismeretek tanára). Fontos megjegyezni, hogy gyakran nagy egyetemeken a tanárképzési kínálatában sem szerepel a romológiai ismeretek tanítása, még az általános, tanári felkészítésben sem lelhető fel minden képzésben.

A romológia oktatásának és a képzési rendszerbe illesztésének legavatottabb szakembere a romológiatanár. A 12 féléves osztatlan tanárképzés alapvetően az idegennyelv-tanári pozícióra képez, a kétféle választható specializáció, a romani nyelv és népismeret, beás nyelv és népismeret. A magas (legalább B2) szintű kommunikációs kompetenciával rendelkező romológia szakos hallgató tudományos szinten sajátítja el a beás vagy romani nyelv főbb jellemzőit és ezek összefüggéseit. Ezen túlmenően ismereteket szerez a hazai cigányság társadalmi, politikai, jogi, kulturális, oktatási, demográfiai, egészségügyi és munkaerő-piaci helyzetéről. Továbbá képessé válik a helyi és nemzetiségi önkormányzatok, azok intézményei, valamint a népjóléti, gyermekvédelmi, politikai és civil szervezetek cigánysággal kapcsolatos feladatainak ellátására.

Pedagógus továbbképzések

A pedagógus továbbképzésben jelentős számú

tanfolyam áll a pedagógusok rendelkezésére, azonban a romológiai és a hozzá kapcsolódó ismereteket közvetítő tanfolyamok száma kevés. A romológiai ismereteket tartalmazó tanfolyamok elsősorban a nevelés-oktatás, a módszertani programok, a mentori, a nemzetiségi szaktanácsadói, valamint a multikulturalizmus kérdéseire fókuszálnak.

A felsőoktatási intézmények közül a pedagógusképzők szakirányú továbbképzést szervezhetnek. A szakirányú továbbképzések egy része nem zárul szakvizsgával, hanem újabb szakképzettséget ad. Más részük a jellemzően hosszabb ideig tartó, kétéves, 120 kredites, amelyik szakvizsgával zárulnak. A pedagógus szakvizsga jellemzője, hogy az első két félév alapozó ismereteket tartalmaz, és valamennyi szakvizsga esetén hasonló a tartalom. A közös képzési résznek vannak kötelező elemei. A második két félév a szakvizsga sajátos jellegének megfelelő szakmai ismeretet ad. A pedagógus továbbképzésben a képzési és kimeneti követelményekben kötelező ismeretként szerepel többek között a sajátos pedagógiai, pszichológiai ismereteket és módszereket igénylő személyek, illetve csoportok nevelése-oktatása. Ezen belül jelenik meg a nemzeti és etnikai kisebbségek az oktatásügyben téma. A közös képzés kötelező részében tehát elvárásként minden pedagógus-továbbképzésben jelenik meg a romológiához kapcsolódó ismeretanyag.

A pedagógusképző intézmények továbbképzéseinek áttekintése során a következő megállapítást tesszük: legtöbb képzési helyszínen a Roma társadalomismereti szakterületen pedagógus-szakvizsgára felkészítő képzés valósul meg. A közelmúltban jelent meg a képzési palettán a Cigány/roma nemzetiségi mentorpedagógus pedagógus-szakvizsgára felkészítő képzés ez jelenleg egy felsőoktatási intézményben működik. Az Egészségfejlesztő kisebbségkoordinátor szakvizsgázott pedagógus, valamint a Roma integrációs tanulmányok pedagógus-szakvizsgára felkészítő képzés egy-egy felsőoktatási intézmény kínálatában szerepel.

A pedagógusok számára újabb szakképzettséget adó képzések között kevés tartalmaz romológia ismereteket, ilyen jellegű például A multikulturális nevelés pedagógusa és a Roma

kulturális fejlesztő szakirányú továbbképzés.

A továbbképzésekre jellemző, hogy a meghirdetett képzések csak megfelelő számú jelentkező esetén indulnak, így előfordulhat, hogy kevés jelentkező esetén hosszabb ideig nem indítanak ilyen témában képzést az intézmények.

A szakirányú továbbképzéseket áttekintve megállapítható, hogy a kifejezetten romológiai ismereteket tartalmazó lehetőség szűkösen áll rendelkezésre.

Társadalomtudományok

A társadalomtudományi képzésekre is leginkább az jellemző, hogy a képzési és kimeneti követelményekben nem vagy kevéssé jelenik meg a romológia mint ismeret. Az óraszámokat tekintve, hasonlóan a pedagógusképzéshez, többnyire 30 óra/félév a kurzusok időtartama, és többségében két-három kredittel ismerik el a megszerzett tudást. A tantárgyak nem épülnek egymásra, egy félévben valósul meg az oktatásuk. A hálók többségében legfeljebb egy-két olyan tárgy van, ami a cigánysággal kapcsolatos ismereteket tartalmaz. A társadalomtudományi BA szakokon is jellemző, hogy ezekben inkább fellelhetők a romológiai vagy az ahhoz kapcsolódó ismeretek, mint az MA szakokon.

Szociálpedagógia

A szociálpedagógia alapképzési szakon jelenleg kilenc felsőoktatási intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Apor Vilmos Katolikus Főiskola,
2. Debreceni Egyetem Gyermekevelési és Gyógypedagógiai Kar,
3. Eszterházy K. Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (Eger),
4. Nyíregyházi Egyetem,
5. Pázmány P. Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar,
6. Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar,
7. Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar,
8. Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Kar,
9. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógiai Kar.

A szociálpedagógia BA tantervi hálókban nagy figyelmet kapott a cigánysággal kapcsolatos ismeret, bár a képzési és kimeneti követelményekben ez nincs nevesítve. A kilenc tantervi hálót áttekintve 25 tantárgyat találtunk, amiben megjelenik a romológia vagy az ahhoz kapcsolódó ismeretek. A tantárgyak többsége tizenhét kötelezően választható, nyolc tárgy kötelező. Hat tantervi hálóban a romológia kötelező jelleggel, további háromban a cigánysággal kapcsolatos ismeretek más címen (pl. kisebbségsszociológia, szociális munka cigány családokkal stb.), de kötelező jelleggel vannak jelen. Ezekben a hálóban jellemző, hogy több tantárgy is megjelenik egy-egy képzőhelyen, és az is előfordul, hogy ezek egymásra épülnek. A szociálpedagógus képzésben folytatódik a romológiai ismeretek közvetítésének hagyománya. Kállai (2011) is azt találta kutatásában, hogy legnagyobb múltra a szociálpedagógus-képzések ilyen témájú tantárgyai tekintenek vissza: a rendelkezésükre álló információk alapján elmondható, hogy 1992-ben került ilyen tantárgy először bevezetésre.

A szociálpedagógia MA szakon jelenleg négy felsőoktatási intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Apor Vilmos Katolikus Főiskola,
2. Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar,
3. Eszterházy Károly Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
4. Nyíregyházi Egyetem.

A szociálpedagógia MA szak képzési és kimeneti követelményében a hallgatókkal szemben elvárt tudásként jelenik meg, hogy ismerje a nemzetiségek szociológiai sajátosságait, a szociálpedagógiai beavatkozás tervezésének lehetőségét. A szakmai jellemzők tekintetében és specializáció formájában nincsen jelen ilyen jellegű elvárás a szakra vonatkozó ismereteket illetően. A vizsgált négy tantervi hálóból három figyelmet fordít a cigánysággal kapcsolatos ismeretek megjelenítésére. Összesen hat olyan tárgyat találtunk, ami témánk szempontjából releváns.

Szociális munka

Szociális munka alapképzési szakon jelenleg

tizenhárom felsőoktatási intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
2. Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar,
3. ELTE Társadalomtudományi Kar,
4. Gál Ferenc Főiskola Egészség- és Szociális Tudományi Kar,
5. Károli Gáspár Reformtus Egyetem,
6. Kodolányi János Egyetem,
7. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
8. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
9. Sárospataki Református Teológiai Akadémia (nincs mintatanterv),
10. Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar,
11. Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar,
12. Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola,
13. Wesley János Főiskola.

A Szociális munka alapszak képzési és kimeneti követelményében a szükséges tudás szintjén megjelenik a kisebbség és a többségi társadalom közötti kapcsolat dinamikájára vonatkozó ismeret, elsősorban az egyéni és közösségi jogokra fókuszálva. A tizenhárom tantervi hálóból három nem volt elérhető, ezért tíz tantervi hálót elemeztünk. Összesen tizenkettő tantárgyat találtunk, ami kisebbségekkel kapcsolatos ismereteket tartalmazhat. Ezek közül hat kötelező, egy kötelezően választható és öt szabadon választható. Három háló tantárgyait áttekintve megállapítható, hogy azokban nem jelenik meg a romológia vagy ahhoz kapcsolódó tantárgy. Feltételezhető, hogy valamelyik tantárgyhoz kapcsolódóan érintik a cigánysággal kapcsolatos ismereteket, például szociális problémák témakörben. A szociális munka alapszak tantervi hálóiban kevésbé van jelen a romológia, elsősorban a kisebbségsszociológiai ismeretek átadására kerül sor. A tárgyak jellegéből fakadóan megállapítható, hogy kötelező jellegű kevés van, így előfordulhat, hogy kevésbé jutnak cigányságra vonatkozó ismeretek birtokába a hallgatók.

Szociális munka MA szak

Szociális munka MA szakon négy felsőoktatási

intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar,
2. ELTE Társadalomtudományi Kar,
3. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
4. Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar.

A Szociális munka és a Szociális munka és szociális gazdaság mesterszak képzési és kimeneti követelményében nem jelenik meg a romológia vagy a hozzá kapcsolódó kompetencia. A négy vizsgálatba bevont tantervi háló közül egyben találtunk egy, a cigányságra vonatkozó ismeretek tartalmazó tantárgyat, aminek oktatása kötelező jellegű, és 30 órában valósul meg.

Szociológia

Szociológia alapképzési szakon jelenleg tíz felsőoktatási intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
2. ELTE Társadalomtudományi Kar,
3. Károli G. Református Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar,
4. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
5. Milton Friedmann Egyetem (nincs mintatanterv),
6. Pázmány P. Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar,
7. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
8. Széchenyi Egyetem Apáczai Csere János Kar,
9. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar,
10. Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar.

A Szociológia alapszak képzési és kimeneti követelményében a hallgatókkal szemben elvárt, szükséges attitűd vonatkozásában jelenik meg a hátrányos helyzetűek iránti szolidaritás, az interkulturális tudatosság és tolerancia. A tantervi hálók többségében kisebbségsszociológiai, illetve a kisebbségekhez kapcsolódó ismeretek találhatóak, más romológiai tantárgy megjelenése nem számottevő. A Szociológia MA szakon jelenleg hét felsőoktatási intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar,
2. Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar,
3. ELTE Társadalomtudományi Kar,
4. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
5. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar,
6. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
7. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar.

A Szociológia mesterszak képzési és kimeneti követelményében közvetlenül nem található meg a romológia sem a tudás, képesség, attitűd, autonómia, felelősség mentén, sem a szakmai jellemzők és ismeretek között. A vizsgálatba bevont hét tantervi hálóból ötben nem jelenik meg közvetlenül a cigánysággal kapcsolatos ismeretek közvetítése. Egy hálóban Etnicitás címmel találtunk egy kötelezően választható tárgyat. Egy hálóban pedig hat olyan tárgyat találtunk, ami szorosan kapcsolódik a cigánysággal kapcsolatos ismeretekhez. Ezek a tantárgyak a kisebbségsszociológia specializációban kötelezően választhatók. A háló két specializációt kínál a hallgatóknak, az egyik a kisebbségsszociológia. Az óraszámokat tekintve többnyire 30 óra/félév a kurzusok időtartama, és többségében három kredittel ismerik el a megszerzett tudást.

Szociálpolitika

A Szociálpolitika mesterszakon jelenleg négy felsőoktatási intézményben folyik oktatás, ezek a következők:

1. ELTE Társadalomtudományi Kar,
2. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
3. Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
4. Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar.

A Szociálpolitika mesterszak képzési és kimeneti követelményében közvetlenül nem jelenik meg a romológia a tudás, képesség, attitűd, autonómia, felelősség mentén, sem a szakmai jellemzők és

ismeretek között. Három tantervi hálót vizsgáltunk meg, közülük mindösszesen egyben jelent meg kötelezően választható jelleggel a Cigányság, társadalom, politika, kultúra tantárgy.

Kisebbségpolitika

Kisebbségpolitika MA szak két felsőoktatási intézmény kínálatában szerepel. Ezek a következők:

1. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
2. ELTE Társadalomtudományi Kar.

A Kisebbségpolitika MA szak képzési és kimeneti követelménye minden vonatkozásban tudás, képesség, attitűd, autonómia felelősség – tartalmaz kisebbségekre vonatkozó kompetenciákat. A tantervi hálókból ennek megfelelően a tárgyak sokaságát találjuk a kisebbségekre vonatkozóan. Az óraszámokat tekintve többnyire 30 óra/félév a kurzusok időtartama, és többségében két kreditel ismerik el a megszerzett tudást. A tantárgyak többsége nem épül egymásra, az egyik hálóban azonban találtunk négy tárgyat, ami egymásra épül, így két félévben valósul meg az oktatásuk.

Politikatudományok

A politikatudományok BA alapképzési szakon jelenleg kilenc felsőoktatási intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Budapesti Corvinus Egyetem,
2. Debreceni Egyetem BTK,
3. ELTE Állam és Jogtudományi Kar,
4. Milton Friedmann Egyetem,
5. Miskolci Egyetem,
6. Pannon Egyetem Társadalomtudományi Tanszék,
7. Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
8. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
9. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

A politikatudományok MA alapképzési szakon jelenleg hét felsőoktatási intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Budapesti Corvinus Egyetem,
2. ELTE Állam és Jogtudományi Kar,

3. Milton Friedmann Egyetem,
4. Miskolci Egyetem,
5. Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
6. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
7. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

A Politikatudományok BA és MA szak képzési és kimeneti követelményében közvetlenül nem jelenik meg a romológia sem a tudás, képesség, attitűd, autonómia, felelősség mentén, sem a szakmai jellemzők és ismeretek között. A megvizsgált nyolc alapszakos tantervi háló közül mindössze egyben szerepel egy tantárgy, ami cigánysággal kapcsolatos ismeretet közvetít.

Kulturális antropológia

A Kulturális antropológia BA szak 2016/17 óta nem működik. 2020/21-es tanévben indul újra. A Kulturális antropológia MA szak képzési és kimeneti követelményben a hallgatókkal szembeni elvárt attitűdként megjelenik, hogy tudatosan vállalják a hazai, a regionális és a kontinentális kulturális, vallási, kisebbségi és a társadalmi sokszínűséggel kapcsolatos európai értékeket. Az egyéb kompetenciák területén nem találtunk a cigánysággal kapcsolatos ismeretek elsajátítására vonatkozó elvárást. Két tantervi hálót áttekintve, konkrét romológiai ismeretet közvetítő tantárgyat nem találtunk.

A Kulturális antropológia MA szakon két felsőoktatási intézményben folyik oktatás. Ezek a következők:

1. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
2. ELTE Társadalomtudományi Kar.

Egészségtudományok

Az általunk vizsgált egészségügyi képzésekben az Ápolás és betegellátás, valamint az Egészségügyi gondozás és prevenció szakok képzési rendszerében megtalálható egy-egy romológiai ismeretet nyújtó tantárgy.

Az ápolás és betegellátás szakképzési és kimeneti követelményrendszerének meghatározó momentuma a tolerancia, az elfogadás és az előítélet-mentesség szemléletének hangsúlyozása. Ápolás és betegellátás alapszak tantervi háló-

jában az ápoló szakirányon, a mentőtiszti szakirányon és a szülésznő szakirányokon található meg romológiai ismereteket tartalmazó egy-egy tantárgy. A tíz tantervi háló közül hatban van egy-egy tantárgy, például a transzkulturális ápolás, ami biztosítja, hogy a megszerzett ismeretek felhasználásával a különböző identitású egyének, családok, csoportok ápolását, kezelését hatékonyabbá lehessen tenni. Ezen képzés hozzásegíti az ápolásban résztvevő szakemberek számára a más kultúrából adódó speciális szokások felismerését, és azok megfelelő kezelésmódját. A tantárgyak kötelezően és szabadon választhatók.

Az egészségügyi gondozás és prevenció alapszak képzési és kimeneti követelményeinek a védőnőképzésre vonatkozó iránymutatása több ízben is kitér a szociális és interkulturális érzékenység és az előítélet-mentesség fontosságára. A védőnőnek képesnek kell lennie az eltérő szociokulturális háttérrel rendelkezők megfelelő védőnői gondozására, a kulturális különbségekből adódó működések egymástól való elkülönítésére.

A tantervi hálók elemzésében szintén multi-, szocio- vagy transzkulturális tematikájú tárgyak találhatóak, amelyek közvetíthetnek romológiai ismereteket.

Összegzés

Kutatásunkban a romológiai képzést és a romológiai ismeretek hazai oktatását tekintettük át különböző képzési területek, szakok vonatkozásában. A dokumentumok elemzése alapján a következő megállapításokat tesszük: A romológiai ismeretek oktatásában hagyományos szerepet betöltő Pécsi Tudományegyetem mellett a 2019/2020-as tanévtől a Debreceni Egyetemen is elérhető a Romológia alapszak. Az áttekintett tantervi hálók alapján elmondható, hogy a képzés meghatározó területe továbbra is a romákkal kapcsolatos széles körű tudásanyag elsajátítása, ezért a hallgatók megismerik a hazai cigányok történelmét, néprajzát, irodalmát, jog- és intézményrendszerét, kulturális sajátosságait. A képzésben kiemelt szerepe van a nyelvtudásnak: a romani vagy beás nyelv elsajátítása követelmény.

Ápolás és betegellátás alapszakok:

1. Debreceni Egyetem nyíregyházi Egészségügyi Kar,
2. Gál Ferenc Főiskola Egészség és Szociális Tudományi Kar,
3. Miskolci Egyetem Egészségügyi Kar,
4. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar,
5. Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar,
6. Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar,
7. Széchenyi Egyetem Egészség- és Sporttudományi Kar.

Egészségügyi gondozás és prevenció alapszakok:

1. Debreceni Egyetem Nyíregyházi Egészségügyi Kar,
2. Miskolci Egyetem Egészségügyi Kar,
3. Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar,
4. Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar,
5. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar.

A frissen létrejött romológiai képzésnél előtérbe kerül az alkalmazott társadalomtudományi irányultságú, tereporientált jelleg és a kulturális közvetítői szerepkör.

A pedagógusképzések képzési és kimeneti követelményeit áttekintve megállapítható, hogy nem vagy csak minimálisan jelenik meg elvárásként a romológia mint ismeret. Legfeljebb az inter- és multikulturális ismeret van előirányozva a csecsemő- és kisgyermeknevelő-, az óvodapedagógus- és a tanítóképzéseken, így a tantervi hálókból is leginkább ezek jelennek meg. Az attitűd vonatkozásában a befogadó és multikulturális szemlélet elsajátítása elvárás mind a csecsemő- és kisgyermeknevelő-, mind az óvodapedagógus-képzésen. A romológiai ismeretek bővítésének további lehetőségét adja az

óvó- és tanítóképzés a nemzetiségi óvodapedagógus/tanító cigány-roma szakirányon. A képzés során olyan, árnyalt összefüggések bemutatására alkalmas romológiai ismeretátadás esélyét biztosítják, ahol a tanulmányaikat folytató hallgatók cigány nyelvi, iskolai szaknyelvi, irodalmi, néprajzi, iskolai módszertani és kétnyelvűség-elméleti speciális tartalmú stúdiumokat teljesítenek. A cigány/roma szakirányok választása, viszont csak a leendő óvodapedagógusok és tanítók szűk metszetét jellemzi, miközben a cigány gyerekek nevelésének, oktatásának kérdése a végzett óvodapedagógusok, tanítók jelentős részét érinteni fogja. A pedagógus-továbbképzést tekintve megállapítható, hogy bár a továbbképzési kínálat – mind a tanfolyamokat, az újabb szakképzettséget adó képzéseket, a szakvizsgát adó képzéseket tekintve – bőszeges, a kifejezetten romológiai tartalmú továbbképzések száma kevés. Általános tendenciaként megállapítható, hogy a romológiai ismereteknek a pedagógiai képzésben kettős szerepe van. Egyrészt a pedagógushallgatók felkészítése arra, hogy nagy valószínűséggel sajátos kulturális háttérű, roma származású diákjaik is lesznek, másrészt egyes bölcsész, társadalomtudományi és művészeti

szakokon az összetett társadalmi milióban feltűnő kulturális sajátosságok értelmezése és kezelése okán van szükség a cigányságról szóló, helyzetüket és kultúrájukat elemző tananyagra. A kutatásba bevont társadalomtudományi és egészség tudományhoz kapcsolódó képzésekre is leginkább az jellemző, hogy a képzési és kimeneti követelményekben nem vagy kevéssé jelenik meg a romológia mint elvárt ismeret. Ennek megfelelően a tantervi hálókban is kevéssé található meg ezek a tárgyak. A kapott eredményeket Cserti Csapó kutatásával (2008) összevetve azt találtuk, hogy a vizsgált szakok esetében a romológia képzési programok továbbra is leginkább a pedagógusképzéshez kapcsolódnak. Kállaihoz (2011) hasonlóan – habár 2007-es kutatása óta tizenkét esztendő telt el – azt tapasztaltuk, hogy a romológia és a hozzá kapcsolódó ismeretek a hazai felsőoktatási gyakorlatban továbbra sem szerepelnek kötelező elemként, a képzési követelmények szintjén kevéssé vagy egyáltalán nem jelennek meg. Továbbra is igaz, hogy az egyes intézmények, karok vagy szakok stratégiájától függ, hogy megjelenítik-e képzési portfóliójukban a cigánysággal kapcsolatos ismereteket.

Absztrakt

A kutatás célja a romológiai ismeretek megjelenésének feltárása a csecsemő- és kisgyermeknevelő, az óvó-, tanító-, tanár-, a társadalomtudományi és egészségügyi képzésekben. A kutatás módszere dokumentumelemzés. A vizsgált szakok esetében nagyon különböző mértékben, de megfigyelhető egyfajta nyitottság a multikulturális tartalmak képzésben való megjelenítése iránt, erőteljesen igaz ez a pedagógusképzési

területre. A pedagógusképzéssel összehasonlítva a társadalomtudományi és egészség tudományi képzésekben kevéssé jelennek meg a cigánysággal kapcsolatos ismeretek, illetve az egyes szakok között is nagy különbségek vannak vonatközásban.

kulcsszavak: *felsőoktatás, romológia, pedagógusképzés, egészség- és társadalomtudomány*

Absztrakt

The aim of the research is to reveal the appearance of romology related knowledge during the training of infant and child care professionals, pre-school teachers and teachers and also in social science and health education. The research

method was document analysis. In the case of the studied programs, although to a very different extent, there is a certain level of openness to the delivery of multicultural content in education, which is strongly true in the field of teacher

training. Compared to teacher training, in social science and health education the knowledge elements related to Gypsies appear to a lesser extent, and there are also major differences between the

various degree programs in this regard.

Keywords: *higher education, romology, teacher training, health- and social sciences*

Felhasznált irodalom

Cserti Csapó Tibor (2008) Romológia programok megjelenése a magyar felsőoktatási intézményekben. In: *Tízéves a romológia. PTE BTK Romológia és nevelésszociológia tanszék konferenciája – konferenciakötet*. Pécs. 70–80. http://www.forraykatalin.hu/doski/PTE_gipsystudies_konf.pdf (letöltés: 2019. 09.14.).

Jenei Teréz (2008) Romológiai ismeretek a nyíregyházi tanító szak képzési programjában. In: *Tízéves a romológia. PTE BTK Romológia és nevelésszociológia tanszék konferenciája – konferenciakötet*. Pécs. 47–59. http://www.forraykatalin.hu/doski/PTE_gipsystudies_konf.pdf (letöltés: 2019. 08.16.).

Kállai Gabriella (2011) *A romológiai ismeretek közvetítése a felsőoktatásban és hatása a hallgatók cigányképére*. Doktori disszertáció. ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola. https://ppk.elte.hu/file/kallai_gabriella_eva_dissz.pdf (letöltés: 2019. 09. 10.).

Kállai Gabriella (2012) Romológia kurzusok a felsőoktatásban. *Társadalmi együttélés. Interdiszciplináris e-folyóirat*, 4. sz. 2–25. http://epa.oszk.hu/02200/02245/00004/pdf/EPA02245_tarsadalmi_egyutteles_2012_4_kallai_gabriella.pdf 2019. 07. 12. (letöltés: 2019. 08. 14.).

Lovas Kiss Antal (2019) A Debreceni Egyetem romológiai alapszakjának néhány meghatározó vonása a magyarországi romológia oktatás perspektívájából. In: Biczó Gábor (szerk.): *Terepek és elméletek. /Studia Cingarorum*, 7./ Debrecen: Didakt Kft. 25–37.

Kende Ágnes (1998): Romológia a felsőoktatásban. *Iskolakultúra*, 8. évf. 12. sz. 30–36.

Felhasznált jogszabályok

18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról.

8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről.

277/1997. (XII. 22.) kormányrendelet a pedagógus-továbbképzésről, a pedagógus-szakvizsgáról, valamint a továbbképzésben résztvevők juttatásairól és kedvezményeiről.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton mondunk köszönetet Dr. Lakner Zoltán Lehelnek, aki tudományos tanácsadóként segítette a kutatás megvalósítását.

A CSOK igénybevétele a „Felzárkózó települések” program által érintett helységekben

Betekintő

A kormány 2019 nyarán elindította a „Felzárkózó települések” programot, melynek keretében a Máltai Szeretetszolgálat Egyesület tovább folytatja és kiterjeszti a Jelenlét program roma társadalmi felzárkózási kezdeményezését. A kormányprogram további egyházi szervezetek bevonásával valósul meg, a szeretetszolgálat irányításával. A programba 300 település kerül bevonásra 10 év alatt. Induláskor 30-at érint, majd évente 30 településsel növekszik a bevont helységek létszáma. Vizsgálatunk kitér arra, hogy mennyire befolyásolja a roma származású lakosok aránya a CSOK felvételét, a vizsgált települések korösszetétele és gyerekszámát mennyire tér el az országos adatoktól, és mely településeken milyen érdeklődés mutatkozik a családpolitikai ösztönző iránt.

Bevezető

Az elemzés a „Felzárkózó települések” kormányprogram⁵⁶ helységeinek CSOK-igénybevételét vizsgálja. A felzárkózás-politika és a szakemberek számára fontos információ, hogy más szakpolitikák, jelen esetben a családpolitikai és ezen belül a lakhatási támogatások, hogyan érintették az említett településeken élő családokat, milyen mértékben vették igénybe az ottani lakosok a támogatást, és az hogyan javította a lakhatási körülményeket. Célunk, hogy betekintést nyújtsunk az olvasónak, hogy az érintett helységeken milyen típusú CSOK-támogatásokat vesznek igénybe, illetve ezek a támogatások településenként milyen megoszlást mutatnak. A vizsgált helységek adatait az országos adatok átlagával

is összehasonlítjuk, így látjuk azt is, hogy az országos átlaghoz képest a CSOK-támogatások milyen eltéréseket mutatnak. A CSOK-támogatás munka-jövedelemhez kötött támogatás, de feltételezzük, hogy a nehezebb helyzetben élők is tudnak élni ezzel a lehetőséggel, hiszen az elmúlt években a munkanélküliség rekord alacsony volt, illetve a foglalkoztatási számok is magasabbak voltak a roma közösségeken belül is (Lakner 2020). A foglalkoztatási és munkanélküliségi adatok ismeretében, valamint a roma közösségek teljes termékenységi arányszámát és a települések ingatlan árait figyelembe véve azt feltételeztük, hogy az említett településeken magas arányban élnek a támogatással.

.....

⁵⁶ 1404/2019. (VII.5) kormányhatározat a „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának megalapozásáról szerint Magyarország kormánya kormányprogramot indít a Máltai Szeretetszolgálattal közösen. A kormányhatározatban szereplő 30 település CSOK-adatairól készül elemzés jelen dokumentumban olvasható.

Szakirodalmi áttekintés

A 2011-ben elfogadott Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia négy fő szakpolitikai pillérre épült. Az oktatás, a foglalkoztatás, az egészségügy és a lakhatás voltak azok a fő témák, melyek alakították és alakítják a felzárkózási politika irányát. A lakhatási problémák kezelését fontos feladatnak tartja a dokumentum, és kiemeli, hogy az adósságkezelésre, a lakásfenntartási támogatásra, a telepekre és a szociális városrehabilitálására, valamint a szociális lakhatásra figyelmet kell fordítani további szakpolitikai intézkedésekkel, komplex módon, hogy az intézkedések a felzárkózást szolgálják (NTFS 2011: 101).

A 1404/2019. (VII.5) kormányhatározat diagnózis alapú felzárkózási roma stratégia mellett megjelent a 1426/19 (VII.26) kormányhatározatban az Új Roma Stratégia, melyben már Csörög, Monor és Nagybárcány új bevont település, de ezeket a jelen tanulmány nem vizsgálja. A két dokumentumban a „roma stratégia” kifejezés található, de az érintett települések lakosságának összetételében a becslések szerint (Kapitány 2014) még többségben van a nem-roma lakosság, azonban a romák aránya 44%. A települések kiválasztása nem a roma lakosság arányának figyelembevételével történt, hanem a KSH által kidolgozott komplex mutató⁵⁷ alapján. A továbbiakban bemutatott roma közösség lakhatásával és lakáskörülményeivel foglalkozó szakirodalom megállapításai érvényesek a vizsgált településekre is.

Magyarországon a társadalmi hátrányok egyik legjobban számszerűsíthető társadalmi mérőszáma a lakáshelyzet. Kapitány Balázs és Spéder Zsolt (Kapitány és Spéder 2004: 17) írásukban hangsúlyozzák, hogy a társadalom fele a jövedelmének nagy részét a létfenntartó fogyasztásra költi, élelmiszerre, ruhára, egészségügyi kiadásokra és lakásrezsire. E csoporton belül a hátrányos lakáskörülményekkel rendelkezőkre

külön mérőrendszert dolgoztak ki. Eszerint: Zsúfolt lakásnak számít,

1. ahol egy szobára több mint 2 fő jut, vagy
2. amelynek alacsony az alapterülete, egy felnőttre legalább 15m², vagy 14 éves kor alatt 8m² hasznos terület sem jut.

Rosszul felszerelt lakásnak számít az, ahol

1. nincs fürdő, zuhanyzó, WC,
2. nincs, vagy csak egyedi hagyományos (olaj-, fa-, szén-) tüzelés van.

Bizonytalan jogcíminél neveztek azt a lakást, amelyet a szobabérlő, társbérlő, albérlő szíveségi jogcímen használja. Végezetül rossz lakáskörülmények között élőknek nevezik azt, akire a fentiek közül legalább kettő érvényes.

Az elmúlt időszakban általánosságban megfigyelhető egy bizonyos mérvű javulás a lakáshelyzetben (Lakner 2020), amiben nagy valószínűséggel a CSOK-támogatásnak is nagy szerepe van.

Váradi Mónika és Virág Tünde a romatelepek és szociális lakástámogatási rendszerek történeti bemutatását tűzte ki célul. A szerzőpáros (2014: 91–95) 1965-re datálja az első települészámolási programot. 1965-től 1980-ig több mint 22 ezer lakás épült a települések romatelepein, vagy vásároltak a roma telepről elköltöztek a települések többségi részén. Annak érdekében, hogy reális képet kapjunk a roma közösségek lakhatási körülményeiről, érdemes kiemelni Kemény István 1971-ben végzett kutatásának (Kemény 1976) a romák térbeli elhelyezkedésével kapcsolatos adatait. A kutatás szerint a romák kétharmada lakott szegregált területen, többnyire a település külterületén. A helyzet javítása érdekében az állam több kezdeményezést indított. Az első nagyobb program az úgynevezett „CS” lakásprogram volt. A „CS” betű a csökkentett komfortfokozatú lakásokat jelezte. Általában szoba-konyhás épületeket építettek a családok. Az állam támogatott hitelt és ingyen telket adott. A hitelt a kivitelező kapta, de

⁵⁷ Ez a társadalmi és demográfiai, lakás- és életkörülmények-, helyi gazdaság és munkaerő-piaci, valamint infrastruktúra és környezeti mutatókból képzett, összetett mutatószám. 105/2015. (IV.23.) kormányrendelet.

nem ellenőrizték a megvalósítás minőségét, így a csökkentett komfortfokozatú lakások helyett a tervezettnél még silányabb minőségű épületek épültek, általában egy tömbben, a települések egy kevésbé frekventált helyén. Így a szegregált helyzet fennmaradt, de valamivel jobb minőségű lakásban éltek tovább a családok. Voltak olyan települések, ahol a cigány családok odaköltözése a nem cigány családok elvándorlását eredményezte, ami a település elgettősödéséhez vezetett. Az elemzésbe bevont települések ezen körbe tartoznak.

Ugyanezt a folyamatot írja le Teller Nóra (2011), aki a Kemény-féle kutatások (1993, 2003), valamint az NCSZI-BCE kutatás lakásviszonyokra vonatkozó adatait vizsgálta. Megállapította, hogy a telepek száma radikálisan csökkent, és a romák lakhatási lehetőségei a '70-es évekhez képest radikálisan javultak, de a településen belüli elkülönülés mértéke továbbra is fennmaradt. Az elkülönülés formái is változtak. A település külterületéről a település szélére költöztek a roma családok, és így egy-egy településrész vált elcigányosodottá, míg más települések teljesen elcigányosodtak a nem roma lakosság elvándorlásával, illetve elidősödésével és halálával.

Az állam a rendszerváltás előtt és után is próbált változtatni a romatelepen élők lakhatási lehetőségein. A rendszerváltozás után 2005-ben indítottak először telepfelszámolási programot (Virág 2008), majd az Orbán-kormány felzárkózáspolitikájának részeként áttervezve és más módon folynak. Ide sorolható a rendszerváltozás után megjelent állami lakástámogatási rendszer egy új eleme is, a szociálpolitikai támogatás, ismertebb nevén „szocpol”. Ez a telepfelszámolási programoknál nagyobb számban érte el a szegényebb társadalmi csoportokat, köztük a roma családokat, de a célcsoportja a több gyerekkel rendelkező nagycsaládok voltak. A támogatás a gyerekek száma után nyújtott lakhatási, lakásépítési támogatást, majd később bevezetésre került a használt lakás vásárlását is lehetővé tevő támogatási forma az eredetihez képest csökkentett összegben. Ez a támogatás is segítette a roma családok lakhatási helyzetét, azonban ez sem csökkentette a roma

családok településen belüli elkülönülését.

Több településen a „CS” lakásokhoz hasonlóan rossz minőségűek voltak, és a települések kevésbé frekventált területén épültek fel, vagy vásárolták meg azokat, ahol már amúgy is többségben roma és szegény társadalmi státuszú lakosság élt.

A CSOK-támogatást, hasonlóan a szociálpolitikai támogatáshoz, a gyerekek számának függvényében lehet igényelni, de jóval nagyobb spektrumon szóródnak a már gyerekkel vagy több gyerekkel rendelkező családok és a gyerekvállalásra készülő családok lehetőségei. Az alábbiakban foglalható össze a CSOK-támogatás igénybevételeinek lehetőségei:

A CSOK 2015. július elsejétől igényelhető vissza nem térítendő állami támogatásként, de a jelenleg hatályos szabályozás kereteit a 2016. év eleji kormányrendeletek alkotják.⁵⁸ A CSOK igényelhető a már megszületett, a 12 hetes várandósságot meghaladó magzatok és a jövőben vállalt gyermekek után is. A vissza nem térítendő állami támogatást meglévő gyermekek után házaspárok, fiatal házaspárok⁵⁹ és élettársak együttes igénylőként vehetik igénybe, ugyanakkor a rendelet nem zárja ki az egyedülálló igénybe vevőket sem. Az igénylőkkel szembeni életkori kritérium ebben az esetben nincs megszabva.

Az új lakások vásárlására vagy építésére, illetve a használt lakás vásárlására vagy lakásbővítésre felhasználható támogatás is a 25. életévet még be nem töltött gyermekek után vehető igénybe (kivéve, ha megváltozott munkaképességű). A szabályozás bevezetésekor a felső korhatár 20 év volt, ami alól kivételt jelentett a felsőoktatásban tanuló gyermek, azonban ez még 2016 második felében módosításra került. A CSOK saját gyermek, illetve az igénylő gyámsága alatt álló gyermek után is igényelhető, amennyiben a gyámság alatt álló gyermek legalább 1 éve az igénylővel egy háztartásban él, és a támogatott ingatlanba együttesen költöznek be. Megelőlegzett családi otthonteremtési kedvezmény iránti kérelmet fiatal házaspárok nyújthatnak be. Gyermektelen házaspárok legfeljebb 3, egygyermekesek legfeljebb 2, kétgyermekesek legfeljebb 1 további gyermeket vállalhatnak. A gyermekvállalás teljesítésére előírt határidő 1 gyermek

vállalása esetén 4 év, 2 gyermek vállalása esetén 8 év, 3 vagy több gyermek vállalása esetén gyermekszámtól függetlenül 10 év.

A CSOK támogatás célja, hogy ösztönözze a családokat a további gyerekvállalásra, komplex családpolitikai ösztönzőrendszer formájában, illetve az igénybe vevők részéről a CSOK támogatás olyan lakáspolitikai ösztönző is, mely a családok jobb lakhatását segíti elő azzal, hogy meglévő gyermekek és/vagy az előre vállalt gyermekek után támogatást kapnak. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a „felzárkózó települések” első 30 településén hogyan realizálódnak a támogatások. Az adatbázist a Magyar Államkincstár bocsájtotta a Kopp Mária Intézet rendelkezésére, mely 86 409 rekordot tartalmaz a 2016. január 1. és 2018. május 31. között megkötött szerződések alapján. Az adatbázis – a tisztítás és redundanciaszűrés után – település-szintű információkat tartalmaz. Ezek a szűkebb térbeli beazonosításra (pl. városrész, utca) nem alkalmasak. Viszont a szer-

ződések tartalmaznak több olyan elemet, melyek kellően részletes képet mutatnak arról, hogy egy-egy településen milyen eredményességgel veszik igénybe a CSOK-ot, és azt is látjuk, hogy milyen családi háttérrel rendelkeznek a szerződésalkotók. Az adatbázis az alábbi változókat tartalmazta az átadáskor:

1. a támogatás típusa,
2. a szerződésalkötés dátuma,
3. az igénylők (maximum kettő) születési éve,
4. meglévő gyermekek száma, jogszabály szerint a magzatot is meglévő gyermeknek tekintve,
5. a vállalt gyermekek száma (maximum három),
6. a támogatás összege Ft-ban,
7. az igénylők (maximum kettő) irányítószámai és településnevei,
8. a támogatott ingatlan irányítószáma és településének neve,
9. a meglévő gyermekek születési éve, legfeljebb 8 fő.

A támogatás típusai

A CSOK-igénylők többféle támogatási forma közül választhattak, ha megfeleltek a feltételeknek. Eszerint az alábbi támogatási típusok léteztek:

1. típus: CSOK új lakás építéséhez, vásárlásához, legfeljebb 2 gyermekre,
2. típus: megelőlegezett (gyermekvállalást tartalmazó) CSOK új lakás építéséhez, vásárlásához, legfeljebb 2 gyermekre,
3. típus: CSOK használt lakás vásárlásához, bővítéséhez,
4. típus: megelőlegezett (gyermekvállalást tartalmazó) CSOK használt lakás vásárlásához, bővítéséhez, legfeljebb 2 gyermekre,
5. típus: CSOK később született gyermekekre,
7. típus: három- és több gyermekes új lakást építők vagy vásárlók családi otthonteremtési

kedvezménye (tartalmazza a gyermekvállalást tartalmazó szerződéseket is),

9. típus: három- és több gyermekes új lakást építők vagy vásárlók kamattámogatása.⁶⁰

A 30 településen a megjelölt időszakban összesen 290 CSOK-szerződést kötöttek. A 30 településen a 3-as típus, melyből 153 db-ot kötöttek, és a 4-es típus, melyből 136 db-ot kötöttek, voltak a legnépszerűbbek. Csak 1 szerződést kötöttek Magyarországon a 7-es típust felhasználva.

Vizsgáltuk településnagyság szerint is a szerződéseket. Az 1. számú táblázatban látható, hogy a 2000–4999 fős településeken kötötték arányában a legtöbb szerződést, és itt is a 4-es számú támogatás volt a legnépszerűbb.

⁵⁸ 16/2016. (II. 10.) Korm. rendelet az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról; 17/2016. (II. 10.) Korm. rendelet a használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthonteremtési kedvezményről.

⁵⁹ A rendeletet értelmező rendelkezése szerint fiatal házaspárnak minősülnek azok a házastársak, akik közül a kérelem benyújtásakor legalább az egyik fél még nem töltötte be a 40. életévét.

⁶⁰ 6-os és 8-as kód nem szerepelt az adatbázisban.

Lélekszám (fő)	CSOK-szerződések száma (db)	Szerződések típusa		
		Használt lakás meglévő gyermek után	Használt lakás előre vállalt gyermek után	Új lakás 3 gyermek után
1-499	14	11	3	0
500-999	77	47	29	1
1000-1999	71	36	35	0
2000-4999	128	59	69	0
Összesen	290	153	136	1

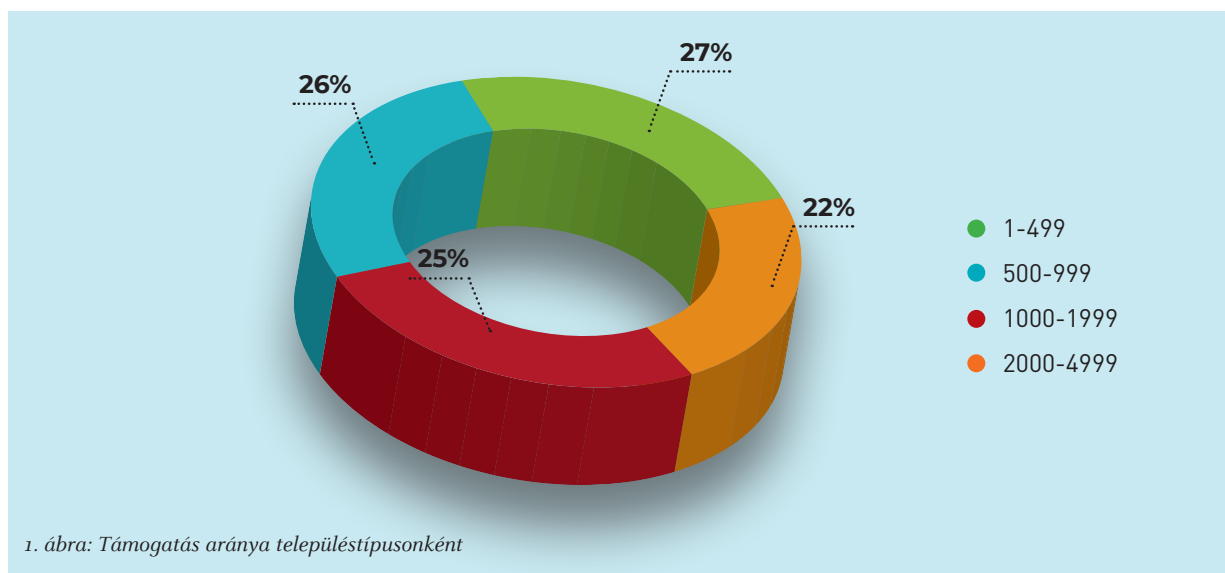
1. táblázat: Szerződéstípusok száma lakónépesség szerinti megoszlásban

A támogatás összege

A 290 CSOK-szerződésből 3-as (CSOK használt lakás vásárlásához, bővítéséhez) vagy 4-es (megelőlegezett gyermekvállalást tartalmazó) típusú szerződést kötöttek többségében az igénylők, összesen 608 792 153 Ft értékben. Ez 2 099 283 Ft-ot jelent szerződésenként, ami jóval alacsonyabb az országos átlagnál (3 940 557 Ft). A 30 település mind kistépülés, a legnagyobb lélekszámú közülük Tiszabura, de ez sem éri el a 3000 főt (2929 fő). Az országos adatok elemzése kimutatta, hogy a vidéki kistépüléseken a használt lakás vásárlása a legnépszerűbb, erre van leginkább lehetősége az igénylőknek.

A használt lakás-vásárlásra kevesebb támogatást lehet igénybe venni, ezért ilyen alacsony az átlag. Budapesten 4 566 542 Ft az átlagos támogatás mértéke, ez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében csupán 2 441 006 Ft, mely összeg közelebb van a 30 vizsgált település átlagához.

A támogatásokat aszerint is vizsgáltuk, hogy azok hogyan oszlanak el az egyes településtípusok között (1. ábra). A kis és még kisebb települések között nincs nagy különbség, csupán néhány százalékos eltérés fedezhető fel a támogatási összegek felhasználását figyelembe véve.

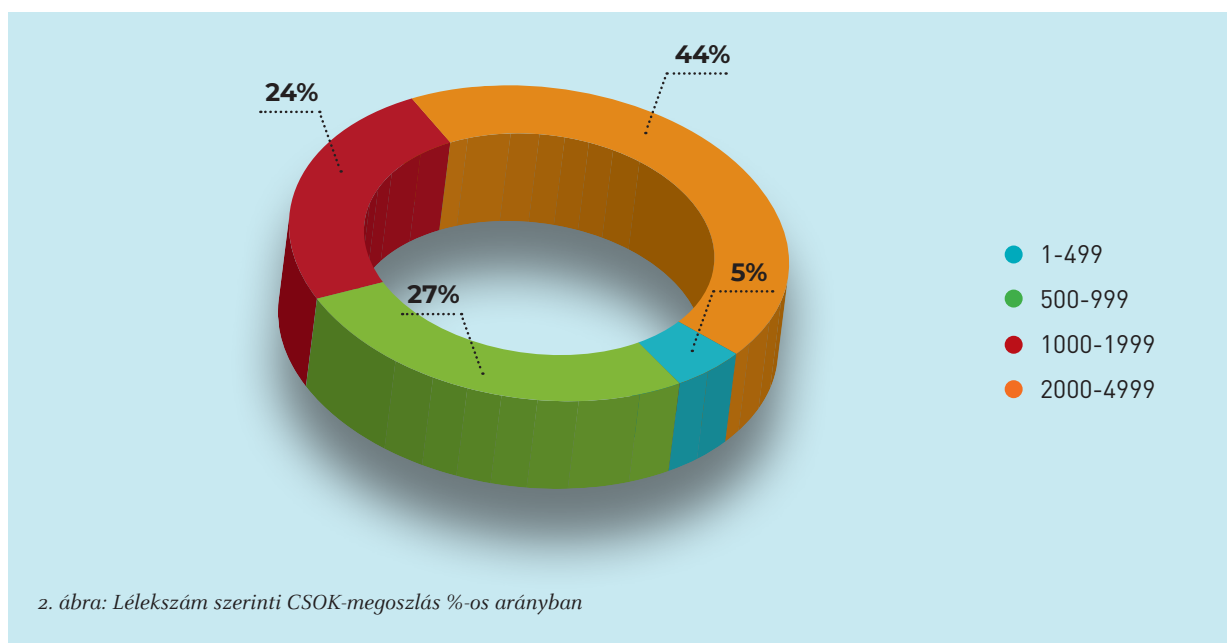

Ha a települések lélekszáma szerint tekintjük át a CSOK-szerződéseket, láthatjuk, hogy a legtöbb szerződést arányaiban is a 2000 fő feletti településeken kötötték (2. táblázat).

Lélekszám (fő)	Települések száma (db)	CSOK-szerződések száma (db)
1-499	8	14
500-999	10	77
1000-1999	6	71
2000-4999	6	128
Összesen	30	290

2. táblázat: Szerződéstípusok száma lakónépesség és település szerinti megoszlásban

Ugyanakkor a legkisebb 8 településen kötötték arányaiban is a legkevesebb szerződést (2. ábra).

CSOK-szerződést kötők szociodemográfiai adatainak áttekintése

Ahogy korábban említettük, a MÁK-tól kapott adatok tartalmaznak az igénylőkre vonatkozó információkat is. Ha a 30 települést vesszük figyelembe, láthatjuk, hogy 44 esetben második

igénylő nem került rögzítésre. Mivel egyedülálló szülők is felvehetik a CSOK-ot, őket egyszülős családnak tekintjük. Az adatbázisban „igénylő1” és „igénylő2” szerepel. Nem tudjuk, hogy az

igénylő1, vagy az igénylő2 melyik nemhez tartozik, ezért mi a továbbiakban első és második igénylőnek nevezzük a szerződő feleket.

A 30 településen lévő igénylőket figyelembe véve 290 szerződést kötöttek a vizsgált időszakban. Településenként ez átlagosan 9,67 szerződést jelent. A legtöbb szerződést Tiszaburán kötötték, összesen 76-ot, viszont 2 településen (Csenyéte és Tiszabő) nem vették igénybe a CSOK-ot. A település lélekszámát és a szerződést kötöttek arányát áttekintve láthatjuk, hogy Tiszabura itt is előkelő, 2. helyen végzett a legnagyobb lélekszámú településként. A település lélekszámához viszonyítva Nógrádszakál végzett az élen 3,46%-os eredménnyel.

Lehetőségünk nyílt egy rövid beszélgetésre Tiszabő alpolgármesterével, akitől azt kérdeztük, szerinte miért nem vették igénybe a kedvezményt. Meglátása szerint ennek több oka is lehetséges. Egyrészt nincs a településen megfelelő piacképes és az igényeknek megfelelő ház, másrészt pedig nem felelnek meg a feltételeknek az érdeklődők (pl. nincs megfelelő időtartamú munkaviszony).

Érdekes adalék az elemzéshez, hogy a beszámoló szerint az elmúlt 20 évben a településen található házak fele lakhatatlanná vált a tiszai árvíz miatt. A leomlott vagy lakhatatlanná vált házakban lakó családokat az állam kártalanította és ők más településen vettek házat, elköltöztek. Így a közel 900 házból mindössze 450–500 áll csak. Ebben lakik a több mint 2000 ember.

Az, hogy a településen nem vásároltak használt lakást, nem jelenti azt, hogy a tiszabői vagy csenyétei lakosok nem éltek volna a lehetőséggel. Az adatok lehetőséget biztosítanak számunkra, hogy megvizsgáljuk, mi volt az eredeti lakcíme az igénylőnek, és hol vásároltak lakást, hova költöztek a CSOK igénybevételének segítségével. Az alpolgármester több esetről is tud, mikor tiszabői lakosok a környék más településeire költöztek, és tudomása szerint ez a CSOK-támogatás felhasználásával történt.

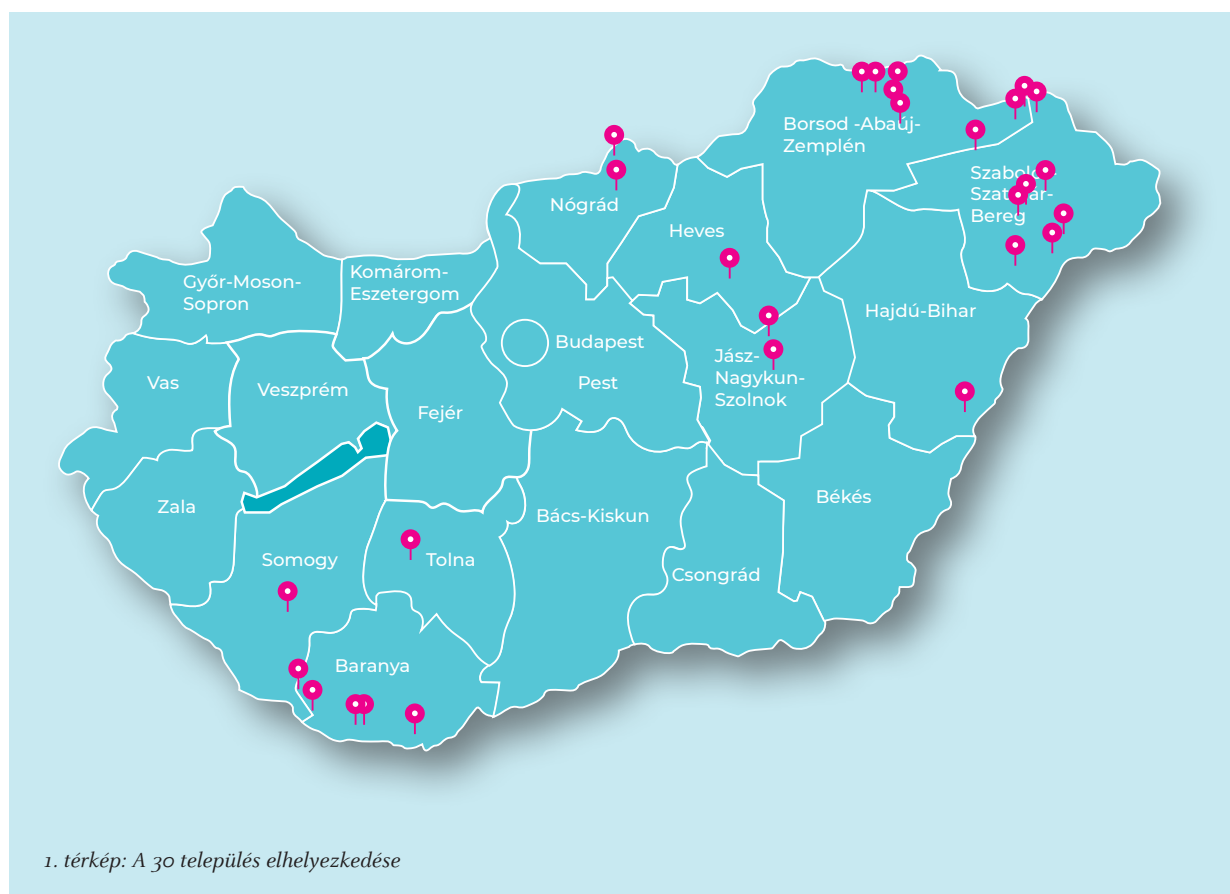
Az adatok szerint az alábbi népességmozgás mutatható ki azon a két településen, ahol nem vettek igénybe CSOK-ot, de legalább az egyik igénylő állandó lakhelye ezeken a településeken volt:

1. IGÉNYLŐ	2. IGÉNYLŐ	LETELEPÜLÉS
Csenyéte	Alsógagy	Baktakék
Csenyéte	Boldogkőújfalu	Boldogkőújfalu
Csenyéte		Kázmárk
Tiszabő	Tiszabő	Fegyvernek
Tiszabő	Tiszabő	Fegyvernek
Tiszabő	Tiszabő	Fegyvernek
Tiszabő	Ökörítőfülpös	Hajdúhadház
Tiszabő	Kisújszállás	Kisújszállás
Fegyvernek	Tiszabő	Fegyvernek
Tiszabő	Tiszabő	Fegyvernek
Tiszabő	Tiszabő	Fegyvernek
Kunmadaras	Tiszabő	Fegyvernek
Tiszabő	Tiszabő	Fegyvernek
Tiszaroff	Tiszabő	Tiszaroff

3. táblázat: Elköltözések azokon a településeken, ahol nem vettek igénybe CSOK-ot

14 esetben találtunk olyan adatot, ahol legalább az egyik igénylő Tisztabőrről vagy Csenyétéről származik. 6 esetben mind a kettő igénylőnek az állandó lakcíme Tiszabőre szólt, így biztosan állítható, hogy legalább 6 család a CSOK igénybevételével költözött el a településről.

A vizsgált 30 település területi elhelyezkedését nézve, a térképen jól látható, hogy Észak-Magyarországon és Délnyugat-Dunántúlon találhatóak a települések, ahol a romák száma általában az országos átlag feletti, és a területi hátrányok is erősebben jelentkeznek.

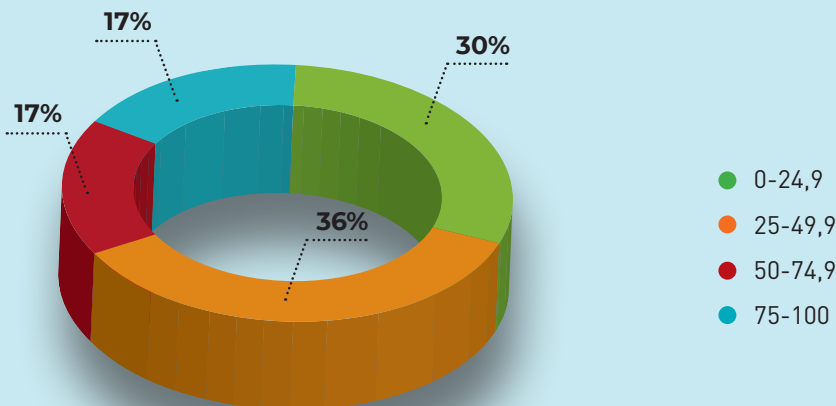

Érdeemes áttekinteni, hogy az említett településeken milyen arányban élnek roma lakosok. 112 település (Kapitány 2016) létezik az országban, ahol 50%-nál nagyobb a „roma kötődésűek” aránya. A vizsgált települések harmadán, 10 településen több roma él, mint nem roma magyar. 5 településen 75% feletti a romák aránya, ami azt

jelenti, hogy ezeken a településeken pár év múlva nagy valószínűséggel alig marad nem roma lakos. A 4. ábrán pedig a roma lakosok aránya látható a 30 településre vetítve. A továbbiakban a többségében roma és nem roma településeket is elemezzük.

.....

⁶¹ A „roma kötődésű” fogalmat hozták létre a szerzők a becslésben szereplő roma népesség megjelölésére. A becslés a 2011-ben végzett népszámlálás során magukat romának vallókból indul ki, és statisztikai és egyéb módszertani eszközökkel becsülik meg azok számát, akik magukat nem vallották roma származásúnak, de nagy valószínűséggel a roma nemzetiséghez tartoznak.

4. ábra: A roma kötődésű lakosság aránya a 30 településen %-os arányban

Korösszetétel

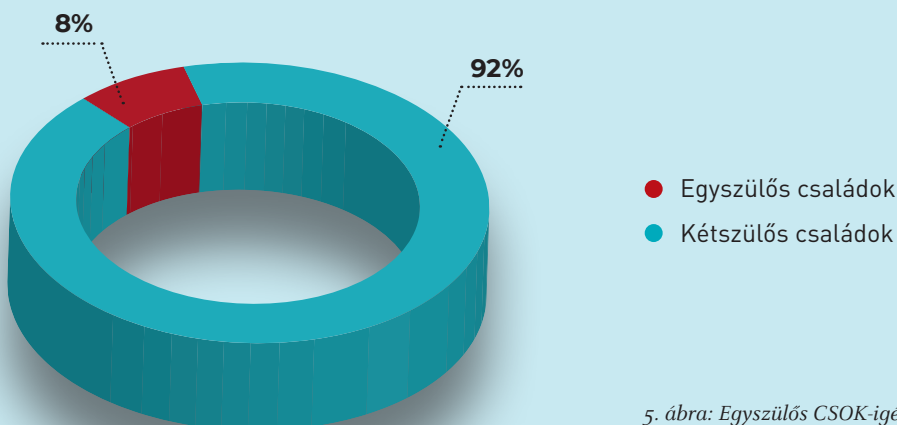
A vizsgált településeken a CSOK-ot igénylők átlagéletkora jóval alacsonyabb az országosnál. Az első szerződés kötő tekintetében 29 év, a második esetében 26 év, míg a teljes adatbázis adatai alapján az első igénylők átlagéletkora 36 év, a második igénylő átlagéletkora 34 év. Az ország-

gos átlag 35 év. Ez magyarázható azzal, hogy a vizsgált települések korösszetétele is fiatalabb, mint az országos átlag. A legfiatalabb első igénylő 18, a legidősebb pedig 56 éves. A legfiatalabb második igénylő 17 éves volt, a legidősebb pedig 53.

Egyedülálló szám

Az országos adatok elemzése szerint a szerződést kötők 11,4%-a egyszülős család. A roma településeket vizsgálva 8,2% az egyszülős családok aránya, ami 3%-kal kevesebb, mint a tel-

jes adatbázisban megjelenő egyszülős családok száma. Majdnem a települések felére jellemző (13 településen), hogy egyedülálló személy vette igénybe a CSOK-ot.

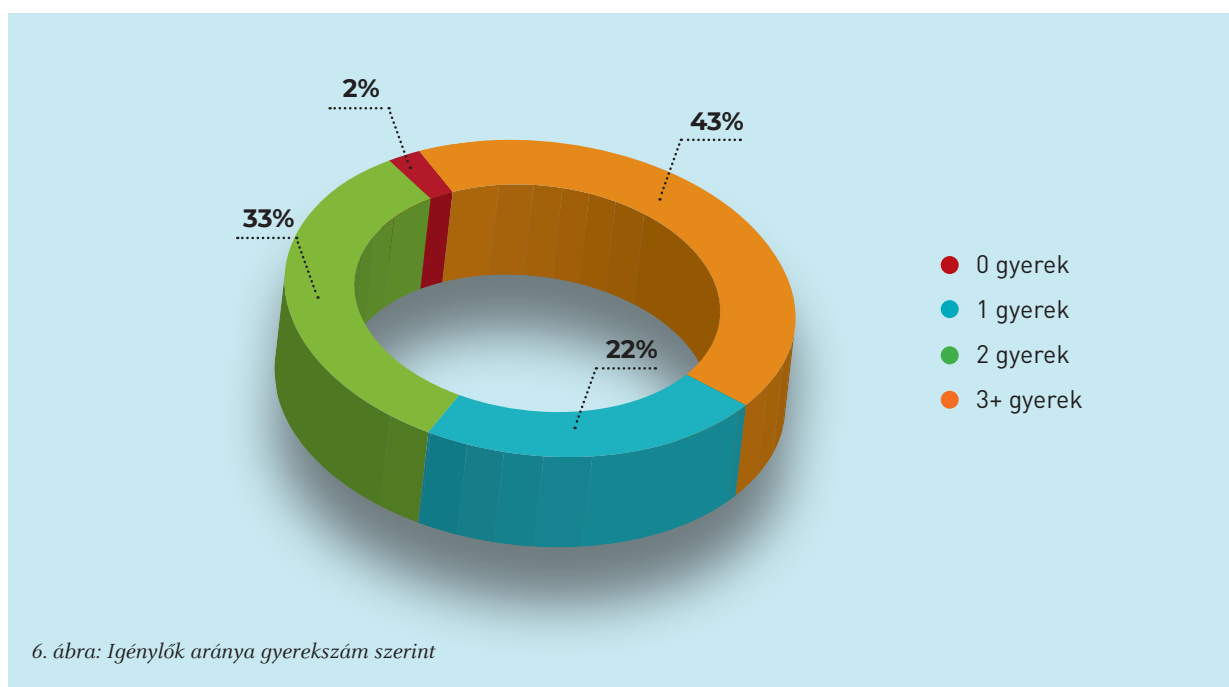

5. ábra: Egyszülős CSOK-igénylők aránya

Meglévő és vállalt gyermekek száma

A CSOK-ot igénybe vevőknek a vizsgált településeken átlagosan 2,3 gyermeke volt. Az országos átlag ehhez képest 1,8 azok körében, akik úgy vették fel a CSOK-ot, hogy már van gyermekük. A vállalt gyermekek száma a vizsgált településeken a CSOK felvételéhez kapcsolódóan átlagosan 0,7 egy szerződésre vetítve. Ugyanez a szám a teljes országos mintában 0,5. Tehát ebből a szempontból nem különbözik jelentős mértékben a kis mintánk az országos átlaghoz képest.

Ugyanakkor az igénylők 43%-a rendelkezik 3 vagy több gyerekkel a szerződéskötés pillanatában, és csupán a szerződők 1,63%-a nem rendelkezett gyerekekkel. Ők előre vállaltak gyereket, és így kötöttek szerződést. A kétgyerekes családok száma a második legmagasabb a mintában, de emellett az egy gyerekkel rendelkezők is kötöttek CSOK-szerződést, bár számuk mindössze a 22,14%-át teszi ki a 30 település teljes szerződőinek.

Roma többségű és nem roma többségű települések összehasonlítása

Létrehoztunk két csoportot a településen élő CSOK-igénylőkből. Az egyik csoport az, ahol a

roma lakosság többségben van. A másik, ahol még nem érte el az 50%-nál magasabb arányt.

	30 település összesen	50%> roma N=17	50%< roma N=13
	átlagértékek		
Szerződések száma (db)	9,67	8,23	11,5
Igénylők száma (fő)	17,87	15,12	21,46

	30 település összesen	50%> roma N=17	50%< roma N=13
	átlagértékek		
Ebből egyedülálló igénylők száma (fő)	1,47	1,35	1,6
Igénylői átlagéletkora (év)	29	33	24,3
Igénylőz átlagéletkora (év)	26	28	22,7
Meglévő gyermekek átlagos száma	2,3	2,5	2,0
Vállalt gyermekek átlagos száma	0,4	0,36	0,6
0 gyermekesek aránya (%)	1,6	2,4	0,5
1 gyermekesek aránya (%)	20,7	23,5	16,5
2 gyermekesek aránya (%)	30,5	24,2	38,6
3+ gyermekesek aránya (%)	40,6	49,8	28,5
Egyedülállók aránya az igénylők között (%)	8,6	12,8	3,01
CSOK szerződések aránya a település lélekszámahoz képest	0,8	0,8	0,8
Település lélekszáma, 2015, KSH (fő)	1000	1050	930

4. táblázat: A 30 település átlagos adatai összesen és annak bontásában, hogy a településen legalább a lakosság fele roma-e (50%<), vagy nem (50%>)

A többségében romák által lakott települések szerződésszámai magasabbak, több szerződést kötnek, mint a többi 17 településen.

Ami nagyon eltérő a többségében roma és nem roma települések között, az az, hogy:

1. A többségében roma települések igénylői fiatalabbak. A roma települések 22,5 éves átlaggal, míg a többségében nem roma települések 30,5 éves átlaggal rendelkeznek.
2. A többségében roma települések 0,6 gyereket szeretnének vállalni a továbbiakban, ahol a romák kisebbségben vannak, ott ez a szám majdnem a fele, 0,36. Ez még az országos átlagnál is alacsonyabb.
3. Az egyedülálló családok aránya is magasabb náluk.

Áttekintve a településekre vonatkozó adatokat, láthatjuk, hogy a romák által többségben lakott településeken alacsonyabb az igénylők életkora, és arányaiban több igénylő lakik ezeken a településeken, akik több gyereket szeretnének vállalni.

A vizsgált településekre vonatkozóan azt mondhatjuk, hogy a roma többségű települések kisebb lélekszámúak, de átlagosan és a lakosság számához viszonyítva is több CSOK köttetett ezeken, mint ahol kevesebb roma lakik. A szerződést kötők fiatalabbak, arányaiban kevesebb köztük az egyedülálló, átlagosan több gyermeket vállalnak, és jóval magasabb a két- vagy annál több gyermekesek aránya.

Összegzés

A harminc felzárkózó települést vizsgálva arra lehet következtetni, hogy az otthonteremtési kedvezmények igénybevétele kapcsán az országos átlaghoz képest vannak eltérések, hiszen jóval kisebb arányú az új lakásokra történő CSOK felvétel, az igénybevevők életkora alacsonyabb, a meglévő gyermekek száma pedig magasabb, viszont az előre vállalt gyermekek száma esetében nincs jelentős eltérés. Az igénybevételi számok arra engednek következtetni, hogy a többségi lakosság és a roma igénylők lakó- és életkörülményeinek javulását eredményezi a rendszer működtetése.

A felzárkózó településeken belül a cigányság aránya és a CSOK-igénylések között nem látszott

világos összefüggés. Ahol a cigányság aránya kiemelkedően magas volt, ott a CSOK-igénylések száma adott településtől függően vagy feltűnően magas volt, vagy éppen ellenkezőleg, egyáltalán nem is vették igénybe. Kevés igénylőre példa Nyírpilis, Tiszabó, Alsószentmárton, ahol magas arányú roma lakosság mellett a CSOK igénylésének az aránya igen alacsony volt. A nagyszámú igénybevételre pedig Tiszabura a példa, ahol a cigány lakosság magas aránya mellett a CSOK igénylésének az aránya is viszonylag magas volt. Az előbbit magyarázhatja a családonként igen alacsony önerő, utóbbit a magas gyermekszám és abból fakadóan a nagyobb lakás igénye.

Absztrakt

Elemzésünk célja, hogy bemutassuk a Családi Otthonteremtési Kedvezményben (CSOK) részülő ama családok szociológiai és demográfia mutatóit, akik azon a 30 településen élnek, ahol a Kormány elindította a „Felzárkózó települések” programját. Bemutatjuk az igénybevevők területi, életkori, gyermekszám szerinti jellemzőit, és megvizsgáljuk, van-e összefüggés a roma lakosság aránya és a CSOK igénylése között. Írásunk alapja a Magyar Államkincstár által rendelkezésünkre bocsájtott CSOK-adatbázis, mely a 2016. január 1. és 2018. május 31. között megkötött szerződéseik elemzésére vonatkozik. A vizsgálat szerint a 30 településen összesen 290 szerződést kötöttek. Egy szerződés

kivételével mindegyik használtlakás-vásárlásra vették igénybe a támogatást. Volt olyan település, ahol a romák száma 75%-nál magasabb, és nem volt jelentős a CSOK igénybevétele, de volt olyan település, ahol 75%-os roma arány mellett a többi településhez mérten magas arányú igénybevétel tapasztalható. Ahol nagyobb arányban éltek romák a településen, az igénybevevők alacsonyabb életkorúak és több gyerekkel rendelkeztek, de az elemzés ennek ellenére sem ad egyértelmű választ arra, hogy a romák aránya befolyásolná a CSOK igénybevételét.

Kulcsszavak: *felzárkózó települések, CSOK, roma, lakhatás, család*

Felhasznált irodalom

Kapitány Balázs, Spéder Zsolt (2004) Szegénység és depriváció. Társadalmi Összefüggések nyomában. Budapest: NKI.

Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella (2004) A magyarországi cigányság 1971–2003. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Ladányi János, Szelényi Iván (2004) A kirekesztettség változó formái. Budapest: Napvilág Kiadó.

Lakner Zoltán (2020) Romák felfelé – Félúton a romák modernizációja. Kapocs, 1. sz. Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2011.

Spéder Zsolt, Kapitány Balázs, Bálint Lajos, Murinkó Lívია, Óri Péter, Pakot Levente, Várnainé Anek Ágnes (2014) Becslések a „roma kötődésű” népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján. II: Roma kötődésű népesség becslése, adatsorok. KSH NKI. EMMI munkaanyag.

Teller N. (2011) Adaptációs csapdák. Hipotézisek a romák lakásmobilitásáról a 2010-es roma adatfelvétel lakásváltoztatási kérdéseire adott válaszok és a korábbi cigányfelvételek lakásmobilitási adatai alapján. In: Kurucz E. (szerk.): Roma kutatások, 2010 – élethelyzetek a társadalom peremén. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 203–218.

Váradai Mónika, Virág Tünde (2014) A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki tereken. Szociológiai Szemle, 1. sz. 89–113.

Virág Tünde (2003) Gettósodó térség, gettósodó iskolarendszer. In: Kállai Ernő (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 127–138.

Virág Tünde (2006) A gettósodó térség. Szociológiai Szemle, 1. sz. 60–76.

Virág Tünde (2008) Programok a cigánytelepek felszámolására. In: Törzsök E. – Paskó I. – Zolnay J. (szerk.): Jelentés 2007. A gyűlölet célkeresztjében. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. 165–178.

A roma közösségek egészségügyi helyzete Magyarországon a megjelent szakirodalom alapján

Betekintő

Az utóbbi évek legfrissebb kutatásainak rövid ismertetése rávilágít a roma lakosság kedvezőtlen egészségi állapotát közvetlenül meghatározó életmódbeli, környezeti jellemzőkre, valamint feltárja a közvetetten befolyásoló strukturális és kulturális tényezőket.

A célzott egészségmagatartás-vizsgálatok eredményei igazolták, hogy a cigányok körében a korai halálozás mértéke lényegesen magasabb, mint az általános magyar népességben; míg a centrális elhízás és a magas vérnyomás szignifikánsan ritkább, az emelkedett éhomi vércukorszint és az alacsony HDL-C-szérumkoncentráció szignifikánsan gyakoribb a roma populációban. A roma telepeken élők körében az intenzív alkoholfogyasztás és az elhízás kedvezőtlen, míg a dohányzás és a zöldség- és gyümölcsfogyasztás kedvező irányban változott a vizsgált évtized alatt. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, gazdaságilag inaktív, rossz anyagi helyzetben lévő romák körében nagyobb a depresszió gyakorisága is. Egy szlovákiai vizsgálatban hét olyan mechanizmust sikerült azonosítani, amelyek a szegregált településen élő romák nem megfelelő terápiahűségének okai lehetnek, illetve elősegítik körükben a helytelen egészségmagatartás-formák melletti érvelést.

Bevezetés

Az egészségügyenlétlenségek területén végzett kutatások mind rámutatnak arra, hogy az egészségügyenlétlenségek nem önmagukban, hanem más társadalmi pozíciókkal összefüggésben vizsgálандók. A magyarországi roma lakosság egészségi állapota évtizedek óta különösen kedvezőtlen, és elmarad a többségi társadalom

egészségi mutatóitól. Ennek oka az egészségi állapotot közvetlenül meghatározó életmódbeli, környezeti, valamint közvetetten ható strukturális és kulturális tényezőkben is keresendő, ahogy ezt az elmúlt évek legfrissebb kutatásai is alátámasztják.

Kutatási eredmények

Ádány Róza, Sándor János (2019):

Az északkelet-magyarországi telepszerű körülmények között élő cigány lakosság egészség-magatartása és egészségi állapota

Ádány Róza és Sándor János sokrétűen mutatja be a roma lakosság egészségi állapotát. A Roma Integráció Évtizedével (2005–2015) párhuzamosan történt egészségmagatartás-vizsgálatuk aláhúzza

annak fontosságát, hogy a cigány lakosság korfája és a korábbi romafelmérések mintáinak összetétele (miszerint a 65 évesnél idősebbek aránya a cigányság körében mindössze 3%, szemben

az általános populációra jellemző kb. 20%-kal) alapján egyértelmű, hogy a cigányok körében a korai halálozás mértéke lényegesen magasabb, mint az általános magyar népességben.

A metabolikus szindróma⁶² és komponensei gyakoriságának felmérésére végzett összehasonlító keresztmetszeti vizsgálatukban a 20–64 éves, észak-magyarországi, telepszerű körülmények között élő roma lakosság 646 fős mintájának eredményeit a 20–64 éves magyar átlaglakosság reprezentatív mintán (n = 1542) nyert adataival hasonlítsák össze. A centrális elhízás és a magas vérnyomás szignifikánsan gyakoribb az általános magyar, mint a roma népességben (69,65 vs. 60,68%; 48,44 vs. 40,40%), míg az emelkedett trigliceridszint⁶³ tekintetében szignifikáns eltérés nem volt megállapítható. Az emelkedett éhomi vércukorszint vagy cukorbetegség (OR = 2,65, 95%CI 1,90–3,69) és az alacsony HDL-C-szérumszint⁶⁴ vagy kezelt lipidháztartási zavar (OR = 2,15, 95%CI 1,65–2,79) szignifikánsan gyakoribb volt a roma populációban. Korcsoportos bontásban végzett elemzéssel kimutatták,

hogy ezen két rendellenesség előfordulási gyakorisága minden korcsoportban szignifikánsan magasabb volt a romák körében, ami felveti annak lehetőségét, hogy az alacsony HDL-C-szint és az emelkedett éhomi vércukorszint nagy gyakoriságának hátterében genetikai tényezők állnak. A célzott egészségmagatartás-felmérés eredményei igazolták azt is, hogy a roma telepeken élők körében az egészségmagatartási mutatók az intenzív alkoholfogyasztás és az elhízás vonatkozásában kedvezőtlen, míg a dohányzás és a zöldség- és gyümölcsfogyasztás esetében kedvező irányba változtak a vizsgált évtized alatt. Vagyis a telepen élő romák és a nem romák közötti különbség nőtt az elhízás és az alkoholfogyasztás, és csökkent a dohányzás, valamint a mindennapi zöldség- és gyümölcsfogyasztás tekintetében. Ezek a változások összefüggésbe hozhatók az alkohol-, cigaretta- és élelmiszerkereskedelem törvényi szabályozásának változásával, illetve a kormányzati közmunkaprogram kapacitásbővítéssel kapcsolatos intézkedéseivel.

Kósa Karolina, Kőműves Sándor (2019): Egészségegyenlőtlenségek az egyenlőtlenségek globális kontextusában

Kósa Karolina és Kőműves Sándor az egyre inkább a kutatások fókuszába kerülő mentális (lelki) egészségegyenlőtlenség témakörét járja körül. A 2014-ben végzett Európai Lakossági Egészségfelmérés eredményei szerint a 18 éven felüliek 5%-ának volt depressziója az adatfelvételt megelőző évben; a PHQ-8 szűrőskála szerint pedig a felnőtt lakosság közel 7%-ának voltak depresszív tünetei az adatfelvételt megelőző két hétben, és 3,6% esetében volt vélelmezhető major depresszió fennállása. A társadalmi helyzetet jellemző indikátorok (nem, etnikai hova-

tartozás, iskolai végzettség, foglalkozás, anyagi helyzet) szerinti elemzés azonban rámutatott, hogy a depresszió gyakorisága mind önbevallás szerint, mind a szűrőkérdőívvel történt kockázatbecslés szerint szignifikánsan eltért ezen változók kategóriái között, a hátrányos helyzetű népességcsoportok rovására. Nők körében a férfiakhoz képest, önbevallás szerint a romáknál a nem romákhoz képest, az érettségi nélküliek körében az érettségizettekhez képest, a gazdaságilag inaktívknál a gazdaságilag aktívakhoz képest, és a rossz anyagi helyzetben lévők

62 Metabolikus szindróma alatt azt értjük, amikor az anyagcsere több, egymással párhuzamos zavara is fennáll. Ezek alapvetően négy csoportra bonthatók: a zsírszénhidrát anyagcsere zavara, az elhízás és a magas vérnyomás.

63 Vércukorszint.

64 A „jó” koleszterin szintje.

körében a jó anyagi helyzetben lévőkhöz képest nagyobb a depresszió gyakorisága. A magyarázó okok között megjelenik a hatványtörvény, mely szerint adott jellemző változása egy másik jellemző hatványával arányos. A hatványtörvény, mint az egyenlőtlenségek növekedésének és újratermelődésének magyarázó erővel bíró

potenciális változója, némileg más megvilágításból láttatja azokat az egyenlőtlenségeket, melyeket a korábbi elemzések más társadalmi tényezőkkel magyaráznak. Ennek a hatásnak az érvényesülése az egészség egyenlőtlenségek vonatkozásában mindenképpen további vizsgálatokat kíván.

Petrányi Győző (2019):

A roma és indiai populációk genetikai hasonlósága és ennek jelentősége a csontvelő donor regiszterek összetételében

Petrányi Győző nagyon specifikus területtel foglalkozó tanulmánya összefoglalja a roma populáció genetikai sajátosságait és ezek kapcsolódását az egyes betegségekkel szembeni fogékonyság- és rezisztencia-tulajdonságokkal. Mivel a roma népesség az egyik genetikailag legeltérőbb etnikum hazánkban, fontos a romák HLA-antigénjeinek⁶⁵ leírása és annak kutatása, hogy ennek milyen hatása van az egészségügyi állapotukra. Például a felnőttkori laktózzintolerancia, azaz tejcukoremésztési képtelenség a hazai roma lakosság 55,8 százalékánál fordul elő, míg a magyar nem roma lakosság 36,6 százalékánál.

Halmazottan fordul elő a romáknál a veleszületett zöld hályog, szürke hályog, a policisztás vese domináns formája, valamint az anyagcsere-rendellenességeket és az izomrendszert érintő több genetikai betegség.

Magyar és indiai közös kutatás vizsgálta a roma etnikum HLA (Humán Leukocita Antigén) fenotípusait, és feltárta, hogy annak összetétele jelentősen eltér a világ más populációjától, és csak az ősi indiai lakossághoz hasonló. A népességen belül az egyének HLA-fenotípus szerinti hasonlósága vagy eltérése kiemelkedően fontos szerv- és szövettranszplantációk esetén.

Orsós Zsuzsanna (2019):

Cikkismertetés: Miért nem tesznek többet a szegregált romák az egészségükért?

Az Orsós Zsuzsanna által ismertett cikk egy 2004–2014-ig tartó, nagyobb longitudinális vizsgálat adatainak egy részét dolgozta fel, hogy azonosítsa azokat a helyi szintű mechanizmusokat, amelyek az egészséges életmód ajánlások be nem tartásának hátterében állnak.

A vizsgálat egy szlovákiai, 260 fős, szegregált roma településen vizsgálta, hogy miért gyakoriak az egészséget veszélyeztető magatartásformák a szegregált romák körében, illetve hogy az ott élő emberek miért nem követik a klinikai vagy népegészségügyi ajánlásokat.

Hét olyan mechanizmust sikerült azonosítani, amelyek a szegregált településen élő romák nem megfelelő terápiahűségének okai lehetnek, illetve elősegítették körükben a helytelen egészségmagatartás-formák melletti érvelést. A mechanizmusok egy csoportja magukhoz a szegregált roma emberekhez kötődik, más része viszont a velük kapcsolatban álló nem romákhoz. Az első csoportba tartozik (1) a romák körében tapasztalt szegénység, szegregáció és átlag alatti infrastruktúra, (2) az egészségmagatartásra vonatkozó alternatív roma ideológiák és gyakor-

⁶⁵ Az immunrendszer működésében tölt be fontos szerepet, feladata a szervezet saját fehérjéinek felismerése és megkülönböztetése az idegen fehérjéktől.

latok, (3) az önmagukat kizáró roma ideológiák és tévhitek (pl. a romák nem képesek bizonyos viselkedésre, tevékenységre), (4) a romák jelenlegi helyzetükhöz való szocializációja – elfogadás, hozzászokás, természetesnek tartás. Nem roma részről pedig jelentős szerepe van az alábbiaknak: (5) romaellenes ideológiák, tévhitek, (6) diszkrimináció, rasszizmus és a romák elégtelen támogatása, (7) a klinikai és népegészségügyi ajánlások restriktív aspektusai (az ajánlások követése a romák körében olyan érzést kelthet, hogy ezáltal életminőségük csökken – például

krónikus betegségek menedzseléséhez szükséges táplálkozási változtatások kapcsán). A fenti tényezők között nagyon szoros, többoldalú kapcsolat van, hatásuk egymást erősíti, illetve egyes tényezők fennállása továbbiak kialakulásához vezethet. A jól ismert tényezők mellett (szegénység, diszkrimináció) figyelmet kell fordítani az eddig nem kellően tanulmányozott kérdésekre is (pl. roma identitás és ideológiák, egészséggel kapcsolatos tévhitek kialakulását és fennmaradását befolyásoló tényezők).

Kovai Cecília (2017):

Az etnicitás szerepe az egészségügyenlétlenségek magyarázatában, és a hozzáférés esélyei a magyarországi hátrányos helyzetű csoportoknál a szegregált romák az egészségükért?

Kovai Cecília elméleti munkája a cigányság egészségügyi állapotának problematikáját az egészségügyenlétlenségek kérdéskörének szélesebb kontextusába helyezi. Ahogy kifejti, a cigány pozíció eleve előnytelen helyzetet jelent minden egyenlőtlenségi dimenzióban (jövedelmi helyzet, iskolázottság szintje, lakóhely stb.), ami halmozódó, egymást erősítő hátrányokat eredményez. Az etnikai különbségtétel olyan tényező, amely nem pusztán rögzítheti a kedvezőtlen osztálypozíciót, hanem ahogy azt számos kutatás kimutatta, csökkenti a szolidaritást különböző társadalmi szereplők között, akár orvos és páciens relációban is. A cigány–magyar különbségtétel főként vidéken nem pusztán a kedvezőtlen osztálypozíciót is kijelölő és megerősítő kategorizáció, amely erőteljesen befolyásolja az egészségi állapotot, hanem egyfajta identifikációs kényszer is, amely meghatározza, hogy „cigányként” vagy „magyarként” milyen erőforrások mozgósíthatók, a „társadalmi tőke” mely módjai vehetők igénybe. Az etnikai különbségtétel megnehezíti az egészségügyi dolgozók és

a cigányság közötti hatékony kommunikációt, az egészségügyi dolgozók körében jelen lévő előítéletek sem segítenek az együttműködésben. Az etnikailag is stigmatizált hátrányos helyzetű pozícióból fakadó viselkedések sokszor érthetetlenek az egészségügyben dolgozók számára, és ez kölcsönös félreértéseket szül.

A struktúra versus kultúra felosztás két egymástól elváló megközelítést vázol fel: az egyik az egészségi állapot strukturális helyzettel való magyarázata, a másik, amely a cigányság ún. kulturális hagyományait helyezi előtérbe. E két analitikusan elválasztott magyarázó tényező az ún. „szegénység kultúrája” fogalomban érhet össze, amely megragadhatóvá teszi a marginális strukturális helyzethez adaptálódó közösségek életmódját, egészséghez és egészségüghöz való viszonyát. Vagyis a strukturális versus kulturális megközelítés helyett azt érdemes vizsgálni, hogy a már generációk óta elfoglalt strukturális pozícióhoz történő alkalmazkodás hogyan válik „kulturális mintázattá”, és ennek milyen hatása lehet az egészségügyenlétlenségek alakulására.

Következtetések

Az ismertett tanulmányok a roma lakosság körében detektálható egészség-egyenlőtlenségeknek csak egy-egy vetületét mutatják meg, mégis felhívják a figyelmet arra, hogy rendelkezésre állnak azok a tudományos eredmények, amelyekre támaszkodva ezen a területen fejlődést lehet

elérni. Továbbá egyértelművé teszik, hogy a kedvezőtlen egészségmagatartáshoz vezető tényezők egymást erősítik, egymással szoros kölcsönhatásban vannak, az érdemi változások eléréséhez pedig az összes okot fel kell számolni.

Absztrakt

Az egészség-egyenlőtlenségek területén végzett kutatások mind rámutatnak arra, hogy az egészség-egyenlőtlenségek nem önmagukban, hanem más társadalmi pozíciókkal összefüggésben vizsgálandók. A magyarországi roma lakosság egészségi állapota évtizedek óta különösen kedvezőtlen, és elmarad a többségi társadalom egészségi mutatóitól. Ennek oka az egészségi

állapotot közvetlenül meghatározó életmódbeli, környezeti, valamint közvetetten ható strukturális és kulturális tényezőkben is keresendő, ahogy ezt az elmúlt évek legfrissebb kutatási eredményei is alátámasztják.

Kulcsszavak: *egészségmagatartás, hozzáférés, egészség-egyenlőtlenségek, roma populáció*

Abstract

Researches in the field of health inequalities all point to the fact that health inequalities should not be examined in isolation but in relation to other social positions. The health status of the Hungarian Roma population has been particularly unfavorable for decades and lags behind the health indicators of the majority society. This is

due to direct lifestyle, environmental, and indirect structural and cultural factors determining health status, as confirmed by recent research findings.

Key words: *health behaviour, accessibility, health inequities, roma population*

Felhasznált irodalom

Ádány Róza, Sándor János (2019) Az északkelet-magyarországi telepszerű körülmények között élő cigány lakosság egészség-magatartása és egészségi állapota. *Magyar Tudomány*, 180. évf. 11. sz. 1596–1611.

Kósa Karolina, Kósműves Sándor (2019) Egészség-egyenlőtlenségek az egyenlőtlenségek globális kontextusában, *Magyar Tudomány* 180 11. sz. 1612–1625

Kovai Cecília (2017) Az etnicitás szerepe az egészség-egyenlőtlenségek magyarázatában, és a hozzáférés esélyei a magyarországi hátrányos helyzetű csoportoknál. In: Torgyik Judit (szerk.): *Válogatott tanulmányok a társadalomtudományok köréből*. Komarno: International Research Institute sro. 227–236.

Orsós Zsuzsanna (2019) Miért nem tesznek többet a szegregált romák az egészségükért? Feltáró néprajzi kutatás Szlovákiából. (Cikkismertetés.) *Egészségfejlesztés*, LX. évf. 2. sz. 62–63.

Petrányi Győző (2019) A roma és indiai populációk genetikai hasonlósága és ennek jelentősége a csontvelő donor regiszterek összetételében, *Magyar Tudomány* 180. évf. 11. sz. 1626–1637.

A felzárkózó települések kormányprogram falvaiban született gyermekek és édesanyáik szociodemográfiai és orvosi-egészségügyi jellemzői a 2010–2017-es időszakban

Betekintő

2019-ben született Magyarországon egy kormányhatározat a „Felzárkózó települések hosszú távú programjának megalapozásáról”. Az ebben felsorolt települések Magyarország szegény (délnyugati és északkeleti) régióiban találhatóak, amelyekben az országos átlagnál jóval magasabb a magukat a roma nemzetiséghez sorolók aránya. Magyarországon az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező nők aránya jóval magasabb az európai átlagnál, és az európai országokkal való összehasonlítás alapján az 1500 grammnál kisebb (extrém mértékben csekély) testtömegű újszülöttek legnagyobb arányban Magyarországon születnek. E két tény összefügghet, amennyiben az alacsony iskolai végzettség alacsony életkorral, keresettel és tartós munkanélküliséggel, rossz lakhatási körülményekkel jár együtt. Ezek miatt tartósan alacsony lehet a jövedelem, az pedig a kismamák alultápláltságát eredményezheti. A hátrányos helyzetű településen élő, jelentős részben roma nemzetiségű lakosság életkörülményeinek javítása fontos hosszú távú nemzeti érdek, hiszen az egészségkárosodások megelőzését már a fogamzástól kezdve megtérülő befektetésként kell tekinteni, ugyanis a koraszülöttek, beteg és kis súlyú újszülöttek egészségügyi ellátása, a maradandó egészségkárosodások jelentős többletköltségeket jelentenek az egyén és az állam számára is – hatással vannak az iskolai eredményességre, a munkaerőpiaci lehetőségekre is.

Felmérésünk újdonsága a nagy minta: a 2010–17-es időszakban Magyarországon történt összes élveszületés adatait hasonlította össze 32 hátrányos helyzetű település és közülük a 4 legnagyobb gyermekszámú település adataival. Az ily módon különösen megbízható, robusztus eredmények megerősítik a korábbi felmérések tapasztalatait: a hátrányos helyzetű települések össznépességében és a példaként kiválasztott településeken is az országos átlagnál jóval magasabb a korábbi művi vetélések, a koraszülések, a kis testsúllyal vagy kis testhosszal született újszülöttek és az alacsony Apgar-értékű (a szülés után közvetlenül igen rossz egészségi állapotban levő) újszülöttek aránya is. Ajánlásainkban felvetettük az eddigi szociális ellátások és szolgáltatások megerősítését vagy újak bevezetését is, valamint a hátrányos helyzetű települések fejlesztését komplex programokkal, különös tekintettel az infrastruktúra javítására és az egészségügyi ellátásokhoz való jobb hozzáférésre, az egészségtudatosság növelésére.

Bevezetés

Tanulmányunk célja, hogy felhívja a figyelmet a hátrányos helyzetű családok – azon belül kiemelten az édesanyák és újszülöttjeik – egészségi állapotára és az egészségi állapot társadalmi-gazdasági hátterére. Az egészségi

veszteségek megelőzését már a fogamzástól és az anyaméhen belüli élettől kezdve megtérülő befektetésként kell tekinteni. A koraszülöttek, beteg és kismamák újszülöttek egészségügyi ellátása, a maradandó egészségkárosodások, későbbi

betegségterhek, ugyanis hosszú távú és jelentős többletköltségeket jelentenek az egyén és az állam számára is – hatással vannak az iskolai eredményességre, a munkaerőpiaci lehetőségekre, az egészségben eltöltött évekre, az idő előtti halálózásra is.

Magyarországon a cigány/roma származású népesség körében jellemző az alacsony iskolai végzettség, a gyakorta gazdaságilag leszakadó térségekben, „rozsdáövezetekben” élés, a tartós munkanélküliség és a mindezeket súlyosbító etnikai szegregálódás. Ezért tanulmányunk külön figyelmet szentel a roma népesség helyzetének.

Az Európai Bizottság a 2011. április 5-én elfogadott, „A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig” című dokumentumban⁶⁶ arra kérte a tagállamokat, hogy készítsék el vagy vizsgálják felül nemzeti romaintegrációs stratégiájukat⁶⁷, hogy ezáltal hatékonyabban tudják kezelni a romák integrációjával kapcsolatos problémákat, és így az évtized végére érezhetően javuljon a helyzet. A keretrendszer uniós állam- és kormányfők általi jóváhagyása⁶⁸ jelezte, hogy a romák társadalmi integrációja a gazdasági és pénzügyi válság ellenére is minden tagállam számára kiemelt területté válik. Ennek ellenére a 2010-es évtized végén visszatekintve Járóka Lívia, az Európai Parlament magyar alelnöke a célkitűzések teljesülésének elmaradásáról beszélt, és a jövőbeni hasonló törekvéseket illetően a monitorozás és visszacsatolás fontosságát említette, valamint azt, hogy „*még mindig rengeteg embernek nincs hozzáférése tiszta ivóvízhez, megfelelő higiéniai körülményekhez vagy elegendő ételhez*” (Járóka 2019).

Egy 2007-es magyarországi kutatás eredményei szerint a roma nők körében megfigyelhető ked-

vezőtlen egészségmagatartás és egészségi állapotbeli hátrány a magzat fejlődését is negatívan befolyásolja. A romák körében a soványság feltűnően magas arányú. Az országos lakossági mintával összehasonlítva a roma nők soványsága másfélszeres, a férfiaké kétszeres volt (Dombainé 2007; Solymosi 2007). Az elhízottak aránya viszont az országos átlag alatt volt ekkor – azonban ez az arány nagyot nőtt a 2004–2015-ös időszak folyamán. Szerencsére az utóbbi időszakban ugyanakkor csökkent a cigányok körében a dohányzók – az országos átlaghoz képest igen magas – aránya (Haiman 2019). Mindenesetre az idézett 2007-es felmérés eredményei szerint a cigányok körében az egészségben eltöltött évek száma 12–15 évvel kevesebb, mint a többségi társadalomban (Solymosi 2007).

A közelmúltban készült Magyarországon egy felmérés (Koraszülés 2018) a magzati fejlődést befolyásoló körülményekről és az újszülöttek orvosi-egészségügyi jellemzőinek alakulásáról, különös tekintettel a hátrányos helyzetű településeken élőkre és az ő életkörülményeikre. Budapesti, Somogy és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei fiatal anyák és újszülötteik életkörülményeit és egészségi mutatóit vizsgálták. A kutatás folyamán a rossz lakáskörülmények és az alacsony jövedelem jelentették a kutatók számára a „kedvezőtlen szocio-ökonómiai státuszt”, más szóval a „hátrányos helyzet” kritériumait. Mint írják, „*a kedvezőtlen szocio-ökonómiai státuszt a kedvezőtlen lakhatási körülmények (komfort nélküli/szükségglakás) között élők adták, akiknek a havi egy főre jutó jövedelme a legalsó jövedelmi kategóriába (egy főre jutó havi jövedelme 40 ezer Ft alatti) tartozik. A gyermekvédelmi/lakásfenntartási támogatás, segély nem jelentett ebben az esetben jelentős tényezőt.*”

⁶⁶ A Bizottság 2011. április 5-i közleménye – A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig. COM(2011) 173. E keretrendszer kapcsán mind az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság – a roma polgárok társadalmi felruházása és integrációja Európában című véleményében (CESE 998/2011, 2011. június 16.) –, mind a Régiók Bizottsága – a nemzeti romaintegrációs stratégiák 2020-ig érvényes uniós keretrendszeréről alkotott véleményében (CdR 247/2011, 2011. december 14.) – határozott támogatását fejezte ki.

⁶⁷ E közleményben a „stratégia” kifejezést a szakpolitikai intézkedések és stratégiák gyűjtőfogalmaként kell értelmezni.

⁶⁸ Az Európai Tanács következtetései (EUCO 23/11, 2011. június 23–24.) az EPSCO Tanács által elfogadott, „A romák integrációját célzó nemzeti stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig” című tanácsi következtetések alapján (106665/11, 2011. május 19.).

A tanulmány megállapításai szerint az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező nők aránya jóval magasabb az európai átlagnál (Koraszülés 2018; European 2010), és az európai országokkal való összehasonlítás alapján az 1500 grammnál kisebb (extrém mértékben csekély) testtömegű gyermekek legnagyobb arányban Magyarországon születnek. E két tény összefügghet, amennyiben az alacsony iskolai végzettség alacsony keresettel és gyakori, nemegyszer tartós munkanélküliséggel járhat együtt. Ezek miatt tartósan alacsony lehet a jövedelem, az pedig a kismamák alultápláltságát eredményezheti. Ez a tanulmány utal is erre – mint írják, az újszülöttek alulfejlettségével kapcsolatban „szakirodalmi adatokból ismert az alultápláltság jelentősége és a nehezített életkörülmények jelenléte” (Koraszülés 2018; Papp 2016). A koraszülöttek aránya is magas Magyarországon európai összehasonlításban (HFA 2015).

A munkahely hiánya vagy bizonytalansága növelheti a fiatal párok körében a szorongást, a feszültséget, gyakoribbá és súlyosabbá teheti a konfliktusokat. Az idézett tanulmány szerint a *„várandósság alatti anyai félelmek és szorongás, mint rizikótényezők jelenléte befolyásolja a szülési kimenetelt”* (Koraszülés 2018; Morton et al. 2010), valamint a *„bántalmazás, a szociális környezet támogatásának hiánya és az ezekből fakadó megnövekedett stressz állapotok jelentősen növelik a koraszülések kialakulását. Mindezek hatással vannak az újszülött születéskörüli (perinatális) eredményeire is [...] A magas rizikójú várandósságból született újszülöttek testtömege 229 grammal marad el a rizikómentes várandósságból született újszülöttek születési tömegétől mintánkban”,* és *„a kedvezőtlen körülmények között élők 305 grammal maradnak el születési súly tekintetében”.* Így *„a perinatális szorongás, a várandósság pszichés zavarainak negatív szülészeti, újszülöttkori (neonatólis) következményei az újszülöttek perinatális kimeneteli eredményein is látszanak, ezért a rizikócsoportok gondozása kiemelt népegészségügyi feladat”.*

Amint írják, a kismamák vagy környezetük dohányzása is gyakran problémát jelent – ez a gyakran szorongással összefüggő és stresszoldó célú magatartás az átlagosnál nagyobb arányban

fordul elő az alacsony iskolai végzettségűek között –, ugyanakkor igen káros az az anyai egészségre is, de különösen a magzatok fejlődését tekintve.

Az említett tanulmány készítői külön is vizsgálták a cigány/roma népességben élők helyzetét. Tapasztalataik szerint a *„roma nemzetiségi csoportban a koraszülöttek aránya szignifikánsan magasabb”* volt, és *„abban az esetben, ha az anya roma, 1,4-szer nagyobb eséllyel szül koraszülött gyermeket”.* Ugyanakkor az etnikai tényező önmagában nem minden, sokat számít a jövedelmi és más tekintetben szociálisan hátrányos helyzet megléte vagy hiánya is, szó szerint húsba vágóan: *„a hátrányos helyzetű roma nők várandósságuk alatt átlagban 8,6 kg-t híztak, míg a kedvezőbb státuszú roma anyák súlygyarapodása 10,8 kg”* volt (Koraszülés 2018: 49). Vagyis jól mérhető volt az alacsony jövedelmű kismamák alultápláltsága, ami nyilván kedvezőtlenül befolyásolta születendő gyermekük fejlődését az anyaméhben. A *„kedvezőtlen szocio-ökonomiai státusz a mintában 163 főt érint, a magukat romának vallók 27,8%-át”* – állapította meg a tanulmány.

Jelen kutatás az előbbieken ismertetett tanulmány kiterjesztése, amennyiben a Magyarországon 2010–17-ben született valamennyi élveszületés adatait vizsgálta, a KSH Élveszületési lapja adatait feldolgozva. A cél ezúttal is a hátrányos helyzetű településeken élő és ott gyermeket szülő nők és újszülöttjeik szociodemográfiai és orvosi-egészségügyi körülményeinek vizsgálata volt, ám egy, az előbb ismertetett kutatásban használnál jóval nagyobb mintán.

Magyarország hátrányos helyzetű településeit két friss jogszabály alapján választottuk ki,⁶⁹ az e rendeletekben felsorolt 33 településből kihagyva a számos jellemzője alapján atipikus Monort.⁷⁰ Az „anya tényleges lakóhelye” adatait alapul véve számítottuk ki a 32 település adatait. A 32 településből készült egy összevont változó is, mert azzal is összehasonlítva jobban lehet látni egyes települések relatív helyzetét a sereghajtók csoportján belül, valamint így a települések e csoportjának helyzete az országos átlaggal is egyszerűen összevethető.

Sajnos egyes községek esetében az elemzést nehezítette az, hogy mivel nemegyszer kis lélekszámúak, és így az élveszületési adatokat éves bontásban bemutató cellákban igen alacsonyak lehetnek az esetszámok (1–4), adatvédelmi kötelezettségeknek megfelelően a KSH részéről számos ilyen „érzékeny” adatot töröltek, és csak ezek után adták ki az eredményeket további elemzésre. Ugyanez a probléma ritkábban és kisebb mértékben más esetekben is – még a 32 település összevont adatainál is – jelentkezett a kutatás során.

Nem látszott érdemesnek évek szerint bontani az egyes kistéleplülések adatait, mert egyes változóknál olyan sok kategória van, és olyan kevés születés egy-egy településen, hogy némelyik változónál értelmezhetetlenül kicsire esne le az

esetszám, ha még évek szerint is bontanánk. A 4 legnagyobb születésszámú hátrányos helyzetű település (Nyírkáta, Nyírmihálydi, Tiszabő, Tiszabura⁷¹) változói évek szerint is bemutatásra kerültek.

A tanulmányban előbb a szociodemográfiai jellemzőket (anya iskolai végzettsége, munkaerőpiaci aktivitása, korcsoportja és gyermek születési sorszáma) mutatjuk be, majd a következő részében az orvosi-egészségügyi jellemzőket (korábbi spontán és művi vetélések gyakorisága, várandósság heteinek száma, újszülött testsúlya, testhossza, Apgar-értéke).⁷²

Mindkét részen belül külön alfejezetet kapott a vizsgált 32 hátrányos helyzetű településből a 4 legnagyobb gyermekszámú adatainak elemzése.

Szociodemográfiai jellemzők aránya

A 2010–17-es időszak folyamán az általunk vizsgált 32 település össznépességében a harmadik és további gyermekek aránya mindvégig 40% körül volt, szemben az országosan átlagos 20–22%-kal, ami mutatja, hogy e településeken jóval magasabb az átlagos gyermekszám, jellemzőbb a nagycsalád.

Az országos arányokat tekintve 2011-ben és 2013-ban megnőtt a születő gyermekek között a harmadik és további gyermekek aránya, míg 2016-ban az első gyermekek születésének aránya nőtt meg.

A 32 település népességében jellemzően 2011-ben, 2014-ben és 2016-ban nőtt meg az első gyermekek születésének aránya, 2013-ban a második, 2012-ben és 2015-ben a harmadik gyermekeké. Itt tehát „hullámzott” ez a jellemző.

Figyelemre méltó, hogy 2016-ban mind országosan, mind a 32 település népességében csökkent a harmadik és nőtt az első gyermekek születésének aránya.

Országosan a 2010-es kiinduló arányhoz viszonyítva 2013–14-ben és 2016-ban volt viszonylag magasabb a legfeljebb 8 osztály végzettség aránya

.....

⁶⁹ A 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozat a „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának megalapozásáról és az azt kiegészítő 1426/2019. (VII. 26.) Korm. határozat alapján választottuk ki az összes, azokban szereplő, összesen 33 hátrányos helyzetű települést.

⁷⁰ Például Monoron a gyermeket szülő nők iskolai végzettség szerinti összetétele, annak eloszlása jóval közelebb állt az országos átlaghoz, mint a többi, a mintánkban szereplő településen átlagosan.

⁷¹ Bonyolult kérdés az etnikai hovatartozásé, ezzel kapcsolatban csak a népszámlálások önbevallási adataira támaszkodhatunk. E négy község esetében a 2001-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján bizonytalan becslést tehetünk csak a 2010–17-es időszakban a cigány/roma etnikumhoz sorolható arányáról. Úgy tűnik, hogy Nyírkátán és Nyírmihálydiában a lakosság kisebbsége – talán egyharmada – lehetett roma etnikumú, míg Tiszabőn és Tiszaburán a számottevő többség, talán 80%.

⁷² Az Apgar-teszt egy mérési rendszer, amely segítségével az újszülöttek állapotát vizsgálják közvetlenül a születés után, figyelembe véve 5 különböző életfunkciót. Ezt a vizsgálatot először 1 perccel a szülést követően végzi el a szakorvos, majd általában 5 perc múlva megismétli. Az egyes mérések alkalmával a pontszámokat összeadják, az így kapott eredmény lesz az úgynevezett Apgar-érték, amely 0 és 10 között lehet, egy egészséges újszülöttnek el kell érnie a 7-es értéket. Amint felmérésünk tapasztalata mutatta, országosan csak az újszülöttek 0,5%-a nem érte ezt el Magyarországon a 2010–17-es időszakban. Lásd erről bővebben a hivatkozott szakirodalomban: Apgar-érték.

az anyák között. 2015–16-ban megnőtt a közepes végzettségűek (legalább szakmunkásképző), 2017-ben a felsőfokú végzettségűek aránya is a gyermeket szülők között.

A 32 település népességében 2012-ben nőtt meg a legfeljebb 8 osztályt végzettek (végig igen magas, 75% körüli) aránya, majd az országos trendhez hasonlóan itt is némi fokozatos növekedést láthatunk a közepes, majd a magasabb iskolai végzettséggel gyermeket vállalók arányában is.

Ami az édesanyák országos arányait illeti a munkaerőpiaci aktivitási trendek terén: a foglalkoztatottak aránya csak 2011-ben esett vissza közöttük, attól kezdve előbb lassan, majd gyorsulva nőtt. A munkanélküliek aránya pedig 2011–12-ben nőtt meg, majd attól kezdve előbb lassan, majd gyorsulva csökkent. A „nem foglalkoztatott, GYES-en” kategóriába tartozók aránya is 2011–12-ben nőtt meg, majd csökkent, amint a tanuló státusúaké is. A háztartásbeliek aránya nemcsak e két utóbbi évben, hanem 2013–14-ben is nőtt, csak ezután indult csökkenésnek. (Elképzelhető, hogy 2013–14-ben egyes alacsony iskolai végzettségű nőknek még csak a férje talált munkát, ezért maradtak közülük egyesek ekkor még háztartásbeli státusban.) Az országos arányok változása mindenestre világos lenyomata az elmúlt évtized elején kitört gazdasági válság hatásának, majd e válság enyhülésének. Figyelemre méltó, hogy országosan a termékenység növekedése nem a munkavállaló anyák arányának növekedése ellenére, hanem azzal párhuzamosan történt. Természetesen a gyermeket vállaló nők párjait illetően is fontos tényező lehet a gyermekvállalási döntéseket illetően az, hogy van-e munkájuk, és a női munkavállalás arányának a növekedése együtt járhat a férfi munkavállalás arányának a növekedésével. (Külföldi kutatási eredmény – pl. Örsal 2018 – szerint a női és a férfi munkavállalás külön-külön is pozitívan hat a gyermekvállalásra. Ezt nálunk is érdemes lenne majd megvizsgálni.)

A vizsgált 32 hátrányos helyzetű település össznépességében az anyák között az országos csökkenés után egy évvel, 2012-ben csökkent némileg a foglalkoztatottak aránya – azonban az mindvégig igen alacsony volt, az országos

átlagnak csak harmada-negyede. Itt relatíve nagyobbak voltak a változások: míg országosan 63%-ról előbb 60-ra csökkent, majd 68%-ra nőtt az anyák között a foglalkoztatottak aránya, addig a 32 település népességében 15%-ról 12-re csökkent, majd 26%-ra nőtt.

Az országos trendekhez hasonlóan a munkanélküli anyák aránya itt is 2012–14-ban nőtt meg, majd csökkent. Többnyire nem volt olyan sokkal magasabb ez az arány az országoshoz képest, mint amennyivel a foglalkoztatottak aránya az országos átlag alatt volt: országosan 6–9% volt, a 32 településen 15–21%. Az igazán nagy különbség a „nem foglalkoztatott, GYES-es levők” kategóriája terén volt: ez az arány 40% körül (37 és 46% között) hullámozott, míg országosan mindvégig csak 13–14% volt. A tanuló státusúak aránya az anyák között országosan 2011–12-ben, a 32 településen csak 2011-ben nőtt meg, és ugyanez mondható a háztartásbeliekről is. Itt is az arányok terén nagyok a különbségek. A tanuló státusúak aránya országosan 2–3% volt, a 32 településen 4–7%, míg a háztartásbeliek aránya országosan 5–6%, a 32 településen 7–15% volt a 2010–17-es időszak különböző éveiben.

Láthatóan a munkaerőpiaci részvétel nem jelent gyakori lehetőséget a 32 hátrányos helyzetű település lakossága számára, ezért jóval magasabb a „foglalkoztatott” kategóriától eltérő kategóriákba (munkanélküli, GYES-en levő nem foglalkoztatott, tanuló, háztartásbeli) tartozók aránya. Ugyanakkor az is látható, hogy az országos trendekkel párhuzamosan itt is megnőtt a foglalkoztatottak aránya a 2011–12-es mélypontot követően, és itt is főként a 2016–17-es konjunktúra időszakában – csak jóval nagyobb mértékben. Vagyis a munkavállalásra itt is megvan az igény, ám a munkalehetőségek hiánya fokozottan érvényesül válság időszakában – majd a munkahelyek amúgy igen csekély aránya is fokozottan megugrik itt a konjunktúra idején. De sajnos még az ország jobb gazdasági helyzetében (2017-ben) is csak az itt élők töredékének jutott munkalehetőség (az édesanyák között 25% volt munkavállaló), és a nagy többség továbbra sem jutott munkához. A munkahely hiánya munkajövedelem hiányát is jelenti, az pedig a kismamák alultápláltságához vezethet – utóbbi megmutatkozhat az újszülöttek jellemzően

kisebb súlyában a 40 hétre születettek között, és a koraszülések magasabb arányához is hozzájárulhat.

Az érdekes az, hogy e 32 hátrányos helyzetű településen nem látszik az élveszületéseket tekintve a gyermekvállalás korábbi életkorra tolódása „úgy általában”, amit pedig országos adatokból az KSH Népeségtudományi Kutatóintézet részéről kimutattak (Kapitány és Spéder 2018). Amint írták: *„2016-ban Magyarországon a gyermekvállalás életkor szerinti valószínűségének lefutása két pólusúvá vált. A tinédzserek gyermekvállalási valószínűségének jelentős növekedésével a 30–31 éves korban megfigyelhető csúcspont mellett egy újabb, alacsonyabb értékű pólus is megjelent a 19 éves életkornál. A nemzetközi szakirodalomban ismert ez a jelenség, amely elsősorban olyan országokban (USA, egyes dél-amerikai országok) figyelhető meg, ahol nagyok a társadalmi egyenlőtlenségek, és/vagy valamilyen (pl. etnikai, migrációs) okból kifolyólag egy korai és egy kései gyermekvállalási mintával jellemezhető demográfiai rezsim él párhuzamosan egymás mellett. Amennyiben Magyarországon ez a jelenség stabilan fennmarad, mindenképpen részletesebb vizsgálatot igényel. Az átlagos gyermekvállalási kor stabilizálódása összességében két ellentétes folyamat eredménye: a népesség egy részében továbbra is fennmaradt a halasztás, de megjelent, erősebbé vált egy fiatal gyermekvállalási minta is.”*

A fentiekkel szemben e 32 hátrányos helyzetű település össznépességét tekintve nem beszélhetünk a 15–24 éves korban gyermeket vállalók, vagy akár csak a 15–19 éves korban gyermeket

vállalók arányának állandósult növekedésről a 2010–17-es időszakot illetően. Inkább mintha „hullámszana” évről évre a gyermekvállalási magatartás, mentalitás a jellemző anyai életkort tekintve a települések e csoportjában. 2011–12-ben, úgy tűnik, „középre húzódott”, vagyis a tizenévesek és a harmincasok aránya is csökkent a gyermeket szülők között, és nőtt a huszonéveseké. 2013-ban „későbbre tolódott”, vagyis a 25–39 éves korcsoportokban vált némileg gyakoribbá, másutt ritkult. 2014-ben egy évre valóban jellemzőbbé vált a 15–24 éves korúak között, de már 2015-ben a 25–29 éves korosztályba tartozók aránya nőtt meg a gyermeket vállalók között. 2016-ban ismét megnőtt a 15–24 éveseké, viszont 2017-ben megint inkább a 25–34 éves korúak között vált gyakoribbá a gyermekvállalás. Tény, hogy országosan a gyermeket szülők között a 15–19 évesek általában mintegy 4%-ot tettek ki, a 32 település népességében viszont 18–22%-ot. Ez magas arány, amely mindvégig érvényesült – nem csak a fenti esetben vizsgált 2016-ban –, azonban növekvő trendről itt nem beszélhetünk.

Országosan 2013-ban látszik egy „kiugrás”, vagyis a gyermekvállalás gyakoribbá válása a 15–24 évesek között – de annak nincs semmiféle megfelelője éppen itt, e 32 hátrányos helyzetű településnek az átlagát tekintve.

Országosan egyébként 2010–15-ben látható a születek életkorának folyamatos későbbre tolódása (a 35–44 éves korosztályok irányába) – ez azonban 2016–17-ben szinte leáll, miközben feltűnik egy ellenkező folyamat: újra megnő a születek gyakorisága a relatíve fiatalabb, 25–34 éves korcsoportokban.

A vizsgált 32 hátrányos helyzetű településből a négy legnagyobb gyermekszámú helység szociodemográfiai adatai a 2010–17-es időszakban, összehasonlítva egymással, a 32 leghátrányosabb helyzetű település átlagával és az országos átlaggal

A gyermeket vállaló nők iskolai végzettségét tekintve az országos trendek terén az látható, hogy 2013–14-ben megnőtt némileg a legfeljebb 8 osztályt végzettek aránya, majd 2015–17-ben, a gazdasági válság hatásainak enyhülésével – és a kormány népesedéspolitikai intézkedéseinek hatására – a legalább középiskolát végzettek

aránya nőtt az anyák között. Vajon beszélhetünk a gyermekvállalás használati költségéről olyan alacsony keresetű nőknél, mint amilyenek jellemzően a legfeljebb 8 osztályt végzettek? Az alacsony keresetük miatt nekik kevés lehet a vesztítenivalójuk, ha munka helyett gyermeket vállalnak. Valószínűleg joggal gondolhatunk

mégis erre, mivel számukra a jövedelemarányos családi ellátások viszonylag kevésbé kompenzálják a gyermekvállalás költségeit – tehát gyakran sokkal jobban megérheti a számukra anyagiilag munkát vállalni, mint gyermeket. Ezért a tömeges munkanélküliség csökkenthette sokuk számára azt a használdozati költséget, ami a gyermekvállalás akadályát jelenthette.

A 32 település népességét összevontan vizsgálva egyrészt az látható, hogy éppen 2013–14-ben nőtt meg kissé a felsőfokú végzettségűek aránya az anyák között. Ugyanakkor megfigyelhető egy másik folyamat is. 2015-ben kissé megnőtt a szakmunkásképzőt végzettek aránya az anyák között, 2016-ban a középiskolát végzetteké, majd 2017-ben – újra – a diplomásoké is. A munkanélküliség – több kutatási eredmény szerint (Da Rocha 2006; Currie 2014; Örsál 2018) – inkább csökkenteni, mint növelni szokta a gyermekvállalás valószínűségét. Mivel ez nagyobb arányban érinthette a csak szakmunkásképzőt végzett nőket, mint a diplomásokat, a gazdasági helyzet javulásával főként az előbbieket anyagi helyzete javulhatott. Emiatt pedig, tekintettel arra, hogy számíthattak a jövedelemarányos GYED-re, az újra meglevő munkaviszony és rendes fizetés alapján már többen merhettek gyermeket vállalni a munkásnők közül. A gazdasági helyzet javulása tehát elsőként közöttük érvényesülhetett erőteljesen, a demográfiai magatartást is mérhetően befolyásoló módon, mert korábban igen sokan váltak közülük munkanélkülivé. A következő két évben, 2016–17-ben azonban a válság által enyhébben sújtott, magasabb iskolai végzettségű nők között is megmutatkozhatott hasonló trend. Érdekes kérdés, hogy inkább emiatt vagy a kormányzat a számukra kedvező népesedéspolitikai intézkedései miatt nőtt 2016–17-ben a legalább középiskolát végzettek aránya a gyermeket vállalók között a 32 hátrányos helyzetű település népességében. (A diplomás nők demográfiai magatartását illetően különösen érdekes, vizsgálatot érdemlő kérdés, hogy a munkalehetőség vagy a munkanélküliség ösztönzi az esetükben inkább a gyermekvállalását, és melyik kikenél mennyire és miért.)

Ami a 4 legmagasabb gyermekszámú település iskolai végzettség szerinti trendjeinek alakulását

illeti, az (adatvédelmi törvény miatti) adathiányok következtében nehéz biztos trendekről beszélni, mégis az látható, hogy 2017-ben Nyírkátán és Nyírmihálydiban is lecsökkent a csak 8 osztályt végzettek és megnőtt az ennél magasabb végzettségűek aránya az anyák között. Tiszabő és Tiszabura esetében azonban nem látható ilyen változás. Ha a 2010-es és 2017-es adatokat összevetjük, akkor a 32 település esetében átlagosan csökkent a legfeljebb 8 osztályt végzettek aránya, 78-ról 73%-ra. Nyírkátán és Nyírmihálydiban hasonló irányú, de jóval nagyobb változás látható: előbbiben 90-ről 79%-ra, utóbbiban 87-ről 65%-ra csökkent a csak 8 osztályt végzők aránya a gyermeket vállaló nők között. Tiszabőn azonban csak 90-ről 88%-ra csökkent, Tiszaburán pedig még nőtt is, 83-ról 89%-ra.

Az anya munkaerőpiaci aktivitását illetően az országos trendet egyszerűen alakította a gazdasági válság: 2011–14-ben megnőtt a gazdaságilag nem aktív kategóriába tartozó nők aránya, majd 2015–17-ben a foglalkoztatottaké.

Nagyjából ugyanez figyelhető meg a 32 hátrányos helyzetű település népességében, azzal különbséggel, hogy csak 2016-tól indult jelentősebb növekedésnek a foglalkoztatottak aránya, és még 2016–17-ben is igen alacsony (21–26%) maradt, összevetve az országos átlaggal (66–68%). A munkanélküliek aránya 2015-ben még egyszer megnőtt, a GYES-en levő nem foglalkoztatottaké pedig még 2016-ban is magas szinten volt, és csak 2017-ben indult csökkenésnek (de még akkor is 37%-ot ért el).

Míg országosan is és a 32 település összevont népességében is az anyák között a foglalkoztatottak aránya már 2014-ben meghaladta a 2010–13-as időszak legmagasabb adatát, addig a négy megfigyelt, magasabb gyermekszámú település közül Nyírmihálydiban és Tiszaburán ez csak 2016-ban történt meg, Nyírkátán és Tiszabőn csak 2017-ben. Nyírmihálydiban és Tiszaburán pedig 2017-ben újra csökkent a foglalkoztatottak aránya, szemben a másik két településnek és a 32 település átlagának a trendjével.

Míg a foglalkoztatottak aránya az anyák között 2017-ben 68% volt, a 32 település átlagában csak 26%. Nyírkátán 25%, Nyírmihálydiban 23% volt

ez az adat – Tiszabőn csak 15%, Tiszaburán pedig csak 12%. (Amint említettük, utóbbi két községben magasabb lehet a cigány / roma népesség aránya, mint az előbbi kettőben, ez pedig összefügghet az anyák között az alacsony iskolai végzettségűek még magasabb és a foglalkoztatottak még alacsonyabb arányával.)

Országosan az első gyermek vállalása halasztásának a jele volt a születésük arányának csökkenése 2011-ben, majd a gyermekvállalásra való felbátorodás megnövekvő arányának a jele az arány újbóli megnövekedése 2016-ban.

A 32 település népességében a harmadik és további gyermekek aránya jóval magasabb (39–47%) az országosan jellemzőnél (ami 20–22% volt a vizsgált időszakban). A hátrányos helyzetű települések népességében – az országos átlagtól eltérően – nemcsak 2016-ban, hanem 2011-ben, 2014-ben is megnőtt az első gyermeküket szülők aránya. Ez az utóbbi arány Nyírmihálydiban 2012-ben és 2016-ban nőtt meg (2014-ben nem), Tiszabőn 2011-ben, 2014-ben és 2016-ban is. Tiszaburán 2011-ben és 2015-ben volt tapasztalható az első gyermekek születése arányának növekedése, Nyírkátán pedig csak 2016–17-ben.

Az országos trendeket tekintve jól látható a gyermekszülés életkorának folyamatos későbbre tolódása a korcsoportok arányainak változásából.

Csak 2016–2017-ben a 25–29 évesek újra megnövekvő aránya jelzi egy enyhe, ezzel ellentétes változás fellépését. Emellett figyelemre méltó még, hogy 2013–14-ben és 2016-ban megnőtt a fiatalon, 15–24 évesen gyermeket vállalók aránya. Ebből az előbbi, a 2013–14-es időszakban történt növekedés feltehetőleg a gazdasági válság hatása volt. A 2016-os évet illetően lehetséges, hogy talán a kormány népesedéspolitikai intézkedései hatottak itt.

A 32 település népességében a 35 fölött gyermeket vállalók aránya hullámzott, de növekvő trendről nem beszélhetünk. Igen magas volt az anyák között a fiatalok, 15–24 évesek aránya – általában az 50–55%-os sávban ingadozott, szemben az országos 15–20%-os aránnyal. 2014-ben és 2016-ban itt is megnőtt a fiatalon gyermeket vállalók aránya (2013-ban azonban, szemben az országos trenddel, itt nem látható növekedés).

A négy vizsgált településen is meg-megnőtt a 15–24 évesen gyermeket vállalók aránya a 2010–17-es időszakban – különböző években. Nyírkátán 2012-ben és 2015-ben, Nyírmihálydiban 2011-ben, 2014-ben és 2016-ban, Tiszabőn 2012-ben és 2015–17-ben, Tiszaburán pedig 2012-ben – de emellett itt, ahol a 4 falu közül mindvégig a legmagasabb volt a 15–24 évesen gyermeket vállalók aránya (53–66%), a 15–19 éves korcsoport 2014–15-ös arányának a növekedése az, ami még külön kiemelendő.

Orvosi-egészségügyi jellemzők aránya

A korai és középidős magzati halálozás tapasztalatról beszámolók aránya a 32 település népességében a két ilyen eseményt átéltek esetében volt magasabb az országos átlagnál, főként 2013–14-ben. Országosan is 2013–14-ben volt a legmagasabb a két és az egy ilyen eseményről beszámolók aránya is.

A 2010–17-es időszakban gyermeket szülők között az életük folyamán történt kései magzati halálózásról beszámolók aránya országosan 0,5–0,6% volt, a 32 település népességének átlagát tekintve az ennek mintegy kétszerese, az egyes években erősen ingadozva – 2013-ban és 2016-ban volt itt magasabb a 2010-es szintnél, de az

országos szintet minden évben vagy elérte, vagy jelentősen felülmúlta (a leginkább 2013-ban).

Mind az országos trendet, mind a 32 települését illetően örvendetesnek mondható a művi abortuszok arányának csökkenése. A 32 településen ugyanakkor jóval magasabb volt a korábbi művi abortuszról beszámolók aránya, mint az országos átlag – annak mintegy kétszerese.

A koraszülöttek és az extrém mértékben koraszülöttek aránya a 32 település esetében egyaránt jóval magasabb az országos átlagnál (a 34–37. héten született gyermekek aránya országosan 14%, míg a 32 településen 19%), míg a 40 hétre vagy annál később születettek aránya az

országos átlagnál alacsonyabb. A koraszülöttek aránya 2012-ben országosan és a 32 település népességét tekintve is megnőtt, 2014-ben és 2016-ban csak utóbbiaknál.

A 32 hátrányos helyzetű településen a kis súlyú (2500 g alatt) újszülöttek aránya több kategóriát tekintve is jóval magasabb volt az országos átlagnál (országosan 8,9%, míg a 32 településen 15,3%). Országosan 2013–14-ben nőtt meg az arány, a 32 településen 2012–14-ben és 2016-ban is.

A túl kis testhosszú (48 cm alatt) újszülöttek aránya a 32 településen jóval magasabb, az újszülöttek negyede, míg az országos átlag 15%.

Mind országosan, mind a hátrányos helyzetű településeken 2010-hez képest rosszabb helyzetet láthatunk mindvégig a 2011–15-ös időszak folyamán.

Az újszülött gyermekek Apgar-értékeit tekintve az országos átlagnál kétszer magasabb volt azon gyermekek aránya a 32 település átlagában, akiknél ez a pontszám a születés után közvetlenül igen rossz egészségi állapotot jelez, azaz a 10-es skálán 6-os érték alatti. Utóbbi népességben 2011–12-ben, 2014-ben és 2016-ban ugrott meg az arány. Országosan 2010–13-ban volt magasabb a 8 év átlagánál.

A 4 legnagyobb születésszámú hátrányos helyzetű település egészségügyi változói

A koraszülöttek aránya országosan főként 2012-ben és 2016-ban haladta meg a 2010–17-es időszak átlagát, a 32 település népességében 2013–14-ben és 2016-ban. Nyírkátán főként 2015 jelentett ilyen évet, Nyírmihálydiban 2011, Tiszabón 2017, Tiszaburán 2010 és 2014.

A túl kis testsúlyú újszülöttek aránya országosan főként 2013–14-ben volt magasabb a 2010–17-es időszak átlagánál. A 32 település népességében (2010-en kívül) a 2013–14-es és a 2016–17-es is ilyen időszak volt. Nyírkátán 2010–11-ben, Tiszabón 2014–15-ben, Tiszaburán 2012-ben láthatjuk ezt.

A túl kis testhosszú újszülöttek aránya országosan főként 2014-ben és 2016-ban volt magasabb a 2010–17-es időszak átlagánál. A 32 településen pedig főként 2013–14-ben volt magasabb, de kisebb mértékben 2013-ban és 2016-ban is. A 4 település esetében problémát jelentenek (az adatvédelmi törvény miatti) adathiányok. Mindenesetre Nyírkátán 2014–17-ben a 2010–17-es időszak átlagánál rosszabb helyzet mutatkozott. Nyírmihálydiban 2012-ben és 2016–17-ben látható hasonló, Tiszabón 2012-ben és 2014–15-ben, Tiszaburán 2012-ben.

Összefoglalás

Az országos adatok 2013–14-es alakulása alapján úgy tűnik, hogy amennyiben egy adott évben megnő a 8 osztályt végzettek között gyermeket vállalók aránya, akkor azzal együtt mintegy automatikusan megnő a koraszülések, a kis súlyú és kis testhosszú újszülöttek aránya is.

Összefoglalásként elmondható, hogy – amint az alábbi táblázat mutatja, a 32 hátrányos helyzetű

település népességében és jellemzően a 4, példaként kiválasztott településen is az országos átlagnál jóval magasabb a korábbi művi vetélések, a koraszülések, a kis testsúllyal vagy kis testhosszal született és az alacsony Apgar-értékű (a szülés után közvetlenül igen rossz egészségi állapotban levő) újszülöttek aránya is.

		Nyírkáta	Nyír- mihálydi	Tiszabő	Tiszabura	32 település átlaga	Országos átlag
Várandósság időtartama hetekben	19–33	3,5	3,1	1,4	4,1	3,4	2,5
	34–37	16,6	22,9	17,5	19,0	19,0	14,1
	40	22,0	17,3	23,0	28,0	23,6	26,9
Korábbi művi vetélések száma	1	11,2	14,7	12,1	11,0	11,4	11,1
	2	7,7	6,6	7,0	6,6	4,9	3,0
	3+	3,1	3,4	7,4	2,2	3,3	1,4
Újszülött testsúlya, kg	maximum 2,5	18,5	...	12,3	13,5	15,3	8,9
	maximum 2,6	30,5	30,9	23,2	22,9	25,8	14,4
	2,7–3,0	23,2	24,4	24,6	23,4	23,2	15,6
Újszülött testhossza, cm	maximum 48,0	17,8	16,6	16,4	15,4	25,7	15,5
	49,0–50,0	23,1	41,3	17,1	16,1	26,4	19,9
Alacsony Apgar-érték, pont (maximum 10 lehet)	1–6	2,8	0,9	0,5

1. táblázat: 2010–17-ben történt összes születés körülményei, adatai 4 konkrét településen, a 32 település átlagában és országosan, arányok megoszlása, %

A következő táblázat lehetővé teszi a 32 település átlagának az országos átlaggal való pontosabb összehasonlítását az orvosi-egészségügyi mutatók tekintetében. Látható, hogy minden mutató esetében jóval magasabb volt a rossz helyzetű újszülöttek aránya a 32 településen, mint országosan. A koraszülöttek aránya mintegy egyharmaddal, a kis súlyú vagy kis testhosszú újszülöttek aránya mintegy 70%-kal volt magasabb, az ala-

acsony Apgar-értéket mutató újszülötteké pedig 80%-kal. Még nagyobb volt az eltérés a 40 hétre született újszülöttek között, ahol a kis súlyúak aránya háromszorosa volt az országos átlagnak. A korábbi több művi vetélés aránya is jóval magasabb volt: a két művi vetélésről beszámolóké 63%-kal, a 3 vagy több művi vetélésről számot adóké 136%-kal volt magasabb az országos átlagnál.

		32 település átlaga	Országos átlag	32 település átlaga / országos átlag, %
Várandósság időtartama hetekben	19–33	3,4	2,5	136
	34–37	19,0	14,1	135
	40	23,6	26,9	88
Korábbi művi vetélések száma	1	11,4	11,1	103
	2	4,9	3,0	163
	3+	3,3	1,4	236
Újszülött testsúlya, kg	maximum 2,5	15,3	8,9	172
	maximum 2,6	25,8	14,4	179
	2,7–3,0	23,2	15,6	149
	max. 2,5 kg a 40 hétre születettek között, %	3,3	1,1	300
Újszülött testhossza, cm	maximum 48,0	25,7	15,5	166
	49,0–50,0	26,4	19,9	133
Alacsony Apgar-érték, pont (maximum 10 lehet)	1–6	0,9	0,5	180

2. táblázat: 2010–17-ben történt összes születés körülményei, adatai a 32 település átlagában és országosan, arányok megoszlása, %

A perinatális kórképek kialakulásáért számos tényező akár önmagában is felelős lehet (úgy mint anyai alkoholfogyasztás, várandósság alatti megbetegedések, dohányzás, helytelen táplálkozás), de sokszor tapasztalható (különösen a hátrányos helyzetű csoportokban) az egészségügyi ellátórendszer elérhetőségének, a korai gondozásba vételnek, a korai felismerésnek, az azonnali beavatkozásoknak a késedelme,

hiánya. Az egészségügyi gondozás alapellátása a kisebb településtípuson élő várandósoknál nehezebben valósult meg, de ha minél korábbi életkorban kezdik el az egészségügyi (főleg védőnői) és gyermekjóléti szakemberek a prevenciók segítségnyújtást, az érintett gyermekek és szüleik számára a szociokulturális hátrányok leküzdhetőbbé válnak.

Absztrakt

Felmérésünk a KSH Élveszületési lapja adatainak keresztábrás elemzésével a 2010–17-es időszakban Magyarországon történt összes élveszületés adatait hasonlította össze 32 hátrányos helyzetű település és közülük a 4 legnagyobb gyermekszámú település adataival. Újdonsága a nagy minta – az ily módon különösen megbízható eredmények megerősítik a korábbi felmérések tapasztalatait: a hátrányos helyzetű települések össznépszerűségében és a példaként kiválasztott településeken is az országos átlagnál jóval magasabb a korábbi művi vetélések, a koraszülések, a kis testsúllyal vagy kis testhosszal született és az alacsony Apgar-értékű (a szülés után közvetle-

nül igen rossz egészségi állapotban levő) újszülöttek aránya is. Adataink révén emellett betekintést nyertünk mind az országos, mind a hátrányos helyzetű településeken történt születések szociodemográfiai hátterébe, ezek évenkénti változásaiba és az orvosi-egészségügyi mutatókkal való összefüggésébe. Tapasztalataink szerint bár 2016–17-ben némileg a hátrányos helyzetű településeken is megnőtt a foglalkoztatottak aránya az anyák között, az továbbra is igen alacsony (átlagosan 25% körüli) maradt.

Kulcsszavak: *születés, szülés, felzárkózó települések, egészség*

Abstract

In our study we analysed the data of live births of all Hungary (collected by the Central Statistical Office) comparing these with the pooled data of 32 underdeveloped villages in the same 2010–17 period. These are mainly in peripheral rust belts of Hungary where the rate of low educated and of Romani population are usually much higher than the average. We paid special attention to the data of 4 villages with the largest number of births. Our analysis (using basically cross tabulations) included variables of the mothers' socio-demographic situation and the health data we got (number of earlier spontaneous and induced abortions, number of weeks of pregnancy, weight and length of the new-born

and Apgar-values). We could investigate the yearly changes in these, and their interdependence, too. Our results are robust and strengthen similar scientific evidence produced by earlier, smaller Hungarian studies: the ratio of earlier abortions, of premature birth, of low weight and short length of the new-born and of low Apgar-values (indicating a health crisis-situation of the new-born immediately after birth) was much higher than the national average among those born in the villages of these underdeveloped areas. In 2016–17 the rate of the employed grew among mothers in the underdeveloped villages, too, but it remained still very low (around 25% at the average).

Felhasznált irodalom

Apgar-érték. 2014. 06. 08. <http://www.csaladivilag.hu/apgar-ertek/>

Currie, J. – Schwandt, H.: Short- and long-term effects of unemployment on fertility. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America.* 2014. Sep 29.

Da Rocha, J. M. – Fuster, L.: Why are fertility rates and female employment ratios positively correlated across O. E. C. D. countries? *International Economic Review*, 4. sz.

Dombainé Arany Vera, Solymosy József Bonifác, Kanyik Csaba, Daróczy Gábor („Hátrányos helyzetű népesség egészségügyi kutatását végző munkacsoport”) (2002): *Roma felnőtt népesség egészségi állapota, egészségmagatartása és a romák, valamint az egészségügyi szolgálatok közötti kapcsolat vizsgálata*. Készült az Egységügyi Minisztérium megbízásából.

European Perinatal Health Report. 2008–2010. Euro Peristat Project SCPE, EUROCAT, www.europeristat.com
HFA Adatbázis – European Health for All Database 2015.

Járóka Livia: Új összeurópai romastratégiára van szükség. *Magyar Hírlap*, 11. 14. <https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/20191114-jaroka-livia-uj-osszeurpai-romastrategiara-van-szukseg>

Joubert Kálmán (2006) *Az országos longitudinális gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei 18 éves korig (I.)*. /KSH NKI Kutatási Jelentések, 83./ Budapest: KSH NKI.

Kapitány Balázs, Spéder Zsolt (2018) Gyermekvállalás. In: Monostori és mtsai (szerk.): *Demográfiai portré 2018*. Budapest: KSH NKI.

A koraszülés, a kisműlyű szünet és a fejlődési rendellenességek kialakulásának okait feltáró kutatás.

Népegészségügyi ellátórendszer és szolgáltatások fejlesztése alprojekt. A/II. – Egészségtudatosság fejlesztése a koragyermekkorban (családtervezéstől a gyermek 6 éves koráig) című munkacsoport. Széchenyi terv 2020 – Európai Szociális Alap.

Magyarország 2017. Budapest: KSH. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2017.pdf>

Morton, S. M. B., Atatoa Carr, P. E., Bandara, D. K., Grant, C. C., Ivory, V. C., Kingi, T. R., Liang, R., Perese, L. M., Peterson, E., Pryor, J. E., Reese, E., Robinson, E. M., Schmidt, J. M., Waldie, K. E. (2010) *Growing Up in New Zealand: A longitudinal study of New Zealand children and their families*. Report 1: Before we are born. Auckland: Growing Up in New Zealand.

Haiman Éva (2019) Rossz állapotban van a cigányság. A legnagyobb etnikum felzárkóztatása nélkül nem fog javulni az ország versenyképessége. *Magyar Nemzet*, 03. 18. <https://magyarnemzet.hu/belfold/rossz-allapotban-van-a-ciganysag-6017756/>

Örsal, D. D. K., Goldstein, J. R. (2018) The changing relationship between unemployment and total fertility. *Population Studies*, Vol. 72, 1. sz. 109–122.

Papp Z. (szerk.) (2016) *A perinatológia kézikönyve*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt.

A romák integrációját célzó nemzeti stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig. (Az Európai Tanács következtetései, 106665/11, 2011. május 19.)

Solymosy József Bonifác (2007) A romák egészségi állapota Magyarországon. In: *Egyenlőség, egészség és a roma/cigány közösség*. Khetanipe for the Roma Unity Association. Legal depository: GU-143-2007. Madrid.

Várfalvi Marianna (2001) *A roma nők és az állami egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés 2001. évi jelentése*. Készítette az Egységügyi Minisztérium az Európa Tanács kérdőíve alapján.

Várfalvi Marianna (2009) ÁROP 1.1.9. A Társadalmi felzárkózás szakpolitikai eszközei projekt a Stratégiához és Keretmegállapodáshoz kapcsolódó, egészségügy területéről kiválasztott és bemutatott, elemzett „jó gyakorlat” programok: „Biztos Kezdet Segítése” – Foglalkoztatási Program TÁMOP 5.1.1-09/9-2009-003 település egészségfelelős képzésről.

Roma lányok korai gyermekvállalása összefüggéseinek áttekintése egy helyi projekten keresztül

Betekintő

A roma közösségek többsége az ország azon területein él, ahol a gazdasági aktivitás alacsonyabb, kevesebb a rendelkezésre álló – a képzettségükhöz és kompetenciájukhoz illeszkedő – munkalehetőség. Az oktatási eredményeik az átlagnál rosszabbak, és előnytelenebb munkaerőpiaci pozícióból kezdik meg pályafutásukat. A kormány több programot indított, melynek célja a romák társadalmi felzárkózásának felgyorsítása és elősegítése volt. Legutóbb 2019 júliusában a „Felzárkózó települések hosszútávú programjának megalapozása” nevű kormányhatározattal⁷³ elindult 300 település komplex fejlesztése, mely a fenti problémák orvoslására is törekszik területi célzással.

Korábban 2017-ben indult el a „BARI SHEJ – NAGYLÁNY – FÁTĀ MÁRÉ Roma lányok továbbtanulási esélyeinek növelése” című program, melynek célja a hátrányokkal küzdő roma lányok lemorzsolódásának csökkentése és a továbbtanulási esélyeinek növelése. Ahogy a felhívás fogalmaz, „akik a családalapítás miatt morzsolódnak le, akár egész életükre elvesztik annak esélyét, hogy valaha stabil munkahelyük legyen”. Tehát fontos cél annak megakadályozása, hogy a lányok idő előtt vállaljanak gyereket, mert akkor már nehezen tudnak a társadalmi felzárkózás és az oktatás társadalmi mobilizációs lehetőségeivel élni.

A munkámban arra vállalkozom, hogy egy Bács-Kiskun megyei településen mutassam be a fent említett projekt működését és a roma lányok helyzetét. Teszem ezt a projektben részt vevő munkatársak és együttműködő partnerek véleményeire és a rendelkezésre álló adatokra támaszkodva, hat szempontból (1. helyi viszonyok, 2. előítélet, 3. projekt, 4. a lányok, 5. család és családtervezés, 6. sikerek). A romák a település népességének csupán 4%-át adják. A roma családok többsége talál munkát, és megélhetését tudja a béréből biztosítani. Helyben van elérhető, jó minőségű, az országos átlagtól jobb kompetenciamérési eredményekkel rendelkező általános iskola, szakiskola és gimnázium is. Nem tipikus, romák által többségben lakott településről van szó, a roma közösség – nem elhanyagolható része – mégis a romák által többségében lakott határmenti településeken tapasztalható problémákkal néz szembe, és az ottanihoz hasonló helyzetben él. A településen működő projekt őket célozza, pontosabban a családokat és a családokban élő lányokat. Egyéni mentorálással, különböző csoportos és egyéni programokkal segít annak érdekében, hogy a helyzetük javuljon, ne morzsolódjanak le az iskolából, és ne vállaljanak idő előtt gyereket. Szerezzenek végzettséget, és tudatosabban készüljenek a családalapításra.

A roma lányokkal való találkozások során kiderült, hogy olyan társadalmi helyzettel állnak szemben a projektben dolgozók, melyet a projekt eszközeivel nehezen tudnak kezelni, de részsikereket el tudnak érni, mert a lányokkal dolgozó intézményeket és a családot össze tudják kötni. Számukra már

⁷³ 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozat.

az is siker, ha nem esnek ki az iskolából és programból a roma lányok, ha találnak a számukra gyakorlati helyet, mert sok vendéglátóegység vagy kereskedő nem szívesen alkalmaz roma lányokat. A projekt kétéves. Egyelőre nem látják még azokat a lehetőségeket, mellyel ezt hosszabbítani lehetne. Abban bíznak, hogy a projekt ideje alatt tudnak hatni a lányok többségére, akik ennek köszönhetően legalább szakmát szereznek és tudatosabban tervezik majd a családalapítást.

Bimodális termékenységi görbe és a roma lányok korai gyerekvállalása

A romák hátrányos területi megoszlása és az oktatás eredménytelensége előnytelen társadalmi pozícióba predesztinálja a népcsoportot. A roma népesség nagy része alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, és ennek köszönhetően rossz munkaerőpiaci pozícióban kezdi pályafutását. Az iskolai végzettség nélküli lemorzsolódás fokozottan érinti a roma népességet, de ezen belül is különösen nagy hátrányokkal rendelkeznek a roma lányok (Kertesi és Kézdi 2009). Az iskolai lemorzsolódás mellett a korai gyerekvállalás is nehezíti a roma lányok munkaerőpiaci részvételét és a felzárkózását. 2011-ben a kormány a tartósan szegénységben élők és a romák felzárkózásának elősegítése érdekében stratégiát⁷⁴ fogadott el, melyet folyamatosan frissít a kihívásoknak megfelelően. Az oktatáspolitikai intézkedéseken belül a végzettség nélküli iskolaelhagyás csökkentését tűzte ki célul, ahogy a dokumentum fogalmaz, „kiemelten a roma lányok körében” (NTFS II.17). A korai iskolaelhagyás egyik okának a korai gyerekvállalást jelölte meg a dokumentum. A stratégia keretében kezdetben hazai, majd EU-s forrásból roma lányok továbbtanulási esélyének növelésére programot írt ki a kormány. Arra vállalkozom, hogy az egyik ilyen projekten keresztül mutatom be a roma lányok korai gyerekvállalásának összefüggéseit. Az alábbiakban betekintést nyerhet az olvasó a téma elméleti hátterébe, majd megismerkedhet a projektben dolgozók és együttműködők

véleményével és a roma lányok helyzetével.

A 2010-es évektől a szülések számának növekedésével párhuzamosan Magyarországon a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet elemzése alapján bimodális termékenységi görbe⁷⁵ figyelhető meg, melynek csúcspontjai a 16–19 és a 30–31 éves korú nőknél találhatók. A korábbi kutatások szerint a bimodális termékenységi görbe a következő országokban figyelhető meg: „...ahol nagyok a társadalmi egyenlőtlenségek, és/vagy valamilyen (pl. etnikai, migrációs) okból kifolyólag egy korai és egy kései gyermekvállalási mintával jellemezhető demográfiai rezsim párhuzamosan él egymás mellett. A magyarországi fiatalok gyermekvállalási kedvének növekedése felveti a kérdést, hogy a jelenség köthető-e bizonyos társadalmi csoportokhoz?” (Makay 2019: 14–15) Legnagyobb számban Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében nőtt a fiatalkorúak gyerekvállalása, ahol a romák aránya az átlagnál magasabb. Továbbá azoknál a társadalmi csoportoknál is magas a fiatalkori gyerekvállalás aránya, melyek hátrányos társadalmi pozícióban vannak és az iskolai sikertelenségük is nagyobb, nem tanulnak tovább, nem szereznek szakmát. Ez a romák többségére általában igaz. A hivatkozott tanulmány szerzői is kiemelik, „fontos lenne annak tanulmányozása, hogy a (megnövekedett) fiatalkorú gyermekvállalás mennyire szelektíven érinti a roma etnikai kisebbséget. Tény ugyanis,

⁷⁴ Magyar Nemzeti Felzárkózási Stratégia II. – MTFS.

⁷⁵ Kétpólusú termékenységi görbe.

hogy a fiatalkori gyermekvállalás erőteljesen jellemző ezekben a közösségekben.” (Makay 2019: 22)

Fontos felhívni arra a figyelmet, hogy több évtizede ismert, hogy a magyarországi cigányság a demográfiai átmenet korábbi szakaszában van,

más korfával rendelkezik, mint a nem cigány többségi lakosság. A roma közösségekben a fiatalok száma magasabb, magasabb a születések száma, mint a többségi társadalomban, és az első gyerekek vállalása is korábbra tevődik.

1. ábra: Roma és nem roma népesség korfája férfi–nő megoszlásban (Forrás: KSH, Roma népesség becslése, 2016)

A becslések és az eddigi kutatások (Janky 2005, 2007) alapján a roma lányok nagy része 16–19 éves korában hozza világra első gyermekét, főleg abban az esetben, ha lemorzsolódik az általános iskolából, vagy a középiskola első két évében (Husz 2011). Ha bent marad a középiskolában, akkor az első gyermekét várhatóan a többségi társadalom tagjaihoz hasonló életkorban hozza világra.

Ugyancsak e téma további vizsgálatának jogosságát támasztja alá a 2011-es kötelező oktatási korhatárt módosító törvénykezés. Vizsgálni szükséges, hogy milyen hatással van a roma lányok gyermekvállalására a 16 évesre lecsökkentett iskolakötelezettség.

A kétpólusú görbe első csúcsának kialakulásában, mely a 16–19 éves korúak körében kiugró gyerekszületésről árulkodik, a roma lányok

korai gyerekvállalása is szerepet játszhatnak, de további vizsgálatokra lenne szükség ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy milyen mértékben.

Korábban számos elmélettel kísérelték megmagyarázni a cigányság magasabb termékenységi arányszámait, valamint a korai gyermekvállalás nagyobb elterjedtségét. Eldöntendő kérdés, hogy – a közel sem egységes – cigány kultúra, vagy a „szegénységkultúra” tehető felelőssé a roma lányok között előforduló korai családalapításért. Társadalmi előítéletek közé sorolható az a feltételezés is, hogy anyagi okai lennének a korai gyerekvállalásnak a roma közösségeken belül, vagy, hogy a roma lányok a gyerekvállalást a felnőtté válás egyik eszközének tekintenék (Durst 2001).

A kezdeményezés

Egyes településeken a közösségeknek szembe kell nézniük a fiatalok gyerekvállalás okozta nehézségekkel. Erre a társadalmi problémára válaszul, a kormány kezdeményezésében először hazai, majd EU-s forrás felhasználásával elindította a roma lányok továbbtanulási esélyeit támogató projektet, a „BARI SHEJ – NAGYLÁNY – FÁTÁ MÁRÉ” programot.

89 pályázó, több mint 2,6 milliárd forint ráfordításával, pályázatonként 25–30 millió forint felhasználásával valósíthatja meg a 24 hónapon keresztül tartó, roma lányokat támogató, mentorok bevonásával megvalósuló programokat.

A pályázat célja⁷⁶

„A pályázat a hátrányokkal küzdő roma lányok iskolai lemorzsolódásának csökkentését, valamint ehhez kapcsolódóan a továbbtanulási esélyeik növelését célozza. A beavatkozások stabil alapot teremtenek a majdani iskolai előre haladáshoz, a végzettség nélküli iskolaelhagyás csökkentéséhez és a későbbi foglalkoztathatósághoz, valamint hozzájárulnak életminőségük, egészségi állapotuk javulásához, továbbá szüleik nevelési képes-

ségének fejlődéséhez. A program komplex módon reagál a társadalmi problémákra. Nemcsak a lemorzsolódás csökkentése a cél, hanem olyan tényezők érdekében is célzott beavatkozásokat szükséges tenni, mely területen a roma nők jelenléte kiemelkedően magas. Ennek értelmében lépéseket kell tenni családon belüli kiszolgáltatottságuk, gyermekként történő férjhez adásuk ellen is, és nem feledkezhetünk meg a menekülő

⁷⁶ EFOP-1.4.4-17 pályázati felhívás.

útnak vélt prostitúció kockázatáról sem. Azok, akik a családalapítás miatt morzsolódnak le, akár egész életükre elvesztik annak az esélyét, hogy valaha stabil munkahelyük legyen.”

A roma lányok sikerességének legnagyobb akadálya az iskolai lemorzsolódás, mely előrevetíti a munkaerőpiaci sikertelenséget, a korai családalapítást és korai gyerekvállalást. Sok esetben az iskolai lemorzsolódás a korai gyerekvállalás oka, azonban előfordul az is, hogy a korai gyerekvállalás miatt fejezik be a roma lányok az iskolai pályafutásukat. Az alábbiakban a roma lányok korai gyerekvállalását részletesen tárgyaljuk egy alföldi kisvárosban zajló „Roma lány projekt” megvalósulásának vizsgálatán keresztül.

Bepillantást nyerhetünk abba, hogy a terepen, helyi szinten hogyan érzékelik, hogyan látják a roma lányok gyerekvállalással kapcsolatos attitűdjeit és helyzetüket a segítő programban dolgozó szakemberek és a településen működő roma nemzetiségi önkormányzat vezetője. Ők napi szinten jelen vannak a roma lányok életében, ismerik helyzetüket, és évtizedes tapasztalataik vannak a településen élő roma közösség mindennapjaival kapcsolatban.

Helyi viszonyok

A településen a 2011-es népszámlálás szerint 401 fő vallotta magát romának, 189 férfi és 212 nő. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet becslése szerint 635 fő a roma közösséghez tartozó lakos, ebből 305 férfi és 330 nő. A helyi roma önkormányzat vezetője 500 főre becsülte a helyi romák számát. A településen több kisebb szegregátum található, de a romák többsége elszórtan él a településen a nem roma lakosok szomszédjaként, békességben.

„Vegyesen élnek [romák], szegregátumban és szétszórtan élnek még, vannak, akik bent élnek a város központi részében, és vannak tanyákon élők is. A két szegregátumban a romák 50 százaléka él, és a fennmaradók pedig tanyán, illetve a városban. Azok az emberek, akik nem kívánatosak, kitzsítottak akár a romák által is, azok élnek a tanyán.”

A település Bács-Kiskun megyében található, ahol interjú készült a projekt szakmai vezetőjével, egy mentorral és a roma nemzetiségi önkormányzat elnökével, aki nem vesz részt a projektben, de szorosan együttműködik a kezdeményezéssel. Egy 13 ezer fős településről van szó, ahol a romák aránya nem éri el a 4%-ot, továbbá különböző munkalehetőségek közül válogathatnak a munkakeresők, akár betanított munkás, szakmunkás vagy diplomás végzettséggel rendelkeznek. A kisvárosban több általános iskola, középiskola is lehetőséget ad a tanulásra és a szakmaszerzésre. Elsőre azt láthatjuk, hogy minden lehetőség adott a társadalmi felzárkózásra és arra, hogy a roma közösség tanulhasson és a munkahelyekre belépve megkeresse a családfenntartáshoz szükséges összeget, taníttassa gyerekeit, akik a társadalmi mobilitás egy újabb lépcsőfokára léphetnek ezután. De nézzük meg alaposan, hogyan vélekednek erről a megkérdezettek, mennyire látják reális célnak a társadalmi felzárkózást és az oktatást, mint mobilizációs eszközt. Az elkészült interjúkat hat szempont alapján (1. helyi viszonyok, 2. előítélet, 3. projekt, 4. a lányok, 5. család és családtervezés, 6. sikerek) elemzem, és a helyi szereplők véleményét szó szerint idézem.

(Roma Nemzetiségi Önkormányzat vezetője – RNÖ)

A településen összesen 108 vállalkozás és magánvállalkozó található, akik 2018-ban majd 1 milliárd forinttal járultak hozzá az önkormányzat költségvetéséhez. (Települési honlapon szereplő adatok.) Jövedelmező vállalkozások működnek a településen, így munkahelyek is jelentős számban rendelkezésre állnak. A közelben – Kecskeméten és Dunaújvárosban – több olyan cég is működik, ahova szintén bejárnak dolgozni a településen lakók.

De ezen a településen is vannak olyan társadalmi csoportok, amelyek a társadalmi transzferjövödelmeket is kénytelenek igénybe venni a megélhetésük érdekében, mert a rendelkezésre álló munkahelyekre nem tudnak belépni oktatási vagy szocializációs hiányoságaik miatt.

Ezekben a csoportokban a roma családok egy része is megtalálható.

„...akik a jobb módú telepen élnek, azok rendszeresen járnak dolgozni, a gyermekeik rendszeresen járnak iskolába. A lakáskörülményeik is megfelelőek, összkomfortos házaik vannak. Nyilván a telepen nem úgy élnek, hogy egy roma, egy magyar, hanem a romák az utca végén, kb. 10 házban. A másik telepen van mit javítani a helyzeten, ott többnyire közmunkában vesznek részt a szülők, a gyerekek sem rendszeresen járnak iskolába-óvodába.” (RNÖ)

A projekt vezetője évtizedek óta él a településen, és a roma közösséget is jól ismeri. Az alábbiakban röviden összehasonlítja a korábbi és a jelenlegi helyzetet.

„Egyébként már nyoma sincs annak a mély nyomornak, ami régebben még jellemző volt. Az is jelzi a pozitív változásokat, hogy a helyi gyógypedagógiai iskola megalakulásakor a tanulók kb. 70%-a

volt roma, ez most csak 30%. Ez azt jelzi, hogy mostanra a roma családok gyermekeit is integrálták a többségi intézményekbe. Nagyon ritka mostanra az, ami régen jellemző volt, hogy csak azért küldték oda a roma származású gyereket, mert magatartási problémáik vannak.” (Projektvezető – PV)

A településen az iskolák az országos átlaghoz képest jól teljesítenek az országos kompetencia adatokat figyelembe véve. Az egyházi általános iskolában mindössze 4% a roma gyerekek aránya, de rosszabbak a kompetenciaeredményeik, mint abban az általános iskolában, ahol a roma gyerekek aránya 30%. Mind a két általános iskola az országos átlag felett teljesít a kompetenciafelmérésen matematika és szövegértés területen egyaránt. A helyi gimnázium nem szolgáltatott adatot, de a kompetenciaeredményei jobbák az átlagosnál (Oktatási Hivatal – OH, 2018).

	Matematika	Szövegértés	Romák aránya %-ban
Település Egyházi Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Szakgimnázium	1755,721	1756,277	Nem válaszolt
Települési Egyházi Középsiskola és Általános Iskolája	1611,722	1592,182	4
Települési Általános Iskola	1651,613	1650,946	30
Országos átlag általános iskola	1573,537	1558,050	20,03
Országos átlag gimnázium	1743,308	1744,501	1,97

1. táblázat: A településen működő oktatási intézményekben tanuló romák aránya és kompetenciaeredményei (Forrás: OH, 2018)

A településről nem volt elérhető lemorzsolódási adat, viszont a járási szinten friss adatok állnak rendelkezésre. A 2018/2019-es első félév eredményei alapján a járásban összesen 901 tanuló tanult, akik közül 87 fő, a diákok 9,66%-a volt veszélyeztetett a lemorzsolódás szempontjából. Az országos átlag a 2018/2019-es első félévre 9,9% volt. A járási szintű adat kismértékben jobb, mint az országos. Azonban rosszabb, mint a megyei, mely 7,07%. Az interjúk alapján elmondható, hogy pozitív folyamatok játszódtak le az utóbbi évtizedekben. A helyiek elvégezték az általános iskolát, és emelkedett a száma a szakmát szerzőknek is. A lányok továbbtanulási esélyei azonban nem javultak, még most is kevesen mennek szakmát tanulni, de ha tovább tanulnak

is, akkor is kevés esetben végzik el a középiskolát. *„20 évvel ezelőtt az volt a tendencia, hogy még az általános iskolát sem végezték el. Ez igaz volt fiúkra-lányokra egyaránt. Mostanra ez a tendencia annyiban változott, hogy az általános iskolát már befejezik, viszont főleg a lányok tanulmányai itt befejeződnek.”* (PV)

Azzal együtt, hogy a lányok nem tanulnak tovább, a korai gyerekvállalás is megjelent újból a településen.

„...országos tendencia értékű az, hogy itt is megjelent újra a lányok korai gyermekvállalása. Egyébként azt tudom mondani, hogy a nyolcadik osztály elvégzése után tendencia, hogy 15-16 évesen már gyermekük születik a lányoknak.” (PV)

Előítéletek a romákkal szemben

Az előítéletekről nem rendelkezünk helyi szintű kutatásokkal vagy adatokkal, de árulkodó tény, hogy az egyik általános iskolában alig vannak roma gyerekek az intézményvezető becslése szerint, a másikban pedig 30% az arányuk. Az országos folyamatoknak ellentmondva, a gyerekek iskolai teljesítményében helyi szinten nem mutatkoznak meg a roma arány okozta negatív hatások. Az az iskola, ahol több roma diák tanul, az szerepel jobban az országos kompetenciafelmérésen. A településen két roma telep is megtalálható, melyek közül az egyikről – a beszámolók és a személyes tapasztalatom alapján is – elmondható, hogy jó állapotban van. Van folyóvíz, aszfalozott úttal rendelkezik, és az ott lakók többsége dolgozik. A másikról ezt nem lehet elmondani. Nincs aszfalozott út, sem folyóvíz, az épületek állapota a település épületeinél sokkal rosszabb állapotban van. Az interjúk szerint a jó állapotban lévő roma telep is hasonló jellemzőkkel rendelkezett, de miután az önkormányzat leaszfaltozta az utat, a munkával rendelkező roma családok a házaikat elkezdtek felújítani. Összeségében elmondható, hogy jelen van ezen a településen az intézményekben is az előítélet, de ez az elmúlt évtizedekben csökkenő tendenciát mutat. Sajnálatos módon a vélemények alapján

a legnagyobb előítélet a munkaerőpiacon tapasztalható.

„[az előítélet] valóban probléma, hogy a lányokat, akik pincérnek tanulnak, nem veszik fel sehová gyakorlatra a származásuk miatt. Sajnos ahol próbálkoztunk, ott már volt roma alkalmazott, aki nem felelt meg, ezért nem akarnak már több romát felvenni. Ettől függetlenül mindenképpen azon dolgozunk, hogy tudjunk nekik gyakorlati helyet találni. Az iskolának elmondtam a problémát, így a Vendéglátók Ipartestületének vezetőivel le fogunk ülni megbeszélni, hogy mit lehet tenni.” (mentor)

A mentor több ilyen előítéletes magatartásról számolt be, ahol a lányokat a származásuk miatt nem vették fel gyakorlatra. A munkáltatók el is mondják nekik általában, hogy azért nem veszik fel, mert roma.

„Sajnos volt olyan helyzet, hogy mivel nem sikerült gyakorlati helyet találni, így a kellő gyakorlati idő hiánya miatt valakinek évet kellett ismételnie. A lányoknak ezzel el is veszik a kedvét a továbbtanulástól. Megkérdőjeleződik bennük, hogy miért is tanultak.” (mentor)

A lányok nagy lelkesedéssel kezdik el a szakiskolát, de az előítéletek és az eddigőtől különböző elvárások elriasztják őket. A velük

dogozó mentorok sem tudják mással magyarázni a sikertelenségüket, csak azzal, hogy nehezen tudnak szembenézni az előítéletekkel és az új kihívásokkal, és a kevésbé ellenálló (rezi-liens) lányok csalódottá, motiválatlanná válnak, majd a számukra elsősre könnyebbnek tűnő utat választják, a családalapítást, a korai gyerekvállalást.

A projekt

A projektet egy budapesti székhellyel rendelkező, de a helyi roma önkormányzati vezetővel baráti kapcsolatban lévő civil szervezet működteti. A civil szervezet az ország több pontján tartott motiváló foglalkozásokat és roma kulturális tartalmú felvilágosító és ismeretterjesztő programokat. Ezekből a tapasztalatokból építkezve, valamint a roma önkormányzat vezetőjének kezdeményezésére adta be az egyesület a pályázatot, hogy a rászoruló roma lányoknak segíthessenek pluszforrásokkal, mentor-rendszerrel, csoportos foglalkozásokkal és élménygazdag eseményekkel, táborozással.

„A lányokkal való munkát 2018 májusában kezdtük el, illetve nyáron volt egy közös táborozás, itt a lányok elég hamar megnyíltak, és beszélni tudtak az életükről. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy van egy roma autentikus zenét játszó zenekar, a Khamoro zenekar, akit elhívtünk már többször is. Mivel ők Budapesten vannak, így ismernek olyan embereket, akiket meg tudtunk hívni a lányokhoz egy-egy csoportfoglalkozásra. A lányok többsége, kb. 80%-a oláh cigány családból származik, a 20% pedig romungro. Egyébként döbbenetes látni a csoportos foglalkozásokon is, hogy a lányok mennyire nem tájékozottak a saját kultúrájukkal kapcsolatban. Az erre irányuló tudásátadás egyáltalán nem történt meg. Gyakorlatilag a romákkal kapcsolatos dolgokat, jelképeket, szimbólumokat itt tanulták meg.” (PV)

Az előzőekben leírt dilemma, mely szerint a roma kultúra vagy a szegénykultúra felelős-e a korai gyerekvállalásért, ezen a településen megoldó

„...meg kell tudni a lányok számára mutatni, hogy elhiggyék, hogy ha megteszik a lépéseket a tanulás felé, akkor mégis tudnak előre haladni. Azt kell, hogy mondjam, hogy ilyen típusú hátrányok [diszkrimináció, előítélet] biztosan érik a roma fiatalokat a társadalom részéről. Másfajta hátrányra nem tudok gondolni, mert tulajdonképpen a hozzáférés az meg van mindenhez, hozzáférésük van az oktatáshoz és egyéb dolgokhoz.” (PV)

látszik, mert többségében nem is ismerik a roma kultúrát a lányok. Egyfajta – a szegénykultúrával kevert – és a többség által prezentált (leginkább az interneten és a tv-ben fellelhető tartalmakból) roma kultúrával azonosulnak. A projekt programjai nagyon színesek, és a roma kultúra megismertetésén keresztül próbálnak a lányok számára egy másik utat mutatni. A „stratégiai gyerek”-elméletet nem vélték felfedezni a helyi szakemberek, és a roma lányok a megkérdezettek szerint nem tekintik a korai gyerekvállalást a felnőtté válás egyik eszközének.

„A négy mentor egyénileg foglalkozik a lányokkal, egyéni fejlesztési tervek mentén, és nagyon szoros kapcsolatot tartanak az intézményekkel, ahonnan a lányok jönnek. Az derült ki számukra, hogy nagyon nagy probléma van a gyerekek önértékelésével, alul értéklik magukat ezek a lányok. Ehhez nagymértékben hozzájárul a társadalmi megítélés is. A lányokat támogatni kell abban, hogy ez megváltozzon. Havonta két alkalommal vannak csoportos foglalkozások is, ahová már a lányok családját is várjuk. Szabadidős és művészeti foglalkozások vannak, aztán a roma identitást, roma kultúrát erősítő foglalkozások, illetve vannak egészségügyi és drogrevenációs foglalkozásaink. Ezenkívül vannak pályaaorientációs foglalkozások és drámapedagógiai csoportok. Ehhez jön még egy-egy 3 napos tábor.” (PV)

A projekt fontos eleme a mentorok munkája és a programok, ahol a lányok szocializációs terébe próbálnak belépni és változtatni azon.

Azonban ez nem lehetséges, ha a család nem partner ebben, vagy az iskola nem dolgozik a roma lányok érdekében. A mentorok munkája azonban ebben a rendszerben nélkülözhetetlen. *„Folyamatos kommunikáció szükséges a család – gyerek – mentor – pedagógus között. A folyamatos visszacsatolásokon keresztül tudjuk a lányokat bent tartani a programban és az iskolában. A mentorokra nem kis feladatot ró ez, mert gyakorta akár éjszaka is adódnak családi problémák, amikkel a lányok hozzájuk fordulnak. Áldozatos munkát kíván a mentoroktól. Ezt úgy tudjuk megoldani, hogy a mentor mindig megy, beszél a szülővel, az adott szaktanárral, ha szükséges.”* (PV)

A mentor a következőképpen fogalmazza meg azt, hogy a lányok milyen nehezen tudnak egy új közegbe beilleszkedni, és azt, hogy ez a mentor és a lányokat segítők számára mennyi pluszmunkával jár. Minden gyereknek nehézséget jelent az új közeggel való megismerkedés, és ha a roma lányoknak ez a feladat nem sikerül, az a többség esetében az iskolai pályafutás végét is jelenti.

A célcsoport

A projekt célcsoportja a 10–18 év közötti – elsősorban roma – lányok. A roma identitást önkéntes nyilatkozattal szükséges igazolni. Olyan lányok vehetnek részt a projektben, akiknél jelen van valamely lemorzsolódási kockázat, például tantárgyi bukás, évismétlés, sok hiányzás, testvérek lemorzsolódtak már. A szülők legfeljebb 8 osztállyal rendelkeznek. Célként és ezzel együtt elvárásaként fogalmazza meg a pályázati felhívás, hogy a bevont lányok 50%-a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben kell, hogy részesüljön. A projektben arra törekszenek – nem lemondva a segítségre szoruló idősebb lányokról sem –, hogy minél fiatalabb korban be tudják vonni őket, és ezzel minél korábbi életkorban tudjanak segíteni nekik.

„Akkor, amikor valaki az általános iskolai környezetből, amit már ismert, ahol viszonylag elfogadták, bekerül egy szakmunkásképzőbe, akkor ott már bizony dzsungelharc van, amit az ilyen [roma] lányok nem tudnak kezelni. Itt van nagy szerepe annak, hogy van ott valaki mellettük, akire támaszkodhatnak. Valaki, aki megkérdezi, hogy hogy vannak, milyen volt a napjuk, átöltöztek-e testnevelésórán.” (mentor)

Kevés szülő követi a lányok tanulmányait, ha szeretnék, sem tudnák, mert nem ismerik az oktatási rendszert, és személyesen sincsenek jó tapasztalataik. Ezért jó, hogy van egy olyan mentor, esetünkben ráadásul még roma származású is, aki híd-szerepet tud betölteni az iskola és a család között. És ezt a lányok is érzik. Látják, hogy foglalkoznak velük és van kihez fordulniuk a problémáikkal.

„Én hetente többször is bejárok az iskolába, tartom a kapcsolatot az osztályfőnökökkel és az igazgatókkal. Megnézem a jegyeiket, követem a tanulmányaikat [...] Szerintem valamennyire felnéznek rám. Amit mondok nekik, azt komolyan veszik, és figyelnek rám.” (mentor)

„Látom már a projekt kapcsán, hogy azoknál a lányoknál, akik 17-18 évesen kerültek a programba, már sokkal nehezebben érünk el jó eredményeket, a programba kerülés náluk már késői dolog. A fiatalabbakat könnyebben lehet még érzékenyíteni, a család szemléletének megváltoztatására, formálására is több idő és lehetőség van még.” (PV)

A fiatalabb lányoknál még nem jelentkeznek azok a problémák, amivel a legnehezebb a mentoroknak és sok esetben a családnak is megküzdeni. A nemi érettséggel a problémák sokasodnak. Ha barátja lesz egy lánynak, akkor az iskolai teljesítménye csökken, és ha a fiú nem érettebb és nem figyelnek a védekezésre, akkor

még a nem kívánt terhesség is előfordulhat (Béki 2013: 120).

„Van egy-két lány, velük nem túl egyszerű. Nagyon nehéz az ő esetükben megértetni, hogy nem kellene korán férjhez menni, nem kellene olyan »pali-val« összejönni, akinek már van gyereke, vagy még házas.” (RNÖ)

A nemzetiségi önkormányzat vezetője jól foglalta össze a lányok kilátásait (kilátástalanságait).

Család és családtervezés

A lányok mellett a felhívás a lányok családját is célcsoportként kezeli, a projekt megvalósításában résztvevőknek a családdal kapcsolatban is vannak kötelezettségei. A mentor kapcsolatot tart velük, de a csoportos foglalkozásokra is meg kell hívni őket és aktivizálni. A család nélkül nem tudnak változtatni a lányok életén, vagy – ahogy a projekt menedzsere fogalmazott – a lányokon keresztül változtatni a család életén. A projektmenedzser a fogyatékkal élő emberek tanításában is szerepet vállal, és ezen a példán keresztül írja le, hogy egy-egy szülővel külön kell foglalkozni, mert lehetséges, hogy a szülői értekezleten – ha egyáltalán elmegy – nem érti az elhangzottakat.

„Nekünk, mint programnak, ugyanúgy dolgozunk van a családdal is, nem csak a gyerekekkel. [...] van olyan szülőnk, aki szintén értelmi fogyatékkal él. Ezt a szülőt lehet, hogy külön le kell ültetnem, és kétszer elmagyarázni neki valamit. Más intézmények sem söpörhetik szőnyeg alá a szülőt, ki kell nyitni az iskola ajtóit, és be kell engedni a szülőt. Fontos, hogy a szülő is lássa meg azt a követelményrendszert, amit elvárunk a gyerektől, és ő is elmondhassa, hogy neki mi az elvárása az iskolával, a gyerekével és a tanító nénivel szemben. Ha ezeket meg tudja fogalmazni, akkor lesz ő partner.” (PV)

Sikerek

Az EFOP – 1.4.4-17 BARI SHEJ – NAGYLÁNY – FÁTÁ MÁRÉ Roma lányok továbbtanulásának növelése című pályázat kiírás az alábbiak szerint sikeresnek tekinthető:

Azt a nehézséget, hogy milyen küzdelmes a lányoknak kilépni abból a szerepből, amit anyjuk is megélt, és amiből az anyák szeretnék, ha a lány kiléphetne.

„Egyébként pedig sok-sok értéke van, jól énekel, táncol, tudna valamilyen végzettséget szerezni. Közben pedig olyan, mintha elrendeltetészerűen alakulna a sorsa.” (RNÖ)

A bevont családok sokfélék: Van olyan család, amelyik segíteni szeretne a gyerekeinek, hogy ők már tovább tanuljanak és szerezzenek szakmát, majd dolgozzanak, de az anyagi lehetőségeik nem engedik és nincsenek felkészülve a továbbtanulás adta kihívásokra. Van olyan család, aki sem anyagilag, sem az élet más területén nem támogatja a gyerekeit, mert nem látja, hogy lenne más lehetőség a gyerekek számára, mint amilyen az ő élete. A sokféle élethelyzetre a projektnek szükséges válaszolni. Segíteni kell a lányoknak és a családoknak, függetlenül attól, hogy milyen háttérrel rendelkeznek. A legnehezebb dolguk akkor van, amikor el kell hitetni a szülőkkel, hogy nekik segítségre van szükségük, mert akkor a lányok máshogy is élhet, mint ahogy a család él most. És a gyerekvállalás egy tudatos döntés része, amikor már képes a gyerekük a gyereknevelésre és párkapcsolatra.

„...a program egyik fontos célja, hogy te akkor vállalj majd gyereket, amikor elvégezted az iskolát, elmész dolgozni. Ennek a szándéknak a megvalósításához viszont tényleg elengedhetetlen a családok bevonása. Nekik tudniuk kell, hogy nekünk ez is célunk. Feltehetjük nekik a kérdést, hogy szeretnék-e, hogy az unokáik ilyen körülmények között éljenek, mint ők, vagy jobbat szeretnének számukra.” (PV)

„Jelen programba legalább 1320 fő kerül bevonásra az érintett célcsoportból, és közülük legalább a felénél (660 fő) kell a programnak valamilyen pozitív hatást gyakorolnia az iskolai

karrierre, ami lehet: a lemorzsolódás hiánya, tanulmányi eredmény javulása, vagy megfelelő korú célcsoporttag esetén továbbtanulás.” (EFOP – 1.4.4-17 BARI SHEJ – NAGYLÁNY – FÁT MÁRÉ Roma lányok továbbtanulásának növelése című pályázati kiírás, 5. old.)

A projekt ideje alatt, a romákkal kapcsolatos munka során is megélnék sikereket a résztvevő szakemberek és a roma önkormányzat vezetője is. Azonban a siker ebben a kontextusban sokszor nem ugyanazt jelenti, amit az olvasó gondolna. Ami a többségi társadalom számára normálisnak és elvárhatónak tekinthető – habár a normák és értékek időben és térben változnak – az a roma lányokkal dolgozóknak már siker, azaz a „normális élet” a siker. Egyértelműnek gondolhatjuk, hogy fiatal, kiskamasz roma lányok befogadják és élvezik a zenét és szórakozást, vagy szeretik kipróbálni magukat új kihívásokban, azonban ahogy a projekt tapasztalati mutatják, ez nem mindig van így. Láthatjuk a kiírásban szereplő indikátorok is visszafogott elvárásokat fogalmaznak meg, vagy csak ismerik a realitást, hogy egy-két éves program megvalósítsa nem fogja megszüntetni a társadalmi problémákat. A kiíró bízik abban, hogy helyi szinteken lesz egy-egy olyan lány, akinek ez a támogatás jelenti a kitörési lehetőséget, de legalább az első lökést a kitöréshez.

A projektmenedzser az alábbiakat mondta arról, hogy mit tekint sikernek:

„Egyébként én már azt is sikernek értékelem, hogy a lányokat bent tudjuk tartani, hogy tudjuk feléjük közvetíteni a saját kultúrájukhoz kötődő értékeket. Érzékenyíteni kell őket a saját kultúrájuk iránt. Egy serdülő kamaszlányt nehéz már bevonni olyan programokba, amit »cikinek« tart. De vannak sikerek a meghívott előadókkal is. Ilyen például az Európa-szerte ismert Varga Erika és Varga Heléna, akik a Romani Design megvalósítói.” (PV)

Konkrét sikerről is be tud számolni a projektmenedzser:

„...ha egy konkrét gyerekre vonatkozó sikert kell említeni, akkor kiemelném azt a diákunkat, akit a program keretében készítettünk fel egy »Ki mit tud« vetélkedőre versmondásban, és ő első helyezett lett.” (PV)

Nagy siker a lányoknak és a felkészítő kollégáknak is, ha egy-egy versenyt meg tudnak nyerni, de már az is, ha az indulást kiharcolták a gyerekek azzal, hogy egy verset megtanulnak, és kiállnak vele a szüleik, a közönség elé. Siker az is, ha a mentorált szakiskolás lánynak sikerül gyakorlati helyet szerezni, és nem fog emiatt évet ismételni. Így nem csak az esélyei javulnak, de az előítéletek is gyengülnek a társadalom különböző közösségei között.

„A bolti eladónak tanuló lányok esetében azért voltak pozitív példák is. Az egyik lányt azért vették fel, mert engem ismernek, és én felelősséget vállaltam érte egészen a program 2020-as végéig, hogy én figyelemmel kísérem majd az ő munkáját. Más boltban is vannak pozitív példák, a xy boltban szívesen fogadták őket, de én mentem velük, és nem a szüleik. Ott, ahol a szülővel mennek, van, hogy meglátják őket, és emiatt nem akarják felvenni a lányokat.” (mentor)

Ha a program hatásáról, sikeréről kérdezzük a roma önkormányzat vezetőjét, akkor egy nagyon fontos szempontot emel ki: a lányok önbizalmát. Fontos, hogy a roma lányok és nők érezzék legalább olyan jónak magukat, mint bárki más. Azért nem kevesebbek, mert ők roma származásúak.

„[A program] önbizalmat ad; azt biztosan éreztetik, hogy ők is ugyanolyanok, mint a nem roma lányok, nekik is ugyanolyan lehetőségeik vannak.” (RNÖ)

A bimodális görbe első csúcspontját a településen a roma lányok korai gyerekvállalásai jelentik, habár ez a csúcspont nem magas. A megkérdezettek nagy része arról számolt be, hogy a legszegényebb roma családokban nevelkedő roma lányokra inkább jellemző a korai gyerekvállalás. Általánosan nem elfogadott a közöségben a lányanyák jelenléte, a család nem támogatja a lányokat a korai családalapításban, de a társadalmi közeg és a nem tudatos családtervezés nem kedvez a folyamatnak. Az adatokból és a megkérdezett érintettek véleményeiből láthatjuk, hogy a roma lányok társadalmi hátrányai óriásiak a roma férfiakhoz, és még nagyobbak a nem roma, többségi társadalomhoz képest. A helyzet javításához szükséges a meglévő programok sikeres végrehajtása és további prog-

ramok bevezetése, melyek a roma lányokat célozzák komplex módon. Részleges szakpolitikai intézkedésekkel nem lehet eredményeket elérni. Fontos a példa, a példaképek szerepe a lányok életében, akik hitelesek és mintát tudnak számukra jelenteni. Fontos a segítség, mert sem a lányok, sem a családjuk önellátásból nem képesek kiemelkedni a nyomorból és az „elrendelt sorsukból”. A legfontosabb aktorok a helyi szereplők, akiket szükséges szakmai tudásukban

és erőforrásaikban is fejleszteni, erősíteni, hiszen nap mint nap a lányokkal és családjaikkal dolgoznak, egy közösségben élnek velük. Az elmúlt időszakban látszódnak a javulás jelei, egyre több roma gyerekeknek van esélye a tanulásra, és vannak jó példák, akik tudnak élni a lehetőséggel helyi szinten. Közösségi szinten azonban még nem következett be tömeges változás.

Absztrakt

Az írás fő célja, hogy bemutassa a roma lányok korai gyerekvállalásainak fő összefüggéseit egy Bács-Kiskun megyei településen a „BARI SHEJ – NAGYLÁNY – FÁTĀ MÁRÉ Roma lányok továbbtanulási esélyeinek növelése” című programon keresztül. A rendelkezésre álló adatok segítségével vizsgálom az országos és a helyi adottságokat, továbbá a projektmenedzser, a mentor és a projekttel együttműködő roma nemzetiségi önkormányzat elnök véleményét ismertetem a roma lányok korai gyerekvállalásával és az iskolai lemorzsolódásával kapcsolatban. A projektet és a roma lányok helyzetét 6 szempont (1. helyi viszonyok, 2. előítélet, 3. a projekt, 4. a lányok, 5. a család 6. sikerek) szerint vizsgálom, és elemzem az interjúkat.

A projekt adta lehetőségek segítségével jelentenek a roma lányoknak és családjuknak. A mentorok egyénileg és csoportosan is követik a projektbe

bevonott roma lányokat, és hidat képeznek a szülők és az oktatási intézmények között. Annak érdekében dolgoznak, hogy a lányok továbbtanuljanak, középiskolába járjanak és szakmát szerezzenek, valamint ne legyenek a korai gyerekvállalás áldozatai. A csoportos foglalkozások segítik őket megismerkedni a saját (roma) kultúrájukkal. A lányok olyan példaképekkel találkozhatnak, akik hasonló helyzetből tudtak sikeres roma nők lenni. A projektnek van hozzáadott értéke, de áttörést nem tud hozni a roma lányok életében. A projektben dolgozók és a helyi roma önkormányzat vezetője azt remélik, hogy ez a kezdeményezés motiváló hatású lesz a lányok számára, és mindebből tudnak a jövőben építkezni.

Kulcsszavak: *korai gyerekvállalás, roma lány, roma projekt,*

Köszönöm munkatársaim hozzájárulását a cikk elkészítéséhez. Raffael Mónikának az interjúk felvételében és a leírat elkészítésében végzett munkáját. Bocz Jánosnak a statisztikai adatok rendelkezésre bocsátását.

Felhasznált irodalom

Béki Orsolya (2013) A serdülőkori gyermekvállalás lehetséges okai egy cigánytelepen. *Belvedere Meridionale*, XXV. évf. 3. sz. 117–129.

Durst Judit (2001) „Nekem ez az élet, a gyerekek”. Gyermekvállalási szokások változása egy kistalusi cigány közösségben. *Századvég*, 6. sz. 71–92.

Janky Béla (2005) A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Nagy I., Pongrácz T., Tóth I.: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium 136–148.

Janky Béla (2007) A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők cigány nők körében. *Demográfia*. L. évf. 1. sz. 55–73.

Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2009) *A roma fiatalok általános iskolai eredményessége, középiskolai továbbtanulása és középiskolai sikeressége. Zárótanulmány*. Az MTA-TKI „A közoktatás teljesítményének mérése–értékelése”

Makay Zsuzsanna (2019) *Fiatalkori gyermekvállalás, terhességmegszakítás, fogamzásgátlás*. (Kézirat.) Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért.

RECENZIÓK

Orgován Vivien

Hogyan légy sikeres roma nő

Raffael Mónika (szerk.): Roma nők egymás közt
Budapest, KINCS, L' Harmattan, 2020

*„Az ember vérében rejlő alkotási vágy elfeledtet mindent,
és ha ez a vágy lehetőséget kap a teremtésre, képes megteremteni maga körül a világot.”
(Lakatos Menyhért)*

Lakatos Menyhért, cigány származású költő volt. Jelen idézete szerint azok az emberek, akik nagy dolgokra hivatottak, már érzik születésük óta, a vérükben van a vágy az alkotásra, a tanulásra. Szülessenek bármilyen körülmények közé ez a vágy soha nem múlik el.

A nők helyzete Magyarországon a XIX. században kezdett javulni, ennek első lépése például, hogy 1895-től engedélyezték a nők egyetemre való jelentkezését. Korábban a nők szerepe a társadalomban a gyerekszülés, később a gyermeknevelésre összpontosult. A nők jogainak érvényesítését a Diplomás Nők Nemzetközi Szövetsége segítette azzal a céllal, hogy az egyetemek ugyanolyan körülményeket biztosítsanak a nőknek és férfiaknak egyaránt. Tehát elmondhatjuk, hogy nőnek lenni soha nem volt könnyű a történelem során, roma nőnek pedig pláne nem, hiszen a nőiségen túl, a származás is hátrányként jelent meg esetükben. Így többszörös diszkriminációval indult neki minden roma nő a nagybetűs életnek, a tanulásnak, a munkának. Az évek során egyre több sikertörténet született általuk, egyre többen jutottak be felsőoktatásba, és váltak értelmiségi roma nővé.

A Raffael Mónika által szerkesztett könyv is

12 ilyen sikeres roma nő életútját, életpályáját mutatja be. A kötet interjúkon alapszik, melyeket Raffael Mónika készített, aki maga is roma származású nő. Ez a 12 nő az élet különböző területén él és alkot, azonban egy valami mégis közös bennük, az identitásuk, a cigány/roma kultúra, ami azzá tette őket, akik ma lettek. Ezek a nők merték vállalni azt, hogy megküzdjenek azzal az akadállyal, ami a női létből ered, valamint a cigányságból is. A kitűzött célokat minden felmerülő nehézséggel együtt megvalósítják. A történeteik olyan motivációul szolgálhatnak a roma nőknek, hogy megértsék, hogy minél több roma nőnek szüksége van a végzettségre, valamint a képzettségi szint növelésére. A kötetben minden cigány nőről készült egy portré, melyet Kunhegyesi Ferenc, festőművész készített. Ezekből a portrékból is feltűnik az olvasónak, hogy mennyire színes és érdekes emberekről, nőkről van szó.

Az interjúkötet első alánya Dr. Járóka Livia Renáta, szociálintropológus, politikus, az Európai Parlament magyar képviselője, 2 gyermek édesanyja. Mindezek mellett fontos számára a rossz helyzetben élők, rászorulóknak támogatása, melyet szüleitől értékékként vett át. Édesapja muzsi-

kus cigány volt, édesanyja pedig földművelő munkáscsaládból származik. Születése után a tatai cigánytelepről költöztek be a városba. Családjával aktív társadalmi életet élt roma és nem roma részről egyaránt. Az örökös munkára való készítetése mögött rejtőzködő okként a kisebbségi komplexus érzését említette, melynek érzése ahhoz vezetett, hogy Livia egy ambiciózus nő lett.

A második interjúalany Varga Erika, a Romani Design, a világ első roma divatstúdiójának alapítója, egyetemi diplomával rendelkező nő. Mátészalkai kereskedő és földműves családból származik. Nyelvet beszélő, a cigány kultúrát, hagyományokat megőrző családban nőtt fel. Az általános iskolában érték atrocitások, de őt ez nem tudta hátráltatni, haladt tovább a céljai felé. Miután férjhez ment, érettségit szerzett és kitanulta az ötvösmesterséget. Ezt követően döbent rá arra, hogy többet kellene tennie a roma közösségért, ezért hozta létre a már-már világhírű Romani Design-t.

A harmadik interjúalany Dr. Révész Heléna belgyógyász szakorvos, egy gyerekes édesanyja. Kiskőrösi cigánytelepen élő, szegény oláh cigány családból származik. A tanulás, mint érték, jelent meg a családjukban, hiszen édesapja minden vágya az volt, hogy a lánya orvos legyen. Édesapja álmát már az általános iskolában eldöntötte, hogy megvalósítja, és innentől kezdve céltudatosan készült az orvosi pályára. Az egyetemi éve során nagyon sok támogatást kapott, ösztöndíjakat, mivel nagyon sokszor előfordult, hogy nem volt pénze szüleinek arra, hogy visszautazzon a Szegedi Egyetemre. Heléna az elnyert támogatásokból, ösztöndíjakból próbálta szüleit is segíteni egyetemi éve alatt.

A negyedik interjúalany Baranyi Marcsi kommunikációs és szociális szakember, aki jelenleg egy országos női online magazin kommunikációs tanácsadójaként, mediátoraként segíti tanácsaival a hozzáfordulókat abban, hogy hogyan kovácsoljanak a hátrányból előnyt. Alsópetényi romungró, muzsikus családból származik. Mivel édesanyja számára nem adatott meg a lehetőség a tanulásra, ezért is szerette volna, ha a lánya tanul helyette is. Számtalan dolgot tanult az édesanyjától, többek közt azt is, hogy a „jég hátán is megéljen” (79.o.), hiszen amikor szegényeb-

ek lettek, öccse barátainak a házi feladatainak megírásából kereste meg magának a pénzt.

Az ötödik interjúalany Ficz Emma, aki két diplomás kormánytisztviselő, és a Belügyminisztérium munkatársa. Számos romákkal kapcsolatos projekten, kulturális programon dolgozik. Mezőpeterdről, romungró családból származik, ahol a tanulás fontossága nem kapott nagyobb szerepet. Korán kikerült a családi fészekből, a saját lábára szeretett volna állni, és sokszor küszködött a megélhetés problémáival is. Egy véletlennek köszönhetően találkozott Choli Daróczy Józseffel, aki biztatta a művelődésszervező képzés elvégzésére. A roma művészvilág, a roma érdekvépviselet úttörőivel lévő kapcsolata segítette helyre rakni identitását.

A hatodik interjúalany Dr. Orsós Zsuzsanna, biológus, egyetemi adjunktus, elismert kutató és egy kislány édesanyja. Számos helyen tart előadást életútjáról, kutatásairól, a cigányság népegészségügyi helyzetéről. Nagyon nagy elköteleződése, hogy a cigányság rossz helyzetén javítson. Zsuzsanna Németkérről, beás cigány családból származik. Édesanyja annak ellenére, hogy analfabéta volt, maximálisan támogatta és segítette őt tanulmányaiban. Zsuzsannát is érték atrocitások származásából adódóan, de ez csak motiválta arra, hogy megmutassa, igen is le tud érettségizni. Sikeresen leérettségizett, majd 5 év munka után elkezdte az egyetemet is.

A hetedik interjúalany Farkasné Raffael Márta, a kötet szerkesztő nővére, aki óvodapedagógus és két gyermekes családanya. Abonyban, oláh cigány családban nőtt fel. Jelenleg is itt él, 18 éves kora óta dolgozik egy helyi óvodában. Már óvodáskorában tudta, hogy ő óvodapedagógus szeretne lenni, de mellette nagy érdeklődéssel fordult a zenéhez is. Márta szerint, ha egy roma nő a tanulást választja, akkor az identitását valamilyen szinten félre kell tennie, hiszen a tanulásal kinyílhat a világ, és megváltozhat az érték-szemlélet.

A nyolcadik interjúalany Horváth Erika három gyermekes édesanyja, aki Németországban – Berlinben, majd Düsseldorfban teljesít külügyi szolgálatot megbízott diplomataként és konzulként. Az ELTE-n végzett német nyelvtanári szakon. Zenész cigány családból származik, édesanyja már akkoriban az OTP bankban

dolgozott, édesapja pedig a honvédségnél. Erika úgy gondolja, hogy ha valakinek jó a teljesítménye, akkor a származása háttérbe szorul. Gyerekként táncosnak készült, azonban a térde nem bírta a terhelést. Nem voltak konkrét tervei a tanulásban, hanem felismerte a lehetőségeit, amelyeket megragadva előrébb juthat.

A kilencedik interjúalany Dr. Véberné Rostás Krisztina szociálpolitikus, politológus és a Belügyminisztérium munkatársa. Ároktőről származik, ahol édesapjával és apai nagymamájával élt együtt. Nagymamája számára fontos volt a tanulás, valószínűleg azért is, mert ő nem tudott írni - olvasni. Mivel édesanyja nem volt mellette, neki kellett vezetnie a háztartást. A tanulást látta az egyetlen kitörési lehetőségnek, hiszen egészségi állapota miatt nem tudott fizikai munkát igénylő szakmát szerezni. A cigányság integrálódásának problémájára a megoldást az oktatásban, a képzési szint emelésében látja. *„Az álmokat meg lehet valósítani, mindegy hogy valaki cigány származású, szegény és fogyatékkal él.”* (196. o.)

A tízedik interjúalany Oláhné Balogh Tímea, óvodapedagógus szociálpolitikus, a Roma Láng Egyesület alelnöke és két gyermek édesanyja. Bagaméron nőtt fel szüleivel és két öccsével. Szülei számára elegendő volt, hogy gyermekeik szakmával rendelkezzenek. Tímea orosz tanára beszélt rá őket, hogy engedjék továbbtanulni, hiszen nagyon jó tanuló volt. Tudta, hogy csak úgy tudja elkerülni az atrocitásokat, ha kiemelkedően tanul. A kiemelkedő tanulmányi szintjét sikerült végig fenntartani a tanulmányai során. Ez köszönhető a pedagógusai által kapott motivációknak. Szülei csak az első diplomájának megszerzése után kezdtek el hinni benne.

A tizenegyedik interjúalany Dr. Lakatos Szilvia egyetemi adjunktus, a Khetanipe Egyesület elnöke, Baranya Megyei Cigány Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, lovári közép - és emelt-szintű érettségi elnök, az Országos Nemzetiségi Tanács, az Országos Roma Koordinációs Tanács tagja és két felnőtt lány édesanyja. Pécsi oláh cigány származású családból származik, édesanyja analfabéta cigányasszony, édesapja pedig szakmunkásként dolgozott. Meghatározó pont volt számára, hogy első osztályban alacsony

termete miatt az első padba ültették. Elkötelezett tanárai határozták meg az iskolához való viszonyát. Tanulmányait főként édesapja kísérte végig, mert édesanyja számára az iskola teljesen idegen közeg volt.

Az utolsó interjúalany Dr. Baloghné Beri Hilda jogi asszisztens, munkaügyi tanácsadó. Szegényes, romungró családból származik. Nagymamája nevelte fel, aki számára nem volt fontos a tanulás, de Hildát mindenben támogatta és segítette. Hilda vágyott valami jobbra, ezért folytatta tanulmányait. A gimnáziumban a kollégiumi élet nehézséget okozott számára, ugyanis szobatársai, akik értelmiségi szülők gyermekei voltak, nehezen fogadták el származása miatt. Az egyetemre való jelentkezésének fő oka az volt, hogy más kiutat nem látott egy jobb jövő kialakításához. Mindezek mellett döntését befolyásolta az is, hogy a középiskola befejeztével a legtöbb osztálytársa egyetemre jelentkezett. Jelenleg Rakacán él férjével, Dr. Balogh Győző cigány származású görögkatolikus pappal.

Az interjúkötet nagyon inspiráló volt számomra, mivel jó magam is roma származású, a siker felé igyekvő nő vagyok és fontosnak tartom a roma ügyet. Úgy gondolom, ahhoz hogy elérjük, hogy minél több roma, roma nő kerüljön be az értelmiségi szférába, megfelelően kell őket motiválni. Erre pedig a legalkalmasabb a példaképek felmutatása, amelyet ez a könyv is szorgalmaz. Olyan nőket mutat be, akik példaképei lehetnek bárkinek, aki haladni akar, aki sikereket akar elérni. Erre pedig mi vagyunk a legmegfelelőbb személyek, hiszen mi is, ha nem is ugyanolyan, de hasonló körülmények közül, hasonló nehézségekkel indultunk.

A recenzióm elején említett idézethez csatolnék vissza zárásként, miszerint ezeknek a nőknek a többségénél is megvolt az a vágy, az első pillanattól kezdve, egész eddigi életükben a lehetőségeket keresték arra, hogy az „alkotási vágyukat” kiélhessék. Tanultak, dolgoztak, legyőzték a társadalmi ítéleteket, nehézségeket, és amikor olyan pontra értek, alkottak. Meghozta a sok fáradság, a sok munka az eredményt. Ha viszontagságos is volt sokszor az út, az a vágy, ami az alkotásra ösztönözte őket, végig velük volt, és segített maguk köré egy új világot építeni, a saját világukat.

Hajnáczy Tamás

„Kisebbségek kisebbsége”

Óhidy Andrea: *A halmozottan hátrányos helyzetből a diplomáig
Tíz roma és cigány nő sikertörténete a magyar oktatási rendszerben*

/Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok, 37./ Pécs: Pécsi Tudományegyetem
BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2016. 189. old.

A cigány nőket sokszor jellemzik a címben szereplő szókapcsolattal, mely legalább annyira elterjedté vált szakmai körökben, mint azon közkeletű megállapítás, hogy a magyarországi cigányság a „rendszer váltás vesztese”. A társadalomtudományokban mindinkább előretörő gender-szemlélet sokadszorra is felhívta a figyelmet arra, hogy a cigány nők helyzete még a cigány férfiakénál is kilátástalanabb. A kötet arra keresi a választ, hogy ki lehet-e törni ebből a helyzetből, és ha igen, akkor miképpen.

Óhidy Andrea kötetében tíz cigány nő sikertörténetét kívánta bemutatni a velük készített narratív életrajzi interjúkon keresztül. Elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, hogy ők mi módon tudták leküzdeni a szociális helyzetükből és az etnikai, nemi hovatartozásukból fakadó hátrányaikat. A megkérdezettek hólabda-módszerrel választotta ki, majd az interjúkat – gazdag elméleti tudásra hagyatkozva – a bevezető tanulmányában gondos elemzésnek vetette alá. A Szerző által megszólaltatott cigány nők szinte kivétel nélkül egyetemet végeztek, sőt többen doktori iskolába is jártak. Felsőoktatási tanulmányaikat követően eredményesen elhelyezkedtek a munkaerőpiacon, többen az egyetemi katedráig vitték.

A könyvben bemutatott cigány nők egy részének gyermekkorára a cigánytelepek, a gettósodó falvak és a szegregált településrészek világa határozottan rányomta a bélyegét. Aki ide született, annak kikövezett útja vezetett az úgynevezett cigány-osztályokba, iskolákba, ahonnan a következő és egyben utolsó állomást a tartós munkanélküliség jelentette. A hiány és

a nélkülözés jellemezte mindennapok a teljes kilátástalanság érzésével kecsegtettek, ami a közösségi, családi és az egyéni kitörési utakat teljesen elhomályosították a tanulásba vetett hittel egyetemben, melynek jelentőségére a következőképpen hívta fel a figyelmet az egyik interjúalany: *„Ahogy nekem se volt önbizalmam, a cigányok nagy többségének sem, és a szülőknek is hiányzik a bizalma, hogy a gyerek képes erre és egyáltalán értelmes és ebből meg lehet élni és mire jó ez.”* (83. old.) A családi háttér sem kedvezett a cigány nők egy részének, ahhoz, hogy elinduljanak egy olyan életpályán, ami egyszerre tűnt távolinak és bejáratatlannak számukra. Ugyanis több esetben a szülők nyolc vagy kevesebb iskolai osztályt végeztek, sőt némelyikük írni-olvasni sem tudott, a munkanélküliség pedig egyáltalán nem számított kivételesnek. A mindennapi nehézségek mellett azzal is lehetett találkozni, hogy az előítéletek, berögződések miképpen keserítették meg az életüket. Megemlítendő az az emblematikus eset, amikor az egyik cigány nő első egyetemi napján a jobb és bal oldalán lévő székekre egy csoporttársa sem ült le a zsúfolt előadóban, holott sokaknak még állniuk is kellett. Az oktató, látva a helyzetet, azt mondta, hogy ő *„rasszistákat nem tanít”*, és az ajtót becsapva kiviharzott a teremből. Ugyanakkor többen beszámoltak a cigányság körében élő sztereotípiákról is, például az egyik interjúalany nagymamája rendszeresen azt hajtogatta, hogy lányunokái *„mind kurvák”*, mert reggel elmentek otthonról és csak este jöttek haza, holott iskolába jártak. Egy másik interjúalany szintén a továbbtanulás efféle otthoni megítélésére hívta fel a figyelmet: *„Elképzelhetőnek tartották, hogy*

egy fiú tanuljon, de az sem volt általános, mert a fiúk az istenért nem akartak tanulni. Dolgozni se nagyon, de az, hogy egy lánynak legyenek ilyen ambíciói, az egyenlő volt a kurvasággal konkrétan. Úgyhogy emiatt választanom kellett a családom, vagy egy olyan élet között, amit én elképzelek magamnak.” (167. old.) A bemutatott cigány nők másik része jóval szerencsésebb helyzetből indult az életben, a szülők szakmával, érettségivel vagy diplomával rendelkeztek, az állástalanság ismeretlen fogalom volt számukra, továbbá a nem cigány lakosság között éltek, melynek jelentőségéről ekképpen szólt egy másik megkérdezett: „Ha a cigánytelepen maradok, vagy szegregált környezetben, ahol nem lett volna rálátásom a másfajta életre, akkor valószínűleg nem alakul ki bennem az a fajta nyitottság, érdeklődés, mint ami rám jellemző. [...] Volt lehetőségem látni, hogy milyen az orvos gyereke, a tanár gyereke, a műszerész gyereke, a takarító gyereke.” (147. old.)

A szociális helyzetétől függetlenül a kötetben bemutatott cigány nők egyöntetűen arról is beszámoltak, hogy folyamatos biztatást kaptak családjuktól és egyes iskolai tanáraiktól. Az utóbb említettek fontosságára kiváló példával szolgál, hogy több esetben életre szóló barátságok szövődtek a pártfogó oktató és az interjúalany között. Különösen a szegregáltan élő, szerényebb anyagi helyzetűeknek váltak nélkülözhetlenné a támogató szavak, hiszen tágabb környezetükben vagy esetleg otthonukban nem volt hagyománya az ilyen irányú ambíciók megerősítésének. Mindezek mellett a személyes motiváció meglétének tulajdonítottak jelentős szerepet az interjúalanyok, mely például az egyik személynél az apának való megfelelés vágyából fakadt: „Az a sztori, amit az én édesapám többször elmondott, amikor már tudatosabb voltam, hogy negyedik lányként engem már csak azért hoztak haza a kórházból, mert én olyan szép voltam, de hát valójában kisleány akartak, és nyilván ez határozta meg, hogy folyamatosan be akartam bizonyítani, én is életképes vagyok, és megmutatni, hogy nem volt kár engem hazahozni a kórházból.” (73. old.) Vagy éppen egy olyan élettapasztalatból eredt az elszántság, ami határozott lépésekre sarkallta az egyik megkérdezettet: „Nagyon-nagyon nem szerettem ott

dolgozni, és azóta is az egyik motivációm az, hogy tanulni, tanulni, mert ha nem, akkor csak a McDonald's-ba mehetek el dolgozni, és az nagyon rossz.” (106. old.) A külső és a belső motiváció számtalan megnyilvánulási formái mellett az interjúkból kirajzolódó kép egyértelműen rámutatott arra, hogy a támogató szervezetek, intézmények szintén meghatározónak minősültek az egyéni karriertörténetek szempontjából. A fiatalabb korosztály esetében mindenekelőtt megemlítendő az anyagi vagy érzelmi biztonságot nyújtó Gandhi Gimnázium és a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszéke. Továbbá jelentős segítséget jelentett a Rácz Aladár Közösségi Ház vagy a Romaversitas Alapítvány, melyek ösztöndíjat és serkentő társaságot nyújtottak a diákoknak. A rendszerváltást követő években életre hívott kezdeményezések nemcsak az imént említett célokat szolgálták, hanem a cigány identitás megerősítésére is törekedtek. A szocialista korszak derekán született cigány nők interjúiban helyenként visszaköszön egyfajta Kádár-rendszer iránti nosztalgia. Az egyént támogató szervezetek, intézmények helyett az általános mobilitást, a szinte teljes foglalkoztatást és együttélési mintákat tartották meghatározónak felívelő életük vonatkozásában.

A cigány nők sikeres mobilitásukkal vagy annak egyes állomásaival kapcsolatban kétségeiket is megfogalmazták. Például az egyik interjúalany nem felejtette el a sok jó mellett azt sem megemlíteni a Gandhi Gimnáziumban töltött éveiről, hogy sokszor úgy érezte magát, mint egy „állatkertben”, az újságírók és látogatók hada miatt. Míg a Romaversitas Alapítvány egyik ösztöndíjasa pont azt rótt fel, hogy őt egyszer sem emelték ki nyilvánosan, amit annak tudott be, hogy csak az egyik szülője volt cigány származású, illetve nem számított elég „meghatónak a története”. Vagy egy másik cigány nő egyenesen „díszcigánynak” érezte magát bizonyos életszakaszában, volt, aki pedig folyamatosan azon vívódott, hogy a sikerét kizárólag magának vagy csak a támogató rendszereknek köszönheti. A cigány fiatalok gyors mobilitásával kapcsolatban általánosságban pedig az alábbi kritika is megfogalmazódott: „Mindemellet az is érzékelem, hogy valami mégsem működik jól, hiszen sokat dolgozunk azért, hogy

legyenek diplomásaink, és pont azért, mert nincsenek mindenhol, mert mutatóban vannak, ezért nem adunk teret ezeknek a fiataloknak dolgozni, merthogy azonnal fontos helyekre tesszük őket. Ezért az a fajta munka, ami kell ahhoz, hogy megerősödjön, hogy ő jól csinálja és ha úgy tetszik, létráról létrára jusson följebb, az nincsen hiszen

azonnal feltesszük a felső polcra őket.” (84. old.) Végezetül előfordult olyan is, aki azt sérelmezte, hogy azért, mert cigánynak született, miért kell mindig a cigánysággal foglalkoznia, és értetlenül állt azzal szemben is, hogy származásának miért is kéne legitimálnia szakmai jártasságát.

Szále László

Muzsikus cigányok – zene és bona

Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon.

Szerk. Hajnáczy Tamás. Budapest: Gondolat Kiadó, 2019.

A modern világ sok régi szakma alól kihúzta a talajt, de talán egyiké sem volt olyan drámai feleslegessé válás, mint a muzsikus cigányoké. Ők amúgy is a magyar társadalom egyik legérdekesebb csoportja. Jó ideje az az egyik fő jellemzőjük, hogy tudnak valamit, amire nincs szükség. Szakmájuk van, hivatásuk van, de a többség nem tud megélni belőle. Jellemzőjük még, hogy roma és magyar identitásuk egyformán erős. Önmeghatározásuk: romungro. Ezzel is megkülönböztetve magukat a többi roma csoporttól s a magyaroktól is. Azt a zenét pedig, amellyel hírüket, népszerűségüket szerezték, a világon mindenütt cigányzenének hívják, miközben az valójában magyar zene, ahogy Bartók nevezte: népies magyar műzene.

Róluk jelent meg egy látszólag száraz, unalmas, valójában igen érdekes könyv. Száraz, amennyiben forráskiadvány: törvény- és rendeletszövegek, jegyzőkönyvek, beadványok, kiáltványok, névsorok, beszédek, viták, cikkek vannak benne. Pusztán tények, adatok. Ám e szövegek nagy részének – különösen a beszédeknek, cikkeknek – nem a tartalma a tény, hanem a léte: ekkor és ekkor jelent meg, vagy ezen és ezen a közgyűlésen mondták el. Ilyen értelemben a vélemény is tény, amennyiben elhangzott vagy kinyomtatták. Ekképpen pedig egyáltalán nem unalmasak,

ellenkezőleg: rendkívül színes és érdekes képet rajzolnak föl a cigányság életviszonyairól és a cigányzenészek két világháború közötti küzdelmeiről – az elismerésért, a munkáért, a megélhetésért.

Tanulságos lehet mindenki számára, akit a muzsikus cigányság élete érdekel, ugyanakkor nélkülözhetetlen forráskiadvány a cigányzenével és -zenészekkel foglalkozó írók és kutatók számára, bár csak húsz év anyagát dolgozza fel.

A kötetet Hajnáczy Tamás szerkesztette. A fiatal kutató azzal hívta fel magára a figyelmet az elmúlt években, hogy mellőzi a – cigány témában oly gyakori – harcos-publicisztikus megközelítést, s terepmunkával, a történeti források összegyűjtésével, közreadásával igyekszik hozzájárulni a romakérdés összetársadalmi megoldásának megalapozásához. Bevezető tanulmánya tömör összefoglalást ad a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének harcairól, melyek mindig a megbecsülés és a megélhetés körül forognak. Mint mindig, mindenhol a cigányság sok évszázados történetében.

Perlekedik az Egyesület a hivatalokkal a számkra kedvezőbb rendeletekért, s hogy hatósági védelmet kapjanak az ízlésrontó idegen és kontár invázióval szemben. Harcol a Rádióval a méltóbb közvetítési díjakért, és állandó

hadban áll a riválisokkal – a dzsesszbandekkel, a munkás- és parasztszenekarokkal, hogy azok ne vehessék el a kenyerüket. Akárcsak a munkaadókcal – vendéglősökkel, kávéház-tulajdonosokkal – ugyancsak a tisztességesebb fizetségért. Végül, sokszor egymással is veszekszenek: kiscigányok a prímásokkal, prímások a prímásokkal – a tányérpénzről és az igazságosabb jövedelemelosztásról.

A muzsikusi cigányok külön kasztot képviselnek a roma társadalmon belül. Elsősorban azzal, hogy különleges és magasrendű tudásnak vannak a birtokában. Bár a Zsidó Kiválóságok Háza kapcsán kialakult ÉS-beli vita (György Péter v. Gerő András) után félek ilyesmit szóba hozni, hátha egy népcsoportról jót mondani is rasszizmus. Mégis mondom: nem ismerek még egy olyan létező és jól körülhatárolható népcsoportot, amely egy adott képesség dolgában ennyi tehetséget tudna felmutatni, mint a muzsikusi cigányság a zenében. Persze, nyilván nemcsak a tehetség a titok, hanem legalább annyira a tanulás, amit az apák kisgyerekkoruktól kezdve adnak át – sokszor nem éppen pízsi módszerekkel – fiaiknak. Bizonyosan azzal a szándékkal, hogy a vonóval együtt kenyeret is adjanak a kezükbe.

Ez rendben is volna, hisz ki vitatná, hogy a cigányság felemelkedésének a kulcsa a tanulás. Ami később munkát, megélhetést jelent. Ám a muzsikusi cigányokra ez mintha mégsem lenne teljesen igaz. Hiába tanultak, hiába tudnak...

Mérhetetlen igazságtalansága a sorsnak és az ún. fejlődésnek, modernizációnak, ha egy ilyen minőségű tudás, képesség értékét veszti. Pontosabban az érték megmarad, csak megcsappan rá a kereslet, így nem lehet eladni. A falusi cigányságot is elérte – még hamarabb – ugyanez: a gyáripar, az eldobható sorozattermékek, a beton, a műanyag világában „kimegy” az idő a cigány mesterségek alól: a vályogvetők, kosárfonók, teknővájók, köszörűsök, szegkovácsok sokszor bámulatos tudása semmibe vész.

Vélem, ezt önmagában sem könnyű megemészteni, ám a cigányzenészek valaha nagyon magasan voltak. A legenda szerint játszottak már Beatrice királyné szórakoztatására, Rákóczi kurucainak, a reformkorban pedig az első nagy aranykorát élte át a cigányzene. Maga Liszt

Ferenc vagy Berzsenyi is lelkesedett értük. A modern magyar nemzetállam kialakulása idején rendkívül népszerű volt ez a szórakoztató zene, ami cigányzene néven később egész Európát meghódította Párizstól a cári udvarig. Ez a zene sok mindent tudott: sírni, vigadni, táncoltatni, daloltatni, katonát toborozni – egészen a nemzeti érzés ébresztéséig. A legjobb zenekarok ott voltak az arisztokrácia kastélyai-ban, nemesi kúriákban, polgári szalonokban, mindenütt. Ott voltak a '48–49-es szabadságharcban, ha jól tudom, a mai viseletük is a honvéd egyenruhát idézi, s a prímásnak azért lett kék a lajbija, hogy a csatatéren a zenészeket meg lehessen különböztetni a harcoló katonáktól.

A második aranykor a kiegyezés és az első háború közötti időszak, ami az országnak is egyik legjobb, legtermékenyebb időszaka volt. Azt mondhatjuk általában: amikor az országnak jól ment, valamivel jobban ment a cigányságnak is, ha viszont válság volt, az először és legjobban a cigányságot sújtotta.

A két világháború közötti időszakban volt föllendítő és lehúzó erő egyaránt. A Trianon utáni letargiában a cigányzene alkalmas volt fölidézni és kísérni a gyászt, a fájdalmat, a dacot, a csak azért is érzést. A zenekarok működését a hatalom is pártolta, hiszen az irredenta remény ébrentartásában nagy szerepet tulajdonítottak a cigányzenének.

A lehúzó erő pedig elsősorban a konkurenciák megjelenésében öltött testet, meg az ízlés, a divat, a szokások megváltozásában. A dzsessz elleni föllépések, fölszólamlások mai füllel már anakronisztikusnak és komikusan hatnak, hiszen nyilvánvalóan nem volt igazuk, hogy az nem zene, csak primitív zörej, értéktelen nyugati mótely.

Tulajdonképpen a cigányzene önvédelme érdekében hozták létre 1923-ban a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületét, mely sok jó törekvésnek volt kiindulópontja, de az összkép, ami megmarad a közgyűlési jegyzőkönyvek olvasásakor, az a végeérhetetlen viták, veszekedések sora. Az embernek óhatatlanul a Brexit-kálvária jut eszébe. Vagyis: ha valamire nem tudjuk a megoldást, az terméketlen és végeérhetetlen vitákat szül nemcsak a cigány egyesületben, hanem a modern demokrácia bölcsőjében,

a sokáig példakép angol parlamentben is. A múlt századelőn a konkurencia megjelenésekor a cigányzenészek első reakciója az volt, hogy be kéne tiltani a dzsesszt, a második az, hogy csak úgy lehessen dzsesszbandet alkalmazni, ha ugyanannyi időben cigányzene is szól. A következő lépés már építőbb jellegű volt: nem a mások zenéjét kell leszólni, hanem a sajátunkat magasabb szintre emelni. Ennek jegyében született meg az Egyesület egyik legnagyobb eredménye: az 1929-ben létrehozott Bihari János Zeneiskola, mely a korabeli tudósítások szerint a világ első cigányzenész iskolája volt. Alapelve: a cigányság a mai viszonyok között csak úgy boldogulhat, ha tanul. Tegyük hozzá: nem mindegy, hogy mit tanul.

A dzsessz elleni harc utolsó fázisa már nem is

küzdelem volt, hanem a lehető legjobb megoldás: megtanulni és játszani a dzsesszt s a korabeli szórakoztató tánczenét. Ez az út nagy sikerhez vezetett. Nem véletlen, hogy világhírű dzsesszzenészeink többsége roma származású, hiszen a cigányzenének és a dzsessznek egyaránt az improvizáció a lelke. De ez inkább már háború utáni jelenség. Miként a klasszikus zene élvonalában való megjelenésük is.

A muzsikus cigányság története és ez a könyv is azt bizonyítja, hogy mindig volt valami aránytalanság, egyensúlytalanság – amit ők adtak, az mindig többet ért, mint amennyit kaptak érte. Harcaik többnyire kudarcra ítélt harcok voltak. És mindig rajtuk – vagy rajtuk is – csattant az ostor, legyen bármi az ok: világháború, világválság vagy akár rendszerváltás.

Szerzőink

Antal István szociálpolitikus, a KINCS Társadalmi Csoportok Kutatóközpont vezetője

Dr. Balázs-Földi Emese PhD közgazdász, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Szociálpedagógiai Tanszék adjunktusa

Dr. Bocz János szociológus, a KINCS Társadalmi Csoportok Kutatóközpont kutató-elemzője

Dr. Galán Anita PhD szociális munkás, Debreceni Egyetem

Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Szociálpedagógiai Tanszék adjunktusa

Hablicsek László (1953 – 2010) matematikus, demográfus

Hablicsekné dr. Richter Mária biztosításmatematikus, a KINCS kutató-elemzője

Hajnáczky Tamás kisebbségpolitikai szakértő, KINCS Társadalmi Csoportok Kutatóközpont kutató-elemzője

Lakner Zoltán Lehel PhD szociológus, a Szociálpolitikai Tükör főszerkesztője, a KINCS Társadalmi Csoportok Kutatóközpont kutató-elemzője

Lángi Tamás biztosításmatematikus

Dr. Lovas-Kiss Antal PhD kulturális antropológus, Debreceni Egyetem

Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar, Társadalomtudományi tanszék docense

Nyírády Adrienn közgazdász-szociológus, a KINCS kutató-elemzője

Orgován Vivien Debreceni Egyetem-BTK-Neveléstudományi mesterszakos

hallgató és a Snétberger Zenei Tehetségközpont munkatársa

Dr. Pornói Imre CSc. főiskolai tanár, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Szociálpedagógiai Tanszék

Dr. Rákó Erzsébet PhD szociálpedagógus, a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Szociálpedagógiai Tanszék tanszékvezetője

Dr. Soós Zsolt PhD szociálpolitikus, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Szociálpedagógiai Tanszék docense

Dr. Szabó Gyula PhD történész, szociológus, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Szociálpedagógiai Tanszék docense

Szále László újságíró

Dr. habil. Török Péter szociológus, a KINCS Társadalmi Csoportok Kutatóközpont kutató-elemzője

Tárkányi Ákos szociológus, a KINCS kutató-elemzője

Várfalvi Marianna védőnő, szülésznő, a KINCS kutató-elemzője

KINCS

| KOPP MÁRIA INTÉZET
A NÉPESEDÉSÉRT
| ÉS A CSALÁDOKÉRT

www.koppmariaintezet.hu